



DRUŠTVO
HISTORIČARA
TUZLA



AKADEMIJA
DRUŠTVENO-
HUMANISTIČKIH
NAUKA
TUZLA

ZBORNIK RADOVA

sa Naučnog skupa

“Historija Bosne i Hercegovine u djelima
akademika prof. dr. Šaliba Šljive”

#AStAW
St. n. Turkei VIII/4,
1 K

Simbisen Metermihu

Travnik, 16. jan. 1820

Mustafa-paša od Srepleja je sve masovne svoje podanike
popisao i dao strik naredbu da ko na prva tri topovska pušaka
ne puzi, kod njegov masovian on će takve nepogrešivo na svoje
vlastite drnace življe privlačiti:

Udri malaczi kapetan: su se puje više dana vratili. Srećama
i ve sam sammas da bhaici kapetan ima 250 masovian ljudi,
glavosici 200, Lwanga: preko 200 i Lwanga: 150 ujeim da
pušaku (Mustafa-paša).

Danas svice su tri topa opalila i po pušaku se skupilo
10 000 ljudi u Srepleju kod njegov (paša) ujeim da nije
mogo biti više od 4000-5000 ljudi. Travnici, kapetan sa
miliardom su s tome ne malo bili uplašeni, pa su pitali:

Tuzla, 2019

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLA
AKADEMIJA DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIH NAUKA TUZLA**

Z B O R N I K R A D O V A

**SA NAUČNOG SKUPA „HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE U
DJELIMA AKADEMIKA PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE“**

(Tuzla, 24. 11. 2018.)

Tuzla, 2019.

ZBORNİK RADOVA
SA NAUČNOG SKUPA „HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE U DJELIMA
AKADEMIKA PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE“ (Tuzla, 24. 11. 2018.)

IZDAVAČI:
DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLA
AKADEMIJA DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIH NAUKA TUZLA

ZA IZDAVAČE:
Ddr. Azem Kožar
Dr. Ahmet Kasumović

REDAKCIONI ODBOR:
Dr. Ivan Balta, Filozofski fakultet Osijek (Hrvatska), Dr. Safet Bandžović, Institut za istoriju Sarajevo, Dr. Omer Hamzić, Izdavačka kuća “Monos” Gračanica, Dr. Senaid Hadžić, Filozofski fakultet Tuzla, Dr. Muhamed Husejnović, Univerzitetski klinički centar Tuzla, Dr. Ahmet Kasumović, Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla, Dr. Azem Kožar, Društvo historičara Tuzla, predsjednik, Dr. Enes Kujundžić, Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla, Dr. Edin Mutapčić, Pravni fakultet Tuzla, Kemal Nurkić, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzla, Dr. Enes Pelidija, Filozofski fakultet Sarajevo, Dr. Zećir Ramčilović, Institut za istoriju Skoplje (Makedinija), Dr. Nikola Samardžić, Filozofski fakultet Beograd (Srbija), Dr. Redžep Škrijelj, Državni univerzitet Novi Pazar (Srbija), Dr. Salkan Užičanin, Filozofski fakultet Tuzla, sekretar.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ddr. Azem Kožar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

929 Šljivo G.(063)(082)
94(497.6)(063)(082)

NAUČNI skup Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive (2018 ; Tuzla)

Zbornik radova sa naučnog skupa Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive / [glavni i odgovorni urednik Azem Kožar]. - Tuzla : Društvo historičara : Akademija društveno-humanističkih nauka, 2019. - 378 str. : ilustr. ; 24 cm

ISBN 978-9926-8057-5-3 (Društvo historičara)
ISBN 978-9926-8391-1-6 (Akademija društveno-humanističkih nauka)

COBISS.BH-ID 28366854

Napomena: Održavanje Naučnog skupa finansijski je podržalo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7

I. UVODNO IZLAGANJE

Uvodno izlaganje prof. ddr. Azema Kožara u ime organizatora Naučnog skupa <i>Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive</i>	11

II. RADOVI SA NAUČNOG SKUPA „HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE U DJELIMA AKADEMIKA PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE“

Dr. sc. Enes PELIDIJA, <i>Lik i djelo akademika prof. dr. Galiba Šljive</i>	19

Dr. sc. Senaid HADŽIĆ, <i>Akademik prof. dr. sc. Galib Šljivo, od učitelja do akademika – primjer kolegama, naučnicima i saradnicima, vodilja mladima</i>	37

Dr. sc. Nikola SAMARDŽIĆ, <i>Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1699-1878. Sećanje na magistarsku tezu akademika Galiba Šljive</i>	63

Dr. sc. Omer HAMZIĆ, <i>Uloga i doprinos prof. dr. Galiba Šljive u osnivanju i razvoju Instituta za istoriju u Banja Luci (1979-1991)</i>	77

Dr. sc. Azem KOŽAR, <i>Dokumentaciona osnova historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća u djelima historičara Galiba Šljive</i>	101

Dr. sc. Salkan UŽIČANIN, <i>Granice Bosne i Hercegovine u djelima prof. dr. Galiba Šljive</i>	119

Dr. sc. Galib ŠLJIVO, <i>Sjajno doba (Glanzeit) historije Bosne i Hercegovine i odjek u diplomatskoj građi i stranoj štampi</i>	133

Dr. sc. Edin MUTAPČIĆ, Kemal NURKIĆ, <i>Osnovne upravno- teritorijalne i demografske odlike Bosanskog ejaleta sredinom XIX stoljeća</i>	159

Dr. sc. Ivan BALTA, <i>Osmanlijsko-kršćanskim/hrišćanskim ratovima pomjerala se granična crta Bosne i Hercegovine u novom vijeku</i>	169
Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ, <i>Krize i sukobi: Istočno pitanje i Balkan (1875-1878)</i>	197
Dr. sc. Muhamed HUSEJNOVIĆ, <i>Bosna i njeni susjedi u posljednjoj deceniji 14. vijeka</i>	237
Dr. sc. Zećir RAMČILOVIĆ, <i>Balkanski ratovi u makedonskoj historiografiji</i>	253
Dr. sc. Enes KUJUNDŽIĆ, <i>Akademski časopisi i naučni rad</i>	269

<i>Obraćanje akademika prof. dr. Galiba Šljive učesnicima Naučnog skupa</i>	303

III. PRIKAZI KNJIGA

Miomir DAŠIĆ, <i>Galib Šljivo, Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852, Sarajevo 1977, 218 str. (Zgodovinski časopis, Letnik 33, Številka 3, Ljubljana, 1980, 498-501)</i>	311
Radovan SAMARDŽIĆ, <i>Galib, Šljivo, Bosna i Hercegovina 1849-1853, Banjaluka, 1991, 491 str. (Saznanja, broj 1, Banjaluka, 1991, 219-220)</i>	319
Sead SELIMOVIĆ, <i>Galib Šljivo, Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran, Tešanj, 2001, 374 str. (Arhivska praksa, broj 5, Tuzla, 2002, 207-209)</i> .323	
Azem KOŽAR, <i>Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, Tešanj, 2003, 410 str. (Saznanja, broj 1, Tuzla, 2005, 355-358)</i>	327
Enes PELIDIJA, <i>Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1861-1869, Tešanj, 2004, 614 str. (Saznanja, broj 1, Tuzla, 2005, 34-38)</i>	331

Esaf LEVIĆ, *Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača, Tešanj, 2008, 761 str. (Arhivska praksa, broj 11, Tuzla, 2008, 412-415)* 337

Senaid HADŽIĆ, *Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1869-1878, Orašje, 2011, 665 str. (Saznanja, broj 4, Tuzla, 2013, 145-150)* 341

IV. BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA RADOVA

BIOGRAFIJA (priredio dr. sc. Salkan Užičanin) 349

BIBLIOGRAFIJA RADOVA (priredio dr. sc. Salkan Užičanin)..... 365

ŠTAMPANE PUBLIKACIJE, STRUČNI I NAUČNI SKUPOVI..... 376



Akademik prof. dr. Galib Šljivo

PREDGOVOR

Akademik prof. dr. Galib Šljivo je neobična pojava u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Njegov naučni opus od preko dvadeset monografija i na desetine obimnih studija i članaka iz historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća, nemjerljiv je doprinos historijskoj nauci. Od ogromnog značaja je i njegov pedagoški doprinos razvoju obrazovanja i bosanskohercegovačkog društva. Ukupni stvaralački rezultati akademika Šljive su postepeno prepoznavani u zemlji i okruženju, što je rezultiralo prestižnim naučnim i društvenim priznanjima, među kojima je i prijem za redovnog člana dvaju akademija nauka.

*Društvo historičara Tuzla, u čijem radu prof. Šljivo aktivno sudjeluje od osnivanja 2002. godine, prepoznalo je značaj njegovog pedagoškog i naučnog rada, i još 2005. organiziralo naučni skup u Tuzli posvećen njegovom stvaralaštvu. Prilozi sa toga skupa objavljeni su u Saznanjima, Časopisu za historiju, broj 1, Tuzla, 2005. godine. Osamdeset pet godina života i više od pet decenija intenzivnog stvaralačkog rada, koji je u međuvremenu postao još znatno bogatiji, bili su dovoljan povod da Društvo historičara (čiji je prof. Šljivo postao počasni član) u saradnji sa novoosnovanom Akademijom društveno-humanističkih nauka Tuzla, organizira novi naučni skup posvećen ovom naučnom velikanu, pod nazivom „**Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika, prof. dr. Galiba Šljive**“.*

*Sadržaj Naučnog skupa ograničavala su nedostajuća finansijska sredstva. I pored toga ovaj naučni skup je uspješno pripremljen i održan u Tuzli (velika sala Dramar centra), 24. 11. 2018. godine. Pored uvodnog izlaganja (**prvi dio**) prof. ddr. Azema Kožara, predsjednika Društva historičara, podnijeto je 12 saopćenja (među kojima devet iz Bosne i Hercegovine i po jedno iz Hrvatske, Srbije i Makedonije, i to: Enes Pelidija, Senaid Hadžić, Omer Hamzić, Azem Kožar, Salkan Užićanin, Galib Šljivo, Edin Mutapčić i Kemal Nurkić, Ivan Balta - Hrvatska, Redžep Škrijelj - Srbija, Zećir Ramčilović - Makedonija, Muhamed Huseinović i Enes Kujundžić). Planirano je da se po dostavi autoriziranih priloga, pristupi pripremi i objavljivanju Zbornika radova. Tako je*

i urađeno. Organizatorima skupa dostavljeno je 11 od 12 podnijetih saopćenja, a dostavljena su i dva priloga autora koji su bili spriječeni da učestvuju na naučnom skupu (Safet Bandžović - Sarajevo i Nikola Samardžić - Beograd), ukupno za objavljivanje 13 autorskih priloga. Svi radovi sadrže prijevod apstrakta ili zaključka na engleski jezik (prema izboru autora), što omogućava njihovo korištenje i izvan južnoslavenskog jezičkog područja.

*Stručnim poslovima na pripremi Zbornika radova rukovodio je **Redakcioni odbor** od 15 članova, a tehničku i drugu podršku i pomoć pružali su članovi Društva i Akademije. Svi radovi su prošli procedure recenzije, lekture i korekture. Redakcioni odbor je odlučilo da se pored prispjelih radova (koji isključivo odražavaju stajališta autora), koji se uglavnom odnose na osvjetljavanje naučnog doprinosa akademika Šljive bosanskohercegovačkoj historiji 19. stoljeća (**drugi dio**), objavi obraćanje naučnom skupu akademika Šljive, te u posebnom poglavlju (**treći dio**) i sedam prikaza njegovih monografija koji su sukcesivno objavljivani u naučnim časopisima. Odlučeno je da se u zasebnom (**četvrtom**) poglavlju objave njegova Biografija i Bibliografija radova.*

Organizatori Naučnog skupa i izdavači ovog Zbornika radova „Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive“ kao i njegov Redakcioni odbor, iskreno se zahvaljuju autorima i svima koji su doprinijeli da se ovaj skup održi i da se Zbornik radova objavi. Posebnu zahvalnost iskazuju akademiku Galibu Šljivi za njegov ogroman pedagoški i naučni doprinos razvoju historijske nauke Bosne i Hercegovine i šire, kao i bosanskohercegovačkog društva u cjelini. Velika zahvalnost pripada Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke, za značajnu finansijsku podršku ovom projektu.

Redakcioni odbor

I. UVODNO IZLAGANJE

Prof. ddr. Azem KOŽAR, emeritus

Društvo historičara Tuzla,

Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

**UVODNO IZLAGANJE NA NAUČNOM SKUPU
„BOSNA I HERCEGOVINA U DJELIMA AKADEMIKA PROF.
DR. GALIBA ŠLJIVE“, Tuzla, 24. 11. 2018.**

Poštovane dame i gospodo, kolegkinice i kolege, dragi gosti,

Izuzetna mi je čast i ogromno zadovoljstvo što vas mogu pozdraviti u ime organizatora ovog Naučnog skupa: Društva historičara Tuzla i Akademije društveno-humanističkih nauka Tuzla. Posebno mi je zadovoljstvo što ovaj skup posvećujemo Historiji Bosne i Hercegovine kroz prizmu naučnog doprinosa akademika prof. dr. Galiba Šljive a u povodu njegovih plodonosnih 85 godina života i rada. A da sve to što kanimo postići ovim skupom bude apsolutno izvorno i vjerodostojno, potrudio se uvaženi dvostruki akademik prof. dr. Galib Šljivo koji je danas ovdje sa nama u dobroj intelektualnoj kondiciji, spreman da svojim učešćem podcrta i pojasni bar neke najvažnije kolosijeke bosanskohercegovačke historijske zbilje 19. stoljeća. Molim vas da ga pozdravimo, podržimo i zahvalimo mu se za ogroman doprinos historijskoj nauci jednim prijateljskim i kolegijalnim aplauzom.

Iako sam svjestan rizika da mogu ostati nedosljedan i nedorečen, ali za ovu priliku se želim u ime organizatora i u svoje ime, posebno zahvaliti kolegama iz inostanstva koji su se rado odazvali našem pozivu, došavši da konstruktivno podrže ovaj naučni skup na ovu temu i ovaj naš način rada, a to su: prof. dr. Redžep Škrijelj sa Državnog univerziteta u Novom Pazaru, prof. dr. Zećir Ramčilović sa Instituta za historiju iz Skoplja, te prof. dr. Ivan Balta sa Sveučilišta iz Osijeka, naš susjed sa kojim dugo i uspješno surađujemo. Podršku ovom skupu je iskazao i akademik Nikola Samardžić sa Filozofskog fakulteta iz Beograda, akademik Midhat Kozličić za Sveučilišta u Zadru, kao i mnoge druge naše kolege, prijatelji i pobornici stvaralaštva akademika Galiba Šljive i rada ovoga Društva iz više zemalja okruženja i Evrope, a koji nisu danas ovdje sa nama, neki

iz objektivnih razloga a većina njih nažalost iz razloga ograničenosti sredstava kojima kao organizatori raspoložemo za ovu namjenu. Sredstva su, nažalost, uobičajeno ograničavajući faktor za sve naše naučne skupove i brojne druge aktivnosti, sa čime se ne možemo i nećemo nikada pomiriti.

Sa nama su danas i naše kolege, bliski višegodišnji saradnici i prijatelji iz Sarajeva: prof. dr. Enes Pelidija, prof. emeritus i akademik prof. dr. Enes Kujundžić, koji nam konstantno pomažu u ostvarenju vizije i misije koju u ovom zahtjevnom poslu ima i Društvo i Akademija. Kao što vidite današnjem skupu prisustvuju i mnogi drugi naši prijatelji sa ove strane Une, Save, Drine i Mora, iz naše domovine Bosne i Hercegovine, koji konstantnim prisustvom i na druge načine podržavaju aktivnosti Društva i Akademije, te naravno i akademika Šljive kao naučnika, profesora, komšije i prijatelja. Svima vama prisutnima, kao i onima koji nisu mogli doći, a koji svojim djelovanjem doprinose uspješnosti ovoga skupa se iskreno zahvaljujemo.

Dame i gospodo,

Današnji naučni skup čini logičan slijed opredijeljenosti Društva historičara da u kontinuitetu i na sistematičan način promovira naučno znanje i da, kako smo se 2005. godine na prvom skupu ove vrste koji je također bio posvećen prof. dr. Galibu Šljivi, opredijelili da „uobličavamo i uvodimo u sistem mnoge naše dosadašnje izolirane aktivnosti, pa i one sporadične, koje su solidna podloga za dalji organiziran naučni historijski rad“. Jedna od poluga tog sistema bilo je i ostalo Društvo historičara Tuzla, koje je jedino i ostalo na tim programskim opredjeljenjima, prije svega izdavanjem časopisa „Saznanja“ i održavanjem godišnjih naučnih skupova, među kojima su i skupovi ove vrste – posvećeni jubilejima naučnih stvaraoca. Podsjetit ću vas da je takav skup održan 2011. godine o pedagoškom i naučnom radu moje malenkosti, tako da ovaj skup predstavlja nastavak kontinuiteta ove vrste. Međutim, ni na prvom niti na drugom skupu, a to je upravo i slučaj sa koncepcijom ovoga skupa, mi nikada nismo pristupali jednostrano, tj. da prezentujemo samo neke statističke i opisne reference i rezultate, već smo nastojali i nastojimo da jednu historijsku etapu kojom se autor dominantno bavi, tretiramo

kroz prizmu doprinosa unapređenju historijskog znanja, jer je samo tako oblikovan vrijednosni sud naučno validan dokaz da je historičar uspješno obavio svoj posao.

Ovakva opredjeljenja Društva historičara, koja od svog formiranja 2016. godine protežira i Akademija društveno-humanističkih nauka, našla su svoju punu primjenu u programskoj koncepciji ovoga naučnoga skupa. Kako je u Programu rada i naznačeno, ustaljeni sadržaj čini promocija novih izdanja, konkrentno: Časopisa Akademije pod nazivom „Coser“, broj 1 i Časopisa Društva pod nazivom „Saznanja“, broj 8, oba nastala u toku ove godine.

Drugi i ujedno glavni dio ovoga skupa čine SAOPĆENJA autora priloga, uvaženih kolega iz Bosne i Hercegovine i izvan nje, i to tako da se prvih šest izlaganja odnosi direktno na naučni profil i naučni doprinos historiji Bosne i Hercegovine u djelima akademika Šljive, zatim se sljedeća tri priloga odnose na zbivanja u Bosni i Hercegovini i njenom okruženju, dok se posljednja tri rada mogu svrstati u širi kontekst historijskih zbivanja i promišljanja. Ovakvim pristupom pokazujemo određenu tematsku interdisciplinarnost ovoga projekta: u kojem su osim naučnog doprinosa slavljenika akademika Šljive, vidljiva i neka druga tj. šira historijska obzorja i zbivanja na cijelom prostoru ovog dijela jugoistočne Evrope. Tek će se u konačnim autoriziranim radovima, jer su ovdje moguća samo kraća izlaganja, pokazati od kakvog je sve značaja bio ovakav pristup u strukturi rada ovoga naučnoga skupa.

Također je predviđeno da nam se na kraju ovog dijela skupa, prije diskusije i zaključaka, obrati i akademik prof. dr. Galib Šljivo.

Dame i gospodo,

Akademik Galib Šljivo je neobična pojava u bosansko-hercegovačkoj i jugoslovenskoj historiografiji, koja je obilježila i bitno uticala na njihove naučne tokove i domete. O tome će biti više riječi u saopćenjima nekih kolega, a ja bih ovdje istakao samo to da je osoben tok njegovog obrazovnog uspona: od učitelja (1950), nastavnika historije i geografije (1958), magistra historijskih nauka (1972), doktora historijskih nauka (1975). Osobena je struktura poslova koje je u toku radnog vijeka

obavljao: od učitelja, nastavnika historije, profesora historije u srednjoj školi, univerzitetskog nastavnika u svim naučno-nastavnim zvanjima, naučnog savjetnika, zatim struktura radnih i izbornih funkcija: direktora više osnovnih i srednjih škola, direktora Instituta za historiju, prorektora za nastavu i studentska pitanja na Banjalučkom Univerzitetu, najviših funkcija u visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, te najviših funkcija u društvima historičara Bosne i Hercegovine i eks Jugoslavije itd. Ovo je neki okvirni pogled na njegovu pedagošku i društvenu funkciju, rezultate i doprinos.

A ona druga, naučna dimenzija, oko koje smo se danas ovdje i okupili, je još značajnija i još korisnija. I o tome će na ovom skupu biti više riječi, a ja bih rekao samo to da se radi o najplodnijem historičaru Bosne i Hercegovine, koji je objavio 23 monografije u kojima je izvršena prva cjelovita rekonstrukcija historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća (od 1788. do 1878.). Puno je osobenosti naučnog djela akademika Šljive. O tome bi trebalo raspravljati danima i mjesecima. Međutim, ono što je u tome značajno istaći je činjenica da je njegov pedagoški i naučni rad postepeno prepoznavan od države i društva, od struke i nauke, da je, izuzimajući iskušenja kojima je bio izložen u Banjaluci i na Banjalučkom univerzitetu u euforiji nacionalističkih atakovanja 1992-1993. godine, u kontinuitetu dobijao brojne nagrade i priznanja, pa i one najvećeg nivoa u Bosni i Hercegovini – kakva je nagrada za nauku 1986. godine. Ipak, i pored više prijedloga, počev od 1990. pa do 2014. (tri zasebna prijedloga), od kojih su dva iz Tuzle, sa Odsjeka i iz Društva historičara, nije naišao na razumijevanje prijem u ANU BiH, što po našem mišljenju nema opravdanja. Međutim, njegov rad je prepoznat od strane BANU u koju je primljen 2017. godine. U ovoj sredini je akademik Šljivo aktivno prisutan od 2001. godine, prvo angažmanom u nastavi na Odsjeku za historiju, a nakon toga, od 2009. pojačanim angažiranjem u projektima Društva historičara, koje mu je 2015. godine dodijelilo najviše priznanje „Počasni član Društva“. Njegovom zaslugom je, između ostalih, došlo i do formiranja Akademije društveno-humanističkih nauka Tuzla 2016. godine, čiji je on redovni član i predsjednik. Za kratko vrijeme Akademija je uradila i realizirala više projekata, među kojima je i prvi broj časopisa „Coser“ koji danas promoviramo. I pored

toga što je u viziji osnivača Akademije jasno istaknuto da „cilj i svrha njenog osnivanja nije konfrontacija sa drugim intelektualnim i naučnim skupinama, udruženjima i institucijama iz Bosne i Hercegovine i šire, već jasna artikulacija stajališta iz naučno zapostavljene sfere društvenih i humanističkih nauka, (...) da ne želi biti negacija nikoga i ničega posebno, već promocija znanja zasnovanih na dosezanju naučne istine, a putem otvorenog sučeljavanja stavova po svim relevantnim društveno humanističkim pitanjima“ itd. pojedini kvazi intelektualci i kvazi naučnici, siju intrige i laži sa namjerom da omalovaže i diskreditiraju značaj njenog osnivanja i djelovanja. Na sve to njima, i onima koji ih slijede, poručujemo da osnuju ne jednu već više akademija i da sve one budu bolje od ove naše. Tako će najlakše pristupiti sopstvenoj terapiji od neizlečive bolesti koja se zove „mržnja, zavist i ljubomora“. To nama neće škoditi a njima možda može i pomoći. Da Bog da!

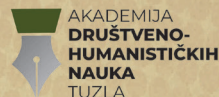
Dame i gospodo,

Kada sve ono što je u ovom kratkom obraćanju rečeno, i ono što svi vi ovdje okupljeni znate o naučnom opusu akademika Galiba Šljive, pokušamo sažeti u jednoj rečenici onda bi ona u najskromnijoj formi mogla da glasi: **Galib Šljivo je epohalna ličnost naše historiografije.**

Vama učesnicima ovoga skupa želim da se dobro osjećate i da ostanete po mjeri svojih obaveza, a Vama uvaženi akademiče Šljivo, uz zahvalnost za sve što ste učinili i činite za dobrobit historije i bosanskohercegovačkog društva u cjelini, čestitam 85. rođendan, sa iskrenom željom da nam još dugo živite i stvarate. U ime organizatora ovoga skupa: Društva historičara i Akademije društveno-humanističkih nauka, želim vam uručiti skroman poklon kao znak naše kolegijalne pažnje, a za sjećanje na ovo naše današnje viđenje i druženje. Živjeli!



UG „Društvo
historičara”
Tuzla



o r g a n i z u j u

NAUČNI SKUP

„Historija Bosne i Hercegovine u djelima
akademika prof. dr. Galiba Šljive“

Dramar centar Tuzla (velika sala),
dana 24. 11. 2018. godine (subota) od 9,30 sati

Na Naučnom skupu učestvuju
eminentni historičari iz zemlje i inostranstva.

Na početku rada Naučnog skupa održat će se promocije novih izdanja:

- Časopisa „Coser“, broj 1,
Izdavač: Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla, 244 str.
(promotor akademik prof. dr. Enes Kujundžić)
- Časopisa za historiju „Saznanja“, broj 8,
Izdavač: „Društvo historičara“ Tuzla, Tuzla, 2018, 242 str.
(promotor akademik prof. dr. Azem Kožar)
- SAOPĆENJA AUTORA PRILOGA
- Godišnja skupština Društva historičara Tuzla

Tuzla, novembra 2018.

**II. RADOVI SA NAUČNOG SKUPA
“HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE U
DJELIMA AKADEMIKA PROF. DR.
GALIBA ŠLJIVE”**

Prof. dr. Enes PELIDIJA, emeritus
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

LIK I DJELO AKADEMIKA GALIBA ŠLJIVE*

Apstract: *Među najuglednijim i najpoznatijim historičarima Bosne i Hercegovine od druge polovine 20. stoljeća do sada, nezaobilazno je ime akademika Galiba Šljive. Njegov životni put koji je protkan sa mnogim izazovima, primjer je kako se može upornim, marljivim i objektivnim pisanjem steći zapaženo mjesto u nauci i naučnim krugovima. Bez ičije pomoći u toku redovnog i vanrednog školovanja sa strane, prof. dr. Galib Šljivo je još u zadnjim decenijama 20. i prvim godinama 21. stoljeća svojim naučnim djelima stekao ugled velikog historičara. Posebno su njegovi radovi i monografije o posljednjih sto godina osmanske vlasti na prostorima Bosne i Hercegovine, te dijela susjednih zemalja, s pravom privuki pažnju ne samo domaće, nego i strane naučne javnosti. Razlog za tako interesovanje je dotadašnje nedovoljno i jednostrano pisanje o brojnim događajima Bosanskog ejaleta/vilajeta od druge polovine 18. stoljeća do 1878. godine. U toku pisanja autor je istraživao arhivsku građu domaće, zapadne i orijentalne provenijencije. Na osnovu dokumenata iz različitih izvora i stručne literature, pisao je hronološki i tematski stručno i objektivno. Time je stekao pažnju i poštovanje kod kolega i svih čitalaca koji se interesuju za prošlost Bosne i Hercegovine u navedenom vremenskom periodu. I danas sa istim žarom radi nove projektekao i na početku naučnog rada. Cijeneći naučni, pedagoški i društveni rad akademika Galiba Šljiveu proteklom periodu, ovaj vrijedni poslenik historijske nauke dobio je više društvenih i naučnih priznanja. Među njima je izbor u zvanje redovnog člana BANU iz Sarajeva i Akademije društveno-humanističkih nauka iz Tuzle.*

Ključne riječi: *Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina, valija, Beč, Istanbul, osmanska država, Austrija, rat, mir.*

* Na početku svog izlaganja na naučnom skupu, autor se prisutnima obratio sljedećim riječima:

„Dame i gospodo, uvaženi prijatelji,

Biografski podaci

Ime profesora Galiba Šljive poznato je ne samo njegovim kolegama i prijateljima u Bosni i Hercegovini, ex Jugoslaviji, nego i šire. Tako uvažavanje nastalo je zahvaljujući akademikovom životnom putu i velikom doprinosu historijskoj nauci. Galib Šljivo rođen je u Brčigovu kod Rogatice u rudarskoj porodici 15. 09. 1933. godine. Rano je ostao bez roditelja. Zato je od 1939. do 1950. vrijeme preveo u Vakufskom, a od 1945. godine u Domu ratne siročadi. U tom periodu uspješno je završio Osnovnu i Učiteljsku školu u Sarajevu 1950. godine. Dalje školovanje nastavio je uz rad. U međuvremenu je u više mjesta Bosne i Hercegovine radio kao učitelj. Tako je kroz vanredni studij prvo završio Višu pedagošku školu u Sarajevu na grupi historija i geografija (1958). Zbog uočenih organizatorskih i pedagoških sposobnosti u Orašju je u osnovnoj školi, gdje je radio, izabran za direktora. Tadašnji nastavnik Galib ne zadovoljava se dotadašnjim uspjehom, ponovo se vanredno upisuje na odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Beogradu gdje je diplomirao 7. 10. 1963. godine. Kao profesor historije u Orašju prelazi da radi u gimnaziji gdje drži nastavu i obavlja dužnost direktora (1963). Kada je od gimnazije i drugih srednjih škola došlo do formiranja Školskog centra, profesor Šljivo imenovan je za njegovog direktora.

Ne zadovoljavajući se postignutim, profesor Šljivo se upisuje na postdiplomski studij na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Poslije položenih ispita i napisanog rada *Klek i Sutorina u XIX vijek* kojeg je pred komisijom uspješno odbranio, 15. maja 1972. godine stekao je

Zadovoljstvo mi je da pred ovim uvaženim auditorijem danas mogu govoriti o cijenjenom, dragom kolegi i prijatelju, te njegovom naučnom opusu, uglednom historičaru akademiku prof. dr. Galibu Šljivi. Moje zadovoljstvo je tim veće što smo u protekle više od četiri decenije našeg poznanstva, prijateljstva, a posebno kolegijalne saradnje uvijek bili u prijateljskim odnosima. Kada smo god bili u prilici, pomagali smo i pomažemo jedan drugom kroz razmjenu dokumenata, čitanje rukopisa, davanja sugestija, te zajednički dijelili radost i zadovoljstvo sa izdatim studijama, člancima i osvrtima i svakim postignutim naučnim i privatnim uspjehom. To je i razlog što na početku ovog naučnog skupa *Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive* želim prije svega da kažem nekoliko riječi o samom autoru, a potom o njegovom djelu i značaju“ (napomena Redakcionog odbora).

zvanje magistra filozofskih nauka. Na istom fakultetu 15. januara 1975. godine uspješno je odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Politika Austrije prema pokretima u Bosni i Hercegovini sredinom XIX vijeka*. Time je stekao zvanje doktora historijskih nauka.¹

Neposredno iza odbrane magistarskog rada, školske 1972/1973. godine na Pedagoškoj akademiji u Banja Luci izabran je za spoljnog saradnika i profesora na predmetima: *Opšta istorija starog i srednjeg vijeka*, *Istorija jugoslovenskih naroda u srednjem vijeku* i *Metodika nastave istorije*. Kasnije, u ovoj visokoškolskoj instituciji zasniva stalni radni odnos 1. oktobra 1977. godine. Time stiće zvanje profesora više škole na nastavnim predmetima: *Opšta istorija novog vijeka i savremenog doba*, *Istorija jugoslovenskih naroda i savremenog doba* i *Metodika nastave istorije*. Na istoj visokoškolskoj ustanovi od 1991. godine u zvanju redovnog profesora izvodio je nastavu na predmetu *Opšta istorija novog vijeka sa savremenom istorijom*.²

Osim obrazovno-pedagoškog rada dr. Šljivo posebno je bio aktivan na naučnom polju. Tokom 1979. godine bio je angažiran na osnivanju Instituta za istoriju u Banja Luci. Predhodno je uspješno obavio sve potrebne poslove i povjereni zadatak u potpunosti realizovao. Ova naučna institucija počela je sa radom 1. novembra 1979. godine. Za prvog direktora Instituta za istoriju u Banja Luci, imenovan je prof. dr. Galib Šljivo. U tom zvanju je neprekidno do maja 1992. godine. Sa postignutim naučnim rezultatima u prethodnom periodu, Galib Šljivo biran je u zvanje višeg naučnog saradnika, a od 1984. godine i naučnog savjetnika. U to vrijeme je ovo zvanje odgovaralo redovnom univerzitetskom profesoru.³

Osim profesorskog rada i dužnosti direktora, zbog pokazanih naučnih, stručnih i organizacionih sposobnosti, profesor Šljivo je do zadnje decenije 20. stoljeća bio biran u dva mandata na položaj predsjednika univerzitetskih i drugih naučnoistraživačkih radnika Bosanske krajine. Takođe je u dva mandata obavljao dužnost i predsjednika univerzitetskih radnika Bosne i Hercegovine. Postignuti

1 Bibliografski leksikon KO JE KO U BOSNI I HERCEGOVINI 2014 – 2018, Tešanj, 2014, 734; Nazif Veleđar, *Leksikon znamenitih Bošnjaka*, Sarajevo, 2017, 577; *Ko je ko u Bošnjaka*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000, 388.

2 Biografski leksikon, 734.

3 Isto, 735.

radni i naučni rezultati su uticali da bude biran za člana, a zatim i predsjednika Predsjedništva univerzitetskih radnika Jugoslavije. Posebno naučno priznanje dr. Šljivo stegao je sa izborom za predsjednika Saveza istoričara Jugoslavije. U međuvremenu je u Banjoj Luci na Univerzitetu Đuro Pucar od 1987. godine bio prorektor za nastavu. Kao i na drugim dužnostima i u drugom mandatu prorektora prije vremena je u svom najvećem stvaralačkom radu penzionisan u 57 godini života, maja 1992. godine.⁴

Rat je profesora Šljivo, kao i mnoge druge, natjerao da napusti Banja Luku i do 1996. godine boravi u Njemačkoj. Po povratku u Bosnu i Hercegovinu, vraća se sa porodicom u Orašje gdje ima porodičnu kuću. Od 2001. do 2009. godine radi kao gostujući redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Sada živi u Orašju, gdje nastavlja svoj naučni rad na zadovoljstvo svih Galibovih kolega i prijatelja.

Za brojne obrazovne i naučne uspjehe, kao i iskazane organizacione sposobnosti dobio je više priznanja. Još 1967. godine Galib Šljivo dobio je javno priznanje - Plaketu SO Orašje. Takođe je dobitnik Oredena rada sa srebrenim vijencem 31. decembra 1973. godine. Posebno je vrijednu nagradu „Veselin Masleša“ za 1986. godinu dobio u povodu objavljene knjige *Bosna i Hercegovina 1813-1826*. 17. aprila 1986. godine. I Skupština opštine Banja Luka dodijelila mu je nagradu *Veselin Masleša* za stvaralači doprinos „socijalističkom razvoju nauke, umjetnosti i kulture“ 8. aprila 1990. godine. Ovo je samo jedan dio među drugim brojnim nagradama i plaketama koje je dobio od više obrazovnih i naučnih institucija, te društvene zajednice.

Već do tada, profesor Šljivo napisao je i objavio više desetina članaka i sedam knjiga, od kojih su neke zbog važnosti i interesa ne samo naučne, nego i čitalačke javnosti, doživjele po dva i tri izdanja. Zbog svega navedenog, 1990. godine predložen je za dopisnog člana ANU BiH. I pored napisanog pozitivnog referata do izbora u ovoj najvećoj akademskoj instituciji nikada nije došlo. No, to nimalo nije obeshrabrilo profesora Šljivo da i u najtežim ratnim godinama tokom agresije, kao i u poratnom periodu sa istim intenzitetom nastavi da obavlja svoj pedagoški

⁴ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827 – 1849.*, Tešanj, 2006, 8.

i naučni rad. Sva ta aktivnost nije ostala nezapažena. Na prijedlog kolega 20. maja 2017. godine prof. dr. Galib Šljivo izabran je za redovnog člana BANU.⁵Ni sva priznanja iz prethodnog perioda ne umanjuje intenzivni rad akademika Šljive, da i u najzrelijim godinama i dalje piše i objavljuje nove knjige, članake i osvrte. Sve to je rezultiralo da danas imamo priliku da se u povodu 85 – godine života kratko osvrnemo na rad akademika, prof. dr. Galiba Šljive.

Naučni opus

Pored više objavljenih radova u stručnim i naučnim časopisima, prva od ukupno do sada 21 monografije koju je napisao i stampao akademik prof. dr. Galib Šljivo bio je njegov magistarski rad *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878. godine*. Interesantno je primijetiti da je ovu monografiju stampao Filozofski fakultet u Beogradu u seriji uspješno odbranjenih magistarskih radova toga Fakulteta. Prije toga, rukopis navedene knjige autor je ponudio izdavačkoj kući *Svjetlost* u Sarajevu, koja ga je odbila.⁶ Međutim, *Svjetlost* je iste godine prihvatila da štampa Galibovu odbranjenu doktorsku disertaciju *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852. godine*.⁷ Tako suobje knjige u Sarajevu i Beogradu štampane iste 1977. godine. Iako je knjiga *Omer-paša Latas* u prvom izdanju štampana u 2000 primjeraka, vremenom je u cjelosti rasprodana, pa se autor uz odoređene dopune prvog idanja odlučio i na njeno drugo izdanje koje je štampano pod naslovom *Omer Lutfi-paša u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Razlog za ovako veliko interesovanje bilo je da se o Omer – paši Latasu po prvi puta na naučan način pisalo, kako o ličnosti, tako i o svim dešavanjima u Bosanskom ejaletu sredinom 19. stoljeća. Kako je autor u *Predgovoru* drugog izanja naglasio (...) *Moj cilj bio je jednostavan: da ispitam što više arhivskih zbirki i da događaje u Bosni i Hercegovini sredinom XIX stoljeća rekonstruišem do svih pojedinosti koje je moguće pronaći u objavljenoj, ali i u do sada*

⁵ www.klix.ba/tragovi/galib-sljivo

⁶ Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878*, Beograd, 1977, 192. Podatak da je I.P. *Svjetlost* iz Sarajeva odbila štampati saznao sam od autora. Ovom prilikom mu se na dobivenoj informaciji najljepše zahvaljujem.

⁷ Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850—1852*, Sarajevo, 1977, 218.

*neispitanoj historijskoj građi.*⁸ To je pisanje o pokušaju sprovođenja reformnih mjera koje je započeo sultan Mahmud II (1809-1839), a nastavio njegov sin sultan Abdul Medžid (1839–1861). Rigorozne mjere koje su centralne i pokrajinske vlasti preduzimale u Bosni, zbog otpora domaćeg stanovništva prema reformnim mjerama, ali i korupciji, te nezakonitim postupcima nosilaca vlasti na svim nivoima, došle su do punog izražaja u vrijeme kada je iz Istanbula u Travnik poslat jedan od dokazanih stručnjaka za ugušenje pobuna diljem Carstva – Omer-paša Latas. Kako i na koji način je svojim postupcima od 1850. do 1852. godine pacifizirao Bosnu kao pograničnu osmansku pokrajinu, profesor Šljivo prikazao je u svim segmentima stručno, jasno, tematski, hronološki i pregledno. To je i razlog da je prvo izdanje brzo rasprodano i da je dočekalo svoje drugo izdanje.⁹

Takođe je i prvo izdanje knjige *Klek i Sutorina 1815 – 1878.* godine rasprodato. I ova monografija je kao i knjiga o Omer-paši Latasu u naučnim krugovima i čitalačkoj javnosti, izazvala veliko interesovanje. Pisanjem o Kleku i Sutorini po prvi put u historijskoj nauci Bosne i Hercegovine dat je odgovor na pitanja njene teritorijalne cjelovitosti, s posebnim osvrtom na izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran u posljednja dva stoljeća osmanske vladavine. Drugo izdanje knjige objavljeno je četvrt stoljeća kasnije. Ovoga puta knjiga je štampana sa nešto proširenim nazivom pod naslovom *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran Neum – Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815. – 1878.*¹⁰

Napisane i objavljene monografije pokazale su svu ozbiljnost u pisanju narednih članaka i studija. Tokom petodecenijskog rada na istraživanju prošlosti Bosne i Hercegovine zadnjih 100 godina osmanske vlasti profesor Šljivo skoro svake godine je najmanje dvije do tri sedmice u više navrata boravio prije svega u Haus-Hof-und Staat arhivu, gdje je pregledao ogromnu građu koja se čuva u fondovima Türkei u Beču, ali i u historiskim arhivima Zagreba, Zadra, Dubrovnika, te privatnim arhivima franjevačkih samostana, Arhivu porodice

⁸ Galib Šljivo, *Omer Lutfi-paša u Bosni i Hercegovini 1850.-1852*, Tešanj, 2007, 13.

⁹ G Šljivo, *Omer Lutfi-paša*, 13.

¹⁰ Galib Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran, Neum – Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815. –1878*, Tešanj, 2001, 374.

Mažuranić u Slavonskom Brodu, kao i u više arhiva u Srbiji i Bosni i Hercegovini. U svima njima za pisanje knjiga, našao je bogatu arhivsku građu koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu u svakodnevnom životu, kao i diplomatsku prijevsku koju su vodile austrijske (austro-ugarske) diplomate u Bosni i Hercegovini. To su: Generalni konzulat u Sarajevu, Vicekonzulat u Mostaru, konzularne agencije u Trebinju, Livnu, Bihaću, Banja Luci, Tuzli i Brčkom, te Beogradu, Dubrovniku i Istanbulu. Značajnu arhivsku građu autor je crpio i iz Francuskog konzulata u Travniku (1807–1814) i Austrijskom konzulatu u Travniku (1808–1821). Veoma značajne dokumente profesor Šljivo našao je sačuvane i iz ruskog, engleskog, talijanskog i pruskog konzulata, a koji su pohranjeni u sarajevskim arhivima.

Na osnovu izvora, prije svega Ratnog arhiva u Beču, kao i izvora koji su pohranjeni u arhivima Sarajeva, Beograda, Dubrovnika, Banje Luke i drugih mjesta, tematski i hronološki pisao je stručno i objektivno o svim događajima vezanim za tadašnji Bosanski ejalet, odnosno od 1865. godine Bosanski vilajet, kako se službeno nazivala ova pogranična osmanska pokrajina. Na stranicama njegovih studija po prvi puta susrećemo se sa imennima ličnosti kao i događaja o kojima se malo ili nikako do tada nije znalo.

Sljedeća monografija koju je dr. Galib Šljivo napisao i objavio bila je knjiga *Bosna i Hercegovina 1813 – 1826. godine*.¹¹ Kao i prethodne dvije knjige i ova je izazvala pažnju naučne javnosti. Zbog toga je tri godine kasnije štampano i njeno Drugo izdanje.¹² U odnosu na prvo, u drugom izdanju autor je dopunio prethodno sa proširenih desetak novih strana u kojima opisuje bune na prostorima Bosanske krajine tokom 1823. i 1824. godine. Ovoga puta urađena su neka manja terminološka dotjerivanja i iz prethodnog izdanja uočene manje štamparske greške.¹³ Knjiga je doživjela i treće izdanje. Nakon prvog izdanja, knjiga *Bosna i Hercegovina 1813 – 1826. godine* dobila je društveno priznanje, nagradu *Veselin Masleša* za stvaralački doprinos socijalističkom razvoju nauke, kulture i umjetnosti. Nagrada mu je dodijeljena 17. aprila 1986. godine.

¹¹ Banjaluka, 1985, 326.

¹² Banjaluka, 1988, 342.

¹³ G. Šljivo, 1988, *Bosna i Hercegovina*, 339.

Ne zadovoljavajući se postignutim, profesor Šljivo sa istim naučnim elanom nastavlja sa arhivskim istraživanjima i pisanjem nove monografije. To rezultira objavom nove knjige pod naslovom *Bosna i Hercegovina 1827 - 1849*.¹⁴ I ova knjiga doživjela je drugo izdanje.¹⁵ I poslije petnaest godina od njenog prvog štampanja, zbog iscrpnog istraživanja i korištene literature, skoro da nije imao nekih korigovanja i dopuna. Jedine dopune su novi podaci rezultata historijske nauke između dva izdanja, te je knjigu u drugom izdanju obogatio s nekoliko slika i crteža uz otkaljanja manjih štamparskih greški i nejasnoća koje je uočio novim čitanjem teksta.¹⁶

Dvije godine kasnije iz štampe mu je izašla i nova monografija pod naslovom *Bosna i Hercegovina 1849-1853. godine*. Kao i prethodne knjige i ova monografija je napisana prije agresije na Bosnu i Hercegovinu i objavljena u Banjoj Luci 1990. godine.¹⁷ Već 1992. godine iz štampe izlazi naredna monografija pod naslovom *Bosna i Hercegovina od 1788 – 1812*.¹⁸ Tom knjigom autor se vratio na 1788. godinu kojom je želio da od ranije planiranog pisanja o posljednjih 100 godina sultanove vlasti započne sa Dubičkim ratom 1788. i završi sa Berlinskim kongresom 1878. godine. Time je od prvih knjiga od 1977. do 1992. godine prof. dr. Galib Šljivo napisao i objavio ukupno sedam monografija koje obuhvataju vremenski period historije Bosne i Hercegovine od 1788. do 1853. godine, tj. 65 od ukupno zadatih 100 godina.

Po dolasku u Landshut u Njemačkoj, profesor Šljivo nastavio je sa arhivskim istraživanjem i pisanjem novih monografija na temu historije Bosne i Hercegovine u zadnjih sto godina osmanske vlasti. Rezultat strpljivog rada je nova Galibova monografija koja je objavljena pod naslovom *Bosna i Hercegovina 1854 – 1860. godine*.¹⁹ Njen rad počeo je još u predratnom periodu na osnovu naučnog projekta *Bosna i Hercegovina u toku Krimskog rata*. Projekat je izvođen po programu SIZ-anauke Bosne i Hercegovine. U *Predgovoru* knjige autor se

14 Travnik, 1988, 488.

15 Tešanj, 2006, 587.

16 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827 – 1849*, 9.

17 Travnik, 1990, 491.

18 Travnik, 1992, 446.

19 Landshut, 1998, 624.

zahvaljuje svima koji su mu pomogli u toku arhivskih istraživanja, kao i dobronamjernih sugestija i pomoći kolega i prijatelja, da knjiga bude što potpunija i dođe do čitaoca.²⁰

Dok je boravio u izbjeglištvu u Njemačkoj iz Orašja mu se javilo više prijatelja koji su mu među ostalim sugerirali da napiše monografiju o ovom mjestu. Prihvatajući njihove savjete, prof. dr. Galib Šljivo je pored drugih projekata na kojima je i tada radio, napisao knjigu pod naslovom *Orašje 1863. – 1995*. Ovo djelo počeo je pisati tokom boravka u Njemačkoj, a završio u Orašju gdje se vratio 1998. godine. I dok je stariji dio historije ovog mjesta pisao na osnovu dostupnih izvora i literature, o ratnoj - zadnjoj deceniji 20. stoljeća u ovom mjestu od građana kojima se obratio, imao je malo informacija zbog činjenice što su akteri toga vremena nerado htjeli da kazuju. Međutim, puna podrška autoru je data od nosilaca lokalne vlasti i pojedinaca. O svemu tome profesor Šljivo piše na kraju knjige koju je štampao 2001. godine.²¹

Uporedo sa pisanjem monografije Orašja, prof. dr. Galib Šljivo nastavio je rad na dovršenju naučnog projekta *Bosna i Hercegovina u posljednjih sto godina osmanske uprave (1788–1878)*. Nove dokumente našao je i tokom boravka u Njemačkoj od 1993. godine. Istražujući u arhivi Konzulata Kraljevine Pruske o Bosni u Berlinu, otkirio je nove historijske činjenice koje obogaćuju pisanje u knjizi o Bosni i Hercegovini od 1861. do 1869. godine. I ovom prilikom se u izradi nove monografije držao istog naučnog metoda. To je objektivno hronološko pisanje o ličnostima i događajima u knjizi *Bosna i Hercegovina od 1861. do 1869. godine*. Vremenski period o kome piše obilovao je brojnim događajima. Nalazeći se na granici evropskog dijela osmanske države, Bosanski ejalet koji se od 1865. godine službeno naziva *Bosanski vilajet*, bio je predmet interesovanja ne samo susjednih zemalja, nego i tadašnjih velikih evropskih država. Svi oni su već tada utirali put svojim osvajачkim ciljevima da zagospodare ovom osmanskom pokrajinom. To su radili pod raznim izgovorima, prije svega sa rješavanjem *Istočnog pitanja*. Preko svojih diplomatskih predstavništava, sa agentima, koji su bili u službi protivnika Porte, podstrekivali su nesigurnost, pobune i

20 Landshut, 1998, 6, 7.

21 Orašje, 2001, 251.

slabljenjem autoriteta lokalne i pokrajinske vlasti, a time i osmanske Porte. No, sa druge strane i osmanska država je reagirala. Preko svog valije Šerif Osman – paše zaživjele su i reformne mjere. Istovremeno, pokrajinska vlast se angažuje na izradi puteva i boljoj komunikacionoj povezanosti urbanih centara. Sve se to pozitivno odražava i na standard ljudi. U odnosu na ranije vrijeme, Bosna u ovakvim okolnostima postaje sve interesovanija kako za osmansku vlast, tako i druge zemlje koje žele da joj se nametnu. O svemu tome autor vrlo pregledno i detaljno upoznaje čitaoce u knjizi *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*²²

Posljednja monografija iz naučnoistraživačkog projekta *Bosna i Hercegovina u posljednjih sto godina osmanske uprave* akademika Galiba Šljive odnosi se na zadnju desenijsku neposrednu sultanovu vlast u Bosni i Hercegovini. Kao i prethodne i ova knjiga je vemenski naslovljena sa *Bosna i Hercegovina 1869.–1878.* Knjiga je objavljena u biblioteci *Logos*, kolo VIII, knjiga 6 u izdavačkom preduzeću *Pljanj* iz Tešnja. Kako autor navodi, zbog obimnosti historijskih izvora, pisanje monografije zahtijevao je najduži vremenski period. Ujedno, predstavlja i posljednje razdoblje osmanske 415. godišnje vladavine na teritoriji Bosne i Hercegovine. Pisanje knjige završio je u Orašju, gdje je kao i prethodne dvije knjige i ova monografija štampana u izdanju *Planax*.²³ Uz drugo i dopunjeno izdanje u kome je ispravio brojne štamparske greške koje su nastale jer je tekst dovršavao na tri računara koja nisu bila kompatibilna, prvo izdanje autor je povukao iz prodaje, te sa svim ispravama i dopunama, štampano je njeno drugo izdanje.²⁴ Kako je autor naveo, monografija je objavljena u povodu njegovog osamdesetog rođendana, 50 godina prosvjetnog rada u osnovnim, srednjim i visokoškolskim ustanovama, te četrdeset godina naučnoistraživačkog rada. Time je kao ni jedan do sada bh historičar u potpunosti završio projekat na pisanju o posljednjih 100 godina osmanske vlasti na teritoriji Bosne i Hercegovine. Takav naučni opus pojedinca nema ni jedan historičar na ovim prostorima, ali i u širem okruženju.

²² Orašje, 2005, 610.

²³ Orašje, 2011, 659.

²⁴ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869. – 1878*, Tešanj, 2013, 7.

U poslijeratnom periodu, akademik Galib Šljivo objavio je i tri posebne monografije. Prva od njih je publikovana pod naslovom *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću – studije i izvori*.²⁵ U ovoj knjizi autor je štampao tri ranje napisana rada za monografije u kojima je bio angažiran kao koautor. Kako te monografije zbog rata i drugih okolnosti nisu do tada bile štampane, a u želji da se objave, profesor Šljivo ih je priredio i objavio u ovoj knjizi. Na prvom mjestu je rad pod naslovom *O Bosni 1864. godine*. To je dio akademikovog projekta o Bosanskom ejaletu od 1861. do 1869. godine. Cijeli projekat profesor Šljivo objavit će dvije godine kasnije kao monografiju pod naslovom *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869*.²⁶ U ovom dijelu knjige *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću* u članku o Bosni iz 1864. godine na oko 100 stranica autor donosi memoare konzula Kraljevine Pruske u Sarajevu dr. Otta Blau-a. Drugi rad je *Bosanska Gradiška u posljednjem stoljeću osmanske uprave*. To je dio autorovog rada na monografiji Bosanske Gradiške, odnosno danas kako se službeno zove - Gradiška. U vrijeme kada ga je štampao, rad nije bio objavljen u monografiji koja je kasnije objavljena pod naslovom *Историја Босанске Градишке и њене околине од најстаријих времена до 1985. године*.²⁷

I naredni rad je bio u istom stanju. Ranije je dr. Šljivo bio angažovanda kao koautor piše za monografiju o Rogatici u austrougarskom periodu. Uređivački odbor monografije predvidio je da profesor Šljivo svoj rad napiše pod naslovom *Rogatica u vrijeme austrougarske uprave od 1879.-1918*. Navedeni rad je trebao da se objavi u drugom dopunjenom izdanju monografije. Kako do toga nije došlo, autor je dio napisane monografije za vremenski period koji je preuzeo, štampao kao treći rad. Četvrti dio je navedeni izvještaj pruskog konzula Blau-a o Bosni 1864/65. godine pod navedenim naslovom *Relation über die politische Lage von Bosnien im Jahre 1864/65*.²⁸ Zadnje stranice knjige u rubrici *Prilozi* donose bibliografske podatke profesora Galiba Šljive, kao i bibliografske radove nastale u ranijem periodu. Biografija

²⁵ Tešanj, 2003, 408.

²⁶ Orašje, 2005.

²⁷ Градишка, 2008, 646.

²⁸ Orašje, 2005, 315 – 379.

i bibliografija štampana je u povodu autorovih proteklih 70 godina života. Iz donešenog se vidi da je do tada prof. dr. Šljivo već napisao i objavio ukupno 11 monografija, od kojih sedam (7) do 1996, a preostale četiri (4) od 1998. do 2003. godine. Pored navedenih monografija, do toga vremena napisao je i objavio 51 članak i prilog u više renomiranih bh, jugoslavenskih, ali i stranih časopisa kao što su: *JIC* iz Beograda, *Istorijski zapisi*, Titograd, *Balkanika*, Beograd, *Istorijski zbornik*, Banjaluka, *Spomenik SANU*. Beograd, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, Banjaluka, *Zbornik krajiških muzeja*, Banjaluka, *Naše teme*, Zagreb, *Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo, *Godišnjak Društva istoričara*, Sarajevo, *Slovo Gorčina*, Stolac, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, *Gračanički glasnik*, Gračanica, *Istorijski glasnik*, Beograd, *Stav*, časopis za kulturu i društvena pitanja, Tuzla, te u više Zbornika radova, u kojima navodi objavljene radove.²⁹ Takođe je osim navedenih časopisa napisao i na više mjesta do 2003. godine objavio i 22 kraća historijska rada, najviše u banjalučkom *Glasi*, kao i u *Frontu slobode*.³⁰ Na kraju navodi 11 prikaza, ocjena i recenzija, i takođe 11 intervju. Navedena bibliografija sama po sebi govori koliko je i sa kakvom pedantnošću prof. dr. Galib Šljivo bilježio sve što je smatrao korisnim i što narednim generacijama ostavlja kao rezultat svog rada. Time je knjiga *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, studije i izvori* iz 2003. godine dragocjena i da se čitalac upozna o biografskim i bibliografskim podacima akademika Galiba Šljive do 2003. godine.

Ne zadovoljavajući se dotadašnjim naučnim dostignućima i u narednom periodu do sada, na svoj 75 rođendan 2008. godine profesor Šljivo istovremeno je objavio dvije nove monografije pod naslovom: *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću – Studije i članci*³¹ i *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću – U spisima stranih izvještača*.³² U prvoj knjizi autor je sakupio i objavio ukupno 23 studije i članka koje je napisao u brojnim naučnim časopisima. Na početku svakog od radova u knjizi sa fusnotom obilježio je u kojem časopisu, gdje i kada su

²⁹ Orašje, 2005, 392 – 401.

³⁰ Ibidem, 405 – 408.

³¹ Tešanj, 2008, 749.

³² Tešanj, 2008, 761.

publikovani. Time je svoj naučni opus na najbolji način približio svima koji se interesuju za historiju Bosne i Hercegovine 19. stoljeća uz informaciju u kojim časopisima su prethodno publikovani. Manje više svi donešeni članci su interesantni, ali se pojedini izdvajaju po svom sadržaju na teme o kojima historičari koji su pisali o Bosni i Hercegovini 19. stoljeća malo ili nikako nisu donijeli informacije, a o kojima profesor Šljivo piše. Po mome mišljenju to su: *Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetingrad u sastavu Bosanskog ejaleta* (26. april 1809. – 14. maj 1810.),³³ *Posjeta bosanske delegacije austrijskom caru* 27. oktobra 1817. u Slavonskom Borodu,³⁴ *Pitanje trgovačkih odnosa između Dalmacije i Bosanskog pašalukau prvoj polovini XIX stoljeća*,³⁵ *O Bosanskoj krajini u 1858.*,³⁶ *Mahmud – paša Tuzlo u prvoj polovini XIX stoljeća – Prilog historiji Tuzle i njejoj okolini*,³⁷ *Mirditi*³⁸ i drugi radovi koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu u posljednjem stoljeću osmanske vlasti.

Slično je i sa drugom knjigom. U njoj *uvršteni su studije i članci koji su urađeni na osnovu izvještaja stranaca, koji su proputovali Bosnom i Hercegovinom u XIX stoljeću i o tome ostavili pisane tragove*.³⁹ Osim putopisaca, autor je uvrstio izvještaje konzula, kao i ljudi sa bosanskog i hercegovačkog prostora koji su radili za strane obavještajne službe o stanju i prilikama u Bosanskom ejaletu/vilajetu. Kao i u prethodnoj knjizi i u ovoj profesor Šljivo iza svakog uvrštenog rada naveo je kada i gdje ga je ranije objavio.

Svih 25 članaka koje je donio i knjizi su urađeni tematski i hronološki. Zato je i dva rada koja se odnose na otvaranje (1808) i zatvaranje austrijskog konzulata u Travniku (1821), dr. Galib Šljivo uvrstio na početku knjige.⁴⁰ Među interesantnim manje poznatim dešavanjima o kojima se na ovim prostorima do sada manje zna su

33 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, studije i članci*, Tešanj, 2008, 7 – 47.

34 Ibidem, 49 – 86.

35 Ibidem, 205 – 236.

36 Ibidem, 237 – 286.

37 Ibidem, 529 – 556.

38 Ibidem, 609 – 652.

39 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača*, Tešanj, 2008, 5.

40 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 7 – 78.

radovi: *Lajningenova misija u Istanbulu 1853. godine*,⁴¹ *Uticaj barona Mamule na crnogorsko-hercegovačke odnose*,⁴² *Vagnerovo viđenje Bosne sredinom XIX stoljeća*,⁴³ *Emigriranje iz sjeverne Bosne u prekosavske krajeve u toku Krimskog rata*⁴⁴ i drugi članci. Posebno bih izdvojio novi autorov članak *Historija Like (1683. – 1814.)*, *Bilješke o mnogim zanimljivim događajima u Lici od vremena njenog osvajanja od Turaka sa podnaslovom na njemačkom jeziku*.⁴⁵ U ovoj kratkoj historiji donešeni su mnogi interesantni i korisni podaci koji se odnose na međusobne kontakte stanovnika Like i Bosanske krajine. Svi ti brojni radovi su, kao i u predhodnoj knjizi objedinjeni i donešeni na jednom mjestu. Ne zadovoljavajući se do tada urađenim, akademik Galib Šljivo je sve navedene monografije i knjige još jednom pregledao i u izdanju izdavačke kuće – *Biblioteka Planjx* 2016. godine objavi kao komplet u 12 knjiga pod naslovom *Historija Bosne i Hercegovine 1788-1878*.⁴⁶

Koliko mi je poznato, ovo je prvi slučaj da za života jednog historičara u Bosni i Hercegovini koji iza sebe ima bogati naučni opus, dođe do objavljivanja skoro cjelokupnog njegovog stvaralačkog dijela. U prethodnom periodu to je učinjeno samo jednom malom broju historičara koji su to zaslužili, ali im je dio radova posthumno objavljen. To su „Izabrana djela“ Vladislava Skarića, knj. I - III⁴⁷ i Hamdije Kreševljakovića I - IV.⁴⁸ Ovo izdanje je od posebnog značaja jer je objavljeno za života autora. Treba naglasiti da je s pravom izdavač *Planjx group* iz Tešnja naglasio da je to kapitalno djelo i izdavački poduhvat godine koji je štampan u 12 knjiga na oko 7.800 stranica.

Gledajući u cjelini kroz životni put i naučni rad mogu konstatirati da je profesor Šljivo individualnim radom, istražujući svaki dokument koji govori o političkim, društvenim, ekonomskim

41 Ibidem, 295 – 361.

42 Ibidem, 363 – 381.

43 Ibidem, 519 – 554.

44 Ibidem, 633 – 664.

45 Ibidem, (*Geschichten von der Lika (1683 – 1814). Vormerkung mehrerer Geschichte von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von die Türken von Zeit zu Zeit merkvürdig ereignet haben*), 703 – 760.

46 Tešanj, 2016.

47 Sarajevo, 1985.

48 Sarajevo, 1991.

i kulturnim dešavanjima u posljednjih sto godina osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini uradio kao jedna cijela naučna institucija. Čitajući monografije i članke koje je napisao tematski i hronološki, ne samo da se upoznajemo o svim većim i manjim događajima i ličnostima, nego i da vidimo svijest ljudi toga vremena koji su Bosnu i Hercegovinu, a ne osmansku državu, doživljavali kao svoju jedinu domovinu. Oni su već od druge polovine 19. stoljeća počeli osjećati veće djelovanje i pritiske brojnih emisara i iz tadašnjih susjednih država. To su radili preko postojećih konzulata i konzularnih ispostava u Sarajevu i u više gradova Bosne i Hercegovine, kao i preko raznih nacionalnih udruženja iz susjedstva.

Imajući u vidu sve navedeno, zadovoljstvo mi je da danas mogu prijesvega autoru čestitati 85. godina života i 55 godina naučnog i prosvjetno-pedagoškog rada sa željom da kao i do sada nastavi svojim znanjem i djelima obogatiti mlađe generacije u poznavanju što potpunije prošlosti Bosne i Hercegovine. Već sada je nezaobilazno pisanje historije Bosne i Hercegovine od 1737. godine do kraja 19. stoljeća. Bez naučnih djela akademika prof. dr. Galiba Šljive nezaobilazno je pisati o prošlosti Bosne i Hercegovine u zadnjih sto godina osmanske vlasti na ovim prostorima. Sa štampanjem na jednom mjestu monografija, studija, članaka i osvrtā, mlađim generacijama olakšan je posao da imaju puni uvid u do sada objavljene knjige i radove ovog velikog i neumornog historičara. Zato mu hvala na svemu. Već za života dobio je sva priznanja koja mu objektivno i pripadaju. Nadati se da ćemo i u narednom periodu imati zadovoljstvo da se upoznamo i sa novim djelima na kojima akademik prof. dr. Galib Šljivo radi.

Rezime

Među najuglednijim i najpoznatijim historičarima Bosne i Hercegovine od druge polovine 20. stoljeća do sada, nezaobilazno je ime akademika Galiba Šljive. Njegov životni put koji je protkan sa mnogim izazovima, primjer je kako se može strpljivim, marljivim i objektivnim pisanjem steći zapaženo mjesto u nauci i naučnim krugovima. Bez ičije pomoći sa strane u toku redovnog i vanrednog školovanja, prof. dr. Galib

Šljivo je pokazao veliko interesovanje za prilike i događaje u Bosanskom ejaletu/vilajetu, kao pograničnoj pokrajini evropskog dijela Osmanskog carstva od druge polovine 18. stoljeća do 1878.godine. Do profesorovih radova i monografija o Bosni i Hercegovini se o tom dijelu njene historije nedovoljno znalo. Do tada su historičari starijih generacija o Bosni 19. stoljeća najčešće pisali u sklopu drugih tema. Tek sa desetinama izvornih članaka i do sada objavljenom 21 monografijom ovaj period prošlosti Bosne i Hercegovine je upotpunjen i objektivno prikazan. Akademik Šljivo jedan je od rijetkih historičara sa ovih bh prostora koji je za života u 12 knjiga prikazao dio svog bogatog i interesantnog naučnog opusa. U toku pisanja obavio je arhivska istraživanja u svim domaćim arhivima ex Jugoslavije, a posebno u Beču. Na osnovu sakupljene građe domaće, zapadne i dijelom osmanske provenijencije kao i stručne literature, pisao je o Bosni 18. i 19. stoljeća. Njegovo pisanje u svim djelima je tematsko i hronološko, stručno i objektivno. Time je stekao pažnju i poštovanje kod kolega. U svim profesorovim djelima vidi se naučna ozbiljnost i objektivnost.

Danas je pisanje o prošlosti Bosne i Hercegovine u posljednom stoljeću sultanove vlasti nemoguće bez djela prof. dr. Galiba Šljive. I pored solidnih godina života, ovaj marljivi i strpljivi naučnik, na zadovoljstvo svojih prijatelja i kolega, i sada radi sa istim intenzitetom, kao da je na početku svog životnog i naučnog puta. Za društveni, pedagoški i naučni rad u proteklom periodu, zaslužno je dobio brojna društvena i najveća naučna priznanja. Njegovo ime i djela imaju trajnu vrijednost, a mlađim generacijama primjer kako živjeti i djelovati, a u radu držati se objektivnog prikazivanja historije Bosne i Hercegovine.

LIFE AND WORK OF ACADEMIC GALIB ŠLJIVO

Summary

Among the most respected and famous historians of Bosnia and Herzegovina from the second half of the 20th century until now, the indispensable name of academic Galib Šljivo. His life path, riddled with many challenges, is an example of how one can acquire a prominent place in science and academia through patient, diligent and objective writing.

Without anyone's help during full-time and part-time education, prof. dr. Galib Šljivo showed a keen interest in the opportunities and events in the Bosnian eyalet / vilayet, as a border province of the European part of the Ottoman Empire from the second half of the 18th century to 1878. Until the professor's works and monographs on Bosnia and Herzegovina, this part of our history was not well known. Until then, historians of the older generations had mostly written about other 19th-century Bosnia. With only dozens of original articles and 21 monographs published so far, this period of Bosnia and Herzegovina's past has been completed and objectively presented. Academic Šljivo is one of the few historians from these areas of Bosnia and Herzegovina who has presented in 12 books part of his rich and interesting scientific work. At the time of writing, he conducted archival research in all domestic archives of ex Yugoslavia, and especially in Vienna. He wrote about 18th and 19th century Bosnia on the basis of the collected material of domestic, western and partly Ottoman provenance as well as professional literature. His writing in all his works is thematic and chronological, professional and objective. In doing so, he gained the attention and respect of his colleagues. All the professor's works show scientific seriousness and objectivity.

Today, writing about the past of Bosnia and Herzegovina in the last century of the Sultan's power is impossible without the work of prof. dr. Galib Šljivo. Despite his solid years of life, this industrious and patient scientist, to the satisfaction of his friends and colleagues, is still working with the same intensity, as if at the beginning of his life and scientific journey. For the social, pedagogical and scientific work in the past period, he has received numerous social and greatest scientific awards. His name and works are of lasting value, and for younger generations an example of how to live and act, and in his work to keep an objective account of the history of Bosnia and Herzegovina.



Učesnici Naučnog skupa, 24. 11. 2018. godine



U znak zahvalnosti akademiku prof. dr. Galibu Šljivi, 24. 11. 2018.

Dr. sc. Senaid HADŽIĆ, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

OD UČITELJA DO AKADEMIKA: NASTAVNO-NAUČNI PUT PROF. DR. SC. GALIBA ŠLJIVE

Abstrakt: *Za suvremenu historiju Bosne i Hercegovine i njene narode od posebnoga je značaja 19. stoljeće. Upravo na teme iz toga perioda napisao je više knjiga, rasprava, članaka i drugih historiografskih radova prof. dr. Galib Šljivo. Autor je dao vrijedan doprinos u istraživanju i rasvjetljavanju najmanjih detalja iz historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća, te u povodu njegovih životnih i radnih jubileja o profesoru Šljivi donosimo neke biobibliografske podatke. Ovaj članak predstavlja pregledan rad o životnomei naučnome putu profesora Galiba Šljive i nudi podatke koji su do sada bili manje poznati. U radu su predstavljene činjenice do kojih se došlo istraživanjem, između ostaloga, i privatne zbirke profesora Šljive.*

Ključne riječi: *Galib Šljivo, profesor, doktor, akademik, učitelj, biografija, bibliografija, monografije, članci.*

Životni i pedagoški put

Pisati o prof. dr. Galibu Šljivi, a ne dozvoliti emocijama da vas vode, nije nimalo jednostavan niti lahak zadatak. Ovo prije svega zbog činjenice da je jedan dio svoga, decenijama strpljivo i sistematski sticanoga, znanja prenio i na generacije učenika, studente dodiplomskoga i poslijediplomskoga studija. Međutim, treba pisati onako kako nas je i učio profesor Šljivo, najjačim oružjem historičara, snagom argumenata. Upravo na takav način će biti prikazan njegov životni i naučni put.

Profesor dr. Galib Šljivo pripada onoj grupi naših historičara koji su svojim radom, samoodricanjem i profesionalnošću obilježili razvoj bosanskohercegovačke historiografije, naročito u posljednjim decenijama. On se među historičarima ističe neprekidno prisutnim aktivnostima koje je godinama ugrađivao u svakodnevnu historiografsku praksu u najrazličitijim oblicima njezina postojanja, od nastavničkoga rada i

organizacijskih sposobnosti do naučnih rezultata istraživača – historičara. Za sve one koji ga poznaju i koji godinama prate njegove mnogostrane aktivnosti iznimno je teško jasno odrediti gdje počinje njegov nastavničko-pedagoški, gdje naučno-istraživački ili organizacijsko-društveni rad. U radu prof. dr. Galiba Šljive ti se oblici međusobno tijesno dodiruju i prepliću. Za njegov cjelokupni naučni doprinos historiji Bosne i Hercegovine može se slobodno tvrditi da se držao onoga principa da ne postoji pojedinost u historiji koja se može uzeti odvojeno iz kompleksa pojava. Shodno tome nema historijske cjeline koja nije u zavisnosti od njenih cjelina. Vješto je popunjavao prazninu u arhivskim dokumentima pojavama koje se, kao sporedne, nađu na mjestu koja nisu čuvana za historičara.

Životni put prof. dr. Galiba Šljive nije bio ni lahak, niti bezbrižan, jer je odrastao i sazrijevao u ratnome i poslijeratnome vremenu koje je njegovoj generaciji nanijelo teške udarce i uvjetovalo postupan i mukotrpan razvoj. Rođen je 15. septembra 1933. godine u selu Brčigovo, općina Rogatica u porodici rudara, janskoga kopača, Muhameda Šljive i Šerife rođene Alić¹. Osnovnu školu, nižu gimnaziju i učiteljsku školu završio je 1950. godine u Sarajevu. Od 1939. godine bio je smješten u Vakufski, odnosno Sirotinjski dom u Sarajevu koji je poslije Drugoga svjetskog rata preimenovan u Dom ratne siročadi. Poslije završene Učiteljske škole, studirajući uz rad, *završio je Višu pedagošku školu* u Sarajevu na grupi Historija i geografija 24. septembra 1958. godine. Potom, opet uz rad, *završava istoriju na Filozofskome fakultetu* u Beogradu 7. oktobra 1963. godine. Na istome fakultetu završio je 15. maja 1972. godine postdiplomski studij i nakon položenih svih ispita i odbrane magistarskoga rada “Klek i Sutorina u XIX vijeku” stekao je akademski stepen *magistra filozofskih nauka*.² Također, na Filozofskome

1 Privatna zbirka prof. dr. Galiba Šljive (dalje: *Zbirka*). Izvod iz matične knjige rođenih, br. 271 od 12. septembra 1947.

2 *Zbirka*. U Izvještaju komisije (dr. Radovan Samardžić, dr. Hamdija Kapidžić, dr. Mihailo Vojvodić) od 29. februara 1972. godine koji je upućen Odjelenju istorijskih nauka Filozofskog fakulteta Beograd se kaže: “(...) Magistarski rad Galiba Šljive predstavlja temeljit, iscrpan i sređeno napisan pregled krupnih i sitnih zbivanja vezanih za problem Kleka i Sutorine u XIX vijeku (...). Kandidat je iskoristio arhivsku građu koju je našao u Beču, Zadru, Sarajevu i Dubrovniku, zatim vijesti onovremene štampe, memoarsku građu i obimnu literaturu o Istočnom pitanju (...). Događaje je podvrgnuo

fakultetu u Beogradu, 15. januara 1975. godine odbranio je doktorsku tezu "Politika Austrije prema pokretima u Bosni i Hercegovini sredinom XIX vijeka" i stekao akademski stepen *doktora istorijskih nauka*.³

Nakon završetka Učiteljske škole 30. juna 1950. godine, sa nepunih 17 godina bio je učitelj u selu Maglajci srez Bosanska Dubica školske 1950/1951. godine. Iako je želio da nastavi studiranje, ipak to nije učinio jer je potreba za učiteljima, u godinama nakon Drugoga svjetskog rata, bila velika. Poslije toga radio je i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine: u Osnovnoj školi Orahova srez Bosanska Gradiška školske 1952/1953. godine i Osnovnoj školi Slatina srez Foča. Kao mnogi drugi učitelji iz poslijeratne generacije i dr. Šljivo je na radnome mjestu učitelja radio prije i poslije podne, sa po dva kombinirana odjeljenja redovnih učenika, a u večernjim satima radio je na opismenjavanju odraslih. O tim vremenima kaže: "Ni nedjeljom nismo imali odmora, jer smo radili na prosvjećivanju seoske ženske omladine, a obavljali smo i druge društveno-političke zadatke u selu."⁴

Od 1. septembra 1953. do 31. avgusta 1954. godine, u sklopu služenja vojnoga roka, završio je Školu rezervnih oficira artiljerije nakon čega je dobio čin artiljerijskoga potporučnika. Nakon odsluženoga vojnog roka radio je kao učitelj u Osnovnoj školi Ulice školske 1954/1955. i Petorazrednoj osnovnoj školi Brka srez Brčko školske 1955/1956., te Osnovnoj školi Donja Bukovica, srez Bijeljina školske 1956/1957. godine. Od 1957. do 1961. godine radio je poslove direktora osmogodišnje škole u Brezovom Polju, srez Brčko i predavao historiju i geografiju. Poslije završetka Filozofskoga fakulteta, u zvanju profesora historije, postavljen je na mjesto direktora Gimnazije. Nakon isteka

podrobnijoj analizi i uspješno ih uklopio u problematiku Istočnog pitanja (...), smatramo da rad predstavlja zamašan i lijep istraživački posao dostojan ranga magistarske teze (...)."

3 Odbrana doktorske disertacije nije prošla nezapaženo u njegovome mjestu (Orašju). U listu Oslobođenje, br. 9615 od 12. marta 1975. na str. 12 pod naslovom "Prvi doktor nauka" između ostalog piše: "(...) da je Galib Šljivo odbranivši doktorsku disertaciju postao prvi doktor nauka na području oraške komune, da disertacija, prema ocjeni stručne komisije, tretira jedno od najburnijih razdoblja u historiji Bosne i Hercegovine u XIX vijeku, te da je svojom disertacijom dao vrijedan doprinos jugoslovenskoj istoriografiji (...)"; Događaj je zabilježio Front slobode, br. 1479, 30. maj 1975, 12.

4 *Prosvjetni list*, Sarajevo 1975, 24.

mandata bio je direktor Školskoga centra u Orašju gdje je predavao i historiju.

Školske 1972/1973. godine izabran je u zvanje profesora više škole pa je u svojstvu spoljnjegasarađnika predavao predmete: Opšta historija starog i srednjeg vijeka, Historija jugoslavenskih naroda u srednjem vijeku i Metodiku nastave historije na Pedagoškoj akademiji u Banjoj Luci. Od 1. aprila 1977. godine stalno je zaposlen na Pedagoškoj akademiji Univerziteta u Banjoj Luci gdje je predavao slijedeće predmete: Istorija naroda SFRJ i Opšta historija novog vijeka, na studijskoj grupi Historija i geografija; Poznavanje društva na studijskoj grupi za Razrednu nastavu.⁵ Od 1991. godine na Pedagoškoj akademiji Univerziteta u Banjoj Luci izvodio je nastavu iz predmeta: Opšta historija novog vijeka i novijeg doba i Metodika nastave historije, u zvanju redovnog profesora univerziteta.⁶

Naučni put

Uporedo sa pedagoškim, dr. Galib Šljivo, neprekidno se bavio i naučnoistraživačkim radom. Tokom 1979. godine vodio je organizacione poslove na osnivanju Instituta za istoriju u Banjoj Luci koji je započeo sa radom 1. novembra iste godine. Direktor Instituta od njegovoga osnivanja do 1992. godine bio je dr. Galib Šljivo. Ostvarujući naučnoistraživačke rezultate dobio je naučno zvanje viši naučni suradnik, a od 1984. godine i najviše naučno zvanje - naučni savjetnik,⁷ što odgovara zvanju redovnoga profesora univerziteta.

Za svoj rad je više puta nagrađivan i odlikovan. Tako je radeći u Osnovnoj školi Slatina srez Foča, za vrlo dobro postignut uspjeh u radu, kako u školi tako i van škole, u školskoj 1952/53. godini nagrađen od Narodnoga odbora sreza Fočanskoga sa 4.000 dinara⁸. Također je nagrađivan za zalaganje i organizaciju rada u osnovnoj školi u Brezovome

⁵ *Zbirka*. Rješenje Pedagoške akademije Univerziteta u Banjaluci, br. 236/77 od 20. aprila 1977.

⁶ *Zbirka*. Odluka o izboru Pedagoške akademije Univerziteta "Đuro Pucar Stari" u Banjaluci, br. 328/91 od 29. aprila 1991.

⁷ *Zbirka*. Odluka Instituta za istoriju Banjaluka, br. 02-102-1/84 od 21. februara 1984.

⁸ *Zbirka*. Rješenje Narodnog odbora sreza Fočanskog, br. 5620/53 od 20. juna 1953.

Polju školske 1959/1960. godine⁹ i 1961. godine, te dva puta za upravljanje Gimnazijom i Školskimcentrom u Orašju. Dobitnik je Plakete Skupštine opštine Orašje za 1967. godinu. Odlikovan je Ordenom sa



srebrnim vijencem 31. decembra 1973. godine. Osim navedenoga, dr. Galibu Šljivi je za djelo "Bosna i Hercegovina 1813.-1826." dodijeljena nagrada „Veselin Masleša“ u 1986. godini kao društveno priznanje za radove u oblasti historijskih nauka. Skupština opštine Banja Luka dodijelila mu je 8. aprila 1990. godine Nagradu „Veselin Masleša“ za stvaralački doprinos socijalistističkome razvoju nauke, umjetnosti i kulture. Nagrade i priznanja propratili su mediji i dnevna štampa,¹⁰ a upriličene su svečane akademije na kojima su uručena priznanja i nagrade.

Bio je u dva mandata, od 1979. do 1985. godine, predsjednik Udruženja univerzitetskih i drugih naučnoistraživačkih radnika Bosanske krajine, predsjednik Saveza univerzitetskih radnika Bosne i Hercegovine u vremenu od 1984. do 1988. godine, te član Predsjedništva

⁹ Zbirka. *Rješenje* Narodnog odbora opštine Brčko, br. 02/IV-VI-1287/1 od 6. oktobra 1960. U *Obrazloženju Rješenja* piše da se: "Šljivo Galib kao upravitelj nagrađuje za zalaganje i organizaciju rada u osnovnoj školi, kao i za postignute uspjehe u radu školske zadruge, uređenja terena za fiskulturu, nabavku učila iz vanbudžetskih sredstava sa 10.000 dinara".

¹⁰ *Oslobođenje*, 28. april 1990, 12; *Oslobođenje*, 4. maj 1990, 8, 9; *Glas*, 23. april 1990, 8; *Glas*, 30. april i 1, 2. maj 1990, 8.

univerzitetskih radnika Jugoslavije, predsjednik Saveza historičara Jugoslavije, također u dva mandata od 1981. do 1984. godine.

Predsjedavajući Saveza društva historičara Jugoslavije na Osmome kongresu (20-22. oktobar 1983. u Aranđelovcu) bio je upravo prof. dr. Galib Šljivo. Na Kongresu je, po ko zna koji put, došlo do dijametralno suprotnih stavova i mišljenja vezanih za nastavak ranije započetoga projekta na pisanju historije naroda Jugoslavije. Jedna od najprisutnijih tema bila je zastupljenost nastave historije u osnovnim, a posebno u školama srednjega usmjerenog obrazovanja. Na posljedice takvoga odnosa prema nastavi historije ukazao je i predsjedavajući iznoseći nekoliko argumenata: “(...) na nedavnom testiranju odličnih i vrlodobrih učenika u Banjoj Luci svega 2,1% znalo je ko su Južni Slaveni, a u Zagrebu su na sličnom testiranju u Slavene ubrajali Mađare, pa čak i Kineze (...)”¹¹¹ Zato su se historičari na kongresu ogradili memorandumom – ne žele da snose odgovornost pred historijom.

Na Univerzitetu “Đuro Pucar Stari” u Banjoj Luci prof. dr. Galib Šljivo obavljao je dužnost predsjednika Izvršnoga odbora, bio član više stalnih komisija, a od 1987. do 1992. godine, kada je smijenjen iako mu je bio u toku drugi mandat, obavljao je poslove prorektora za nastavu. Od 1. oktobra 2000. godine radi na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Tuzli na Odsjeku za historiju gdje predaje: Opću historiju novog vijeka i savremenog doba. Na istome Fakultetu je bio nosilac predmeta: Historija Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću i Historiografija Bosne i Hercegovine za prvi postdiplomski studij akademske 2001/2002. godine.

Godine 1990. predložen je za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. U svome iscrpnom referatu (na osam stranica) dvojica akademika Milorad Ekmečić i Radovan Samardžić su, između ostaloga, napisali: “Dr. Galib Šljivo je napisao veliki broj istorijskih monografija i čitav niz studija i rasprava o predmetu o kome se do sada veoma malo znalo ili je bio sasvim nepoznat (...). O mnogim događajima, ljudima i pojavama istorije Bosne i Hercegovine XIX vijeka napisano je samo po nekoliko redova, ili nekoliko strana, ili doslovce ništa. On je o svemu tome objavio bezbrojne strane, i to uvijek

¹¹¹ *Politika*, 27. oktobar 1983, 13; *Nin*, 1713, 30. oktobar 1983, 24-26; *Školske novine*, br. 37, 15. studenog 1983, 6; *Vjesnik*, 23. listopada 1983, 2.

na osnovu zgusnuto datih podataka, bez i jedne suviše date fraze ili bez onih činjenica koje nisu historijski relevantne (...). Da je dr. Galib Šljivo neobična pojava u savremenoj jugoslavenskoj historiografiji, da je najvećim individualnim angažovanjem, istražujući svaki dostupni dokument, i u zemlji i u inostranstvu, ostvario veliko pregnuće da ispita i opiše istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku i da tu istoriju sačini od svih onih podataka koji mogu imati svoje značenje za političku, društvenu, ekonomsku i kulturnu istoriju, da je istorijska nauka Bosne i Hercegovine dobila istoričara velike vrijednosti i istinskih naučnih kvaliteta koji se rijetko nalaze. Na kraju ističu da su u situaciji da podnesu Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine najsvesrdniji prijedlog da dr. Galiba Šljivu, naučnog savjetnika, profesora i direktora Instituta u Banjaluci, izabere za svog dopisnog člana (...)."¹²¹² I pored svega navedenoga, prijedlog da prof. dr. Galib Šljivo postane dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine nije prošao. Na taj način je učinjena velika nepravda prema djelu i ukupnome doprinosu prof. dr. Galiba Šljive bosanskohercegovačkoj historiografiji. To njega nije omelo i zaustavilo u nastojanju da istraži i rasvijetli mnoge do sada nepoznate činjenice iz historije Bosne i Hercegovine XIX stoljeća. Na određen način ispravljena je i naznačena nepravda prema prof. Šljivi, tako što je on primljen za dopisnog člana BANU (2017), a suosnivač je i predsjednik Akademije društveno-humanističkih nauka i umjetnosti u Tuzli (2016).

O opsežnosti i raznolikosti njegovih naučnoistraživačkih i publicističkih aktivnosti najbolje govori bibliografija njegovih radova.

Bibliografija historijskih radova

Naučni opus profesora Šljive čini oko 155 bibliografskih jedinica, i to: 23 monografije (15 u jednom izdanju, osam u dva izdanja i 1 u tri izdanja), 62 studije, članka i priloga, 16 prikaza historijskih radova, 21 kraći historijski članak, 33 intervju i slično. Sve monografije, ili studije, pa i članci u novinama profesora Šljive napisani su dopadljivim stilom, ali dr. Šljivo nijednom nije prešao granicu koja dijeli naučni rad

¹² *Zbirka. Referat* upućen Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, u potpisu akademik Radovan Samardžić, od 5. septembra 1990.

od umjetničkoga kazivanja. Zato se njegov način izraza približava u dovoljnoj mjeri razgovoru ljudi u vremenu koje oslikava.

Monografije

1. *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878.* Beograd 1977, 1-192.
2. *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo 1977, 1-218. Drugo dopunjeno i prošireno izdanje ove monografije objavljeno je u Tešnju 2007, 1-630.
3. *Bosna i Hercegovina 1813.-1826.* Banjaluka 1985, 1-326. Drugo izdanje ove monografije objavljeno je u Banjaluci 1988, 1-341. Treće izdanje ove monografije objavljeno je u Tešnju 2006, 1-474.
4. *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.* Banjaluka 1988, 1-488. Drugo izdanje ove monografije objavljeno je u Tešnju 2006, 1-589.
5. *Bosna i Hercegovina 1849.-1853.* Banjaluka 1990, 1-491. Drugo izdanje ove monografije objavljeno je u Orašju 2014, 1-653.
6. *Bosna i Hercegovina 1788.-1812.* Banjaluka 1992, 1-446.
7. *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.* Landshut 1998, 1-624.
8. *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878,* Tešanj 2001, 1-374.
9. *Orašje 1863.-1995.* Orašje 2001, 1-252.
10. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i izvori,* Tešanj 2003, 1-408. Drugo izdanje ove monografije objavljeno je u Orašju 2014, 1-685.
11. *Bosna i Hercegovina 1861.-1869,* Tešanj 2005, 1-609.
12. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i članci,* Tešanj 2008, 1-749. Drugo izdanje ove monografije izašlo je u Orašju 2014, 1-727.
13. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača,* Tešanj 2008, 1-761. Drugo izdanje ove monografije objavljeno je u Orašju 2014, 1-745.
14. *Bosna i Hercegovina 1869-1878,* Tešanj 2011, 1-659. Drugo izdanje ove monografije objavljeno je u Tešnju 2013, 1-772.

Studije, članci i prilozi

a) Istorijski zbornik

1. "Napad austrijske vojske na Podzvizd 9. jula 1845. godine." *Istorijski zbornik*, I, 1. Banjauka 1980, 65-84.
2. "Vagnerovo viđenje Bosne sredinom XIX vijeka." *Istorijski zbornik*, II, 2. Banjaluka 1981, 55-76.
3. "Prva godina rada austrijske konzularne agencije u Banjaluci." *Istorijski zbornik*, III, 3. Banjaluka 1982, 47-73.
4. "Banjalučki kajmakamluk 1856. godine." *Istorijski zbornik*, IV, 4. Banjaluka 1893, 41-59.
5. "Prilike u Zvorničkomkajmakamluku i proglašenje Hatihumajuna 1856. godine." *Istorijski zbornik*, IV, 4. Banjaluka 1983, 163-178.
6. "Austrijska konzularna agencija u Bihaću (1863-1865)." *Istorijski zbornik*, V, 5. Banjaluka 1984, 37-58.
7. "Posjeta bosanske delegacije austrijskom caru 24. oktobra 1817. u Slavonskom Brodu." *Istorijski zbornik*, VI, 6. Banjaluka 1985, 7-28.
8. "Jedan opis Sarajeva iz aprila 1818. godine." *Istorijski zbornik*, VII, 7. Banjaluka 1986, 199-206.
9. "Prilike u sjevernoj Bosni šezdesetih godina XIX vijeka." *Istorijski zbornik*, VII, 7. Banjaluka 1986, 103-120.
10. "O Bosanskoj krajini u 1858. godini." *Istorijski zbornik*, VIII, 8. Banjaluka 1987, 103-120.
11. "Pitanje carina na granici između Bosne i Hercegovine i Dalmacije u 1846. godini." *Istorijski zbornik*, VIII, 8. Banjaluka 1987, 141-154.
12. "Otvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni 12. maja 1808." *Istorijski zbornik*, IX, 9. Banjaluka 1988, 141-154.
13. "Sinj i njegova okolina 1833. godine." *Istorijski zbornik*, IX, 9. Banjaluka 1988, 53-66.
14. "Iseljavanje bosanskog stanovništva u prekosavske krajeve u prvoj polovini 1860. godine." *Istorijski zbornik*, X, 10. Banjaluka 1989, 53-66.

b) Jugoslavenski istorijski časopis

15. "Nemiri u Bosni u vrijeme namjesnikovanja Tahir-paše." *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1,2. Beograd 1975, 159-182.
16. "Jedan pogled na istočnu politiku Austrije sredinom XIX vijeka." *Jugoslavenski istorijski časopis*, XVIII, 1,2. Beograd 1979, 83-92.
17. "Promemorija barona Mamule o međunarodnom položaju Crne Gore (1858)." *Jugoslavenski istorijski časopis*, XX, 1-4. Beograd 1981, 277-291.

c) Gračanički glasnik

18. "Gračanica i njena okolina u spisima vojnih obavještajaca u posljednjem stoljeću osmanske uprave." *Gračanički glasnik*, broj 9, godina V. Gračanica 2000, 30-43.
19. "Gračanica u vrijeme nemira u Zvorničkom sandžaku." *Gračanički glasnik*, broj 10, godina V. Gračanica 2000, 46-50.
20. "Vrijeme nemira u Bosni u prvoj polovini XIX stoljeća i Huseinbeg Gradašćević." *Gračanički glasnik*, broj 12, godina VI. Gračanica 2001, 34-42.

d) Saznanja, Časopis za historiju

21. „Bosna i Hercegovina u 19. stoljeću kao osmanska provincija za koju pokazuju teritorijalne pretenzije Austrija, Srbija i Crna Gora,“ *Saznanja, Časopis za historiju*, broj 1, Tuzla, 2005, 86-96.
22. „Politička stremljenja Bošnjaka u Bosni i Hercegovini u posljednjim decenijama osmanske vlasti, *Saznanja, Časopis za historiju*, broj 2, Tuzla, 2008, 59-68.
23. „Aneksija Bosne i Hercegovine u planovima austrijskih, srbijanskih i hrvatskih političara pred kraj osmanske uprave u Bosni i Hercegovini“, *Saznanja, Časopis za historiju*, broj 3, Tuzla, 2009, 15-40.

24. „Osvrt na 70 godina života i 50 godina rada akademika prof. ddr. Azema Kožara“, *Saznanja, Časopis za historiju*, broj 8, Tuzla, 2018, 135-140.

e) Ostali časopisi, zbornici

25. „Lajningenova misija u Carigradu 1853.“ *Istorijski zapisi*, XXIX, Knjiga XXXIII. Titograd 1976, 189-226.

26. „Ćamil-paša u Bosni i Hercegovini u 1853. godini po vijestima austrijskih izvještača.“ *Balcanica*, X. Beograd 1979, 177-209.

27. „Mirditi – Opis Austrijskog konzula Borovičke iz 1858. godine.“ *Balcanica*, XVI-XVIII. Beograd 1979, 287-314.

28. „Austrijski general Hauer o nekim pokrajinama evropske Turske 1843. godine.“ *Spomenik Srpske akademije nauka i umjetnosti*, CXXXII, Odjeljenje istorijskih nauka, 1. Beograd 1981, 169-192.

29. „Pitanje trgovačkih odnosa između Dalmacije i Bosanskog pašaluka u prvoj polovini XIX vijeka.“ *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, V. Banjaluka 1981, 251-265.

30. „Jedan spor na austrijsko-turskoj granici kod Izačića, 2. jula 1836. godine.“ *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, VI. Banjaluka 1982, 117-124.

31. „Ideološko-političko osposobljavanje komunista u uslovima izgradnje osnova samoupravnog socijalizma 1950-1958. godine.“ *Zbornik radova*. Centar za marksističko obrazovanje i političke studije „Veselin Masleša“ Banjaluka. Banjaluka 1982, 71-107.

32. „Jedan pogled na istoriju Bosne u XIX vijeku.“ *Zbornik krajiških muzeja*, VII. Banjaluka 1983, 159-168.

33. „Sprovođenje Zakona o vojnoj obavezi u banjalučkom i bihaćkom okrugu 1881-1882. godine.“ *Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godina*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1983, 115-125.

34. „Aktuelna pitanja istorijske nauke u Bosni i Hercegovini.“ *Opredjeljenja*, broj 12, godina 15. Sarajevo 1984, 58-62.

35. "Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivmjere." *Zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa Veleizdajnički procesi u Banjaluci 1915-1916, održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjaluci*. Banjaluka 1987, 117-143.
36. "Prilog životopisu Omer-paše Latasa." *Prilozi*, godina XXIII/1988, broj 24. Sarajevo 1988, 78-88.
37. "Uticaj barona Mamule na crnogorske odnose u toku krimskog rata." *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Ekmečićev zbornik*. Godina XXXIX. Sarajevo 1988, 95-102.
38. "Bosansko-hrvatski krajiški konflikti." *Naše teme*, 7-8. Zagreb 1989, 1925-1929.
39. "Emigriranje iz sjeverne Bosne u prekosavske krajeve u toku krimskog rata." *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Institut za istoriju Sarajevo. Sarajevo 1990, 133-148.
40. "Zatvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni 18. januara 1821. godine." *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga XCII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 25. Sarajevo 1990, 253-264.
41. "Kako su susjedi vidjeli Ali-pašu." *Slovo Gorčina*. Stolac 1990, 46-49.
42. "U vrijeme turske uprave." *Banjaluka*. Institut za istoriju Banjaluka. Banjaluka 1990, 30-43.
43. "Djelimičan popis bosanskih iseljenika u toku trajanja krimskog rata." *Glasnik arhivā i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Godina 30. Sarajevo 1990, 117-178.
44. "Rogatica u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)." (*Dio projektovane monografije o Rogatici*). Banjaluka 1990, 1-67.
Neobjavljeno

45. "Banjaluka i banjalučki kraj u vrijeme pojave VasePelagića 1866-1870." *Saznanja*. Univerzitet "Đuro Pucar Stari" u Banjaluci. Godina I, broj 1. Banjaluka 1991, 53-66.
46. "Bosanska Gradiška u vrijeme osmanske uprave (1788-1878)." (*Dio projektovane monografije o Bosanskoj Gradišci*). Banjaluka 1991, 1-102. Neobjavljeno
47. "Trgovina u livanjskom kraju 1871. godine." *Istorijski časopis*, knjiga XI-XII (1993-1994). Beograd 1996, 137-151.
48. "Predgovor," u: Sadik Šehić, *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije*. Gradačac 1998, 3-12.
49. "Naseljavanje muslimanskih prognanika (muhadžira) iz Kneževine Srbije u Zvorničkikajmakamluk 1863. godine." *Prilozi*, 30, Sarajevo 2001, 89-116.
50. "Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetingrad u sastav bosanskog vilajeta (26. april 1809.-14. maj 1910.)." *Prilozi*, 31, Sarajevo 2002, 111-137.
51. "Mahmut-paša Tuzlo u prvoj polovini XIX stoljeća. Prilog historiji Tuzle i njene okoline." *Stav*, časopis za kulturu i društvena pitanja Tuzlanskog kantona. Godina I, broj 1. Tuzla 2002, 59-72.
52. "Velike sile i susjedi prema Bosanskom ejaletu u vrijeme osnivanja konzulata (1850.-1863.), *Stav*, časopis za kulturu i društvena pitanja Tuzlanskog kantona. Godina II, februar/veljača 2003, Tuzla 2003, 38-49.
53. "Bosna i susjedi tridesetih godina XIX stoljeća", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, 4, Tuzla 2003, 21-31.
54. „Stolac i izlaz Bosanskog ejaleta na Jadran u XIX stoljeću“, *Godišnjak „Slovo Gorčina“*, broj 25, Stolac, 2003, 69-72.
55. "Bosanski vilajet u 1867. godini", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, 5, Tuzla 2004, 29-46.
56. „Prilike na granicama Bosanskog ejaleta u prvoj trećini XIXstoljeća“, *Vijećanje bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831. godine*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Značaj pokreta Husein-kapetana Gradašćevića u borbi za

autonomiju Bosne i Hercegovine“ (Tuzla, 3. 2. 2006. godine), Gradačac 2007, 57-85.

57. „Pedagoški i naučni profil prof. dr. Azema Kožara“, Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara. Zbornik radova sa naučnog skupa (Tuzla, 19. 11. 2011.), Tuzla, 2012, 17-40.

58. „Raspoloženje stanovništva Bosne i Hercegovine u vrijeme balkanskih ratova“, *Zbornika radova sa naučnog skupa „Odras balkanskih ratova 1912/13. na prilike u Bosni i Hercegovini* (Tuzla, 14. 12. 2013.), Tuzla 2014, 143-164.

59. „Istočni granični krajevi Bosne u prvoj godini Prvog svjetskog rata“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu*“ (Tuzla, 15. 11. 2014.), Tuzla, 2015, 33-60.

60. „Historijska distanca u bosanskohercegovačkoj historiografiji“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Dokumentaciona osnova ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini (1992-1995)*“ (Tuzla, 5. 12. 2015.), Tuzla 2016, 17-24.

61. „Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XIX stoljeća“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća*“, Tuzla, 2017, 21-68.

62. „Osvrt na zbivanja u Bosni i Hercegovini u posljednjih sto godina osmanske uprave“, *Coser*, broj 1, Tuzla, 2018, 37-82.

Prikazi, ocjene

1. Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1980. *Istorijski zbornik*, II, 2. Banjaluka 1981, 290-294.

2. Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Zagreb 1981. *Istorijski zbornik*, III, 3. Banjaluka 1981, 216-218.

3. Rajko Kuzmanović, *Privremena narodna skupština DFJ, od AVNOJ-a do Konstituyente*. Beograd 1981. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, 5. Banjaluka 1981, 438-441.
4. Đorđe Mikić, *Austro-Ugarska i mladoturci 1908-1912*. Banjaluka 1983. *Istorijski zbornik*, IV,4. Banjaluka 1983, 246-250.
5. Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1980. *Nastavna povijest*, 3. Zagreb 1983, 119-122.
6. Đorđe Mikić, *Austro-Ugarska i mladoturci 1908-1912*. Institut za istoriju u Banjaluci. Banjaluka 1983. *Glas*. Banjaluka 23. avgust 1983, 8.
7. Adam Ninković, *Filozofski vidici Svetozara Markovića*. Centar za marksističko obrazovanje i političke studije "Veselin Masleša." Banjaluka 1984. *Nedjeljni glas*. Banjaluka 16. i 17. februar 1985, 11.
8. Vojin S. Dabić, *Banska krajina (1683-1751). Prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji*. *Istorijski zbornik*, VI, 6. Banjaluka 1985, 229-231.
9. Dušan M. Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848-1849*. Zagreb-Sarajevo 1984. *Istorijski zbornik*, VI, 6. Banjaluka 1985, 231-233.
10. Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska-La Croatiemilitarie. Prvi i drugi tom*. Zagreb 1988. *Glas*, Banjaluka 17. februara 1989, 11.
11. Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*. Sarajevo 1989. *Glas*, Banjaluka 15. decembra 1989, 11.
12. Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737, Uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2013, 541 str., *Saznanja, Časopis za historiju, broj 1*, Tuzla, 2005, 145-149.
13. Azem Kožar, Ivan Balta, *Pomoćne historijske nauke*, Tuzla, 2003, 262 str., 150-154.
14. Azem Kožar, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću, Studije i članci*, Tuzla, 2010, 502 str, *Zbornik radova sa naučnog skupa, "Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara"*, Tuzla, 19. 11. 2011, 415-417.
15. *Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara (Zbornik radova sa naučnog skupa, održanog 19. 11. 2011. godine u Motelu „Rudar“ u*

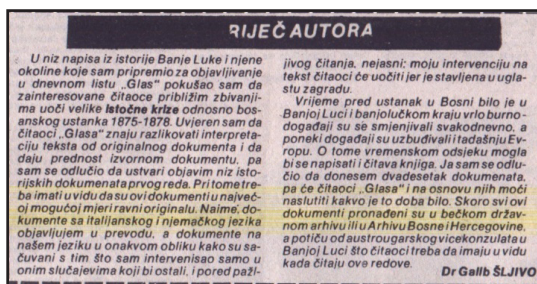
Tuzli), Tuzla, 2013, 456 str, *Saznanja, Časopis za historiju*, broj 4, Tuzla, 2013, 169-178.

16. Izet Šabotić, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878)*, Tuzla, 2013, 283 str, *Arhivska praksa*, broj 17, Tuzla, 2014, 499-504.

Kraći historijski članci

a) Glas

U vrijeme pred ustanak u Bosni 1875. godine bilo je u banjalučkom kraju i Banjoj Luci vrlo burno, događaji su se smjenjivali svakodnevno, a poneki događaji su uzbuđivali i tadašnju Evropu.



Upravo o tim burnim vremenima i događajima prof. dr. Galib Šljivo je u banjalučkome listu *Glas* u više napisa čitaocima pokušao da približi zbivanja uoči velike istočne krize, odnosno bosanskoga ustanka 1875-1878. i austrougarske okupacije 1878. godine. Autor je to uradio na način i u maniru pravoga historičara objavljujući niz historijskih dokumenata prvoga reda, koje je pronašao u bečkome Državnom arhivu ili u Arhivu Bosne i Hercegovine, a potječu od austrougarskog vicekonzulata u Banjoj Luci.

1. “Namet na vilajet.” *Glas*. Banjaluka 8. januara 1992, 8.
- 2.. “Izvozna trgovina.” *Glas*. Banjaluka 9. januara 1992, 7.
3. “Tržište i inflacija.” *Glas*. Banjaluka 10. januara 1992, 9.
4. “Kreće prvi voz.” *Glas*. Banjaluka 11. januara 1992, 9.
5. “Vlada podstiče fanatizam.” *Glas*. Banjaluka 13. januara 1992, 9.
6. “Ustanak golorukih nije moguć.” *Glas*. Banjaluka 14. januara 1992, 8.
7. “Mađarski grof i turski paša.” *Glas*. Banjaluka 15. januara 1992, 8.
8. “Nepodnošljivi nameti.” *Glas*. Banjaluka 16. januara 1992, 6.
9. “Pripreme za okupaciju.” *Glas*. Banjaluka 17. januara 1992, 8.

10. "Zulum prevršio mjeru." *Glas*. Banjaluka 18. januara 1992, 8.
11. "Begovska dobrodošlica." *Glas*. Banjaluka 20. januara 1992, 8.
12. "Buna Fehim-efendije." *Glas*. Banjaluka 21. januara 1992, 8.
13. "Uništena trećina grada." *Glas*. Banjaluka 22. januara 1992, 10.
14. "Granice Bosne i Hercegovine u XIX vijeku. I dio." *Glas BiH*, List Bosanaca i Hercegovaca u Nirnerbergu. Broj 9. Nirnerberg 1996, 20-22.
15. "Granice Bosne i Hercegovine u XIX vijeku. II dio." *Glas BiH*, List Bosanaca i Hercegovaca u Nirnerbergu. Broj 10. Nirnerberg 1997, 16-17.

b) Front slobode

16. "Francuski konzulat u Travniku". *Front slobode*. Godina LV, broj 3397. Tuzla 16. januar 1998, 12.
17. "Enklava Neum". *Front slobode*. Godina LV, broj 3398. Tuzla 30. januar 1998, 12.
18. "Uloga Omer-paše Latasa". *Front slobode*. Godina LV, broj 3399. Tuzla 13. februar 1998, 12.
19. "Ko su bili Turkuše". *Front slobode*. Godina LV, broj 3401. Tuzla 13. mart 1998, 12.
20. "Doček Abdurahim-paše". *Front slobode*. Godina LV, broj 3402. Tuzla 27. marta 1998, 12.
21. "Kuće nisu zaključane". *Front slobode*. Godina LV, broj 3403. Tuzla 10. aprila 1998, 12.

Intervjui

1. Fehim Trtak, "Učitelj, pa doktor društvenih nauka". Galib Šljivo iz Orašja, uz redovan učiteljski rad, završio je višu pedagošku školu, filozofski fakultet, postdiplomske studije, a sada je pred titulom doktora društvenih nauka. O dr. G. Šljivi piše slijedeće: "(...) Malo je onih koji znaju da je Galib Šljivo u rekordnom vremenu, za 9 godina, snagom volje, upornim i sistematskim radom, uz svakidašnji redovni posao u Školskom centru u Orašju, društveno-političke aktivnosti, vanredno

završio višu pedagošku školu, filozofski fakultet, postdiplomske studije, a sada je i pred titulom doktora društvenih nauka (...). *Oslobođenje*, 9293, 18. april 1974, 11.

2. Fehim Trtak, "Portreti. Od učitelja do doktora." Kako je Galib Šljivo, za nepunu deceniju, završio pedagošku akademiju, filozofski fakultet, postdiplomske studije i doktorirao, uz puno angažovanje kao vaspitač i društveno-politički radnik. *Prosvjetni list*, Sarajevo 1975, 24.

3. Nedim Rifatbegović, "Ram za jedan portret. Doktor istrajnosti." U maloj sredini, u kojoj kulturni život tinja ili ga nema nikako, čovjek može slobodno vrijeme da koristi dvojako: ili da zareda po kafanicama i sijelima, ili da se preda knjizi i nauci. To tvrdi 42-godišnji Galib Šljivo koji je živeći u Orašju na Savi "dogurao", vanredno studirajući, do doktora istorijskih nauka! Na pitanje novinara da li je, za vrijeme tog puta do doktorata, bilo kriza? Dr. Šljivo je odgovorio: "Nego šta. Htio sam, ponekad od svega dići ruke. Glavnu ulogu tada bi odigrala moja supruga Stana. Insistirala je da izdržim. Eto, bila je u pravu." *Svijet*, Sarajevo, 28. novembra 1975, 8.

4. Slavko Podgorelec, "Da sutra ne bude kasno." Dr. Galib Šljivo o temama na koje upozoravaju historičari. *Večernji list*, Zagreb, 16. i 17. listopad 1982, 4-5.

5. Ranko Risojević, "Povijest nešto nosi." Razgovor s prof. dr. Galibom Šljivom, direktorom Instituta za istoriju, predsjednikom Predsjedništva saveza historičara Jugoslavije. *OKO*. Broj 306, godina XI, Zagreb 8-22 prosinac 1983, 6-7. Na pitanje novinara o različitim tumačenjima istih događaja prof. dr. G. Šljivo između ostalog odgovara "(...) Štetno je da se historijska svijest stvara na krhkim dokumentima ili na onim koji su pod znakom pitanja, tim prije ako se zna da se historijski izvori čuvaju

Razgovor s prof. dr. Galibom Šljivom, direktorom Instituta za istoriju, predsjednikom predsjedništva Saveza historičara Jugoslavije.



u mnogim arhivima širom svijeta i da su lako dostupni širem krugu istraživača (...).”¹³

6. Svjetlana Šiljegović, “Površan pogled na stoljeća.” Intervju Galiba Šljive o nastavi historije u osnovnom i srednjem obrazovanju. *Nedjeljni glas*. Banjaluka 17. i 18. novembra 1984, 8.

7. Jagoda Prnja, “Bosna kao slika vremena.” Galib Šljivo, historičar. *Glas*, Banjaluka 30. decembar 1988, 10.

8. Milan R. Marković, “Novi sistem obrazovanja nastavnika.” Osnove obrazovanja i usavršavanja nastavnika i saradnika uređene su tako da će iz temelja mijenjati odnose u školi kaže prof. dr. Galib Šljivo, predsjednik Komisije Zajednice univerziteta Bosne i Hercegovine za utvrđivanje prijedloga Osnova za obrazovanje i usavršavanje nastavnika i saradnika u Bosni i Hercegovini. *Prosvjetni list*, broj 790, Sarajevo 7. mart 1990, 8.

9. Jagoda Prnja, “Doprinos nauci i istoriji BiH.” O šestoj knjizi dr. Galiba Šljive, profesora i direktora Instituta za istoriju, *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, govorili su recenzenti knjige akademici: Radovan Samardžić i Milorad Ekmečić. R. Samardžić je između ostalog istakao da je: “Galib Šljivo veliki trudbenik u nauci, da događaje rekonstruiše dan po dan (...). Pre njega o mnogim periodima istorije znalo se veoma malo, oskudno i netačno. O onom što se znalo stranu-dve, Galib Šljivo piše knjigu-dve, ukazujući na obilje građe (...).” *Glas*. Banjaluka 30. april 1990. 2.

10. Dušan Kecman, “Isključiti politiku iz ozbiljnih razgovora o ekonomiji.” Intervju Galiba Šljive poslije osnivanja zajednice opština Bosanske krajine. *Politika*. Beograd 17. aprila 1991, 18.

11. Jagoda Prnja, “Novi prilozi za monografiju. Krajišnici su hrabro branili granicu Bosne, jer je to bila njihova domovina i nisu ni pomišljali da je napuste, kaže dr. Galib Šljivo.” *Glas*. Banjaluka 14. decembra 1991, 12.

13 Dvosedmični list *OKO*, broj 306, godina XI, Zagreb 8-22. prosinac 1983, 6.

Na molbu glavnog urednika rubrike “Da li znate”¹⁴ u dnevnom listu *Politika* prof. dr. Galib Šljivo je uzeo učešća kao suradnik koji je za rubriku slao pitanja i odgovore.

1. “Zašto je Dubrovačkoj Republici bilo u interesu da Turska dobije izlaz na more?”, *Politika*, 3. septembar 1984, 12.
2. “Kada je i zašto Dželal-paša naredio da se pogube mnogi bosanski kapetani?”, *Politika*, 29. mart 1985, 16.
3. “Kada je u Bosanskom ejaletu naredbom bio propisan način odevanja?”, *Politika*, 2. april 1985, 18.
4. “Zašto je 1852/53. Turska odustala od osvajanja Crne Gore?”, *Politika*, 12. april 1985, 16.
5. “Kako su kažnjavani turski dezertteri u vreme prvog srpskog ustanka?”, *Politika*, 26. maj 1985, 18.
6. “Otkud se zna kolike su bile cene na banjalučkoj pijaci 1851. godine?”, *Politika*, 26. maj 1985, 18.
7. “Zašto su se 1818. godine protiv Sulejman-paše Skopljaka digli travnički trgovci?”, *Politika*, 8. jun 1985, 18.
8. “Šta se u Tursko doba najviše izvozilo iz Bosne u Hrvatsku?”, *Politika*, 11. jun 1985, 18.
9. “Koliko je Sarajevo imalo stanovnika 1818. godine?”, *Politika*, 16. jun 1985, 18.
10. “Otkuda tačni podaci o broju i zvanjima ljudi na dvoru Ibrahim Halim-paše?”, *Politika*, 18. jun 1985, 18.
11. “Šta je džulus?”, *Politika*, 27. novembar 1985, 12.
12. “Koliko se soli proizvodilo u Tuzli u prošlom vijeku?”, *Politika*, 5. decembar 1985, 18.
13. “Koji je kraj u Bosni nazivan bosanskim Sibirom?”, *Politika*, 11. decembar 1985, 13.

¹⁴ Zbirka. Pismo urednika rubrike “Da li znate” dnevnog lista *Politika* prof. dr. Galibu Šljivo, od 22. augusta 1984.

14. "Kakvom je smrću umro omraženi Dželal-paša?", *Politika*, 24. decembar 1985, 18.
15. "Da li je knez Miloš održavao veze sa turskim velikodostojnicima van Srbije?", *Politika*, 26. decembar 1985, 18.
16. "Koliko su stanovnika imala sela oko Bijeljine 1864. godine?", *Politika*, 23. februar 1986, 12.
17. "Gdje se proizvodio najbolji barut u Bosanskom ejaletu?", *Politika*, 1. mart 1986, 18.
18. "Kada je u Brčkom postojala konzularna agencija?", *Politika*, 4. mart 1986, 18.
19. "Kako je Austrija reagovala na tursko iskrcavanje u Sutorini koja je pripala Turskoj?", *Politika*, 22. april 1986, 20.
20. "Koliko je Austrija ponudila Turskoj za ustupanje Neuma (Kleka) u prvoj polovini prošlog veka?", *Politika*, 17. maj 1986, 19.
21. "Zbog čega je 1845. došlo do sukoba između Vojne i Bosanske krajine?", *Politika*, 14. jun 1986, 20.
22. "Koliko je Huršid Ahmed-paša bio bosanski valija?", *Politika*, 15. jun 1988, 25.

Osim naprijed navedenog, prof. dr. Galib Šljivo je uzeo učešća u radu nekoliko redakcija (*Istorijski zbornik* Instituta za istoriju Banjaluka, *Gračanički glasnik*, *Saznanja*, *Stav*, *Coser* itd.), bilo kao član redakcije ili glavni i odgovorni urednik, zatim je dao svoj puni doprinos na projektima iz historije Bosne i Hercegovine, učestvovao je u radu više domaćih (općejugoslavenskih, bosanskohercegovačkih) i međunarodnih naučnih skupova i savjetovanja na kojima je podnosio zapažene referate, te je i na taj način dao veoma vrijedan doprinos izučavanju historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća.

O opsežnosti, raznolikosti i važnosti naučno-istraživačkoga, stručnoga i publicističkoga rada prof. dr. Galiba Šljive konačan sud će dati vrijeme i historijografija. Mi možemo uz njegov višedecenijski neprekidni pedagoški i naučni rad sa sigurnošću napisati da je prikupio i istražio veoma mnogo građe da je, također, publikovao kao rijetko tko,

da u pripremi ima nekoliko radova, tako da možemo u skorije vrijeme očekivati novije priloge. Na kraju treba istaći da je njegov doprinos bosanskohercegovačkoj, bivšejugoslavenskoj ali i široj historiografiji nemjerljiv, a da su njegovi radovi nezaobilazni za izučavanje historije Bosne i Hercegovine. To se posebno odnosi na 19. stoljeće.

Zbog svega što je učinio prof. dr. Galib Šljivo na polju historijske nauke, za nemjerljiv doprinos u oblasti obrazovanja u podizanju više generacija od najnižega do najvišega obrazovnog stupnja, za cjelokupnu aktivnost i moralne ljudske kvalitete, Naučno–nastavno vijeće Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Tuzli i Društvo historičara Tuzla 2005. godine predložili su ga za redovnoga člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Međutim, ni ovaj prijedlog nije prošao. Ipak, u toku 2016. osnovana je u Tuzli Akademija društveno-humanističkih nauka, čiji je redovni član i predsjednik prof. dr. Galib Šljivo, a Bošnjačka akademija nauka BiH ga je 2017. birala za dopisnog člana. Sva njegova sabrana djela u okviru posebne Edicije u 12 knjiga, 2016. godine objavila je izdavačka kuća „Planjaks“ iz Tešnja.

Zaključak

Cilj ovoga članka bio je da se javnosti, prije svega onoj koja se bavi historijom, ponude činjenice iz života i stvaralaštva eminentnoga historičara profesora Galiba Šljive. Činjenice koje mogu biti pouka, ali i putokaz mlađim generacijama kako se kontinuiranim radom, uz velika odricanja mogu postići zapaženi rezultati. Osnovni rezultati do kojih se došlo istraživanjem saopćeni su u dva osnovna dijela: 1. biografski podaci i 2. bibliografija historijskih radova.

U prvome dijelu su dati podaci o životnome putu prof. dr. Galiba Šljive koji nije bio ni lahak niti bezbrižan. Od najranije mladosti bio je odvojen od roditeljskoga doma i smješten u Sirotinjski dom u Sarajevo. Već tada je umjesto stranputice izabrao put učenja, obrazovanja, samoodricanja i stalnoga usavršavanja – jedini ispravan put. Rezultat takvoga puta je završena osnovna škola, niža gimnazija i učiteljska škola, poslije koje je, sa nepunih 17 godina, započeo njegov radni vijek. Studirajući uz rad profesor Šljivo je završio Višu pedagošku školu na

Grupi za historiju i geografiju, zatim Filozofski fakultet u Beogradu na Odsjeku za historiju, poslijediplomski studij i doktorat. Bio je učitelj, nastavnik, profesor i direktor u više osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini: Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Foča, Brčko, Bijeljina, Orašje. Njegova odanost radu, profesionalnost i stručnost nisu prolazili nezapaženo. Više puta je nagrađivan (novčano), pohvaljivan (Plaketa Skupštine općine Orašje), odlikovan (Orden sa srebrnim vijencem), a dobitnik je i nagrade “Veselin Masleša” za historijsko djelo *Bosna i Hercegovina 1813.-1826. godina*. Rad na visokoškolskim ustanovama profesor Šljivo je započeo akademske 1972/1973. godine kao spoljni suradnik Pedagoške akademije u Banjoj Luci, a od 2000. do 2009. kao redovni profesor na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Tuzli. Prošao je sva nastavna zvanja od učitelja u osnovnoj školi do redovnoga profesora univerziteta. Bio je inicijator i organizator osnivanja Istorijškoga instituta u Banjoj Luci i njegov direktor od osnivanja 1979. do 1992. godine. Ima najviše naučno zvanje – naučni savjetnik.

Drugi dio ovoga članka sadrži podatke o objavljenim radovima prof. dr. Galiba Šljive bilo da je riječ o monografijama, člancima, raspravama, prikazima, intervjuima ili kraćim historijskim radovima. Njegov naučni opus čini oko 156 bibliografskih jedinica, od kojih posebno treba istaknuti 23 monografije i 62 članka. Profesor Šljivo je u svojim historijskim radovima na osnovu neobjavljene arhivske građe koju je prikupio istražujući u arhivima Beča, Dubrovnika, Zadra, Sarajeva, zatim na osnovu vijesti onovremene štampe, memoarske građe i literature obradio historiju Bosne i Hercegovine od kraja 18. do kraja 19. stoljeća. U nekim knjigama (*Bosna i Hercegovina 1788-1812, naslov “Između dva rata 1739-1787”*.) piše o događajima iz prve polovine 18. stoljeća. Profesor Šljivo je pisao o predmetu o kome se do njegovoga vremena malo znalo ili je bio nepoznat. On je rekonstruirao događaje dan po dan bez suvišnih fraza ili činjenica koje nisu historijski relevantne. Rezultate do kojih je dolazio publikovao je na nekoliko hiljada stranica kao knjige ili članke u časopisima: *Istorijski zbornik, Jugoslavenski istorijski časopis, Gračanički glasnik, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla, Prilozi instituta za istoriju Sarajevo, Saznanja, Stav* i drugim. Na taj način učinio je dostupnim historiju Bosne i Hercegovine s kraja 18. i u 19.

stoljeću onima koji se bave historijom, ali i drugima koji žele da prošire svoja znanja. Svoje radove je pisao dopadljivim stilom i nije prelazio granicu koja dijeli naučni rad od umjetničkoga kazivanja, a u isto vrijeme način izraza približio je razgovoru ljudi u vremenu koji oslikava.

Tokom svojega neprekidnoga višedecenijskoga pedagoškog i naučnog rada profesor Šljivo je dao vrijedan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji, a njegovi radovi su nezaobilazni za izučavanje historije Bosne i Hercegovine. Njegove vrijednosti uočilo je Naučno-nastavno vijeće Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli i Društvo historičara Tuzla (čiji je počasni član), te su ga predložili za redovnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Biran je (2016) u članstvo Akademije društveno-humanističkih nauka Tuzla (redovni član) i (2017) u BANU (dopisni član).

FROM TEACHER TO ACADEMIC: EDUCATORS AND SCIENTISTS PATH OF PROF. DR. SC. GALIB ŠLJIVO

Conclusion

The purpose of this article was to offer the public, above all the one concerned with history, the facts of the life and work of the eminent historian Professor Galib Šljivo. Facts that can be a lesson, but also a signpost to younger generations that continuous work, with major discrepancies, can produce remarkable results. The main results of the research were reported in two main parts: 1. biographical data and 2. bibliography of historical works.

The first part provides information on the life path of prof. dr. Galib Šljivo that was neither light nor careless. From an early age he was separated from his parents' home and placed in the Orphanage in Sarajevo. Even then, he chose the path of learning, education, self-denial, and continuous improvement - the only right path. The result was a primary school, a lower grammar school and a teacher's school, after which, at the age of 17, his working life began. While studying with his work, Professor Šljivo graduated from the Higher Pedagogical School at the History and Geography Group, then the Faculty of Philosophy in Belgrade at the Department of History, Postgraduate Studies and

Ph.D. He was a teacher, professor and principal in several primary and secondary schools in Bosnia and Herzegovina: Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Foča, Brčko, Bijeljina, Orašje. His dedication to work, professionalism and expertise did not go unnoticed. He has been awarded several times (monetary), commended (Plaque of the Municipal Assembly of Orašje), decorated (Order with a silver wreath), and received the Veselin Masleša Award for his historical work in Bosnia and Herzegovina in 1813-1826. years. Work on Higher Education Institutions Professor Šljivo began academic in 1972/1973. as an associate professor at the Pedagogical Academy in Banja Luka, and from 2000 to 2009 as a full professor at the Faculty of Philosophy, University of Tuzla. He passed all teaching titles from elementary school teacher to full professor at the university. He was the initiator and organizer of the founding of the History Institute in Banja Luka and its director from its founding from 1979 to 1992. He has the highest scientific title - scientific advisor.

The second part of this article contains information on the published works of prof. dr. Galib Šljivowhether it be monographs, articles, discussions, presentations, interviews or short historical works. His scholarly oeuvre consists of about 156 bibliographic items, of which 23 monographs and 62 articles should be particularly emphasized. In his historical works, Professor Plivo, based on the unpublished archival material he collected while researching in the archives of Vienna, Dubrovnik, Zadar, Sarajevo, then based on the news of contemporary press, memoirs and literature, from the end of the 18th to the end of the 19th. century. In some books (Bosnia and Herzegovina 1788-1812, entitled "Between the Two Wars 1739-1787") he writes about the events of the first half of the 18th century. Professor Plivo wrote about a subject that was little known or unknown to his time. He reconstructed events day by day without redundant phrases or facts that were not historically relevant. He published his results on several thousand pages as books or articles in journals: Historical Proceedings, Yugoslav History Journal, Gracanicki glasnik, Proceedings of the Faculty of Philosophy Tuzla, Contributions of the Institute of History Sarajevo, Findingsand others. In this way, he made available the history of Bosnia and Herzegovina from the late 18th and 19th centuries to those who deal with history as well

as others who wish to expand their knowledge. He wrote his works in a pleasing style and did not go beyond the boundary separating scientific work from artistic telling, and at the same time brought the mode of expression closer to the conversation of people in the time he paints.

During his continuous decades of pedagogical and scholarly work, Professor Šljivo has made valuable contributions to Bosnia and Herzegovina's historiography, and his works are indispensable for the study of the history of Bosnia and Herzegovina. Its values were recognized by the Scientific-Educational Council of the Faculty of Philosophy of the University of Tuzla and the Society of Historians of Tuzla (of which it is an honorary member), and they proposed it as a full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina. He was elected (2016) to membership of the Academy of Social Sciences in Tuzla (full member) and (2017) to BANU (Corresponding Member).

Prof. dr. Nikola SAMARDŽIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

E mail: nikolasamardzic@gmail.com

KLEK I SUTORINA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA 1699-

1878. Sećanje na magistarsku tezu akademika Galiba Šljive

Apstrakt: *Ovaj pregledni rad je sećanje na objavljenu magistarsku tezu akademika Galiba Šljive Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878. koja analizira složeno pitanje Kleka i Sutorine, enklava Bosanskog pašaluka u Osmanskom carstvu XIX veka. Status enklava utvrđen je Karlovačkim mirom 1699, i ovde se navode najvažniji procesi u međunarodnim odnosima i lokalnim prilikama koji su vodili odluci da se Dubrovačka republika zaštititi od Venecije, u zaleđu, osmanskim teritorijom. Iz početnih istraživanja akademika Šljive, zasnovanih na bogatoj, preciznoj i dragocenoj austrijskoj građi, nastala je njegova monumentalna Historija Bosne i Hercegovine 1788. – 1878. u 12 knjiga. Prostorni, institucionalni i državni identitet Bosne i Hercegovine u XIX i XX veku ostao je vezan za pitanje Kleka i Sutorine i njihov status u sve složenijim međunarodnim odnosima.*

Ključne reči: *Klek, Sutorina, Bosna i Hercegovina, Austrija, Turska, enklave.*

Abstract: *This article is a general view on the published magister thesis by Academician Galib Šljivo Klek and Sutorina in International Relations From 1815 to 1878. His study explores the complex question of Klek and Sutorina, two territorial enclaves of the Eyalet of Bosnia of the Ottoman Empire in the nineteenth century. The status of the enclaves was established with the Treaty of Karlowitz signed in 1699, as important changes in international relations and local troubles led to the decision to protect the Dubrovnik Republic from the Venice with the hinterland of the Ottoman territory. From this initial and substantial study, based on rich and precious Austrian archives, has gradually emerged his monumental history of Bosnia and Herzegovina from 1788 to 1878 in 12 impressive volumes by Academician Šljivo. It is important to underline that the*

identity of Bosnia and Herzegovina as a territory and the state from the late seventeenth until the twenty first century remained related to the question of Klek and Sutorina in the increasingly complex international relations.

Key words: *Klek, Sutorina, Bosnia and Herzegovina, Austria, Turkey, enclaves.*

Magistarska teza akademika Galiba Šljive, odbranjena 1972, pojavila se 1977. u vidu studije *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, u izdanju Filozofskog fakulteta. Urednik knjige bio je moj otac Radovan Samardžić, tada redovni profesor Filozofskog fakulteta. Ova knjiga je jedna od suštinskih spona uzajamne saradnje i jednoga dugog prijateljstva koje je prevladalo sve naše uspone i padove, usamljenost i zaborav, sve granice prostora, života i smrti.¹

Studija *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*. uspostavlja narativ kojim se u jedinstvenu problematiku prostornog identiteta Bosne i Hercegovine i njenog razgraničenja s neposrednim okruženjem, povezuju izazovi dve vremenski udaljene epohe.² Prve, koja je nastupila Velikim bečkim ratom 1683-1699, koji je zaključen Karlovačkim mirom 1699, i druge, u kojoj je Austrija nastojala da od 1815. uredi i konsoliduje upravu u Dalmaciji, do okupacije Bosne i Hercegovine na vrhuncu Velike istočne krize 1878. U dugoj i složenoj istoriji prelamanja odnosa Turske, Austrije, Venecije i Dubrovnika nastali su prvi prostorni obrisi Bosne i Hercegovine i njenoga posebnog identiteta zasnovanog na ulozi u međunarodnim odnosima u kojima se logika državnih interesa sudarala s logikom geografije, i jedinstvenog narodnog korpusa koje su presecali tuđe odluke i sopstvene podele.

Krajem XVII veka u Jugoistočnoj Evropi su teritorije nedefinisane jasnim granicama i formalnim statusom postajale neodržive u sve intenzivnijim međunarodnim odnosima koji su, i spontano, i sve češće normativno, nametali uređenje statusnih pitanja, trgovačkih i

1 Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*. Beograd :Filozofski fakultet, 1977, 192 pp.

2 Rad je rezultat istraživanja na projektu Modernizacija Zapadnog Balkana (ev. br. 177009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

finansijskih pravila, poštovanje jasnijeg pravnog okvira, u bilo kom smislu. Veliki bečki rat ili rat Svete lige (Austrija, tj. Sveto Rimsko Carstvo, Venecija, Sveta stolica, Poljska i Moskovija-Rusija) protiv Osmanskog carstva ponovo je otvorio staro pitanje Ugarske i Erdelja koje je ometalokonsolidaciju habzburškog sistema u Podunavlju, ali je početnom silinom inicirao i sukobe u zaleđu raštrkanih i razuđenih teritorija Mletačke republike, i na jadranskom primorju i u zaleđu. Bosanski pašaluk postao je, vremenom, poprište oba sukoba, i rata Austrije s Turskom, i Morejskog rata Turske i Venecije. Bečki rat otkrio je evropskoj javnosti složenost, do nepojmljivosti, plemenskih podela u unutrašnjosti Balkana koje su, u sukobima hrišćanskih država s Turskom, postajale nacionalne i verske. Morejski rat podvukao je uzajamnost lokalnih, partikularnih interesa, koji su takođe usmeravali potrebu za rešavanjem sukoba koja će doneti trajna rešenja, poput uloge i statusa Dubrovačke republike, naročito njenim odnosima s Venecijom i narodnim zaleđem pod turskom i mletačkom vlašću i, istovremeno, ulogu velikih pomorskih sila, Engleske, Francuske i Nizozemske u Levantu i na svetskom moru.³

Od 1699. moguće je pratiti dugu dekadenciju Osmanskog carstva koja se, u Bosni i Hercegovini, ogledala u sve jasnijim podelama istovetnog naroda čije su se frakcije vezivale za susedske interese, ili za politiku osmanske ili drugih evropskih prestonica. Kriza institucija odvijala se uporedo sa evropeizacijom Osmanskog carstva. Osmanska dekadencija dobijala je u udaljenim provincijama ona posebna svojstva koja je ispitala književnost Ive Andrića dok se upinjao da poniranje u mrzovolju i očajanje bosanskog društva, i sve njegove bezbrojne podele, dočara jezikom koji u svojoj raskošnoj lepoti nije odustajao od franjevačke racionalnosti prožetom dobrim namerama.

Veliki bečki rat mogao je nagovestiti i jednu značajnu pojavu u bliskoj budućnosti. Stalni rat, *darülharb*, bio je razlog postojanja

3 N. Samardžić, „Prvo uređenje Jugoistočne Evrope. Karlovački mir 1699”. *Novopazarski zbornik*, 30, Novi Pazar 2007, 91–105; id., „The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction”. *The Peace of Passarowitz, 1718*. (ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj), Purdue University Press, 2011, 9–38. Za Dubrovnik: Grga Novak, „Borba Dubrovnika za slobodu 1683–1699”. *Rad JAZU*, Knjiga 253, 1935, 1–164.

osmanske države, i njena životna snaga. Posustajanje u evropskim ratovima, koji su postajali sve uzaludnija hronika pomeranja granica, sve je neposrednije osmanski sistem uvlačilo u lavirinte evropske diplomatije, u kojima je ono, u smislu unilateralne sile, postepeno nestajalo. Od agresivne osvajačke mašinerije, Turska je bila svepasivniji predmet evropske političke rekonstrukcije.⁴

Habzburška monarhija je integrativne sposobnosti koje su doprinele njenoj sposobnosti da okupira i anektira Bosnu i Hercegovinu, razvijala okupljanjem širokih saveza protiv Turske (nemačka knežstva, Venecija, Đenova, Poljska, Malta, Toskana, Sveta stolica), dok je uspostavljala i intenzivnije veze s balkanskim hrišćanima.

4 Noviji referentni radovi: D. Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002; C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power*, Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2002; *Istorija srpskog naroda, III 1–2. Srbi pod tuđinskom vlašću* (ed. R. Samardžić), Beograd: Srpska književna zadruga, 1993; N. Samardžić, *Francuska i Turska 1687–1691*, Beograd: SANU, Istorijski institut, 1992; G. David, F. Pal (eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, The Ottoman Empire and its Heritage 20*, Leiden: Brill, 2000; M. Sicker, *The Islamic World in Decline. From Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire*, London: Praeger, 2001; R. Abou el Haj, *Formation the Modern State. The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Siracuse: Siracuse University Press, 2005²; G. Agoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; C. Imber, K. Kiyotaki, R. Murphey (eds.), *Frontiers of Ottoman Studies*, vol. II, [ed.] Library of Ottoman Studies, 6, London: I. B. Tauris, 2005; S. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, Vol. III. The Later Ottoman Empire, 1603–1893, Cambridge: Cambridge University Press, 2006; G. Berrige, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present. A Study of the Present Embassy*, Leiden: Brill, 2009; J. Béranger (ed.), *La paix de Karlowitz, 26 janvier 1699: les relations entre l'Europe centrale et l'Empire Ottoman*, Paris: Honoré Champion, 2010; F. Cardini, *Il Turco a Vienna. Storia del grande assedio del 1683*, Roma-Bari: Editori Laterza, 2011; Ch. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj (eds.), *The Peace of Passarowitz, 1718*, West Lafayette: Purdue University Press, 2011; vid. i: Egidio Ivetic, „Cattolici e ortodos sinell'Adriatico orientale veneto, 1699–1797”. *Geografi econfessionali. Cattolici e ortodossi nel crepus colodella Repubblica di Venezia (1718–1797)* (eds. Giuseppe Gullino, Egidio Ivetic), Milan: Franco Angeli, 2009, 85–119; M. Kocić, „Venecija i osmanska opsada Beča (1683)”. *Historijska traganja*, 11, 2013, 129–144; id., *Venecija i hajduci u doba Morejskog rata*. Beograd: HESPERIA.edu & Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture, 2013; id., *Diplomatija u službi kapitala: evropske nacije na osmanskom Levantu (XVI–XVIII vek)*, Beograd: HESPERIA.edu & Filozofski fakultet, 2014; Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split: Filozofski fakultet u Splitu, 2013, etc.

Autonomistički pokreti u Bosni i Hercegovini dodatno su, u XIX veku, doprineli raznovrsnosti austrijskih uticaja.

Neuspeh u drugoj opsadi Beča 1683. i gubitak Budima doprineli su dugoročnom povlačenju granice na panonske reke i na raspada feudalnog sistema u Podunavlju. Turska se suočavala i s promenom granica na jadranskom primorju i u zaleđu. Od napada Venecije i mletačkih saveznika branila se u Hercegovini, Dalmaciji, Grčkoj i na Peloponezu. Venecija je zauzela 1687. Atinu i Novi na ulasku u Boku Kotorsku. Osvajanjem Novog Venecija je zapretila Dubrovniku da će postati njegov jedini kopneni susjed. Oslabljeni nakon zemljotresa 1667, i suočeni s novim iskušenjima kojima ishodišta nisu nazirale ni evropske sile, Dubrovčani nisu smeli da dopuste da ostanu u mletačkom okruženju. Time bi Venecija preuzela dubrovački sistem funkcija u balkanskom zaleđu, nadoknadila gubitke iz prethodnih turskih ratova i, možda, preuzela onu ekonomsku ulogu u evropskoj Turskoj koju je s Đenovom od XIII-XV veka realizovala u Vizantiji, doprinoseći njenom sistemskom iscrpljivanju i slomu ionako prevaziđenog feudalnog poretka. Osvajanje Novog zaokružilo je mletački posed Boke, promenilo odnose na lokalnom ratištu, otvorilo Veneciji put u Hercegovinu, i doprinelo njenom ugledu u dubrovačkoj okolini i zaleđu.

Austrija je zatim zaposela Slavoniju, 1688. Zahvaljujući uspehu u Podunavlju, za Austriju jeugarsko pitanje napokon delimično razdvojeno od istočnog pitanja, od odnosa prema Turskoj. Padom turske Slavonije uspostavljena je granica Bosanskog pašaluka sa Austrijom koja je ostala postojana i kad se povremeno korigovala, i u značajnim razmerama podstaknuta balkanski hrišćani u borbi protiv Turske uz austrijsku podršku. Posredno, gubitak Ugarske postao je neposredan uvod u balkanizaciju, orijentalizaciju i, dugoročno, evropsku marginalizaciju Osmanskog carstva.

Nakon novog turskog osvajanja Beograda 1690, i turskog poraza kod Slankamena 1691, nastupilo je drugo i mirnije razdoblje Bečkog rata. U pokušajima zaključenja mira posredovale su Engleska i Nizozemska, uključujući Jugoistočnu Evropu, i u njenim balkanskim dubinama, u prvi uređen sistem međunarodnih odnosa, uspostavljen Vestfalskim ugovorima. Početkom 1697. Austrija je dobila još jednusnažnu podršku

Engleske i Nizozemske u zaključenju miras Francuskom, dok se osećala opasnost da se raspadnu austrijske koalicije i protiv Francuske i protiv Turske. Austrija je bila iscrpljena ratovima u Podunavlju i na Rajni, ali je, u procesu odlučivanja, u prilog zaključenja mira s Francuskom, prevagla izvesnost otvaranja pitanja španskog nasleđa. Špansko nasleđe i Italija postajali su novi prioriteti Austrije koja je svoju balkansku politiku, stabilizacijom novih granica u Podunavlju, počinjala smatrati sekundarnom. Ostvarenje habzburških dinastičkih interesa u Španiji pre svega je podrazumevalo suverenitet nad najvećim delom Italije. I zato su značajnije promene u odnosima u Jugoistočnoj Evropi odgođene za čitavo stoleće.⁵

Veliki bečki rat okončan je pošto je novi glavnokomandujući u Jugoistočnoj Evropi postao malo poznati plemić Evgenije Savojski koji je porazio Turke kod Sente 11. septembra 1697, a zatim uleteo u Bosnu i zapalio Sarajevo.⁶ Mirovni ugovor zaključen u Rejsveju u Nizozemskoj 30. novembra 1697. prepustio je Strazbur Francuskoj, a delove Rajnske oblasti koje je Francuska okupirala vratio Svetom Rimskom Carstvu. Nakon zaključenja mira u zapadnoj Evropi Turska se više nije mogla oslanjati na Francusku, a Austriji je bio potreban mir s Turskom kako

5 Karl A. Roeder, *The Reluctant Ally: Austria's Policy in the Austro-Turkish War, 1737–1739*, Louisiana State University Press, 1972; id., *Austria's Eastern Question, 1700–1790*, Princeton University Press, 1982; Charles Ingrao, „Habsburg Strategy and Geopolitics during the Eighteenth Century”. *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century* (eds. Gunther E. Rothenberg et al.), Columbia University Press, 1982, 49–66; Harald Heppner, „Die Entwicklungspolitik der Habsburger in Südosteuropa in Folge der Türkenkriege”. *Südostdeutsches Archiv*, 26–27, 1983–1984, 88–99; id., „Die Entwicklungsmöglichkeiten für die südosteuropäische Gesellschaft infolge der habsburgisch-osmanischen Auseinandersetzungen des 16. bis 18. Jahrhunderts”. *Österreich und die Osmanen. Prinz Eugen und seine Zeit* (ed. Erich Zollner), Vienna: Österreichischer Bundesverlag, 1988, 203–218; Ivan Parvev, *Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrade (1683–1739)*, New York, 1995.

6 G. Stanojević, „Prilog proučavanju bitke kod Sente 11. septembra 1697. godine”. *Zbornik Matice Srpske za istoriju*, 9, 1974, 80–87; N. Samardžić, „Bitka kod Slankamena 1691. godine”. *Zbornik Matice Srpske za istoriju*, 39, 1992, 7–33; Vladimir Abramović, *Bitka kod Slankamena 1691. godine*, doktorska disertacija, Beograd, 2015; o Savojskom: Derek McKay, *Prince Eugene of Savoy*, New York: Thames & Hudson, 1977; *Prinz Eugen und das barocke Österreich*, exhibition catalogue, Marchfeldschlosser Schlosshof and Niederweiden 22. April – 26. Oktober 1986, Vienna: 1986; C. Paoletti, *Il Principe Eugenio di Savoia*, Rome: Stato Maggiore dell'Esercito/Ufficio Storico, 2001; *Prince Eugene. General-Philosopher and Art Lover* (ed. A. Husslen-Arco, M.-L. von Plessen), Vienna: Belvedere, 2010.

bi se uključila u borbu za špansko nasleđe. Primirje Austrije i Turske je zvaničnonajavljeno 19. oktobra 1698. godine.

Pristanak na bilateralne odnose sa evropskim hrišćanskimdržavama, uz prihvatanje medijacije država neutralnih u sukobima i sporovima, bio je, za Tursku, priznanje svojih slabosti. Austrija i Rusija stekle su u Bečkom ratu važneteritorije i stratešku prednost. Venecija je ponovo bila u stanjuda zapreti Carigradu i moreuzima. U provincijskim periferijama Osmanskog carstva bila su sve izraženija nezadovoljstva koja su svedočila o opasnosti pred opštom društvenom dezintegracijom. Pobune i velika pomeranja stanovništva bili su poremećaji koji su ukazivali na preterano trajanje ratnih sukoba i slabost institucija. Udaljene provincije odmetale su se od prestonice, vraćajući carstvo na stanje anarhije koje je prvi put zapretilo vek ranije, tokom Dugog rata protiv Austrije. Gubitak teritorija sam po sebi unosio je nevericu iočajanje. Evropski hrišćanski sistemi postali su jedini dostupanmodel reformi države i društva načelno posvećenih ratu i teokratiji.

Nov činilac odnosa Turske, Austrije i Venecije postale su granice uspostavljene u ratu i dodatno osigurane svuda gde su bile podudarne s prirodnim preprekama. Austrija se spustila na velikepanonske reke. Pitanje razgraničenja Turske i Venecije na jadranskoj obali i u zaleđu pojavilo se i u vezi s konkretnim potrebama Dubrovačke republike da bude zaštićena od upada hrišćanskih suseda s mletačke teritorije. Umesto u Beču, na čemu je instistirala austrijska strana, Porti je odgovaralo da se pregovori vode na samojbudućoj granici, i dogovoreno je da to budu Karlovci kod Petrovaradina.

Kongres u Karlovcima trajao je 74 dana. Sve sesije odvijale su se na bilateralnoj osnovi. Do dogovora Austrijei Turske došlo je gotovo bezbolno. Već je 26. novembra 1698.predviđeno da Austrija zadrži celu Ugarsku bez TemišvarskogBanata, Erdelj i najveći deo Slavonije, do reke Une. Bosanski pašaluk izgubio je Slavoniju (Požeški i Pakrački sandžak) i Liku (Lički sandžak), i velike delove Dalmacije (veći dio Kliškog i manji deo Hercegovačkog sandžaka). Pregovore koji su se najteže odvijali, vodili su osmanskiposlanici s Venecijom smatrajući je najslabijom, i odredivši jepredmetom potvrde kontinuiteta osmanske moći. U jednomtrenutku, zbog takvog odnosa prema Veneciji, mirovni

pregovorimogli su propasti u celini, i to je navelo bečke izaslanike da posreduju. Odnose su dodatno zamrsili Dubrovčani koji su pridobili i Tursku i Austriju da Turskoj pripadne njihovo zaleđe kako bi dubrovačka teritorija bila razdvojena od mletačkog susedstva. Mletačka republika potpisala je mirovni ugovor tek 7. februara 1699, nakon dugih rasprava u Senatu.

Veneciji su ostali ceo Peloponez i važna utvrđenja u Dalmaciji i Hercegovini (Knin, Senj, Gabela, Risan, Novi). Turci su tako dobili izlaz na Jadransko more u Kleku i na ušću Sutorine u Boki. Istovremeno se odredbama Karlovačkog mira 1699. pojavila Bosna i Hercegovina u novom teritorijalnom i u međunarodno-pravnom identitetu zahvaljujući novim granicama Bosanskog pašaluka prema Austriji, Veneciji i Dubrovačkoj republici.

Turska je karlovačkim mirovnim ugovorom pristala na stvaranje zajedničkih pograničnih komisija za demarkaciju granica i diferencijaciju teritorija. Na svim nivoima vlasti obezbeđeno je sprovođenje ugovora koji su precizno određivali granicu, naročito tamo gde se ona protezala van prirodnih prepreka, gde su granična mesta određivale obostrane združene komisije. Osmansko carstvo je prvi put u svojoj istoriji dobilo granice utvrđene prirodnim preprekama i veštačkim, vidljivim oznakama tamo gde prepreka nije bilo. Sprovođenje ugovora se u pojedinim slučajevima odvijalo sporije. (Dogovor oko Brodana Savi postignut je tek 1703.) Zajednička austro-turska komisija počela je da radi na demarkaciji u martu i aprilu 1699, najvećim deo hrvatske granice određen je do leta 1700. godine.

Najava mirovnih pregovora koji će se voditi na ravnopravnim bilateralnim osnovama, između članica Svete lige, pojedinačno, s jedne, i Osmanskog carstva s druge strane, najavljivalo je pojavu važnog precedenta u diplomatskoj istoriji. Do tog trenutka Porta nije odustajala od unilateralne diplomatije i diktiranja uslova. Takođe je trebalo mirovne sporazume članice Svete lige s Turskom uneti u korpus međunarodnog prava koje se, stvarnim evropskim odnosima, naziralo u odredbama vestfalskih mirovnih ugovora. Teritorijalna razgraničenja s članicama Svete lige implicirala su najmanje dva načela međunarodnog prava, dotad za Osmansko carstvo neprihvatljiva, priznavanje političke granice

i poštovanje nepovredivosti teritorije suverene države. U Karlovcima se Osmansko carstvo suočilo s pregovorima koje je trebalo da vodi s pozicijaslabosti. Bila je to najava novog vremena u odnosima Osmanskogcarstva i hrišćanskog sveta koja je zahtevala pripremu i prilagođavanjemuslimana na iznenadnu promenu u spoljnoj politici, unjenim načelima i u njenoj svakodnevicu. U ranijim vremenima, osmansko pristajanje na primirje značilo je samo privremenoobustavljanje neprijateljstava, a primirje je ostavljalo prostranezone između zaraćenih strana kako bi se izbegavali nezgodnisusreti i slučajni sukobi, i te zone bile su fluidne i nemirne. Utom smislu trebalo se suočiti s nezadovoljstvom društva na granicikoje se izdržavalo upravo od njenog nepoštovanja, u stvaripljačkaških i osvajačkih izleta na suprotnu stranu. Takvi izazovi bili su od izuzetne važnosti dok se formirala granica Bosanskog pašaluka prema Austriji, Veneciji i Dubrovniku.⁷

Odluka Porte da pregovara o miru na ravnopravnoj i bilateralnojosnoviimala je dalekosežne posledice. Turska je poraz platila izričitim priznanjem velikih teritorijalnihgubitaka, ali je, istovremeno, njena diplomatija otkrila u Karlovcima veliku veštinupregovaranja, naročito kad je Veneciji nametala teritorijalna ograničenja.

U Bečkom i Morejskom ratu Turska je izgubila dobit gotovo stoleće i poduge ekspanzije. Pobjednici i poraženi izmenili su uloge. Bosanski pašaluk postao je najisturenija osmanska teritorija prema evropskom hrišćanskom svetu, i preko te teritorije počele su se prelamati važna ishodišta novog položaja Turske u međunarodnim odnosima, ali i lokalnim, susedskim sporovima. OdlukeKarlovačkog mira bile su odlučujuća prekretnica u odnosimaOsmanskog carstva s hrišćanskim

⁷ Za osmansku diplomariju i Karlovački mir: J. J. Hurewitz, „Ottoman Diplomacy and the European State System”, *Middle East Journal*, 15, 1961, 141–152; N. Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*, Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2004; R. Abou el Haj, „Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society* 87, n° 4 (1967), 498–512; R. Abou el Haj, „The Formal Closure of the Ottoman Frontiers to Europe, 1699–1703”, *Journal of the American Oriental Society* 89, n° 3 (1969), 467–475; N. Samardžić, „Prvo uređenje jugoistočne Evrope – Karlovački mir 1699.” *Novopazarski zbornik*, 30, 2007, 91–105. Bosanski pašaluk, ključni radovi: Ešref Kovačević, *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo: Svjetlost, 1973, s dokumentima; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira1699–1718*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989, 15–18.

svetom naročito zahvaljujući novoj ulozi Austrije koja je, sa Ugarskom i Češkom, nakon 1714. i s novim italijanskim posedima, postala evropska sila koja se gotovo mogla porediti s Francuskom. Istovremeno je, do 1648. predmet opštih evropskih obračuna, Sveto Rimsko Carstvo postalo u svakom smislu fikcija u senci stvarne važnosti Austrije koja je dobila priliku za svoj „veliki osamnaesti vek”.

U prvim decenijama XVIII veka austrijska politika bila je prvi put u istoriji u stanju da postavlja i ostvaruje prioritete spoljne politike u širokim evropskim okvirima, u Jugoistočnoj i Centralnoj Evropi, Italiji, Nizozemskoj, uključujući se i u Rat za špansko nasleđe. Nov identitet Austrije prevazilazio je germansku baštinu, dobijajući na imperijalnom karakteru. Mirom u Raštatu 1714. Milano, Napulj i Sardinija postali su kompenzacija Austriji za špansko nasleđe koje je pripalo novoj naslednoj liniji Burbona, 1715. i južni deo Španske Nizozemske (buduća Belgija). Njihov značaj doprinosio je snazi Austrije u međunarodnim odnosima, bezbednosti i ekonomiji, ali i reformama unutrašnje strukture koja je iziskivala pažljivo upravljanje.

Priključenje ključnog dela Ugarske tokom Velikog bečkograta dopustilo je Austriji da se, umesto Balkanu, okrene evropskim prioritetima. Silazak u dubine Jugoistočne Evrope nije nudio privlačne dobitke. Međutim, novi austro-turski, istovremeno Drugi morejski rat 1714-1718, odvlačio je značajne snage na balkansko ratište, a svoje nove uspehe Austrija je iskoristila kako bi stekla i ekonomske benefite, uz strateške dobitke. Mirovni ugovori potpisani u Požarevcu 21. jula 1718. priznali su Austriji u ratu stečene posede: Temišvarski Banat, južni deo Srema do Save, severna Srbija s Beogradom i bosanska Posavina. Veneciji su prepuštene Dalmacija i nekoliko luka u Albaniji, a Peloponez je ostao Turskoj. Zahtev da Dubrovnik i Venecija i dalje budurazdvojeni turskom teritorijom kod Kleka i Sutorine odražavao je duh Karlovačkog ugovora. Granice su proglašene preciznim i nepovredivim. Značajno mesto dobila su verska pitanja. Uređena je trgovina, predviđen imunitet od oporezivanja, prava plovidbe, jurisdikcija sudova, položaj trgovaca i diplomata. Venecija je izgubila Peloponez i Krit, ali je zadržala Jonska ostrva, Prevezu i Artu. U Crnoj Gori je proširila teritoriju između Kotora i Katunske nahije. Dobitak Venecije u Albaniji i Boki ipak nije mogao da

kompenzuje gubitak Krita i Peloponeza. Pošto je dugo potcenjivala osmansku pomorsku snagu, Venecija se 1718. svela nagotovo nevažnu austrijsku klijentsku državu. Morejski ratovi su, štaviše, od Venecije otuđili grčko pravoslavno stanovništvo, koje je podnosilo teret odbrambenih napora protiv Turaka. Mletačkavladavina nije se pamtila po toleranciji i velikodušnosti. Dubrovnik je očuvao bezbednost u zagrljaju Bosanskog pašaluka, ali se time pitanje Kleka i Sutorine zadugo smirilo.

Mirovni ugovori zaključeni u Karlovcima i Požarevcu 1699. i 1718. otkrivali su značajne promene u međunarodnim odnosima. Bili su najava onoga evropskog XVIII veka koji je težio obustavljanju ratnih sukoba i uređenju institucija i svakodnevnog života. Počele su se jasno definisati, na državnom bilateralnom nivou, teritorijalne granice i ekonomski odnosi. Tektonski potresi u Jugoistočnoj Evropi izbacili su na površinu nove istorijske snage koje su pokretali verski i etnički kolektivizmi. Na opštem planu, na sceni su se pojavili, uratu i diplomatiji, Rusija i Pruska. Bez obzira, kako se ispostavilo privremeno, osvajanje Beograda i severne Srbije, sve složenija međunarodna politika odvrćala je Austriju od Balkana. Interesi u Italiji i Centralnoj Evropi otvarali su dugoročnu perspektivu Austriji da se počne porediti s Francuskom u svakom smislu. Atlantska i svetska trgovina dodatno su marginalizovali Sredozemlje i Jugoistočnu Evropu. Trgovinski sporazum, deo mirovnog ugovora zaključenog u Požarevcu, stimulisao je rast trgovinske razmene, nudeći nove mogućnosti Austriji i Turskoj, ali se taj promet ipak odvijao na jednoj od svetskih periferija.

Bosanski pašaluk zadržao je izlaze na Jadransko more kod Kleka i Sutorine i nakon Požarevačkog mira 1718. godine.

Požarevački mir bio je od naročite važnosti za mesto Austrije u međunarodnim odnosima, i najavio evropeizaciju Jugoistočne Evrope. U narednom vremenu su evropska politika i kultura veću pažnju posvetile Balkanu i Levantu. Nakon 1718. Austrija je nastojala da izvede svoj „prodor u Balkan” služeći se miroljubivim sredstvima. Saradnja s balkanskim hrišćanima dugoročno je utvrđena liberalizacijom trgovine. Austrijska vojnagranica proširila se od Karlovačkog i Varaždinskog Generalata do Erdelja. Privlačila je nove doseljenike, i postala trajna institucija prekogranične saradnje. Tim putem su iz Austrije u

Turskudopirale novopolitičke ideje i novi kulturni modeli. Požarevački ugovor takođe je obezbedio otvaranje mreže austrijskih konzulata u balkanskom delu Osmanskog carstva. Njihovi izveštaji postali su osnovni izvor impozantne *Istorije Bosne i Hercegovine* Galiba Šljive.

Novi turski rat 1736-1739. bio je za Austriju neuspešan, i okončan je 1. septembra 1739. Beogradskim mirom. Austrija je izgubila Beograd sa severnom Srbijom, a Dunav i Sava postale trajne demarkacione linije. Austrija je ušla u rat ne da bi obezbedila posede u Jugoistočnoj Evropi, nego u diplomatskoj iznudici, kako bi održala savez s Rusijom koji je bio od velike vrednosti u evropskim odnosima. I Beogradski mir je razmatrala pre svega usvetlosti budućih odnosa s Rusijom.

Beogradski mir zaključio je prethodno razdoblje austrijske ekspanzije. Austrija je, ipak, svoj gubitak smatrala privremenim.⁸ U periodu dužem od pola veka Austrija jestekla prednost i u ratu i u diplomatiji. Austrijanci su treći put držali Beograd 1789–1791, da bi ga ponovo vratili Turskoj odredbama Svištovskog mira. U međuvremenu su, sredinom veka, Bosanskom pašaluku-Hercegovačkom sandžaku, priključeni kadiluci Podgorica i Crna Gora, tada izdvojeni iz Skadarskog sandžaka. Svištovškim mirom Bosanski pašaluk izgubio je Cetin, Lapac, Srb i pojas zemljišta ispod Plješivice i Plitvičkih jezera. U poslednjoj deceniji XVIII veka iz Bosanskog sandžaka je izdvojena je Novopazarska oblast iz koje je nastao Novopazarski sandžak. Novi gubici nastupili su tokom Prvog srpskog ustanka (1804–1813) na granici preko Drine.

Austrija je ponovo povelala inicijativu u Jugoistočnoj Evropi nakon dugog razdoblja velikih evropskih poremećaja koji su nastupili Francuskom revolucijom i Bonapartinim osvajanjima, kad se, u najtežem razdoblju, borila i za sopstveni opstanak (1789-1815). Bečkim mirom 1815. Austrija je dobila nekadašnje mletačke posede Dalmaciji i Boki s Dubrovnikom. Klek i Sutorina faktički su priznati tim ugovorom, mada se izričito ne pominju, za neprikosnovene turske posede, mada je u međuvremenu obesmišljena prvobitna uloga tih enklava, Bonapartini ukidanjem Mletačke, 1797, i Dubrovačke republike, 1806. godine.

⁸ Karl A. Roider, Jr., „The Perils of Eighteenth-Century Peacemaking: Austria and the Treaty of Belgrade, 1739”. *Central European History*, 5, 3, 1972, 195–207.

Od 1815, svesna dekadencije u Turskoj, dugog propadanja institucija, autonomističkih i oslobodilačkih pokreta, Austrija je bila oprezna u postupanju, poštujući i stvarnost novih, razvučenih i složenih uzajamnih granica, i opasnosti koje su pretile od uticaja kojima je Rusija podrškom balkanskim istočno-pravoslavnim hrišćanima pokušavala da stekne dobiti na Crnom moru i, eventualno, Moreuzima. Rusija je postala neposredan činilac odnosa koji su postajali sve složeniji, iziskujući strpljiv i miran pristup Austrije. Kako bi ojačala na Balkanu i na Levantu, Rusija je 1821-1825. napuštala zajedničku politiku Svete alijanse prema Turskoj. Austrija je poštovala osmanski suverenitet, koji su ozbiljno oštetile Srpska i Grčka revolucija, ali je postepeno širila uticaj koji je obuhvatao i nove suverenitete, autonomije i osmanske vazale. Njena politika uticaja bila je pre kulturna nego usko katolička. Galib Šljivo je podsetio da je Beč postao centar slavističkih studija. Građanska i klerikalna srpska umetnost prihvatila je pripadnost austrijskoj baroknoj kulturi i umetnosti romantizma. Time je, posredstvom razvoja pismenosti, nauke i kulture Beč generisao, kako napominje Šljivo, balkanske nacionalne pokrete, evropeizirajući njihove sadržaje. Ako nije imala dovoljno kapaciteta da se nosi sa Engleskom i Francuskom na Bliskom istoku, Austrija je obuhvatila Vojvodinu, Slavoniju, Hrvatsku, Dalmaciju, Dubrovnik i Boku, i dalje prodirala, svim svojim uticajima, duboko u teritoriju evropske Turske.

Galib Šljivo istražio je ulogu Kleka i Sutorine u stogodišnjem kontinuitetu austrijske uprave teritorijama bivše Mletačke i Dubrovačke republike. Spajajući Bosanski pašaluk s morem, te enklave su od 1815. presecale na dva mesta austrijsku teritoriju, kao ranije mletačku. Austrija je načelno poštovala osmanski suverenitet, ali je podrivala lokalni uticaj osmanskih vlasti dok je, po mletačkom uzoru, sputavala korišćenje enklava u ekonomske i vojne svrhe. Time je oko Kleka i Sutorine između Austrije i Turske pokrenut jedan miran, diplomatski spor. Za Tursku se otvaralo načelno pitanje njenog suvereniteta, a ne stvarnih potreba. Austriji je smetao prekid kontinuiteta na jadranskoj obali, mada turske vlasti austrijskim podanicima nisu ometale promet između Dalmacije, Dubrovnika i Boke. Zato je Austrija, neposredno nakon Bečkog kongresa, insistirala na Porti da stekne i posed Kleka i Sutorine.

Pitanje Kleka i Sutorine Austrija je 1815-1878. držala otvorenim kako bi uspostavljala neposredniji uticaj na turskoj teritoriji u sve dubljem jadranskom zaleđu. Između ostalog, u svojim nastojanjima da ostvari svoje ekonomske i strateške interese na zapadnim teritorijama evropske Turske, suočavala se i s konkurencijom Engleske i Francuske. Status enklava dovodila je u vezu i sa svojim planovima izgradnje balkanske železničke mreže koja bi povezala centralnu Evropu s Moreuzima, dalje i s Bliskim istokom, istovremeno podstičući modernizacijske procese i značajnije investicije. Zato su Klek i Sutorina bili važniji za Austriju nego za Tursku.

Pitanje Kleka i Sutorine ipak je vremenom jenjavalo kako su ponovo postajali sve složeniji međunarodni odnosi koji su spadali u Istočno pitanje. Prva velika kriza koja je bacila senku na njihov prioritet u austrijskoj diplomatiji bio je Krimski rat 1853-1856. Naredna, velika istočna kriza 1875-1878. postala je prilika, koju je Austro-Ugarska iskoristila, da okupira Bosnu i Hercegovinu, mada su Klek i Sutorina ostali pod nominalnim osmanskim suverenitetom do aneksije 1908. godine.

Pitanje Kleka i Sutorine ponovo je otvoreno formiranjem Narodne, docnije Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945, jedne od šest sastavnih federalnih jedinica obnovljene Jugoslavije. Bosni i Hercegovini pripala su isprva obe enklave, kod Neuma (Kleka) i ušća Sutorine. Sutorina je, međutim, bila su sastavu Bosne i Hercegovine do 1947, ali je neformalnim političkim dogovorom, bez pisanog ugovora, ustupljena Crnoj Gori. Nakon proglašenja nezavisnosti, ratnog sukoba i zaključenja mira 1995, Bosna i Hercegovina nije uspela da realizuje svoj zahtev na povratak druge enklave, na ušću reke Sutorine u Bokokotorski zaliv, one iz davne 1699. Pitanje Kleka i Sutorine, i danas živo (spor Bosne i Hercegovine s Crnom Gorom, Pelješki most), nije samo neobičan produžetak istorije. To pitanje je ishodište apsurdnih odluka koje su vodile uništenju jugoslovenske federacije, i, istovremeno, ishodište zastoja u regionalnoj i evropskoj integraciji. Poštovanjem i primenom evropskih sloboda, integracija koja gotovo da podrazumeva rekonstrukciju jugoslovenskog ekonomskog i kulturnog prostora, ovo pitanje bi smestila u apsurdne prošlosti, bez presedana za budućnost. Nadam se da bi se akademik Galib Šljivo složio sa zasnovanošću ovakve pretpostavke.

Prof. dr. Omer HAMZIĆ

Izdavačka kuća „Monos“ Gračanica

**ULOGA I DOPRINOS PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE U OSNIVANJU
I RAZVOJU INSTITUTA ZA ISTORIJU BANJA LUKA
(1980. – 1991.)**

Apstrakt: *U prilogu se govori o osnivanju i razvoju Instituta za istoriju u Banja Luci, prve naučne ustanove tog tipa u Bosni i Hercegovini izvan Sarajeva, koja je aktivno djelovala u periodu od 1980. do 1990., odnosno 1992. godine, kada zbog poznatih okolnosti dolazi do njegovog programskog i kadrovskog urušavanja i gotovo potpune devastacije. Težište rada odnosi se na ulogu i doprinos prof. dr. Galiba Šljive razvoju Istorijskog instituta u Banja Luci u kontekstu ukupnog doprinosa te institucije razvoju bosanskohercegovačke historiografije. Prof. Šljivo je jedan od naših vodećih istraživača-historičara i pedagoga i primjer dobrog organizatora i rukovodioca u kulturno-obrazovnoj sferi. Ova druga komponenta i jest u fokusu ovog malog historijskog pregleda.*

Ključne riječi: *Galib Šljivo, Banja Luka, Institut za istoriju, „Istorijski zbornik“, radnički pokret, Bosna i Hercegovina u 19. stoljeću.*

Abstract: *This article concerns the foundation and development of the Banja Luka Institute of History, the first institution of this kind in Bosnia and Herzegovina that was located outside of Sarajevo. The institute was active from 1980 to 1990, or better said, 1992, when the Institute gradually, almost totally, collapsed in membership and program, due to well-known circumstances. The main point of this article is the role and contribution of prof. dr. Galib Šljivo in the foundation and development of the Institute of History in Banja Luka, mostly in the context of the general contribution of this institution in the development of Bosnian and Herzegovinian institutions generally. Prof. Šljivo is one of the leading experts and researchers in the field of history, a pedagogue and an example of a good organizer and leader in the cultural and educational sphere. This second component of his active is in the focus of this brief historical analysis.*

Keywords: *Galib Šljivo, Banja Luka, Institute of History, „Istorijski zbornik“, Workers movement, Bosnia and Herzegovina in the XIX century.*

Uvodne napomene

O Institutu za istoriju u Banja Luci do sada su pisali i radove na tu temu objavili historičari dr. sc. Vera Kržišnik – Bukić¹ i dr. sc. Pejo Ćosković², koji su svoje akademske karijere i počeli kao asistenti u toj ustanovi. Ove teme djelimično se dotakao i Senahid Hadžić u jednoj od najpreglednijih, do sada objavljenih biobibliografija prof. Galiba Šljive.³ Najviše podataka od značaja za ovu temu, ipak treba tražiti na stranicama Časopisa „Istorijski zbornik“, koji je od 1980. godine izlazio jednom godišnje u izdanju Instituta. Uvidom u dostupne izvore, a posebno u sadržaj svih deset objavljenih brojeva institutskog časopisa „Istorijski zbornik“, koji je uređivao prof. Šljivo, nije teško zaključiti da je on, uprkos turbulentnom vremenu i svim drugim nepovoljnim okolnostima u kojima je radio, vrlo uspješno razvijao i vodio Institut za istoriju, uzdigavši ga na nivo solidne naučno-istraživačke institucije, koja će se uoči rata, nažalost, potpuno urušiti. Ipak, po svojim dostignućima i rezultatima, Institut ima svoje zapaženo mjesto u bosanskohercegovačkoj historiografiji, jednako kao i njegov takoreći osnivač i prvi direktor, prof. dr. Galib Šljivo.

U vezi s tim, vrijedi skrenuti pažnju na posebnu rubriku u kojoj se iz broja u broj, vrlo pregledno i detaljno, predstavljao rad Instituta. Podaci prezentirani u tim tekstovima mogu biti nadomjestak za nedostatak izvorne građe i dobra osnova za priču o dostignućima Instituta. Radi se o

1 Vera Kržišnik – Bukić, Institut za istoriju u Banja Luci i historiografija Bosne i Hercegovine 1980. – 1999., *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo (Referati sa međunarodnog naučnog skupa „Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980. – 1998.“, održanog 4. i 5. novembra 1999.)*, br. 29, Sarajevo 2000, 301-321.

2 Pejo Ćosković, Institutski naučni rad historičara Galiba Šljive, *Saznanja, časopis za istoriju*, br. 1, Društvo historičara Tuzla, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla 2005, 69 – 79.

3 Senahid Hadžić, Prilozi bibliografiji prof. dr. Galiba Šljive, *Saznanja, časopis za istoriju*, br. 1, Društvo historičara Tuzla, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla 2005, 13 – 34.

godišnjim izvještajima, koji su redovno potpisivali Pejo Ćosković i Safet Bandžović, tada kao asistenti ili naučni saradnici u Institutu.

Osnivanje

Svoje ishodište Institut za istoriju u Banja Luci imao je u Ediciji „Banja Luka u radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“, koja je osnovana 1974. godine kao samostalna ustanova.⁴ Zadatak Edicije bio je da prikuplja i obrađuje sjećanja o razvoju radničkog pokreta na području Banja Luke i šire okoline. Najviše se radilo na Zborniku sjećanja „Banjaluka u radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“ koji je, kako je bilo zamišljeno, trebalo da se realizuje hronološki u osam tomova.⁵ Ova ustanova bila je aktivna od 1974. do 1979. godine, kada formalno ulazi u sastav Instituta za istoriju Istorijskog instituta u Banja Luci.⁶ Slične ustanove u to vrijeme djelovale su u skoro svim većim

4 Krajem sedamdesetih godina prošlog vijeka izučavanje revolucionarnog radničkog pokreta i NOP-a nije bilo samo preokupacija profesionalnih historičara već i predmet sve većeg interesovanja politike i političkih struktura, naročito boračkih organizacija i partijskih organa na svim nivoima. Iz komisija za istoriju koje su djelovale u okviru tih organa, u većim gradskim i općinskim centrima formiraju se i posebni odbori za izradu edicija o razvoju revolucionarnog radničkog pokreta, narodnooslobodilačkoj borbi i poslijeratnoj socijalističkoj izgradnji. U skladu sa svojom osnovnom zadaćom, ti su odbori, pored istaknutih društveno-političkih radnika i funkcionera vlasti, okupljali i veći broj neposrednih sudionika tih događaja, te profesionalnih historičara i drugih stručnjaka, specijalista za taj period. Donosili su projekte istraživanja, pisanja i izdavanja edicija sa tematikom „iz NOB-a i revolucije“, brinuli o obezbjeđenju potrebnih materijalnih sredstava i neophodnih stručnjaka, od kojih je jedan broj bio i profesionalno angažovan. Osim banjalučke, ovdje treba spomenuti i tuzlansku edicije u okviru koje su izašla tri toma: „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“ (knjiga 1, 1979, knjiga 2, 1984. i knjiga 3, 1987.), te nekoliko monografija tuzlanskih i drugih partizanskih brigada (Tuzlanski partizanski odred, 18. hrvatska, 21. tuzlanska i dr.) nakon čega je taj odbor rasformiran.

5 Prvi tom obuhvatao je razdoblje od 1904. do 1934. godine. Među pojedincima, nosiocima tog projekta bio je Muharem Beganović Hare.

6 Institut za istoriju u Banja Luci osnovan je u vrijeme konsolidacije visokog obrazovanja u BiH, koja će uslijediti nakon izvršenih reformi i donošenja Ustava (1974.) i Zakona o udruženom radu (1975.). Osim sarajevskog, poslije 1974. godine, formirana su još tri univerziteta: u Banja Luci (1975.), Tuzli (1976.) i Mostaru (1977.). Uporedo sa razvojem fakulteta, osnivaju se i različiti instituti, kako iz oblasti prirodnih, tako i društvenih nauka. U početnom periodu, Univerzitet u Banja Luci imao je 6 fakulteta (Ekonomski, Elektro-tehnički, Mašinski, Pravni, Tehnološki, od 1978. i Medicinski), 3 više škole (Pedagoška akademija, Viša ekonomsko-komercijalna škola, Viša tehnička škola u Bihaću) i 9 instituta i zavoda (Ekonomski institut, Institut za ispitivanje građevinskog materijala, Institut za hemijsku preradu drveta „Incel“, Istraživačko-

gradovima. Za razliku od Tuzle gdje se Odbor edicije, nakon nekoliko godina rada, jednostavno rasformirao, sticajem okolnosti u Banja Luci je Edicija prerasla u Institut za istoriju.

Osnivanje i razvoj Instituta u Banja Luci, ne bez razloga, vezuje se za ime prof. dr. Galiba Šljive i njegov dolazak u Banja Luku nakon što je izabran za profesora historije na banjalučkoj Pedagoškoj akademiji. Kao čovjek širokih interesovanja, sa već stečenom reputacijom naučnika i angažovanog društvenog radnika, on se odmah povezuje sa članovima Odbora Edicije „Banja Luka u radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“ u namjeri da ih podrži i da im pruži stručnu pomoć. U tim kontaktima, međutim, brzo je procijenio da zamišljeni koncept Edicije, neće uspjeti, pa je počeo zagovarati formiranje jedne drugačije organizovane profesionalne institucije za historijska istraživanja na širem prostoru Banja Luke. Tako se nekako i rodila ideja o osnivanju Instituta za istoriju u Banja Luci. Ideja je naišla na pozitivan odjek kako u intelektualnim krugovima u okviru i oko tek osnovanog banjalučkog Univerziteta, tako i među uticajnim pojedincima u lokalnim vlastima. Zahvaljujući tako stvorenoj pozitivnoj klimi, na poticaj iz gradskih političkih krugova, krajem 1978. godine formiran je Inicijativni odbor za osnivanje Instituta. Za predsjednicu Odbora imenovana je Dušanka Kovačević, istaknuta aktivistkinja, učesnica NOR-a od 1941. godine, koja je „pokazivala izuzetno zanimanje za pisanje naše novije istorije“.⁷ Za nju je ta dužnost bila mnogo više od tekuće političke aktivnosti ili

razvojni centar „Jelšingrad“, Institut fabrike za profesionalnu elektroniku „Rudi Čajavec“, Istraživačko-razvojni centar „Vrbas“, Poljoprivredni zavod, Veterinarski stočarski centar, Institut zaštite). Na ovom spisku, poslije 1979. godine naći će se i Institut za istoriju.

⁷ Dušanka Kovačević (1917. – 1985.) u toku NOR-a obavljala je više odgovornih dužnosti u organima KPJ i vojnim jedinicama. Nakon oslobođenja, obavljala je niz odgovornih dužnosti, prvo u rodnoj Banja Luci, a zatim u Sarajevu. Pokazujući interesovanje za noviju historiju, bila je urednik više publikacija posvećenih radničkom pokretu i NOR-u, a učestvovala je i na više naučnih skupova iz naše novije historije. Prije osnivanja Instituta, bila je predsjednik edicije „Banjaluka u radničkom pokretu i NOB-u“, a kasnije član organizacionog odbora za naučne skupove „Banjaluka u novijoj istoriji“, „Oblasna konferencija za Bosansku krajinu u Skender-Vakufu 20. – 22. 2. 1942.“, „Podgrmeč u NOB-i“ i drugih. (In memoriam: Dušanka Kovačević (1917. – 1985.), *Istorijski zbornik, VI*, Institut za istoriju u Banjaluci, Banjaluka 1985, 245- 246.

počasti. Bio je to prvi, možda i odlučujući korak prije pokretanja zvanične zakonske procedure za osnivanje Instituta.⁸

Inicijativni odbor je imao podršku svih uglednih i politički moćnih pojedinaca iz Banja Luke i Bosanske krajine, a posebno onih koji su bili na važnim političkim pozicijama u republičkim i savezним organima u Sarajevu i Beogradu, među kojima su se isticali: Osman Karabegović, Šefket Maglajlić, Niko Jurinčić, Drago Mažar i dr.⁹

Zahvaljujući takvoj klimi, već u januaru 1979. godine Opštinska konferencija Saveza komunista Banja Luka daje jednoglasnu podršku inicijativi za osnivanje Instituta za istoriju. U zaključku (odluci) sa tog političkog skupa ističe se „zapostavljenost“ izučavanja istorije „Banja Luke i Bosanske krajine, pa je zapostavljeno i izučavanje istorije radničkog i komunističkog pokreta.“¹⁰ U skladu s tim, očekivalo se da će djelatnost Instituta biti usmjerena upravo na tu „zapostavljenu“ historiju. Dalji koraci u nadležnim organima uprave, u prvom redu Izvršnog odbora i Skupštine opštine Banja Luka, bili su samo formalno pokriće za provedbu već donesene političke odluke.¹¹

Početni korak, prema uobičajenoj proceduri, učinio je Izvršni odbor Skupštine opštine Banja Luka formirajući stručnu komisiju za izradu Elaborata o društvenoj opravdanosti osnivanja Instituta, kao ključnog akta u postupku njegove registracije. U Komisiju su imenovani: dr. Galib Šljivo, Milan Vukmanović, Muharem Beganović, dr. Rajko Kuzmanović, mr. Drago Čubrilović i Vera Kržišnik – Bukić.¹² U radu Komisije izdvajala se vodeća trojka u sastavu: Šljivo, Vukmanović i Beganović, koja je, po svjedočenju Vere Kržišnik-Bukić, bila već sve unaprijed pripremila. Na sjednicama Komisije usaglašavane su samo neke finese.¹³ Elaborat je završen do kraja aprila 1979. godine, sa zaključkom da „postoji društvena potreba za organizovanim i sistematskim naučnoistraživačkim radom na izučavanju istorije Banja

⁸ Iz Instituta, Prva godina rada, *Istorijski zbornik*, godina 1, br. 1, Institut za istoriju Banjaluka, Banjaluka 1979, 184.

⁹ V. B. Kržišnik, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 302.

¹⁰ *Istorijski zbornik*, br. 1, 184.

¹¹ V. K. Bukić, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 302-303.

¹² *Istorijski zbornik*, 1/1, 184)

¹³ V. K. Bukić, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 303

Luke i Bosanske krajine, posebno savremene istorije, a sa ciljem da se potpunije i predstave krupni rezultati klasne borbe radničkog pokreta na čelu sa KPJ, odnosno SKJ, slavnih tokova i tekovina NOB-e i poslijeratne socijalističke izgradnje u kontekstu našeg ukupnog ekonomsko-socijalnog, političkog i kulturnog razvitka.“¹⁴

Elaborat je bio ključni dokument na osnovu kojeg je Skupština opštine Banja Luka 8. 5. 1979. godine jednoglasno donijela Odluku o osnivanju Instituta za istoriju u Banjaluci (br. 01-012-95/79).¹⁵ Paralelno s tim imenovala je privremene organe upravljanja (privremeni direktor i privremeni savjet Ustanove) i dala im zadatak da u roku od 1. 7. do 1. 10. 1979. godine obave sve neophodne pripreme za početak rada Instituta. Za privremenog direktora ili vršioca dužnosti direktora imenovan je dr. Galib Šljivo, a za članove Privremenog savjeta: Ratko Vojnović, Milan Vukmanović, Anton Pegan i Mustafa Kušmić.

Prema osnivačkim aktima (Statut, Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji itd.), upravljačku strukturu Instituta činili su: direktor kao inokosni poslovodni organ (potvrđen izbor dr. Galiba Šljive) i Savjet Instituta, koji su činili svi zaposleni radnici Instituta (pošto ih je bilo manje od 30) i pet predstavnika takozvane društvene zajednice koje delegira Osnivač (u ovom slučaju Opština). Što se tiče unutrašnje organizacije, u Institutu se uspostavljaju tri radne jedinice: Odjeljenje naučne obrade (sedam izvršilaca), od kojih dva doktora istorijskih nauka – viši naučni i viši stručni saradnik, te stručni saradnik, asistent za razdoblje 1945. – 1978., asistent za razdoblje 1918. – 1945. i asistent za razdoblje osmanskog perioda)¹⁶, Odsjek za dokumentaciju (dva izvršioca: bibliotekar i stručni radnik za obradu dokumenata)¹⁷ i Sekretarijat (tri izvršioca: sekretar, tehnički sekretar i daktilograf, pomoćni radnik).¹⁸

Iako je sve bilo manje više dobro postavljeno na papiru, stvarnost je, nažalost, bila sasvim drugačija. Institut je bukvalno kretao od nule.

¹⁴ Odluka br. 01-012-95/79 Skupštine opštine Banja Luka, u: V. K. Bukić, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 303.

¹⁵ Privatna zbirka prof. dr. Galiba Šljive (dalje: *Zbirka*), *Program rada Instituta za istoriju Banjaluka, decembar 1979*, 1.

¹⁶ *Istorijski zbornik*, 1/1, 186-187; Program rada Instituta za istoriju za 1985; *Zbirka*, 5.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ *Isto*.

Trebalo je brzo riješiti pitanje smještaja i poslovnog prostora, potom donijeti programske i ostale normativne akte koji su bili osnovni preduslov za početak rada ustanove, potražiti stručne kadrove itd. Bilo je puno teškoća, finansijskih, kadrovskih i dr. Osim finansijskih, najveći problem bio je nedostatak adekvatnog prostora. Kao što je rečeno, Institut je smješten u dvije zgrade i raspolagao je sa sedam prostorija. Najviše problema bilo je oko smještaja biblioteke koja je već u startu brojala oko 3.500 jedinica, od čega 3.000 knjiga i 500 godišta serijskih publikacija. Knjige su nabavljane dijelom sredstvima Instituta, a dijelom su prikupljane kao pokloni od raznih ustanova i pojedinaca.¹⁹

Sve te prepreke mogao je savladati samo entuzijasta vanredne upornosti i modernim žargonom rečeno, „radoholičar“ kakav je bio prof. dr. Galib Šljivo.²⁰ Mnogi njegovi poznanici nisu se mogli načuditi kad su čuli da je napustio „udobnu karijeru univerzitetskog profesora“ i prihvatio da rukovodi ustanovom koju je trebalo pokrenuti bukvalno sa ledine - bez ikakvih uslova za rad, čak i bez riješenog pitanja prostora. „Ipak G.

19 Na kraju teksta pod naslovom „Prva godina rada“ u Zborniku 1/1 na str. 187, za ustupljene knjige ističe se zahvala sljedećim ustanovama i organizacijama: Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Slovenačkoj akademiji znanosti i umjetnosti, Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Makedonskoj akademiji nauka, Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Orijentalnom institutu Sarajevo, Institutu za istoriju Sarajevo, Institutu za nacionalnu istoriju Skoplje, Institutu za istoriju Vojvodine Novi Sad, Ediciji „Banjaluka u radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“, Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci Sarajevo, Arhivu Bosanske krajine, Muzeju Bosanske krajine i Arhivu Bosne i Hercegovine. Od pojedinačnih darodavaca ističu se: porodica Trninić, te Dušan Berić, Ibro Ibrišagić, Muharem Beganović, Milan Vukmanović i Šefket Maglajlić.

20 Odgovarajući na pitanje novinara da li je zadovoljan sa onim što je postigao u Institutu, Šljivo je, sa vremenske distance veće od dvije decenije, odgovorio potvrdno i iznio neke zanimljivosti o svom radu u toj naučnoj ustanovi: „*Kad sam počeo, Institut nije imao ni jednog zaposlenog, nije imao prostorije za rad, biblioteku niti finansijska sredstva. Sjećam se da sam prvo uradio dvije table sa ćiriličkim i latiničkim natpisom: Institut za istoriju u Banjaluci i sa poznanikom, Neđom Crnčevićem obilazio ulice i mjerkao zgrade gdje bi ih mogao prikačiti. Priskoćio mi je u pomoć Drago Čubrilović, tada direktor Centra za marksističko obrazovanje i odobrio da na toj zgradi okačim natpis. Poslije desetak dana ispraznio je četiri kancelarije i tako je počeo sa radom Instituta za istoriju u Banjaluci. Poslije dvije godine rada, Institut je upisan u Registar naučnih ustanova Bosne i Hercegovine, što je značilo da je imao potreban naučni kadar, svoje prostorije, dugoročni naučno-istraživački program i drugo. Kad sam u junu 1992. „zamoljen“ da više ne dolazim u Institut, bila je to naučno-istraživačka organizacija sa solidnim naučnim kadrom, solidnom opremom, bibliotekom preko 30.000 knjiga, savremenim pomagalicama i ubrajan je među najbolje naučne ustanove ove vrste...*“ (Intervju Dr. Galiba Šljive za DOM@ljevack, dostupno 10. 8. 2018.).

Šljivo, naoružan svojom upornošću bio je uvjeren da će stvoriti za kraće vrijeme naučnoistraživačku organizaciju dostojnu respekta“.²¹

Glavni poslovi završeni su do početka novembra 1979. godine, a kao zvaničan datum nastanka, odnosno početka rada ustanove „upisan je“ 1. 11. 1979. godine.²² Konačno, Institut je počeo sa radom 1. 12. 1979. godine. Za tri godine ispunio je sve uslove koji su postavljeni pred naučnu ustanovu i bio upisan u spisak naučnih ustanova SR Bosne i Hercegovine“.²³

Na osnovu kriterija koji su tada važili za svaku naučnu ustanovu, do sredine 1982. godine, paralelno sa rješavanjem osnovnih pitanja rukovođenja, smještaja i finansiranja Instituta, uobličavala se i konkretizovala njegova programska koncepcija. U skladu s tim, vršila se i kadrovska popuna Instituta.

Programi

Institut je osnovan i registrovan kao naučnoistraživačka organizacija udruženog rada, koja, kako se navodi u njegovom temeljnom programu, „obavlja poslove i radne zadatke naučnoistraživačkog karaktera iz istorije Bosanske krajine i Srednje Bosne u užem smislu i Bosne i Hercegovine i naroda i narodnosti Jugoslavije, u širem smislu“.²⁴ Na osnovu člana 58 Statuta i čl. 11. Pravilnika o naučnoistraživačkom radu, Savjet Instituta donio je dugoročni program rada ustanove u kojem su predviđene sljedeće aktivnosti: objavljivanje i razvijanje naučno-istraživačkog rada iz istorije starog, srednjeg i novog vijeka (izdavačka djelatnost); sistematsko prikupljanje istorijske građe; organizovanje naučnih skupova, seminara i diskusija o pojedinim temama iz istorije, kao i učestvovanje radnika Instituta na stručnim skupovima koji su značajni za istoriju Banja Luke i Bosanske krajine; usavršavanje naučnih i stručnih radnika Instituta i dr.

Dugoročna programska osnova Instituta sastojala se iz tri osnovna projekta: (1) Istorija Banjaluke, (2) Istorija Bosanske krajine i (3) Banjaluka u radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi. U njima

²¹ www.galibsljivo.com, 10. 8. 2018.

²² *Istorijski zbornik* (dalje: *IZ*), 1/1, Banja Luka 1989, 184

²³ www.galibsljivo.com, 10. 8. 2018.

²⁴ Program rada Instituta za istoriju Banjaluka, decembar 1979, 1. *Zbirka*.

je bilo predviđeno niz mogućih tema, projekata i studija koje su se konkretizovale u narednom periodu. Utvrđivali su se, ali i mijenjali nazivi tema, rokovi izrade, timovi koji će se na njima angažovati, te tačni iznosi i izvori potrebnih sredstava za svaku konkretnu temu ili projekat. Za realizaciju togtrudjelnog projektnog zadatka predviđen je vremenski rok od 15 godina.

Naučni i stručni zadaci iz Progamaizvršavali su se na osnovu studijskih projekata, koje je nakon obavljene rasprave, usvajalo Naučno vijeće Instituta.²⁵ Po pravilu, izvršenju projekta pristupalo se nakon potpisivanja ugovora sa naručiocem.

Sa usvajanjem osnivačkih akata u skupštinskim organima Banja Luke, odobrena su i početna sredstva za Institut. U narednim godinama, djelatnost Instituta finansirala se iz više izvora. U principu, jedan dio finansirao se iz Budžeta općine Banja Luka, drugi dio iz projekata (vlastita sredstva) i treći dio, 15% od SIZ-a nauke u Sarajevu, opet na osnovu realiziranih projekata. U odnosu na Institut za istoriju u Sarajevu, banjalučki je u pogledu finansiranja bio u mnogo nepovoljnijem položaju. Institut u Sarajevu finansirao se iz sredstava SIZ-a nauke u 100% iznosu, a u Banja Luci sa svega 15% potrebnih sredstava. Čak 85% potrebnih sredstava trebalo je „namicati“ iz drugih izvora.

Kao što je naznačeno u inicijalnim osnivačkim aktima, Institut je osnovan s ciljem da se omogući organizovanije izučavanje revolucionarnog komunističkog pokreta, NOB-a i općenito novije historije. Iako su se ti zahtjevi respektovali, od samog početka vidljivo je nastojanje u Institutu, prije svih prof. Šljive kao direktora, da se ti programski ciljevi nekako šire postave, uključujući i druge tematske oblasti, historijske periode itd. Tako izbalansirani programi imali su podršku nadležnih struktura, pa i onih koji su bili dužni da obezbijede materijalna sredstva za normalan rad Instituta. Na taj način, stvarao se prostor za svestrano proučavanje prošlosti grada i čitave regije i istovremeno je na samom startu „izbjegnuto usko ograničavanje na

²⁵ Prvi članovi Naučnog vijeća Instituta bili su: a) iz reda radnika Instituta: dr. Galib Šljivo, dr. Đorđe Mikić, Vera Kržišnik-Bukić, Milan Vukmanović; b) iz reda spoljnih saradnika: dr. Ivan Jelić, dr. Dušan Lukač, dr. Rajko Kuzmanović, mr. Nedeljko Pehar, dr. Rade Petrović, dr. Avdo Sućeska, dr. Nusret Šehić (*Istorijski zbornik*, 1/1, 186-187).

povijest radničkog pokreta ili suvremenu povijest, kakvim su konturama naginjale političke strukture vlasti koje su trebale osigurati finansiranje nove ustanove“.²⁶

Sticajem okolnosti, programsku orijentaciju Instituta diktirale su, uz ostalo i raspoložive kadrovske mogućnosti. Prof. dr. Šljivo se kao već afirmisan istraživač osmanskog perioda (konkretno u 19. stoljeću) nastavio baviti „svojim“ razdobljem i nakon dolaska na funkciju direktora Instituta (u radnom odnosu u Institutu od 1. 11. 1979.).²⁷ „Upravo njime Institut je dobio drugačiju dimenziju od one koja je vjerovatno prvobitno zamišljena, kao ako ne isključiva, a ono izrazito dominantna, Institut u Banja Luci se tako već od svog početka nije svrstao u red onih jugoslavenskih instituta koji su se već kroz svoje ime – institut za istoriju radničkog pokreta, institut za savremenu istoriju – samoomeđivali“.²⁸

Kako je prof. Šljivo, u istraživačkom smislu „pokrio“ osmanski period, samo po sebi nametnulo se pitanje kadrovske popune za, kako

26 P. Čošković, *Institutski naučni rad Galiba Šljive*, 63

27 O prof. Galibu Šljivi kao već afirmisanom istoričaru kratku ocjenu dao je prof. dr. Ibrahim Tepić u okviru svog referata o dostignućima i problemima istoriografije u izučavanju Bosne i Hercegovine od sredine 19. vijeka do austrougarske okupacije, koji je podnio na Savjetovanju o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945 – 1982.), održanom u organizaciji Akademije nauka BiH 11. i 12. 2. 1982. godine: „*Tematika vezana za intervenciju Omer-paše Latasa i nasilno uvođenje tanzimata bila je zanimljiva za veći broj istraživača od 19. vijeka. Jedno vrijeme nakon oslobođenja ova tema je kod nas malo istraživana. Prekretnicu u tome čini knjiga Galiba Šljive Omer-paša Latasa u Bosni i Hercegovini 1850 – 1852. ((Sarajevo 1977.)). U ovoj knjizi autor je obradio nekoliko podtema, počev od prilika u bosanskom ejaletu nakon ugušenja pokreta Husein-kapetana Gradaševića, preko reformi Tahir-paše do intervencije Omer-paše protiv begovata, te stava Austrije prema tim događajima i okretanja Omer-paše protiv hrišćana. Autor se služio austrijskom i domaćom građom. Zastupljenost turske izvorne građe je minimalna. I pored postojanja obimne literature koja je nastala prije 1945. godine, autor je u istraživanju otišao dalje, posebno u nekim zaključcima, mada ovom monografijom nije iscrpljena materija u svoj svojoj kompleksnosti, posebno sa aspekta turske i druge strane, neaustrougarske građe (...). Na osnovu građe iz naših i bečkih arhiva, Galib Šljivo je obradio pitanje Kleka i Sutorine između Bečkog i Berlinskog kongresa, razmatrajući međunarodni aspekt ovih dviju enklava koje su pripadale Osmanskom Carstvu i koje su do 1878. godine razdvajale teritorijalni kontinuitet habzburške kuće na Jadranu.*“ (Ibrahim Tepić, Osnovna dostignuća i problemi istoriografije u izučavanju istorije Bosne i Hercegovine od sredine XIX vijeka do austrougarske okupacije 1878. godine, *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945 – 1982.)*, održano u Sarajevu 11. i 12. 2. 1992., Institut za istoriju Sarajevo i Akademija nauka BiH, Sarajevo 1983, 61). Riječ je o knjizi pod naslovom: *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815. – 1878.*, Beograd 1977.

28 V. K. Bukić, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 304.

je napisala prof. Vera Kržišnik – Bukić, „susjedske“ periode, prije svega jugoslovensko razdoblje, koje je i bilo u fokusu pažnje Instituta. U isto vrijeme trebalo je uključiti i stručnjake za period austrougarske uprave i srednji vijek.

Da bi se pokrili i ti „susjedski“ periodi, odmah nakon osnivanja Instituta, pored dr. Galiba Šljive, u radni odnos su primljena još tri izvršioca: Milan Vukmanović, koji je do tada bio direktor Arhiva Bosanske krajine, historičar po struci (do tada se bavio izučavanjem radničkog i komunističkog pokreta na lokalnom i regionalnom nivou), Muharem Hare Beganović, po struci pravnik, do tada urednik lista „Glas“ i glavni nosilac posla na izradi edicije „Banja Luka i radničkom pokretu i revoluciji“ i Vera Kržišnik – Bukić, koja je do tada radila kao profesorica historije u jednoj srednjoj školi u Banja Luci i privodila kraju vanredni studij politologije u Ljubljani. Bila je prva od mlađih snaga na Institutu, kojoj je bio zadatak da pokriva razdoblje poslije Drugog svjetskog rata. U skladu sa programskom politikom ustanove, početkom 1980. godine u radni odnos je primljeno dvoje mlađih asistenata, diplomiranih historičara iz Banja Luke – Dragan Davidović i Nada Čujić (radila do 1984. ostvarivši srazmjerno skromne rezultate), oboje za jugoslovenski period, odnosno Drugi svjetski rat. Od 1. 9. 1980. godine na radu u Institutu je i dr. Đorđe Mikić, koji je došao iz Prištine kao već afirmisani stručnjak za austrougarski period, ranije doktorirao u Beogradu. Tako je Institut, pored Galiba Šljive, dobio još jednog doktora historijskih nauka, pa će taj dvojac, u narednom periodu, činiti njegovo kadrovska i istraživačko jezgro. Početkom 1981. godine u Institut je kao asistent primljen Pejo Čošković kao još jedan mladi diplomirani historičar, rodом iz Domaljevca. Tako je, zahvaljujući naporima prof. Šljive kao direktora i podršci koju je imao u Banja Luci, samo za godinu dana, Institut kadrovski konsolidovan i osposobljen za izučavanje historije Banja Luke i Bosanske krajine u svim periodima, osim starog vijeka.

Za nepune dvije godine, dovršena je kadrovska konsolidacija i programska profilacija Instituta, definisane istraživačke teme, odnosno pojedinačni projekti koji će se kasnije mijenjati i dopunjavati. U programskom smislu, dominirale su teme i projekti koji su „pokrivali“ sve historijske periode, osim najstarijeg (stari vijek) i najnovijeg

socijalističkog (razdoblje nakon pedesetih godina). Ipak je vidljivo nastojanje direktora Šljive i Savjeta Instituta da se u što većem obimu, obrađuju one teme koje su se odnosile na razvoj revolucionarnog radničkog pokreta i NOB-a, dominantno na području Banja Luke i Bosanske krajine, što je bilo u skladu sa intencijama osnivača, odnosno glavnog „finansijera“ Instituta.

Na poznatom Savjetovanju o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945 – 1982.), koje je u organizaciji Akademije nauka BiH održano 11. i 12. 2. 1982. godine, među institucijama koje su se bavile historijom i izdavanjem historijske periodike spominje se i Institut za istoriju u Banja Luci i njegov časopis „Istorijski zbornik“.²⁹ Govoreći o izdavaštvu i publikacijama iz oblasti historije u svom uvodnom referatu na spomenutom skupu, među desetak naslova prof. Rade Petrović spominje i nedavno pokrenuti časopis „Istorijski zbornik“ banjalučkog Instituta za istoriju.³⁰ Na spisku naučnoistraživačkih projekata iz oblasti historije, sufinansiranih sredstvima Samoupravne interesne zajednice (fonda) nauke BiH za 1982. godinu, među 10 institucija iz Bosne i Hercegovine našao se i Institut za istoriju Banja Luka sa dva projekta: „Bosna i Hercegovina u odnosima između Austrije i Osmanskog carstva od Bečkog do Berlinskog kongresa“ (autor: Galib Šljivo), koji je planiran da se realizuje od 1981. – 1984. godine i „Akif Šeremet – život i djelo“ (autor: Milan Vukmanović), koji je planiran da se realizuje od 1981. – 1983. godine.³¹ To je potvrda da je Institut za samo dvije godine postojanja dostigao nivo naučne ustanove, sa programima i projektima, koji su prepoznati i spomenuti na tako važnom skupu za historiografiju Bosne i Hercegovine.

U prve dvije godine, kako je već rečeno, izvršena je konsolidacija Instituta, kako u kadrovskom tako i u programskom pogledu. Istina, bilo je i izvjesnog lutanja kod utvrđivanja programskih zadataka, promjena naziva tema i projekata itd. Bilo je teško uskladiti naučna interesovanja

29 Rade Petrović, Neka pitanja poslijeratnog razvoja istoriografije o Bosni i Hercegovini (1945-1982), *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945 – 1982.), održano u Sarajevu 11. i 12. 2. 1982.*, Institut za istoriju Sarajevo i Akademija nauka BiH, posebna izdanja, Knjiga LXV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12, Sarajevo 1983, 15 i 19.

30 R. Petrović, *Neka pitanja poslijeratnog razvoja istoriografije o Bosni i Hercegovini (1945 – 1982)*, 19.

31 *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945 – 1982)*, 29.

i opredjeljenja nosilaca istraživačkih poslova sa karakterom projekata za koje je bilo moguće obezbijediti sredstva. Ipak, do kraja 1982. definitivno je oblikovan profil Instituta sa temama i projektima koji će obilježiti rad Instituta sve do 1992. godine.

Širenje programske orijentacije i preuzimanje novih istraživačkih projekata, zahtijevalo je kako akademsko usavršavanje, tako i proširenje i podmlađivanje kadrovske osnove Instituta. Prijemom prof. istorije Safeta Bandžovića, kao asistenta, 1985. godine, potvrđuje se takva orijentacija Instituta. Novo pojačanje uslijedit će 1988, dolaskom dr. Bože Mažara za naučnog saradnika i prijemom u radni odnos Husnije Kamberovića, koji će u naredne dvije godine ostati na Institutu kao asistent. Svi mladi asistenti će, kao uposlenici Instituta, srazmjerno brzo steći akademske titule magistra ili doktora znanosti, što je bilo u skladu sa politikom stvaranja vlastitog kadra za tekuće, ali i naredne istraživačke projekte Instituta. Neke od svojih nedovršenih projekata, svi će oni nastaviti i nakon manje više prinudnog odlaska iz Instituta, poslije 1992. godine, u novim sredinama i u novim okolnostima. To se u prvom redu odnosi na prof. Galiba Šljivu kao direktora Instituta, ali i na mlađe njegove saradnike: Veru Kržišnik – Bukić, Safeta Bandžovića, Pejćoškovića, Husniju Kamberovića.

Sredinom 1985. godine Institut je već bio prepoznatljiv među naučnim institucijama u Bosni i Hercegovini, pa je, ravnopravno sa ostalim uzeo učešće u realizaciji dobro osmišljenog velikog projekta istraživanja historije Bosne i Hercegovine, koji je u nomenklaturi Zajednice nauke BiH nosio oznaku “Društveni cilj 13/2” (DC 13/2).³² Od

³² Od 1986. do 1991. godine intenzivno se radilo na realizaciji programa istraživanja iz oblasti istorije Bosne i Hercegovine. Polazna osnova bio je “Izvedbeni projekat”, na kojem je više od godinu dana radila grupa istaknutih historičara iz BiH. Svoju naučnu verifikaciju “Izvedbeni projekat” dobio je u Akademiji nauka i umjetnosti BiH, kao i od strane eksperata Zajednice nauke, koja je i finansirala čitav taj posao. U Projektu je prvo data temeljita analiza dotadašnjeg razvoja historijske nauke u BiH, a zatim su definisani zadaci za srednjoročni (petogodišnji) period i dugoročni program – koji je u nomenklaturi Zajednice nauke BiH nosio oznaku “Društveni cilj 13/2” (DC 13/2). do kraja 20. stoljeća (15 godina). Naučni zadaci bili su raspoređeni u sedam tematskih oblasti: srednji vijek, osmanski period, 19. stoljeće u historiji BiH, austrougarski period 1878. – 1918., međuratni period 1918. – 1941., ratni period 1941. – 1945. i poslijeratni period, od 1945. i dalje. Glavni koordinator projekta bio je Institut za istoriju Sarajevo, a na njegovoj realizaciji bilo je angažovano oko 70 saradnika iz

osnivanja 1979. do 1992. godine, uz izvjesne oscilacije, možemo pratiti kontinuiran rast Instituta. Prema ocijeni Vere Kržišnik – Bukić, „u 1988. godini Institut dostiže svoj kadrovski i vjerovatno svoj sadržajni vrhunac rada“.³³ Uz ostalo, ostvarivao je jako dobru saradnju sa drugim srodnim naučnoistraživačkim organizacijama. Sa Institutom za istoriju u Sarajevu koji je bio koordinator za izvedbeni projekat Istorije BiH, saradnja se odvijala u više pravaca u skladu sa preuzetim uzajamnim obavezama u pogledu izrade pojedinih dijelova spomenutog izvedbenog projekta. Pedagoška akademija u Banja Luci potpisala je sa Institutom samoupravni sporazum o međusobnoj saradnji i razmijeni kadrova. Tako je naprimjer, dr. Galib Šljivo izvodio nastavu na predmetima: Istorija naroda Jugoslavije od Dubičkog rata do danas i Opšta istorija od francuske revolucije do danas. Isto tako ostvarivana je saradnja sa Marksističkim centrom u Banja Luci. Više radnika Instituta među kojima i Šljivo držali su predavanja u raznim obrazovnim oblicima centra. Treba spomenuti i veze sa Filozofskim fakultetom u Beogradu i Ljubljani na kojima se školuje mladi kadar Instituta za istoriju. (Tokom 1987. godine Pejo

gotovo svih institucija u kojima se odvija naučohistoriografski rad (Institut za istoriju Sarajevo kao glavni koordinator, Katedra za istoriju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Orijentalni institut u Sarajevu, Institut za istoriju u Banja Luci, Ekonomski fakultet, odnosno Ekonomski institut istog fakulteta u Sarajevu kao i pojedini istraživači s Pravnog i drugih fakulteta, a i neki već umirovljeni istaknuti historičari). Do 1991. godine, to jest u utvrđenom roku, završena su 32 projekta - monografije i studije iz svih zadatih tematskih oblasti. Dvadeset projekata trebalo je da se završi u toku 1992. godine. Najbolji rezultati ostvareni su u obradi starije prošlosti, dakle srednji vijek i osmanski period, dok su najslabiji rezultati iz tematske oblasti za period 1945. i dalje. Projekat, nažalost, nikada nije priveden kraju. Za njegovu realizaciju bili su potrebni bolji materijalni uslovi, adekvatna organizacija rada i drugačiji politički ambijent. Zna se da su projekat opstruirali upravo njegovi tadašnji glavni nosioci. Neki rezultati gotovo dvadesetogodišnjeg rada na tom projektu, ipak su djelimično objavljeni i prezentirani naučnoj i široj javnosti u „Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine“ i još nekim publikacijama dok su neki dijelovi, iako završeni, ostali do danas neobjavljeni.

33 Spisak projekata, tema, naučnih skupova, te nosilaca pojedinih istraživačkih projekata, u periodu 1980. – 1990. godina, vidi opširnije u: Vera Kržišnik – Bukić, Institut za istoriju u Banja Luci i historiografija Bosne i Hercegovine 1980. – 1999., *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo (Referati sa međunarodnog naučnog skupa „Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980. – 1998.“, održanog 4. i 5. novembra 1999.)*, br. 29., Sarajevo 2000, 304-310; Bibliografija radnika Instituta za istoriju u Banja Luci objavljena je u „Istorijskom zborniku“ Instituta, br 10, Banja Luka 1989, 243 – 275. (U tom zadnjem broju „Istorijskog zbornika“, pored bibliografskih, objavljuju se i kraći biografski podaci o svakom od autora. Prilog se objavljuje povodom deset godina postojanja i rada Instituta za istoriju Banja Luka. Autor priloga je Branko Obradović).

Čošković, je u Beogradu odbranio magistarski rad i upisao doktorat, Safet Bandžović, takođe u Beogradu završava svoje postdiplomske obaveze, dok je Vera Kržišnik – Bukić, dovršavala svoju doktorsku disertaciju u Ljubljani).

Od osnivanja 1979. do 1992. godine, uz izvjesne oscilacije, dakle, možemo pratiti kontinuiran rast Instituta. Međutim, usljed poznatih okolnosti, već od 1990. godine počinje njegovo kadrovsko osipanje i programsko urušavanje. Tokom rata (1992. – 1995.) u njemu je ostao na radu samo direktor dr. Đorđe Mikić.³⁴ Dva mjeseca nakon izbijanja rata, 16. 6. 1992, prof. dr. Galib Šljivo je ostao bez posla, otjeran je iz Instituta, a oduzeta mu je i katedra na Univerzitetu u Banja Luci.³⁵ Živio je u vrlo teškim uslovima, u stalnom strahu i materijalnoj bijedi, da bi konačno, 1994. godine, kao i mnogi drugi Banjalučani nesrpske nacionalnosti bio protjeran iz grada.

Rezultati

Pored naučnoistraživačkog rada, prikupljanja historijske građe i bibliotečkog materijala i knjiga, organizovanja naučnih skupova i, svakako, podizanja vlastitog naučnog podmlatka, Izdavačka djelatnost Instituta ističe se kao njegova najveća vrijednost. Za deset godina plodnog rada objavljeno je desetak vrijednih monografija, više kolekcija istorijske

34 Prvi je, 1989. godine, iz Instituta otišao asistent Husnija Kamberović, koji je zadnji došao u Institut – 1988. Sljedeće, 1990. odlazi mr. Safet Bandžović, sredinom 1991. Vera Kržišnik-Bukić, a 1992. godine umire Milan Vukmanović. Sljedeće, 1993. prinuđen je da ode dr. Pejo Čošković. U još težim okolnostima, tokom 1994. godine iz Banja Luke su prognani Muharem Hare Beganović i konačno bivši direktor Instituta i univerzitetski profesor dr. Galib Šljivo, koji su, odmah s početka rata otjerani s posla. Šljivo se našao u izgnanstvu u Njemačkoj, vrativši se poslije rata u svoje Orašje, a Beganović u dalekoj Skandinaviji, gdje je i umro, 2000. godine. S početka rata iz Instituta je otišao i asistent Dragan M. Davidović, pošto je raspoređen za ministra vera u Karadžićevoj vladi. Kao što je rečeno, u Institutu je jedini ostao direktor dr. Đorđe Mikić.

35 Na pitanje jednog novinara: „U Banja Luci ste dočekali rat. Kakva su Vaša iskustva iz tog perioda, vezana za rat?, prof. Šljivo je odgovorio: Istog dana, bilo je to 16. juna 1992. razriješen sam svih obaveza koje sam imao: kao prorektor za nastavu Univerziteta u Banja Luci, kao (doskorašnji, n.a.) direktor Instituta za istoriju Banja Luka i kao profesor Opšte istorije novog vijeka i savremenog doba na Pedagoškoj akademiji, kako bi se ti osjećao ili bilo ko drugi da je bio na mom mjestu?“ (Intervju Dr. Galiba Šljive za DOM@ljevac).

građe i bibliografija, više posebnih izdanja, uključujući i vlastitu ediciju „Banja Luka u radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi“, koja se prije osnivanja Instituta realizovala u okviru istoimene Edicije kao samostalne ustanove u periodu od 1974. – 1979. godine. Već u prvoj godini rada Instituta stvoreni su uslovi da se objavi prvi tom te edicije. Već sljedeće godine, za Dan oslobođenja Banjaluke, 22. aprila 1981. promovisana je prva knjiga u nizu od zamišljenih osam zbornika sjećanja iz te edicije. Kako piše u Izvještaju o radu Instituta za 1981. godinu, knjiga je naišla na dobar prijem i pohvalno mišljenje kako stručne, tako i šire javnosti kao i živih sudionika opisanih događaja.³⁶

Ipak, najznačajnije mjesto u području izdavaštva Instituta ima časopis „Istorijski zbornik“, koji je izlazio jedanput godišnje, prvi 1980., a deseti zadnji 1989. Po svojoj formi i sadržini bio je u rangu tadašnjih sličnih publikacija na jugoslovenskom prostoru. U njemu su dominirale lokalne i regionalne historijske teme u kontekstu širih kretanja i procesa. Cilj je bio da se putem tog godišnjaka stručna i šira javnost upozna sa rezultatima istraživanja inajnovijim radovima kako članova, tako i vanjskih saradnika Instituta. Časopis je imao Redakcijski kolegij od pet članova, od kojih je polovina birana svake druge godine. Časopis je izlazio jedamput godišnje (na dan 1. novembra) u obimu od 16 autorskih tabaka (oko 250 str.). Studije i rasprave koje su se objavljivale u Časopis surecenzirao je najmanje jedan naučni radnik. Po pravilu, morale su imati rezime na jednom od svjetskih jezika. Tiraž publikacije bio je 500 primjeraka, štampao se naizmjenično – ćirilicom i latinicom.³⁷ U pokretanju i koncipiranju Časopisa očigledno su korištena iskustva časopisa „Prilozi“ Instituta za istoriju Sarajevo.³⁸

U kraćem redakcijskom uvodniku prvog broja, posebno se podvlači da su osnivanjem Instituta za istoriju u Banjaluci stvorene „osnovne pretpostavke za organizovano i plansko izučavanje ovih krajeva kao sastavni dio istorije i historijskih kretanja Bosne i Hercegovine i

³⁶ O radu Instituta u 1981. godini, *Istorijski zbornik*, 2/2, Institut za istoriju Banjaluka, 1981, 346.

³⁷ Članovi prve Redakcije „Istorijskog zbornika“: dr. Ivan Jelić, dr. Milorad Ekmečić, dr. Nedim Šarac, dr. Galib Šljivo (glavni i odgovorni urednik) i Milan Vukmanović. (*Istorijski zbornik*, 1/1, 186-187).

³⁸ *Istorijski zbornik*, 1/1, 184.

Jugoslavije u cjelini. Časopis je usmjeren na objavljivanje materijala iz svih vremenskih razdoblja i oblasti naučnog istraživanja. Osim standardnog sadržaja, objavljivaće se i tematski brojevi...“. Programskom koncepcijom predviđeno je da publikacija ima stalne i povremene rubrike. Stalne su bile: „Rasprave i članci“, „Prilozi“, „Prikazi i bilješke“. Povremene: „Društva i ustanove“, „Kritika“, „Naučni skupovi“, „Diskusije“ (po potrebi), „In memoriam“, „Bibliografija“.

Tako su u prvom broju objavljena četiri članka i tri priloga, te prikazi četiri nove knjige. Vrijedna pažnje je i „Bibliografija serijskih publikacija (novina i časopisa) u Bosanskoj krajini 1906. – 1941.“

Nalazeći se na čelu Instituta za istoriju u Banjaluci od samog njegovog osnivanja, pa do izbijanja rata 1992. godine, prof. Šljivo je ispoljio sve svoje rukovodne sposobnosti i smisao za rad u širim timovima i redakcijama, istovremeno „noseći“ svoja zaduženja kao vodeći istraživač u Institutu, sa svojim konkretnim istraživačkim zadacima i projektima na kojima je direktno bio angažovan.³⁹Kao glavni i odgovori urednik u Redakciji *Istorijskog zbornika*, stekao je značajna iskustva u istraživačkom radu, ali i u priređivanju i uređivanju historiografskih edicija iz programa rada Instituta. Tu je mogao spoznati

39 Uistinu veliki i kontinuiran angažman na naučnom i društvenom planu prof. Šljive, u tim godinama ilustrujemo samo nekim podacima, koji se odnose na 1987. godinu. Osim rada na svom glavnom projektu „Bosna i Hercegovina u austro-turskim odnosima 1815. – 1878. – politika Austrije prema BiH 1827-1849.“, tokom 1987. godine bio je angažovan na još nekoliko dopunskih projekata, bio je aktivan u redakcijama nekoliko publikacija i edicija (osim „Istorijskog zbornika“), pripremio je za štampu nekoliko svojih recenziranih radova, recenzirao dvije publikacije i jedan naučni rad, održao dva predavanja u obrazovnim oblicima Marksističkog centra. Osim toga bio je angažovan u raznim stručnim udruženjima i političkim organizacijama: kao član Predsjedništva Saveza univerzitetskih nastavnika (prisustvovao na pet sjednica), kao predsjednik Izvršnog odbora Univerziteta „Đuro Pucar“ pripremio 6 sjednica, kao član Skupštine Univerziteta „Đuro Pucar“ prisustvovao na tri sjednice, kao predsjednik Predsjedništva Auto-moto društva „Krajina“ u Banja Luci pripremio i održao 11 sjednica, kao predsjednik Komisije za istoriju OK SK Banja Luka pripremio i održao 6 sjednica, kao član Savjeta Muzeja Bosanske krajine u Banja Luci, prisustvovao na dvije sjednice, bio je aktivan kao član Izdavačkog savjeta *Jugoslovenskog istorijskog časopisa* i Redakcionog odbora edicije „Đuro Pucar – Stari“ itd. Kao predsjednik Naučnog vijeća i direktor Instituta pripremio je i održao 5 sjednica, prisustvovao sjednicama Savjeta Instituta i Zbora radnih ljudi, pripremio je i održao 17 radnih dogovora. Dužnost direktora Instituta obavljao je sa 50% radnog vremena i to od 7 do 11 sati svakog radnog dana. (Izveštaj o radu Instituta za istoriju Banja luka za 1987. godinu, Pojedinačni izvještaji, decembra 1987. *Zbirka*).

značaj historijskih izvora, ali i žive riječi neposrednih protagonista određenih događaja, čija su kazivanja objavljivana u nekoliko publikacija Instituta kao dopuna historiografskim radovima i temama. To je za ono vrijeme bio značajan iskorak na izučavanju novije historije Banja Luke i Bosanske krajine. Bez obzira što su opterećene određenim ideološkim naplavinama, te su edicije i publikacije i danas značajni historijski izvori za proučavanje takozvane zavičajne, odnosno regionalne historije, bez koje, kako je često ukazivao i **Šljivo, nije moguće ni zamisliti ozbiljna historiografska istraživanja i sinteze.**

Analizom bibliografije saradnika, koji su radili kao uposlenici Instituta za istoriju, objavljene u 10. broju *Istorijskog zbornika* povodom deset godina postojanja i rada Instituta, može se doći do zanimljivih podataka o programskoj usmjerenosti i pojedinačnim rezultatima svakog od njegovih saradnika, odnosno autora.⁴⁰ Ako posmatramo strukturu radova u *Istorijskom zborniku*, koje su objavljivali zaposleni naučni radnici Instituta, prvo ćemo primijetiti izvjesnu neravnomjernost, kako tematsku, tako i autorsku. Neki periodi su više zastupljeni, drugi manje ili nikako, neki autori imaju više priloga, drugi manje. U 10 brojeva *Istorijskog zbornika* objavljen je ukupno 51 članak i 52 prikaza ili osvrt, koje potpisuju stalno zaposleni u Institutu. Neravnomjernost u vezi sa tematskom i autorskom zastupljenošću potvrđuju sljedeći podaci: Pejo Ćošković je objavio 4 priloga iz perioda srednjovjekovne bosanske države, Galib Šljivo 14 priloga iz perioda osmanske uprave (19. vijek), Đorđe Mikić 13 priloga iz perioda austrougarske uprave, Dragan M. Davidović i Milan Vukmanović objavili su po dva rada iz perioda austrougarske uprave. Najviše priloga, ukupno 15 ili 30% u Časopisu je bilo sa tematikom iz NOR-a, revolucije i socijalističke izgradnje, koje je objavilo više autora: Milan Vuković 5, Safet Bandžović 4, Vera Kržišnik – Bukić 3 i po jedan – Muharem HareBeganović, Dragan M. Davidović i Galib Šljivo. Spomenute neravnomjernosti, posebno tematske, svakako su se „pegale“ objavljivanjem radova autora izvan Istorijskog instituta, koji su se javljali gotovo iz svih tadašnjih naučnih i visokoškolskih centara u zemlji.

40 Branko Obradović, Bibliografija radnika Instituta za istoriju u Banja Luci, *Istorijski zbornik*, 10/10, 243 – 275.

Da se Institut u programskom smislu sa više od 50% svojih kapaciteta okretao temama iz NOR-a i revolucije potvrđuju i podaci o naučnim skupovima, čiji je organizator i nosilac bio Institut. Iako su se na te skupove u najvećem broju dovodili učesnici sa strane, poznato je da u pravilu najveći teret oko njihove organizacije snosi organizator. Pored aktivnog učešća u organizaciji tih skupova, uposlenici Instituta na njima su se pojavljivali i kao autori priloga, koji su objavljeni u zbornicima radova sa tih skupova. U Zborniku koji je tretirao problematiku iz vremena Austrougarske uprave, odnosno Prvog svjetskog rata, po jedan svoj rad objavili su sljedeći zaposlenici Instituta: Milan Vukmanović, Safet Bandžović, Đorđe Mikić, Galib Šljivo i Muharem Beganović. Ostalih 6 naučnih skupova, čiji je organizator bio Institut posvećeno je, uglavnom, temama iz NOR-a i revolucije. U zbornicima radova sa tih skupova objavljena su 23 priloga koje potpisuju uposlenici Instituta: Milan Vukmanović 11, Muharem Beganović 5, Vera Kržišnik – Bukić 3, Dragan Davidović 2 i po jedan – Safet Bandžović, Đorđe Mikić i Galib Šljivo.⁴¹ Ako uzmemo u obzir činjenicu da je od sedam naučnih

41 Naučni skupovi: 1. *Veleizdajnički proces u Banja Luci*, Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa „Veleizdajnički proces u Banja Luci 1915 – 1916, održan 25-27 septembra 1986. u Banja Luci, 1987. (Radove objavili: Safet Bandžović, Đorđe Mikić, Galib Šljivo, Milan Vukmanović); 2. *Bihać u novijoj istoriji (1918 – 1945)*, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. 10. 1986., Tom I, Institut za istoriju Banja Luka, 1987. (Radove objavili: Muharem Beganović Hare i Milan Vukmanović – dva rada); *Bihać u novijoj istoriji (1918 – 1945)*, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. 10. 1986., Tom II, Institut za istoriju Banja Luka, 1987. (Radove objavili: Safet Bandžović i Milan Vukmanović); 3. *Oblasna partijska savjetovanja na Šehitlucima u junu i julu 1941. u razvoju ustanka u Bosanskoj krajini: Zbornik radova sa Okruglog stola koji je održan 25. 9. 1981. u Banja Luci*, Institut za istoriju, 1981. (Radove objavili: Muharem Beganović Hare, Milan Vukmanović); 4. *Oblasna konferencija KPJ za Bosansku krajinu: Zbornik radova s Naučnog skupa „Oblasna konferencija KPJ za Bosansku krajinu 21 – 23. 2. 1942. godine u Skender Vakufu“*, održanog 20 – 22. 2. 1982. godine u Skender Vakufu, Institut za istoriju Banja Luka 1982. (Radove objavili: Muharem Beganović Hare, Dragan Davidović, Vera Kržišnik – Bukić, Milan Vukmanović); 5. *Izlazak Banjalučana na slobodnu teritoriju (28. 9. 1944)*, Zbornik radova s Naučnog skupa „Organizovani odlazak okupatora i njegovih pomagača, sa posebnim osvrtom na masovni izlazak Banjalučana u septembru 1944. godine, Institut za istoriju Banja Luka, 1985. (Radove objavili: Muharem Beganović Hare, Dragan Davidović, Đorđe Mikić, Milan Vukmanović – tri priloga); 6. *Život i djelo Đure Pucara Starog, knj. IV*, Institut za istoriju Banja Luka, 1988. (Radove objavili: Muharem Beganović Hare, Vera Kržišnik – Bukić), Đuro Pucar Stari o socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela u prvom poslijeratnom razdoblju (str. 361 – 378); 7. *Banja Luka u radničkom pokretu i NOB-i : Zbornik sjećanja I*, Institut

skupova koje je organizovao Institut, šest bilo sa tematikom iz NOB-a i revolucije, a samo jedan iz perioda austrougarske uprave (konkretno Prvog svjetskog rata), te ako se ima u vidu autorski doprinos i konkretan rad na koncipiranju i organizaciji tih skupova, može se zaključiti da se Institut u tih prvih desetak godina svoga postojanja i rada dominantno bavio novijom historijom, odnosno temama iz NOB-a i revolucije. Pri tome ne treba zanemariti doprinos Instituta historijskoj nauci i u drugim tematskim područjima, pogotovo ako se uzmu u obzir uslovi i okolnosti u kojima je radio. To potvrđuje i podatak da je od 6 objavljenih monografija u izdanju Instituta, čiji su autori bili uposlenici te ustanove, samo jedna tematizirala takozvani socijalistički period, dok ostalih pet obrađuje ranije historijske periode.⁴²

Nesumnjivo, najveći uticaj na fizionomiju i sadržinu časopisa *Istorijski zbornik* imao je njegov glavni i odgovorni urednik Galib Šljivo, koji se, inače, potpisuje i kao urednik više edicija i knjiga u izdanju Instituta.⁴³ Sasvim je u redu što je u Časopisu prvenstveno „puštao“ priloge naučnih djelatnika Instituta (naravno pod uslovom

za istoriju Banja Luka, 1981. (Radove objavio Milan Vukmanović); 7. *Banja Luka u radničkom pokretu i NOB-i: Zbornik sjećanja II*, Institut za istoriju Banja Luka, 1985. (Rad objavio Milan Vukmanović). Ove podatke navodimo prema Bibliografiji radnika Instituta za istoriju u Banja Luci, autora Branka Obradovića, koja je objavljena u 10. broju „Istorijskog zbornika“ na str. 243 – 275.

42 Monografije su: Pejo Ćosković, *Bosanska kraljevina u prijelomnim godinama*, Institut za istoriju Banja Luka, 1988. (218 str.); Vera Kržišnik – Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske krajine 1945 – 1948*, Institut za istoriju, Banja Luka 1988. (425 str.); Đorđe Mikić, *Austro-Ugarska i mladoturci 1908–1912*, Institut za istoriju Banja Luka, 1983. (364 str.); Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813 – 1826*, Institut za istoriju Banja Luka 1985. (325 str.); Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813 – 1826, (drugo izdanje)*, Institut za istoriju Banja Luka 1988. (341 str.); Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827 – 1849*, Institut za istoriju, Banja Luka 1988. (466 str.).

43 Prema podacima sa impresuma svih deset brojeva, Redakcija časopisa se iz broja u broj djelimično mijenjala. Od prvog do osmog broja, glavni i odgovorni urednik je prof. Galib Šljivo, a devetog i desetog dr. Đorđe Mikić. U Redakciji prvog broja bili su: dr. Ivan Jelić, dr. Milorad Ekmečić, dr. Nedim Šarac, dr. Galib Šljivo (glavni i odgovorni urednik), Milan Vukmanović; redakcija drugog broja je u istom sastavu, s tim što joj se dopisuje Pejo Ćosković kao sekretar; u šestom broju, postojećim dopisuju se imena Đorđe Mikić i akademik Radovan Samardžić; u desetom broju dolazi do promjene glavnog i odgovornog urednika, Galib Šljivo nije više član Redakcije. Kao nova pojavljuju se imena Muharema Beganovića i Vere Kržišnik-Bukić, glavni urednik je Đorđe Mikić).

da ispunjavaju odgovarajuće kriterije), a tek na drugom mjestu priloge vanjskih saradnika, čiji je spisak poprilično bogat imenima, tada već afirmisanih, ali i manje poznatih historičara sa čitavog jugoslovenskog prostora. Vidljivo je da se na tom spisku skoro uravnoteženo nalaze imena iz gotovo svih dijelova i svih značajnijih institucija iz Sarajeva i drugih republičkih centara tadašnje Jugoslavije.⁴⁴ Te uravnoteženosti, kao još uvijek dominantnog zahtjeva zvanične politike, kao glavni urednik Časopisa, Galib Šljivo se očigledno dosljedno držao, uprkos već tada radikanih zahtjeva za reviziju historije, nacionalnih sučeljavanja i opće krize u koju je zapadala država, a sa njom i historijska nauka. Sa tog aspekta, na primjer, bilo bi interesantno istražiti da li su i kakvog su uticaja na programsku koncepciju časopisa, sadržaje i recenzije pojedinih priloga u njemu imali tada nesumnjivo najveći autoriteti u redakciji časopisa - srpski akademici Milorad Ekmečić i Radovan Samardžić, te dr. Đorđe Mikić, koji će 1989. godine zamijeniti dr. Galiba Šljivo na mjestu glavnog i odgovornog urednika, nakon čega Šljivo, iako još uvijek direktor Instituta, nije ostao ni član Redakcije.⁴⁵ Kao što je poznato, spomenuti kao i još neki historičari iz reda srpskog naroda, nakon 1991. godine, stavit će se u funkciju velikodržavnog projekta Srbije, na stranu

44 Na osnovu sadržaja svih 10 brojeva časopisa „Istorijski zbornik“, želeći makar malo osvijetliti tematski profil Časopisa, Vera Kržišnik-Bukić sastavila je spisak „vanjskih“ saradnika sa 41 imenom, koji se sa svojim priložima u Časopisu pojavljuju jedamput ili više puta. Redom izlaženja Časopisa, na tom spisku su sljedeća imena: Bogumil Hrabak, Nebojša Radmanović, Dušan Beri, Bogoljub Preradović, Dušan Lukač, Sulejman Smlatić, Tomislav Kraljačić, Pavo Živković, Nebojša Milivojević, Rade Petrović, Milorad Ekmečić, Vera Katz, Avdo Sućeska, Rasim Hurem, Gordana Sedić, Samija Sarić, Rade Popović, Mladen Ančić, Predrag Cimić, Branko J. Bokan, Karl Kaser, Branko Petranović, Zdravko Antonić, Rajko Kuzmanović, Dušan Lukač, Radomir Bulatović, Adam Ninković, Mustafa Imamović, Aida Šećibović, Enes Pelidija, Milan Krajčević, Ibrahim Tepić, Salih Jalimam, Ivan Pederin, Ctibor Nečas, Snežana Vasilj, Nijazija Maslak, Milko Brković, Dženana Čaušević, Ivan Jelić, Enver Redžić (V. K. Bukić, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 312).

45 Kad već govorimo o tome, može se pretpostaviti da se radilo o redovnoj smjeni (rotaciji), jer je prof. Šljivo u to vrijeme, osim obaveza u Institutu bio jako angažovan i na Univerzitetu u Banja Luci. Pored dužnosti prorektora za nastavu, postavljen je i na dužnost glavnog i odgovornog urednika Časopisa za nauku i visoko obrazovanje Univerziteta u Banja Luci „Saznanja“, u čijem se prvom (izgleda i jedinom broju) pojavljuje i kao autor priloga „Banjaluka i banjalučki kraj u vrijeme pojave Vase Pelagića 1866. – 1870.“ (Impresum i sadržaj Časopisa za nauku i visoko obrazovanje Univerziteta u Banja Luci „Saznanja“, godina 1, br. 1, Banja Luka 1991.).

Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića, a protiv nezavisnosti i državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine.⁴⁶

Nije lahko dati objektivnu ocjenu o dometima „Istorijskog zbornika“ i njegovom mjestu u historijskoj nauci o Bosni i Hercegovini, s obzirom na historijske periode koje je zahvatao i tematsko-sadržajnu raznolikost na njegovim stranicama. Da bi se dala objektivna ocjena kvaliteta objavljenih priloga, trebalo bi izvršiti dublju analizu svakog broja (preko 2.500 stranica teksta), što izlazi iz okvira ove teme. Zaključak prof. Vere Kržišnik – Bukić da je Časopis dao „nemali doprinos u saznavanju prošlosti, naročito bosanskohercegovačke historije“,⁴⁷ može se smatrati realnim imajući u vidu ograničavajuće okolnosti, prvenstveno materijalne i kadrovske, kao i turbulentno vrijeme u kojem je izlazio. U svim ozbiljnijim istraživanjima Bosanske krajine i Bosne i Hercegovine kao cjeline istraživački rezultati prezentirani na stranicama ovog časopisa ne mogu se zaobići. A to znači da je trajno izvršio svoju misiju.

Kada je riječ o ukupnim dometima Instituta, mora se uzeti u obzir činjenica da je osnovan i da je radio u vrijeme sve većeg produbljavanja jugoslovenske krize. Kao institucija zadužena za istraživanje i promicanje historije kao nauke, nije ni mogaobiti imun na sve bolesti te iste nauke. Prof. Šljivo se o tome otvoreno očitovao na stranicama zagrebačke revije „Oko“ krajem 1983. godine. Odgovarajući na pitanja novinara u funkciji predsjednika Predsjedništva Saveza historičara Jugoslavije, pružio je tadašnjem čitaocu dosta neveselu sliku historijske nauke poslije Osmog kongresa historičara Jugoslavije. U esnafu historičara uveliko su se osjećale duboke podjele, sporenja i kontroverze koje su bile posljedica permanentnog zaoštavanja političke krize u zemlji poslije Titove smrti i poznatih događaja na Kosovu 1981. godine. Zbog tih događaja nije bilo uslova da se, po odluci Sedmog kongresa, koji je održan 1977. u Novom Sadu, Osmi kongres historičara Jugoslavije održi u Prištini, 1981.

46 Vidi opširnije: Safet Bandžović, Bošnjaci u postjugoslavenskoj srpskoj historiografiji, *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo (Referati sa međunarodnog naučnog skupa „Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980. – 1998.“, održanog 4. i 5. novembra 1999.)*, br. 29, Sarajevo 2000, 345 - 367), Muhidin Pelesić, Manipulacije srpske historiografije o Bosni i Hercegovini, *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo (Referati sa međunarodnog naučnog skupa „Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980. – 1998.“, održanog 4. i 5. novembra 1999.)*, br. 29, Sarajevo 2000, 367 - 405).

47 V. K. Bukić, *Institut za istoriju u Banja Luci*, 312.

godine. Zato je pripremu Osmog kongresa preuzelo Predsjedništvo Saveza historičara Jugoslavije, a Kongres je, umjesto u Prištini, održan u Arandjelovcu. I na njemu su došle do izražaja duboke podjele i raskoli među historičarima, uticaj aktuelne politike itd. Isti historijski događaji dobijaju različita tumačenja i interpretacije, nagovještavajući dalje raskole. U vezi s tim Šljivo je kao predsjednik Predsjedništva Saveza historičara Jugoslavije u spomenutom listu izrazio svoju zabrinutost, upućujući svojevrsan apel svojim kolegama: „Moramo posebno istaći da politizacija istorije, koja je na nekim pitanjima vidljiva, škodi i politici i istoriji (...) Istoričare mora da zabrine pojava da se *novim tumačenjem istorije* pokušavaju dati drukčija određenja i tako jasnih događaja kakav je zasjedanje AVNOJ-a i o kojima svjedoče historijski izvori prvog reda. Vrlo je problematično i to što se složeni događaji iz NOB-a uprošćuju pa kao takvi svode na nenaučne analize i to onda ukomponuje, radi autentičnosti, u druge duhovne žanrove (više romansiranih ostvarenja o kojima se u posljednje vrijeme mnogo govori).“

Govoreći o stanju historijske nauke u to vrijeme Šljivo je rekao i sljedeće: „Istorijska nauka kod nas se sporo razvija, možemo reći da ona ne prati dinamički razvoj nekih drugih oblasti. Pokidali smo nekad dobro održavane međunarodne veze, a slabo smo našu nauku predstavili inostranstvu (...). Rad instituta je skopčan sa brojnim teškoćama finansijske prirode, nema sredstava za školovanje mladih naučnih radnika, za njihov boravak na stranim učilištima, a posao historičara je mukotrpan, rezultati se dobivaju poslije mnogo godina istraživačkog arhivskog rada.“

U to vrijeme historičari su bili sve glasniji u zahtjevima za izmjenu u sistemu obrazovanja, za veću zastupljenost historije u nastavnim planovima i programima osnovnih i srednjih škola itd. „Dogodilo se nešto što historičari nikako nisu očekivali: istorija je svedena na najniži nivo koji je ikad imala u obrazovnom sistemu u Jugoslaviji, a sigurni smo da nije nigdje u svijetu manje zastupljena u školama.“

Osvrćući se na veliki odjek u javnosti koji su imala neka „novokomponovana historijska djela“, Šljivo je kritikovao praksu da se historijski izvori koriste na selektivan način, nekima su više, a nekima manje dostupni itd. Tako se historijskoj nauci čini medvjeda usluga. „Najtragičnije je za istoriju kada svi čuvaju kod sebe historijska dokumenta

i njima mašu.“ To bi mogla biti univerzalna istina koju je izgovorio, zalažući se za veći nivo, u to vrijeme potpuno zanemarene istorijske kritike.⁴⁸ Uostalom, kao i danas.

Zaključak

Institut za istoriju u Banja Luci, iako je osnovan s prvenstvenim ciljem da proučava revolucionarnu prošlost Bosanske krajine, relativno brzo izašao je iz te matrice, okrenuvši se i mnogo široj tematici i drugim historijskim razdobljima, ali je ipak sa više od 50% svojih kapaciteta bio okrenut tematici „NOP-a i revolucije“ kao svom primarnom zadatku. I pored toga, Institut je u naznačenom periodu svoga djelovanja, kako napisala Vera Kržišnik-Bukić, „poprilično doprinio historiografiji Bosne i Hercegovine“. Produbljeno je naše poznavanje povijesti Bosne i Hercegovine, napose njezina sjeverozapadnog dijela od srednjeg vijeka do 20. stoljeća.

THE ROLE AND CONTRIBUTION OF PROF.DR. GALIB ŠLJIVO IN THE FOUNDING AND DEVELOPMENT OF THE BANJA LUKA INSTITUTE OF HISTORY (1980 – 1991)

Summary

The institute of History in Banja Luka, although it was formed with the main goal of researching the revolutionary past of the Bosnian “Krajina”, very soon left that framework and started work on broader historical topics and other periods. Still, more than 50% of the Institute’s capacity was focused on the topic of “People’s Liberation movement and the revolution” as its main task. The institute did give “a serious contribution to the historiography of Bosnia and Herzegovina” in the aforementioned period, as Vera Kržišnik Bukić noted. Our understanding of Bosnian and Herzegovinian history was deepened, especially the northeastern part of the country in the period from the middle ages to the XX century.

⁴⁸ Historija/historiografija - Povijest nešto nosi, razgovor sa prof. dr. Galibom Šljivom, direktorom Instituta za istoriju i predsjednikom Predsjedništva Saveza istoričara Jugoslavije, razgovor vodio Ranko Risojević, *Oko*, Zagreb, broj 306/XI, 8. – 22- 12. 1983, 6-7.

Prof. ddr. Azem KOŽAR, emeritus

Društvo historičara Tuzla

E-mail: azem.kozar@bih.net.ba

DOKUMENTACIONA OSNOVA HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE 19. STOLJEĆA U DJELIMA HISTORIČARA GALIBA ŠLJIVE

Apstrakt: *Devetnaesto stoljeće je razdoblje krupnih historijskih zbivanja i promjena na tlu Balkana, Evrope i svijeta. U njima je Bosna i Hercegovina, kao najjisturenija zapadna provincija Osmanskog carstva, koje je uslijed niza unutarnjih ali i vanjskih okolnosti i uticaja sve više slabilo, imala određenu ulogu i značaj, nalazeći se u dužim vremenskim periodima i u fokusu interesiranja evropske diplomacije. Na njenu historijsku sudbinu su odlučujuće uticali interesi onovremenih evropskih sila svestrano angažiranih između ostaloga i na razdiobi balkanskih prostora Osmanskog carstva. Sva ta događanja su, sobzirom i na stanje organiziranosti državnih institucija i ukupan tehnološki razvoj društva, ostavila traga u brojnim i raznovrsnim historijskim izvorima (dokumentima, štampi, fotografijama, literaturi i dr.) koji su uporedo sa njima nastajali. I pored brojnih manjkavosti sačuvani su u neophodnoj mjeri i pohranjeni u arhivima i drugim institucijama kulture i nauke širom svijeta, Evrope, Balkana i same Bosne i Hercegovine. Na njima je svoja višedecenijska naučna istraživanja o Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću temeljio historičar Galib Šljivo, što njegovo naučno djelo u mnogo čemu čini osobenim i izuzetno značajnim. Te činjenice su u fokusu interesiranja autora ovoga priloga.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Bosanski ejelet/vilajet, Osmansko carstvo, Austrija, Austro-Ugarska, Srbija, evropske sile, evropska diplomacija, konzulati i konzularne agencije, arhivi, arhivska građa, štampa, historijska istina.*

Opće napomene

Historija je fundamentalna humanistička nauka, u većoj ili manjoj mjeri povezana sa brojnim drugim naukama, koje pomažu historičaru da ostvari svoj istraživački zadatak, a koje sa aspekta historije čine pomoćne historijske nauke (paleografija, diplomatika, hronologija, arhivistika i dr.).¹ Mogućnost saznanja historijske istine u tijesnoj je vezi sa postojanjem i pravilnim korištenjem (razumijevanjem) primarnih historijskih izvora, pomoću kojih prošlost postaje provjerljiva. Bez historijskih izvora, kao posrednika između prošlosti i sadašnjosti, tj. između događaja i istraživača, nema historijske nauke. Međutim, sobzirom na činjenicu da se historijskim izvorima smatraju svi tragovi koje su ljudi ostavljali za sobom, neophodan je kritički pristup njihovoj selekciji. Mnogi historičari smatraju da je suština naučnog mišljenja u pravilnom odabiru historijskih izvora, jer iako je najvažnije razumjeti ono što nam je izvor rekao, ponekad je ne manje važno i proniknuti u ono što nam izvor nije rekao i zašto nije rekao a mogao je da kaže. Traganje za relevantnim izvorima je izuzetno složen i zahtjevan posao „kao da se traži igla u plastu sijena“. U pravilu su za izučavanje 19. kao i 20. stoljeća najznačajniji arhivski izvori, arhivska građa koja se čuva u arhivima, koja je nastala kao odraz toka zbivanja. Iako se jedan dio te građe (diplomatska i povjerljiva građa) pedeset godina nalazio van dometa istraživača, od druge polovine 20. stoljeća i ona je postala dostupna, tako da su arhivi postali važni i nezaobilazni istraživački centri. „Za historičare je arhiv drugi dom. To je banka znanja u kojem svaki istraživač mora imati zrno akcija. U arhivu je uvijek više znanja i svjedočanstava o prošlosti nego što su sva znanja historičara o njoj“, ističe jedan od renomiranih historičara 19. i 20. stoljeća.²

Osim postojanja relevantnih izvora historijskog saznanja za naučno-historiografska istraživanja je od krucijalne važnosti i postojanje inventivnih i školovanih historičara kao nepodmitljivih i slobodnih ljudi koji pišu bez gnjeva i pristrasnosti, kao da nemaju

¹ Više o tome vidi: Azem Kožar, Ivan Balta, *Pomoćne historijske nauke i arhivistika*, Tuzla, 2004; Azem Kožar, *Uvod u historiju*, Tuzla, 1994, 61-72.

² Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost, Uvod u istoriju sa osnovama istorijske metodologije*, CID Podgorica i Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica, 2011, 239-260.

zavičaja, domovine, nacije, države, koji su oslobođeni stereotipa i predrasuda i svim svojim bićem posvećeni dosezanju historijske istine. Uloga historičara je u pravilnom odabiru izvora saznanja, u njihovom odgovarajućem razumijevanju i naravno u adekvatnoj interpretaciji činjenica koje izvor sadrži. Jer, ne pružaju svi izvori historijske činjenice, njih treba da historičar prepozna, da pravilno ocijeni na kojim će izvorima graditi historijsku istinu o predmetu svoga istraživanja. Zbog svega toga je uloga historičara, kao drugog najvažnijeg stuba istraživanja, nezamjenjiva. Taj odnos historičara i historijskih izvora, koji čini suštinu historijske metodologije, je od krucijalne važnosti za kvalitet istraživanja koji se mjeri nivoom dosega historijske istine. Duh historijske nauke je duh istine, tako su historičar i njegov poziv jedno te isto. Međutim, nerijetko su historičari ideologizirani, korumpirani, režimski i/ili politički orjentirani, što je između ostalog osobenost eks jugoslovenske historiografije, kao i onih koje su nastajale nakon erozije eks Jugoslavije. Bosanskohercegovački akademik-historičar Enver Redžić je za bosanskohercegovačku historiografiju jednom prilikom rekao da je politika uvijek uticala na historiografiju, ali da ih to nije proslavilo ni jednu ni drugu. A Andrej Mitrović je o tome rekao veliku istinu: „Vrlo su retki historičari za sva vremena, a previše je onih za sve režime“. Takvi režimski istoričari, koji nisu cjelovite ličnosti već „stručnjaci na sitno“, uništiti će nauku i kulturu, kategorično tvrdi Đuro Šušnjić.³

Izazovima koji stoje pred historičarima istraživačima 19. stoljeća, između ostalih je u svojoj knjizi „Evropa u devetnaestom veku“, posebnu pažnju posvetio engleski historičar Hari Herder. Ističe da za razliku od minulih stoljeća, historičar 19. stoljeća ima na raspolaganju obilje dokumenata, kojima također treba utvrđivati vjerodostojnost, ali da je kudikamo „teži zadatak odabir, razvrstavanje građe na onu koju valja upotrebiti i onu koju bi trebalo odbaciti, koje činjenice uzeti u obzir a koje izostaviti“. Ovu konstataciju aplicira na primjeru diplomatske historije ovog perioda, koja je jedna od najbolje istraženih „grana historije 19. stoljeća“, da su dostupni relevantni arhivski izvori, što bi

³ Azem Kožar, *Historijska metodologija u radovima historičara – trostrukog akademika Šerbe Rastodera*, *Glasnik Bihora*, broj 2, JU Centar za kulturu Petnjica, Petnjica, 2017, 20.

354	nastavak	fas. 9	Ispod luogoraca
355	$\frac{1}{2}$ Vojaka	" 10	Kupjelasti ministarstov unuakajutib
356	$\frac{1}{4}$ Janna nastava		polova s politickim putikama u
360	Politicke vijesti		inoxomstov
	rat $\frac{1}{2}$ 1	kat $\frac{1}{4}$ 1	Granice
	fas. 1 Putovanje nesusudara	361	$\frac{1}{2}$ Diplomacija
	Turska u Tursku	x1	Policija
	" 2 Nadzor nad pokrotime		
	u Turskoj i osobama		
	koje tamo putuju, slanje		
	pojerjivih izvještaja.		
	" 3 Lpisci pomagajci	362	$\frac{1}{4}$
	" 4 Odstavac prodaje baruta	rat $\frac{1}{4}$ 1	
	" 5 Postupak s turskim izlogb.	" $\frac{1}{4}$ 2	
	" 6 Vjma ekspedicijs u Koton	" $\frac{1}{4}$ 5	
	kov xalim	363	
	" 7 Putovanje emog. ladiske	364	
	" 8 Sumestije	365	
		366	
			1851. godina
			Prisani događaji
			Larovi, krajjevi, ministri
			Putovanje zemaljskog poglavara
			Reichstag
			$\frac{1}{2}$ Uredi i inonovini
			nastavak
			$\frac{1}{2}$ Pandarmacija
			ite

Istraživanja u arhivima: ispisi iz dokumenata

novim istraživačima trebalo da olakša istraživanja. Međutim, ukazuje na postojeće poteškoće kojih istraživači moraju biti svjesni, među kojima: diplomatska građa najčešće ne sadrži opće ocjene i analize stanja, već više dnevne opise i izvještaje, tako da je na historičaru da uobliči generalne i sažete ocjene stanja; zatim, neki diplomate i političari su više vodili tajne, nezvanične, pregovore, tako da dokumenata o tome nema u službenim aktima;⁴ brojne serije objavljene arhivske građe čine „samo izbor iz obilja materijala“ i mogu biti dobra polazna osnova istraživačima ali „ne mogu zameniti pretraživanje arhivske građe“; osim javne arhivske građe neophodno je koristiti i „zbirke privatne dokumentacije“ koje sadrže prepiske manje poznatih ličnosti i kao takve „ubrajaju se u primarne izvore isto kao i zvanični izvještaji“, što se nikako ne može reći za memoare i autobiografije diplomata koji su pisani nekoliko godina kasnije sa određenim ciljem, te ih treba koristiti sa velikom dozom opreza.

4 Navodi primjer tajnog pakta u Plombijeru „koji je Napoleon III usmeno sastavio sa Kavurom 1858. (...) a kojeg nema među spisima Ministarstva spoljnih poslova, a grof Valevski, ministar spoljnih poslova, nije čak ni znao za njegovo postojanje“. Hari Herder, *Evropa u devetnaestom veku*, prevele s engleskog Aleksandra Jovanović i Zorica Đergović-Joksimović, Clío, Beograd, 2003, 8-10.

Herder ukazuje na oprez u korištenju statističkih podataka i štampe, čija je produkcija obilježila 19. stoljeće,⁵ a posebno ističe značaj i važnost fotografije kao istorijskog izvora koja se pojavila četrdesetih godina 19. stoljeća. Treba reći da naznačeni stavovi Herdera i drugih naučnika, apsolutno korespondiraju sa stajalištima kritičke historiografije, u kojoj je, uz sve dileme i nedostatnosti ponajviše vezane za 20. stoljeće, svoje mjesto našla i bosanskohercegovačka historiografija.

Historija Bosne i Hercegovine 19. stoljeća, kojom se studiozno bavio (i bavi) akademik prof. dr. Galib Šljivo, ima relativno dobru osnovu u sačuvanim historijskim izvorima, prije svega u arhivskoj građi kao najvažnijem (primarnom) historijskom izvoru. U naučnom znatiželjniku i studioznom istraživaču Galibu Šljivi našla je i drugi relevantan stub historijske istine.

Arhivska istraživanja izvora prvoga reda

Akademik Šljivo je svoja istraživanja zaista zasnivao prevashodno na arhivskoj građi pohranjenoj u inostranim arhivima: ponajviše Beča (Haus-Hof-und Staats Archiv, Kriegs Archiv, Landesarchiv, fond Turkei itd.), Berlina (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz), Beograda (Arhiv Srbije), Novog Sada, Zagreba (Državni arhiv Hrvatske), Slavenskog Broda (fond porodice Mažuranić i dr.), Zadra (građa pokrajinske uprave za Dalmaciju i dr.), Dubrovnika (arhivski fondovi Dubrovačke republike), Cetinja (Državni arhiv Crne Gore) i dr. Isto tako značajnu pažnju je posvetio arhivskim dokumentima koji se nalaze u arhivskim fondovima arhiva u Bosni i Hercegovini, ponajviše u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Radi se o obimnoj diplomatskoj građi, nastaloj u radu austrijskih (austrougarskih) diplomatskih predstavnika u Bosni i Hercegovini: Austrijski Generalni konzulat u Sarajevu, Vicekonzulat u Mostaru, Konzularne agencije u Trebinju, Livnu, Bihaću, Banjaluci, Tuzli i Brčkom, kao i u Beogradu, Dubrovniku i Istanbulu. Obimna diplomatska građa nastala je i u Francuskom (1807-1814) i

⁵ „Štampi se, naravno, mora pristupati veoma obazrivo kao istorijskom izvoru. Čak i u slučajevima kad novinari i urednici nisu politički ostrašćeni, niti pokazuju želju da doteraju svoje priče, prinuđeni su da rade u žurbi i ne mogu podrobno da proveravaju izvore informacija“. H. Herder, *Evropa u devetnaestom veku*, 25.

Austrijskom konzulatu u Travniku (1808-1821) u drugoj polovini XIX stoljeća, te u Ruskom, Engleskom, Talijanskom i Pruskom konzulatu u Sarajevu. Koristio je i građu u arhivima ANU BiH i Orjentalnog instituta u Sarajevu (kopije arhivske građe iz inostranih arhiva: Beča, Budimpešte, Berlina, Rima, Istanbula, Ankare i dr.), zatim u regionalnim arhivima Banjaluke, Mostara, Travnika, Tuzle itd. Istraživao je i građu koja se nalazi u posjedu vjerskih zajednica (u franjevačkim samostanima i sl.), te u prevodu i raznu građu na staro-turskom jeziku.⁶ Provodio je, prema planu, redovna godišnja arhivska istraživanja.

Dugo vremena je jedini način istraživanja arhivske građe bilo bilježenje sadržaja iz dokumenata u vidu određenih ispisa (zabilješki, prijepisa i sl.), jer drugačije niti je bilo tehnički moguće, niti je pak, za većinu fondova bilo dozvoljeno. U toku jednog dana istraživač je mogao dobiti dozvolu da pregleda oko tri kutije arhivske građe pod uslovom da je ista naručena prethodnog dana, a iole značajniji arhivski fondovi sadrže po nekoliko stotina arhivskih kutija građe. Ta višestrana ograničenja u istraživanju, mogao je da savlada samo nepopravljivi optimista, istraživač-kopač, čvrsto odlučan da traga za izvorima historijskog saznanja, kakav je bio i ostao Galib Šljivo. Nešto kasnije, od početka osamdesetih godina, istraživanja je donekle olakšala mogućnost kseroksiranja dokumenata. Ali ni taj način dolaženja do dokumenata nije bio bez brojnih barijera, jer je ograničavajuće bilo puno toga: nije se mogla dobiti kopija svakog dokumenta, niti su svi arhivi imali odgovarajuće kseroks aparate da to urade, nije se mogao iznijeti dokument iz arhiva radi kopiranja, jedino je to u rijetkim slučajevima i u manjim količinama mogao uraditi arhivista ali ne i istraživač, itd. Istraživanja građe sa mikrofilmova su bila još više ograničavajuća: najčešće se samo putem mikrofilmskog čitača mogao izvršiti uvid u dokument, ali ne i isprintati mikrofilmska kopija jer najčešće u arhivima nije bilo mikročitača-štampača, već je po zahtjevu istraživača dokument

⁶ Danas svaki arhiv posjeduje Vodič kroz arhivske fondove i zbirke ili neki drugi pregled arhivskih fondova koje posjeduje, sa svim relevantnim obavještenjima o sadržaju fondova, stepenu arhivističke sredečnosti i dostupnosti za istraživanja. Gotovo svi arhivi posjeduju elektronske verzije tih informacija o svojim fondovima, tako da se dio pretraživanja može obaviti elektronskim putem. Međutim, toga ranije nije bilo, a u Bosni i Hercegovini je to još uvijek samo fragmentarno moguće.

sa mikrofilmske kopije prenošen na papir, tako da su te procedure od uvida, preko odabira do dobijanja odgovarajuće kopije dokumenta, trajale danima pa i mjesecima. Ova dva načina istraživanja su bila jedino moguća u vrijeme radnog vijeka prof. Šljive. Te poslove je radio planski i sistematski, što je inače odlika njegovog pristupa radu i na drugim poljima.

Veoma bitan ograničavajući faktor za istraživanje arhivske građe bila je arhivistička nesređenost (nepripremljenost za istraživanje) određenih arhivskih fondova, koji su zbog toga istraživačima bili nedostupni.⁷ Arhivski fond koji nije prošao kroz arhivističku fazu sređivanja i obrade, te izrade odgovarajućih informativnih pomagala (regesta, vodiča, inventara i sl.), ili nije mogao biti dostupan istraživačima zbog zakonskih ograničenja (strogo povjerljiva dokumenta, građa koja se nije mogla koristiti prije isteka pedeset, odnosno sedamdeset godina od nastanka i dr.), za istraživače kao da nije ni postojao. U slučajevima, a i to se događalo, kada se istraživaču omogući da istražuje građu iz nesređenog fonda, istraživanja su bila još duža i neizvjesnija, a to je ograničavajuće djelovalo i na domete istraživanja, jer se istraživač nije mogao pozvati na sve elemente od značaja za provjerljivost korištenih izvora (najčešće se znalo samo kojem fondu takav dokument pripada, ni oznaka broja kutije nije bila konačna, ali se nije mogla označiti i serija i naznačiti broj korištenog dokumenta koji svaki znatiželjnik može pronaći i provjeriti). Osim toga istraživanja iz nesređenih arhivskih fondova su kudikamo duže trajala, kao da se traži igla u plastu sijena. Kroz sve te faze i oblike, ograničenja različite vrste, desetljećima je prolazio i uporno istrajavao historičar Galib Šljivo.

Neznatan je broj stranica u obimnom djelu Galiba Šljive na kojima nema fus nota sa navodima korištene arhivske građe. Nerijetko je citirao pojedine relevantne navode iz izvora (inextenso), uglavnom u latiničnoj

⁷ O toj vrsti barijera Galib Šljivo je u *Predgovoru* knjige *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, knjiga 12 iz *Edicije „Bosna i Hercegovina 1788-1878*, Tešanj, 2016, na str. 16 zapisao: „U Historijskom arhivu u Dubrovniku ušli smo u trag izvjesnog broja dokumenata, ali smo te dokumente mogli koristiti jedino posredstvom protokola u kojima je zapisana njihova sadržina, jer uprava Arhiva nije mogla da nam ustupi dokumente zbog nesređenosti fondova, ili zbog toga što fondovi nisu ni sačuvani“.

transkripciji,⁸ odnosno u prijevodu. Po načinu korištenja i citiranja arhivskih dokumenata se može zaključiti da je ovaj historičar ovladao i arhivističkom komponentom izvora: načinom njihovog sređivanja i arhivističke obrade, korištenjem informativnih pomagala o pojedinim arhivskim fondovima, načinom citiranja (naziv arhiva, naziv fonda i serije u fondu, naziv dokumenta, datum isl.) itd.

Osim arhivske građe, dokumentacionu osnovu njegovog obimnog djela čine i činjenice iz onovremene štampe, naročito iz susjednih ali i drugih moćnih evropskih zemalja. Štampu koristi sa velikom dozom kritičnosti i opreza, tako da u njegovim djelima nema ni jednog posebno značajnog događaja o kojem preovlađuju stajališta iz ove vrste izvora. Najčešće je koristi da ukaže na antibosansku i antiosmansku propagandu koja je krcata neistinama, a samo u nekim slučajevima u svrhu popune tzv. tamnih polja u sklapanju historiografske spoznaje o određenom događaju.

U citiranom *Predgovoru*, a u vezi sa korištenjem novina u istraživanjima, Šljivo konstatuje: „Nešto više građe o ovom pitanju može se naći u savremenim novinama, počevši od listova na našem jeziku pa do *Allgemeine Zeitung*. Oni su vijesti primali od svojih dopisnika koji su se nalazili u raznim krajevima Bosne i Hercegovine. Mi smo u tu svrhu pregledali Gajeve *Narodne novine*, *Dalmatinski glasnik*, *Srbske novine* i *Allgemeine Zeitung*, a pisanje novosadske *Zastave* smo konsultovali prema poznatom izboru članaka iz ovog lista koji se posebno odnose na Bosnu i Hercegovinu.⁹ Međutim, po prirodi stvari, sve ove novine su donosile samo one vijesti koje su bile uočljive javnosti, a bile su vezane

⁸ Tako je o zadacima koje je od austrijskog cara dobio Bernard Kaboga u vezi sa pripremom prijedloga novčane vrijednosti enklava Klek i Sutorina, u dokumentu koji je pronašao u Zadarskom arhivu prof. Šljivo zapisao: „Kaboga je dobio ove zadatke: 1-tens Die Grenzberichtigung im Allgemeinen, die volle Ausfuhrung des Gebiethes von Losizza und wegwgn Ruckstellung derKloster Maini und Stagnevich; 2.-tens Die Abschliessung eines Ubereinkommens wegen Einfuhrung des schiedsrichterlichen Verfahrens in den, zwischen Montenegrinern und Dalmatren voffallenden Streitigkeiten. Um den Obersten Caboga in dieset Art umgewisen, mus ich mir jedoch ehrerbietligst fruhervorliegenden Allerhochsten Befehle. Historijski arhiv Zadar, 1832. svežanj IIa. cat. Geheime Akten. Meternih Mitrovskom. Beč. 10. april 1832.“ (G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, Tešanj, 2016, str. 77, fus nota 46).

⁹ Hamdija Kapidžić, „*Zastava*“ o Bosni i Hercegovini, I-IV, Sarajevo, 1953.

za Klek i Sutorinu kao mjesta zbivanja. Vijesti o pregovorima koji su vođeni na najvišem diplomatskom nivou nijesu do njih dospijevale¹⁰.

Ove konstatacije jasno ukazuju na činjenicu da je akademik Galib Šljivo historiografsku rekonstrukciju događaja i zbivanja temeljio na primarnoj arhivskoj građi kao najvažnijem izvoru historijskog saznanja. To su izvori koje historičari svrstavaju u ostatke (po B. Đurđevu – preostatke), tj. izvore koji nisu nastali da bi bili historijski izvori, već su nastali u toku neke radne aktivnosti (diplomatske, upravno-administrativne, sudske, poslovne i dr.), dok to nije slučaj sa izvorima koji se podvode pod pojam tradicija kakvi su autobiografski izvori: memoari, sjećanja, dnevnici i sl.¹¹ Na tradiciji se ne temelje historiografska istraživanja već na ostacima, odnosno u nekoj mogućoj kombinaciji. Ove odrednice, koje čine okosnicu metodologije istraživanja u kritičkoj historiografiji,¹² pravilno su situirane u svim djelima autora Galiba Šljive.

Do pojave istraživača Galiba Šljive – sedamdesetih godina prošlog stoljeća, historija 19. stoljeća njenog osmanskog razdoblja bila je nedovoljno istražena, a i ono što je postojalo od historiografske literature bilo je bremenito brojnim nedostacima. Korišten je u odnosu na postojeći arhivski fond mali broj dokumenata, neki fondovi nisu ni otvarani. Istina, dijelom je bio problem i u arhivističkoj nesređenosti i nedostupnosti istraživačima tih fondova. Upravo se Galib Šljivo pojavio kao istraživač kako objavljene i korištene arhivske građe (radi provjere sadržaja i njihove interpretacije u objavljenoj literaturi), tako i posebno nekoristene arhivske građe.¹³ Dakle, dokumentaciona osnova njegovih istraživanja

10 G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 15-16.

11 O korištenju objavljene memoarske građe u historijskim istraživanjima o Kleku i Sutorini, prof. Šljivo je zapisao da su „podaci o Kleku i Sutorini kao međunarodnom problemu veoma rijetki“, da se poneka vijest mogla naći u „zapisima i bilješkama Prokopija Čokorila i Josefa Kečeta“, što je po njemu „razumljivo, jer se pitanje Kleka i Sutorine rješavalo na najvišem diplomatskom nivou i za njih je bilo malo događaja (...) koji bi mogli prodrijeti u memoarske spise ljudi koji nisu pripadali vodećim ličnostima“. G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 14-15.

12 A. Kožar, *Uvod u historiju*, 61-72.

13 Ove konstatacije Galib Šljivo potvrđuje i na primjeru Kleka i Sutorine, i konstatuje: „Problem Kleka i Sutorine u odnosima između Austrije i Turske od 1815. - 1878. godine nije u našoj nauci, pa ni u nauci van granica naše zemlje, posvećivana nikakva pažnja iako je obilje arhivske građe gotovo navodilo na obradu tog problema“. Analizirajući nivo istraženosti ovog pitanja u objavljenoj historiografskoj literaturi, Šljivo je došao do spoznaje da pitanje Kleka i Sutorine zaslužuje detaljnija istraživanja,

koja su kasnije objavljivana u posebnim studijama, dominirajuće je bila nekorisćena arhivska građa, ponajviše diplomatska. To je, svakako, novi kvalitet njegovih istraživanja koji mu je omogućio da naučno rekonstruiše zbivanja kojih nije manjkalo niti unutar Bosanskog ejaleta – odnosno Osmanskog carstva, niti onih koja su dozirana spolja – ponajviše iz susjednih Austrije i Srbije a bitno su uticala na prilike u Bosanskom ejaletu.

Historiografska istraživanja prof. Šljive našla su odjeka i u ocjenama eminentnih historiča, na značajnim naučnim skupovima. Tako je na jednom od najznačajnijih bosanskohercegovačkih historiografskih savjetovanja između ostaloga istaknuto: „Prekretnicu u tome čini knjiga Galiba Šljive *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*. U ovoj knjizi autor je obradio nekoliko podtema, počev od prilika u bosanskom ejaletu nakon ugušenja pokreta Husein-kapetana Gradašćevića, preko reformi Tahir-paše do intervencije Omer-paše protiv begovata, te stava Austrije prema tim događajima i okretanja Omer-paše protiv hrišćana. Autor se služio austrijskom i domaćom građom. (...) Autor je u istraživanju otišao dalje, posebno u nekim zaključcima, mada ovom monografijom nije iscrpljena materija u svoj svojoj kompleksnosti, posebno sa aspekta turske i druge strane, neaustrijske građe“.¹⁴

Karakteristično je i u mnogo čemu osobeno korištenje izvornih dokumenata u interpretaciji historijske tematike u djelima prof. Šljive. Iako je to jedno zasebno pitanje, ovdje želimo ukratko ukazati samo na neka pitanja koja se tiču metodološkog aspekta konzistentno primjenjivanog u obimnom njegovom djelu. Naime, prof. Galib Šljivo je, ponajviše zahvaljujući pravilnom korištenju dokumenata, prilagodio način izlaganja jeziku običnog čovjeka vremena o kojem piše. Na primjer, čitajući izvještaj fra Martina Nedića o gradnji crkve u Tolisi,

te je, shodno tome sebi stavio u zadatak da isto uradi „ispitivanjem neobjavljene arhivske građe“, što se i dogodilo. G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 5-16.

¹⁴ Ibrahim Tepić, Osnovna dostignuća i problemi istoriografije u izučavanju istorije Bosne i Hercegovine od sredine XIX vijeka do austrougarske okupacije 1878. godine, u: *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*, ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga LXV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12, Sarajevo, 1983, 60. Ova stajališta se odnose na prvo izdanje Šljivine knjige o Omer-paši Latasu iz 1977, međutim, drugo izdanje pod nazivom „Omer-Lutfi-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852“, Tešanj, 2013. je znatno kompleksnije i sveobuhvatnije.

čitalac je potpuno vraćen u 19. stoljeće: kroz način obraćanja vlastima kao i odgovora onovremenih vlasti.¹⁵ Još uvjerljiviji je izvještaj Ahmed Dževdet efendije Uzvišenoj Porti o tome kako je Bošnjake privolio na provođenje vojne reforme.¹⁶ Dakle, prof. Šljivo je nastojao da govorom dokumenata postigne autetičnost kazivanja, da tako uvede čitaoca u vrijeme o kojem piše, da na taj način bude što uvjerljiviji, da putem historijskog štiva uspostavi vezu između prošlosti i sadašnjosti i tako na prirodan način historija postigne svoj najvažniji cilj. Razumijevanje zamršenih zbivanja iz 19. stoljeća, putem govora aktera i običnog čovjeka, autor Galib Šljivo demonstrira jednu važnu historijsku naučnu doktrinu: da na zbivanja iz prošlosti treba gledati očima vremena u kojem su se ona događala, a ne, kako to nerijetko biva, da se historičari postavljaju više u ulozi sociologa i zbivanja iz davne prošlosti tumače aršinima svoga vremena. Ta „naknadna pamet“ nije doprinos boljem razumijevanju, već najčešće doprinos improvizacijama različite vrste – ponajviše sa politikantskim konotacijama. Tim primjesama nema ni traga u obimnom djelu prof. Galiba Šljive, a govor dokumenata je najbolja brana deformacijama ove vrste.

Kontinuiranim istraživanjima pomijeran je prag historijske spoznaje

Uočavajući nedostatnosti ili dolazeći do novih izvora koji su od značaja za ranije iznijeta stajališta, prof. Šljivo je pristupao izmjenama i dopunama ranije objavljenih radova (članaka, monografija) i iste objavljivao u proširenim i dopunjenim izdanjima, i tako sistematski širio prag historijske istine. Naime, kao seriozan istraživač, koji u svakom trenutku zna šta je ostalo nedorečeno o određenom događaju koji opisuje, bilo da se radi o uzrocima, toku ili posljedicama, dolaskom do izvora koji te praznine upotpunjavaju (u vremenskom ili sadržajnom pogledu), ili ih unekoliko drugačije tretiraju, on je nastavljao daljnja traganja i nakon što bi došao do ubjeđenja da je to nešto novo i nešto korisno za nauku, on je to objavljivao u tim izmijenjenim i dopunjenim izdanjima. To je praktičan dokaz činjenice da je historija živa nauka, dinamična, da se

¹⁵ Galib Šljivo *Bosna i Hercegovina od 1861-1869*, Orašje, 2005, 164-166.

¹⁶ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina od 1861-1869*, 292-299.

prag historijske istine treba i mora širiti, pa je zbog toga, između ostaloga, trajnost svakog historijskog djela vremenski ograničena, jer novim izvorima i novim saznanjima postojeće historijske spoznaje postaju prevaziđene. Iz tih razloga su nastala brojna izmijenjena i dopunjena izdanja njegovih studija.

Naime, izuzimajući *Ediciju* od 12 knjiga iz 2016. godine,¹⁷ kao zbirno i za sada zadnje izdanje Šljivinih djela, koja također čini značajnu dopunu ranijih izdanja,¹⁸ gotovo sve njegove monografije imale su izmijenjena i dopunjena izdanja, najveći broj još jedno a neke i više, a što se vidi iz sljedećeg pregleda:

Tri izdanja imala je monografija:

1. *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, Banjaluka, 1985, 326 str.

-*Bosna i Hercegovina 1813-1826*. Drugo izdanje, Banjaluka, 1988, 341 str.

-*Bosna i Hercegovina 1813-1826*. Treće izdanje, Tešanj, 2006, 474 str.

Dva izdanja imale su monografije:

1. *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Beograd, 1977, 192 str.

-*Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Tešanj, 2001, 374 str.

2. *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*, Sarajevo, 1977, 218 str.

-*Omer Lutfi-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*. Drugo izdanje, Tešanj, 2007, 630 str.

3. *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banjaluka, 1988, 488 str.

-*Bosna i Hercegovina 1827-1849*. Drugo izdanje, Tešanj, 2006, 589 str.

4. *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, Banjaluka, 1990, 491 str.

¹⁷ Galib Šljivo, *Historija Bosne i Hercegovine 1788-1878, Edicija u dvanaest knjiga*, Tešanj, 2016.

¹⁸ O tome je Uredništvo ove Edicije konstatovalo: "U tom cilju autor je pripremio ovu Ediciju u 12 knjiga. Iako su sve ove monografije ranije objavljivane, neke i u tri izdanja, ova Edicija je proširena sa oko 2.000 strana novog teksta i tako predstavlja novo izdanje". Galib Šljivo, *Edicija „Bosna i Hercegovina 1788-1878“, Knjiga 1, „Bosna i Hercegovina 1788-1812“*, Knjižarska kuća „Planjaks komerc doo“, Tešanj, 2016, 7.

- Bosna i Hercegovina 1849-1853*. Drugo izdanje, Orašje, 2014, 635 str.
5. *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, Tešanj, 2011, 659 str.
- Bosna i Hercegovina 1869-1878*. Drugo izdanje, Tešanj, 2013, 772 str.
6. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i članci*, Tešanj, 2008, 749 str.
- Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i članci*. Drugo izdanje, Orašje, 2014.
7. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. U spisima stranih izvještača*, Tešanj, 2008, 761 str.
- Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. U spisima stranih izvještača*. Drugo izdanje, Orašje, 2014, 745 str.
8. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i izvori*, Tešanj, 2003, 430 str.
- Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i izvori*. Drugo izdanje, Orašje, 2014, 685 str.

Jedno izdanje imale su monografije:

1. *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Banjaluka, 1992, 446 str.
2. *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut, 1998, 624 str.
3. *Orašje 1863-1995*, Orašje, 2001, 252 str.
4. *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Tešanj, 2005, 610 str.

Dakle, tri izdanja je imala jedna monografija, dva izdanja imalo je osam monografija,¹⁹ dok su jedno izdanje imale svega četiri monografije autora Galiba Šljive. Da su monografije dopunjavane novim tekstom pokazuju podaci o povećanom broju stranica u drugom i trećem izdanju. Neka izdanja su čak tri puta veća po broju stranica od prethodnih, što se može vidjeti iz naprijed naznačenog pregleda. To je dokaz o kontinuitetu istraživanja prof. Šljive, koja su rezultirala novim izvorima i novim saznanjima koja su potom ugrađivana u nova izdanja. Konzistentnost,

¹⁹ Ovdje je monografija *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Tešanj, 2001, tretirana kao drugo dopunjeno izdanje monografije *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Beograd, 1977.

sistematičnost i uopće upornost ove vrste rijetko se susreće među naučnicima, pa i među historičarima.

Objavljivanje i citiranje arhivske građe

Uporedo sa radom na oblikovanju teksta monografija, od prve do posljednje, prof. Šljivo je radio na selekcioniranju izvora relevantnih za nova saznanja koja su u njima prezentovana. Neke od tih izvora objavio je u okviru monografija, a neke je pripremio za štampu u okviru posebnog izdanja.

Prve cjelovite dokumente u okviru studija objavio je 2003. godine u monografiji *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, Studije i izvori*, Tešanj, 2003. godine, a drugo izdanje ove knjige izašlo je 2014. godine.²⁰ U tom drugom izdanju prof. Šljivo je priredio dva pozamašna izvora: prvi, Austrijski general Hauer „O nekim pokrajinama evropske Turske“ 1843. godine (Glava VI, str. 447-547), drugi, Relation uber die politische Lage von Bosnien im Jahre 1864/65“, autora pruskog konzula u Sarajevu dr. Otto Blau-a (Glava VII, str. 549- 606). Prvi izvor je osim objavljivanja u latiničnoj transkripciji na njemačkom jeziku, prof. Šljivo bliže objasnio sa aspekta prilika u kojima je nastao i ličnosti koja ga je pisala, dok je drugi izvor koristio u tekstu, posebno zbog toga što je sobzirom na nivo obrazovanja i određenu neutralnost Pruske u odnosu na zbivanja na Balkanu, izvještaje konzula Otto Blau-a, koji je po njemu bio najobrazovaniji konzul u Sarajevu, smatrao znatno principijelnijim i realnijim u odnosu na izvještaje nekih drugih konzula evropskih zemalja,²¹ ali ga nije posebno objašnjavao kao što je to uradio sa izvještajem generala Hauera.

20 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, Studije i izvori*, Orašje, 2014. Dopune su se odnosile na poglavlje o Orašju (Glava IV, str. 261-358).

21 O izvještajima pruskog konzula u Sarajevu dr. Otto Blau-a kao historijskog izvora, prof. Šljivo je iznio svoja stajališta u Glavi I, ove studije. Između ostalog naveo je i sljedeće: „Dr. Otto Blau je podnio više izvještaja o Bosanskom ejaletu. Sve su to opširni opisi i svi oni prikazuju političke prilike u poređenju sa prilikama u susjednim austrijskim i srbijanskim krajevima. Podatke, kako ističe u jednom izvještaju, nije bez muke prikupio, i nije uspijevao da popuni sve praznine koje je namjeravao da popuni: mnoge podatke dobio je u ‘povjerenju’. Nije donosio podatke koje ne koriste osmanske vlasti u obavljanju službenih poslova, pa je i to bio znak da je podatke provjeravao i da su oni pouzdani“. G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću, Studije i izvori*, Orašje, 2014, 15 i napomena 17.

Prije donošenja konzinstentnog teksta memoara austrijskog generala Hauera (Ferdinand Anton Freiherr von Hauer), pod nazivom *Bemerkungen uber den politischen Zustand einiger Provinzen der Evropischen Turkei* (O nekim pokrajinama evropske Turske), prof. Šljivo je dao detaljna objašnjenja vremena i okolnosti u kojima je ovaj izvještaj nastao, zatim podatke o ličnosti generala Hauera i zadatka koji je imao u vrijeme boravka u Zemunu od 1841. do 1843. godine. Objašnjava da je Austrija poslije Bečkog kongresa 1815. godine, sobzirom na Meternihovu politiku poštovanja *status quo-a*, nastojala da spriječi ruski uticaj na Balkan, te je u tu svrhu misija generala Hauera bila „da prati događaje u turskim pokrajinama duž cele austrijske granice“, što mu je bila prevashodno politička misija, te „da se stara o pitanjima plovidbe na Dunavu i trgovinskih odnosa sa Istoka“, što je bila njegova ekonomska misija. Hauer je najviše prostora dao zbivanjima u Srbiji (kriza ustavobranitelja i sl.) koja je sve više postajala glavna barijera ostvarenju austrijskih interesa na Balkanu, ali su opisane i Bosna i Hercegovina, Albanija, Bugarska, Vlaška i Moldavija. Prof. Šljivo, poštujući uzuse nauke, donosi podatke da se ovaj spis pod naznačenim nazivom nalazi u Ratnom arhivu u Beču, da se sastoji od dvije sveske velikog formata (prva na 82 strane i druga na 40 strana), te da je dovoljno čitljiv. Nakon ovih objašnjenja autor donosi rukopis u cjelosti (str. 453-557) na kraju kojeg stoji datum („St. Polten am 20 Mai 1843.) i potpis generala Hauera.

Za cijelo istraživano vremensko razdoblje Bosne i Hercegovine (1788-1878), prof. Šljivo je brižljivo selekcionirao izvore po vremenskim periodima koje je u monografijama obrađivao. Međutim, objavljivanje izvora pisanih vrlo individualiziranim pismom goticom, koje je uz to i pismo velikog broja skraćenica, koji dominiraju među prikupljenim izvorima, je veoma zahtjevan posao. Potrebno je prvo gotički tekst transkribovati na latinični, pa ga kao takvog koristiti za objavljivanje. Međutim, i pored toga prof. Šljivo pripremio za štampu dvije obimne zbirke građe. Jedna se odnosi na razdoblje 1806-1821. godina a druga na razdoblje 1827-1849. godina,²² ali one ni do danas nisu objavljene.

²² Zbirke neobjavljene građe: *Travnički konzulat 1806-1821*, Banjaluka, 1984, i *Zbirka Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banjaluka, 1986.

Ovdje treba ukazati na složenost poslova na naučnom pristupu pri objavljivanju izvorne arhivske građe. Najvažnije je da priređivač mora apsolutno poznavati jezik i pismo dokumenta. Bilo kakva površnost u tome onemogućava pravilno i cjelovito prevođenje, odnosno razumijevanje. Isto tako potrebno je da priređivač bude šire obrazovan, ako se radi o historičaru on pored historijskih znanja mora da posjeduje i znanja iz pomoćnih historijskih nauka (paleografije, diplomatike, hronologije, sfragistike, numizmatike, metrologije, historijske geografije idr.). Svaka riječ i svaki pojam moraju biti pravilno objašnjeni, što se uglavnom svodi na obilato korištenje sistema podnožnih napomena. Najbolje je da u tom poslu, pored historičara učestvuju i drugi stručnjaci, naravno u zavisnosti od jezika i pisma kojim je tekst napisan, odnosno na kojima se objavljuje.²³

Zaključak

Kritička historiografija vrednuje historijska djela prije svega prema saznajnoj vrijednosti korištenih historijskih izvora. Vrijednosni sud historičara se mora dominantno zasnivati na izvorima prvoga reda, a ukoliko su isti nedostatni i u kombinaciji sa drugim izvorima koji se podvode pod pojam tradicija. Prvu vrstu izvora čini prije svega arhivska građa, a drugu štampa i razni oblici autobiografskih izvora.

Akademik Galib Šljivo, kao izuzetan poznavalac historijske metodologije, u svom veoma obimnom djelu koje se odnosi na historijsko razdoblje od 1788. do 1878. godine (tj. na zadnje stoljeće osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini), je konsekvantno svoja historijska saznanja temeljio na arhivskoj građi, kako onoj korištenoj i objavljenoj, tako i naročito na neobjavljenoj i nekorištenoj. U istraživanjima je polazio od objavljene relevantne historiografske literature, provjerom validnosti

23 U bosanskohercegovačkoj historiografiji ima više primjera uspješno priređenih zbirki pa i tomova dokumenata o određenim važnim historijskim pitanjima. Među njima, na koje se prof. Šljivo poziva u svojim monografijama, su: Pavle Mitrović, Hamdija Kapidžić, *Izveštaji italijanskog konzula u Sarajevu (1863-1870)*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Građa, Knj. V, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knj. 3, Sarajevo, 1958; Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853-1870*, Sarajevo, 1956. itd. Objavljivanjem arhivske građe iz XIX stoljeća organizirano su se bavile i najvažnije naučne institucije, među kojima: ANU BiH, Orientalni institut, Arhiv Bosne i Hercegovine i dr.

autorskih opservacija u korištenim izvorima, uviđajući tako šta je sve naučno utemeljeno a šta je neodgovarajuće obrađeno u njihovim djelima. Utvrđujući tako stanje istraženosti određene tematike iz dinamične prošlosti Bosne i Hercegovine 19. stoljeća, uviđao je i potrebe za izučavanjem i nekih drugih ranije ne doticanih važnih pitanja, i na osnovu toga se usmjeravao u dalja istraživanja i nove naučne spoznaje.

Njegovo obimno naučno djelo od dvadesetak monografija, koje ga svrstava u najplodnijeg bosanskohercegovačkog historičara 19. stoljeća, pisano je na osnovu arhivske građe različite provenijencije (austrijske, pruske i druge diplomatske građe evropskih zemalja i Osmanskog carstva), najvećim dijelom ranije nepoznate i nekorištene, te dijelom onovremene štampe kada je to bilo neophodno da se oblikuje njegov historiografski stav. Galib Šljivo je u svim monografijama zaista svestrano obradio sve ono što se zbilo u Bosni i Hercegovini i u vezi sa njom u tim prevažnim godinama: socijalne, ekonomske, demografske, kulturne i političke prilike. Govorom dokumenata približio je stvarnost običnom čovjeku i time doprinio boljem razumijevanju i popularizaciji historijske nauke. Na taj način je, korištenjem nepoznatih arhivskih i drugih izvora, bitno doprinio proširenju dokumentacione osnove historiografije 19. stoljeća uopće a posebno bosanskohercegovačke. Njegov primjer odlučnosti, upornosti i sistematičnosti u naučnim istraživanjima, i nadasve postignutim rezultatima, vrijedan je svake pažnje i poštovanja stručne, naučne i šire javnosti.

THE DOCUMENTATION BASIS OF THE HISTORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE WORKS OF HISTORIAN GALIB ŠLJIVO

Conclusion

Critical historiography values historical works first and foremost according to the cognitive value of the historical sources used. The value judgment of historians must be predominantly based on first-order sources, and if they are insufficient and combined with other sources that fall under the notion of tradition. The first type of sources consists

primarily of archival material, and the second is printed by various forms of autobiographical sources.

Academic Galib Šljivo, as an extraordinary expert on historical methodology, in his very extensive work relating to the historical period from 1788 to 1878 (ie, the last century of Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina), based his historical knowledge on the archival builds, both used and published, and especially unpublished and unused. In his research he started from the published relevant historiographical literature, checking the validity of the author's observations in the sources used, seeing what was scientifically grounded and what was inadequately addressed in their works. Determining the state of research of a particular topic from the dynamic past of Bosnia and Herzegovina in the 19th century, he also recognized the need to study some other previously unanticipated important issues, and on that basis he directed himself to further research and new scientific knowledge.

His extensive scholarly work of about twenty monographs, classifying him as the most prolific Bosnian historian of the 19th century, has been written on the basis of archival material of different provenance (Austrian, Prussian and other diplomatic material of European countries and the Ottoman Empire), largely unknown and unused previously, and partly by the press when it was necessary to shape his historiographical position. In all his monographs, Galib Šljivo really comprehensively covered everything that happened in Bosnia and Herzegovina and in connection with it during those important years: social, economic, demographic, cultural and political circumstances. By speaking of documents, he brought the reality closer to the common man and thus contributed to a better understanding and popularization of historical science. In this way, by using unknown archival and other sources, he significantly contributed to the expansion of the documentation basis of 19th-century historiography in general, and of Bosnia and Herzegovina in particular. His example of determination, persistence and systematicity in scientific research, and above all the results achieved, is worthy of all the attention and respect of the professional, scientific and general public.

Dr. sc. Salkan UŽIČANIN

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

GRANICE BOSNE I HERCEGOVINE U DJELIMA AKADEMIKA GALIBA ŠLJIVE

Apstrakt: *Autor u radu analizira pitanje bosanskohercegovačkih granica u naučnim radovima akademika Galiba Šljive. U desetinama monografija i više od stotinu naučnih radova akademik Šljivo osvijetlio je zadnjih sto godina osmanske uprave u Bosni i Hercegovini. Radi se o historijskom razdoblju u kojem velike sile i susjedi počinju iskazivati otvorene teritorijalne aspiracije prema njenoj teritoriji. Međutim, promjena granica i pripajanje dijelova Bosne i Hercegovine, pa i one koje su bile sporazumno dogovorene sa Osmanskim carstvom nailazile su na oštro protivljenje Bošnjaka.*

Ključne riječi: *Akademik Galib Šljivo, granice, Bosanski ejalet, Bosna i Hercegovina, Osmansko carstvo, Austrija.*

Akademik Galib Šljivo svojim naučno-pedagoškim i stručnim radom skoro pet decenija prisutan je u akademskoj zajednici Bosne i Hercegovine. Tokom pola stoljeća djelovanja Šljivo je značajno doprinio razvoju bosanskohercegovačke historiografije, obrazovanju nastavnog kadra i podizanju naučnog podmlatka, kojem je nesebično prenosio svoje znanje. Međutim, angažman u nastavi nije ga omeo da decenijama strpljivo i sistematski istražuje u arhivskim depovima u Beču, Zagrebu, Sarajevu, Beogradu, Istanbulu, Dubrovniku, Zadru, Splitu i drugim arhivima u kojima je pretpostavljao da bi mogao naći građu pomoću koje je rekonstruisao burnu bosanskohercegovačku prošlost XIX stoljeća. Dakle, akademik Šljivo nije išao utabanim stazama. Njegovi putevi bili su trnovite i neotkrivene staze, koje je svojim upornim i sistematskim radom krčio i trasirao. Rezultat tih istraživanja je oko 8.000 stranica teksta iz prošlosti Bosne i Hercegovine XIX stoljeća, koje su oblikovane u historijske monografije, studije, članke i dr. Sve to je akademika Šljivu izdiglo u naučnika svjetskog ranga i značaja.

O opsežnosti, raznolikosti i važnost naučno-istraživačkog i stručnog rada akademika Šljive svjedoči i ovaj rad. Tema je aktuelna i goruća u pravom smislu te riječi, s obzirom da razgraničenje države Bosne i Hercegovine sa njenim istočnim i zapadnim susjedima do pisanja ovog rada još nije završeno. S tim u vezi smatramo važnim podsjetiti na skorašnju javnu diskusiju oko Sutorine, koja se vodila u povodu ratifikacije bosanskohercegovačke granice sa Crnom Gorom. Političari i razni analitičari utrkiivali su se u izjavama i tumačenjima statusa Sutorine i pravog vlasnika te male, ali strateški važne enklave, a da pri tome niko nije ni pomenuo naučno fundirana djela akademika Šljive.

Detaljno izlaganje pitanja granica u djelima akademika Šljive uveliko bi prevazišlo obim ovog članka, s obzirom na mjesto i prostor koje im je profesor dao u svojim radovima. Akademik se pitanjem granica bavio u monografijama, ali i studijama i člancima objavljivanim u zbornicima i drugim publikacijam i novinskim listovima.¹

Granice, odnosno, pomorske granice Bosne i Hercegovine odmah na početku naučne karijere zaokupljaju akademikovu pažnju. Šljivo

¹ Ovom prilikom izdvojit ćemo: Galib, Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Tešanj, 2001; Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Banjaluka, 1992; Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Tešanj, 2006; Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, Tešanj, 2016; Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću – studije i članci*, Tešanj, 2016; Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stolju – u spisima stranih izveštača*, Tešanj, 2016; Galib, Šljivo, *Lajningenova misija u Carigradu 1853. Istorijski zapisi*, God. XXIX (XLIX), Titograd, 1976, 189–226; Galib, Šljivo, *Jedan spor na austrijsko-turskoj granici kod Izačića 2. jula 1836. godine, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, 1982, VI, Banjaluka, 1982, 117–124; Galib, Šljivo, *Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetinograd u sastav Bosanskog ejaleta (26. april 1809. – 14. maj 1810.)*, *Prilozi*, Institut za istoriju Sarajevo, br. 31, Sarajevo, 2002, 111–134; Galib, Šljivo, *Zvornik i odcjepljenje prekodrinskih nahija 1829–1834*, *Zbornik radova. Dani Hasana Kaimije 2012*, Zvornik, 2012, 34–51; Galib, Šljivo, *Istočni granični krajevi Bosne u prvoj godini Prvog svjetskog rata*, *Zbornik radova sa Naučnog skupa: Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu (1914-1918)*, Tuzla, 2015, 33–60; Galib, Šljivo, *Prilike na granicama Bosanskog ejaleta u prvoj trećini XIX stoljeća*, *Vijećanje bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831. godine*, *Zbornik radova sa Naučnog skupa „Značaj Pokreta Husein-kapetana Gradašćevića u borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine*, Gradačac, 2007, 57–85; Galib, Šljivo, *Granice Bosne i Hercegovine u XIX vijeku*, I dio, *Glas Bosne i Hercegovine*, List Bosanaca i Hercegovaca u Nirnbergu, br. 9, Nirnberg, 1996, 20–22; Galib, Šljivo, *Granice Bosne i Hercegovine u XIX vijeku*, II dio, *Glas Bosne i Hercegovine*, List Bosanaca i Hercegovaca u Nirnbergu, br. 10, Nirnberg, 1997, 16–17. Cjelokupan naučni opus akademika Galiba Šljive objavila je izdavačka kuća Planjax 2016. godine u ediciji *Historija Bosne i Hercegovine 1788-1878. godine*.

je svoju magistarsku radnju odbranjenju 1972. godine posvetio Kleku-Neumu i Storini u XIX stoljeću. Rad je 1977. godine objavljen kao knjiga pod naslovom *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1818-1878. godine*.² Bez obzira na važnost pitanja bosanskih enklava koje su presijecale austrijske posjede u Dalmaciji, a Bosnu i Hercegovinu činile pomorskom zemljom, historiografija se njima nije posebno bavila. Istina pominju ih brojni autori koji su se bavili ovim periodom bosanskohercegovačke prošlosti, ali im nisu posvećivali posebnu pažnju.³

Klek i Sutorina su strateški važne uzane zemljišne oblasti preko kojih Bosna i Hercegovina izlazi / la na Jadransko more. Prva se nalazi sjeverno od dubrovačkog kraja, a druga južno. Radilo se o posjedima koje je, nakon Velikog bečkog rata završenog 1699. godine mirovnim ugovorom u Sremskim Karlovcima, Dubrovnik ustupio Osmanskom carstvu da bi se zaštitio od Mletačke republike koja je potisnula Osmanlije sa Jadrana.⁴ Požarevački mirovni ugovor iz 1718. godine potvrdio je odredbe Karlovačkog mira, po pitanju enklava.⁵ Važno je napomenuti da Dubrovnik nije učestvovao u ovom ratu i da Venecija nije osvojila njegove teritorije. Stoga one nisu bile predmet mirovnog ugovora, ali je Dubrovnik insistirao da ih Osmansko carstvo zaposjede, kako bi činili tampon zonu između Mletačkih i njenih prostora. S tim u vezi formirana je zajednička komisija za razgraničenje, koja je utvrdila graničnu liniju. Prema osmanskome tekstu ugovora o granicama sa Mletačkom republikom, granice za enklavu Klek utvrđena je od brda Polica, gdje je postavljena jedna kamena humka, a odatle je pravcem dugim dva sata hoda usmjerena ka moru. Pošto je u carskoj „athnami izričito“ stajalo „da to treba da bude prava linija, da bi se našla naređena

² Galib, Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815–1878*, Beograd, 1977.

³ Milan, Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II dio (1839-1878)*, Sarajevo, 1910; Safvetbeg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463. – 1850)*, Sarajevo, 1910; Vasilj, Popović, *Istočno pitanje. Istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, Sarajevo, 1965.

⁴ O granicama Bosanskog ejaleta po odredbama Karlovačkog mira 1699. opširnije vidjeti u: Ešref, Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici pod odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973.

⁵ Enes, Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699–1718*, Sarajevo, 1989.

prava linija“, izašlo se na Uzvišena brda gdje je postavljen drugi međaš, a potom pravom linijom na planinu Žaba, odakle je „počevši od završetka prave linije duge dva sata hoda – od gromile postavljene na mjestu pod nazivom Kopita – krene se padinom (...) i spusti se pravo prema moru, i tu se, na spomenutom mjestu na moru, završava prava linija“.⁶ Prema ugovoru na italijanskom jeziku granica između Osmanskog carstva i Mletačke republike završavala se na moru kod mjesta Mali Sorduk, gdje je „stavljena (...) gomila kamenja gdje se prava linija do mora svršava, nasuprot kojem je vrh poluostrva Klek koje čitavo Visokom Carstvu pripada“.⁷ Dakle, cijelo poluostrvo Klek, odnosno Neum pripalo je Osmanskom carstvu. Granična linija na enklavi Sutorina bila je postavljena na okolnim visovima, tako da je plodna dolina Sutorine pripadala Osmanskom carstvu, gdje je uspostavljen sultanov puni suverenitet.

Pitanje enklava naročito dobija na značaju nakon Bečkog kongresa 1815. godine, kada je Austrija zaposjela sve bivše venecijanske i dubrovačke posjede. Enklave su postale prvorazredno pitanje u odnosima između Austrije i Osmanskog carstva, sve do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Austrija je cijelo vrijeme vodila diplomatsku ofanzivu preko najiskusnijih diplomata, kako bi privoljela Osmansko carstvo da joj proda ili ustupi Klek i Sutorinu. Jedan austrijski internuncij na sultanovom dvoru u dopisu 1817. godine šire je obrazložio vladi u Beču razloge koje je morala uvažavati pri pregovorima sa Visokom Portom oko enklava. Između ostalog, naveo je da „iako zemljišni jezičci Klek i Sutorina nemaju za Osmansko carstvo veliku važnost, ipak bi se ona teško odlučila na promjenu njihova statusa, jer se boji ‘neukrotivih i fanatačnih Bošnjaka’. Budući da je riječ o ustupanju njihovog zemljišta Austriji, sa kojom oni često vode pogranične čarke, to ovom ‘buntovnom narodu može dati povoda’ za izazivanje nereda“. Pored ovog smatrao je da bi ustupanjem enklava Austriji bile potvrđene priče o njenim teritorijalnim pretenzijama na pogranične dijelove Osmanskog carstva. Velike sile, prvenstveno Rusija i Velika Britanija, pak, mogle su

⁶ Galib, Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, Tešanj, 2016, (dalje: G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*), 27.

⁷ G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 27.

to shvatiti kao želju Austrije da pojača nesporazume velikih sila kad se bude utvrđivao status Jonskih otoka.⁸

Poslije niza propalih inicijativa za prodaju ili ustupanje enklava, krajem 1839. i početkom 1840. godine, podstaknuta od Namjesništva Dalmacije, a u vezi sa mogućnošću pobjede Crnogoraca u okršaju s Hercegovcima, austrijska vlada je razmatrala prijedlog razmjene teritorija sa Osmanskim carstvom. Prema mapi razmjene, koju je uradio izvjesni Martini iz Dubrovnika, nova granična linija između Austrije i Bosanskog ejaleta oko enklave Sutorina, koju je označio A-B, trebala je ići planinskim predjelom od Vodovalje na Pavljem brdu (Paglia Bardo), koja se preko brda Bjelotine vezala kod Orliaka na „postojeću austrijsko-crnogorsku granicu. Ovom linijom, Austriji bi pripala teritorija na kojoj su se nalazile kuće porodica Bunovića, Radanovića, Konjevića i Vlahovića“. Predlagatelj je naglasio da osmanski podanici ne bi rado prihvatili ovu razmjenu, a i da se navedene porodice ne bi saglasile sa promjenom prebivališta. Predloženom graničnom linijom postojeća je trebala biti skraćena za tri njemačke milje i četranaest kvadratnih metara, čime su trebali biti smanjeni i troškovi oko održavanja carinske i zdravstvene službe. I pogranične straže bi sa 22 bile smanjene na svega osam, što je za austrijsku državnu blagajnu bila velika ušteda.

Druga granična linija B-C trebala je polaziti od Herceg-Novog preko planinskog sedla na planini Bjelotini na Vlahov brijeg, a odatle bi se pružala pravom linijom na Kres i dalje do uzvišenja Lastva. Područje koje je trebalo pripasti Austriji bili su pašnjaci i moglo se lahko kontrolisati i obrađivati.

Prijedlog za izmjenu granične linije na enklavi Klek bilo je za Martinija teže, jer na enklavi nisu postojala uzvišenja koja bi poslužila kao prirodni granični međaši. Područje Kleka bilo je kamenito i obraslo rastinjem. Na njemu je bilo manjih naselja koja nisu bila povezana sa susjednim mjestima pod austrijskom upravom. Martini je smatrao da je zbog toga Austrija trebalo na Kleku sačuvati samo cestu koja je povezivala splitski i dubrovački kraj. Na osnovu toga promišljanja predložio je na tom dijelu novu graničnu liniju, koja bi polazila od

⁸ G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 49–50.

„utvrde Brestice, pa preko obronaka Dračevice i Konštara u Kokovu dolinu, a na vrhu Rupa spajala bi se sa dotadašnjom austrijsko-osmanskim granicom. Prema drugoj varijanti granična linija polazila bi povrh graničnog kastela „Sijerna na Brestici“, i protezala bi se „do na Blato, Šalopek i Grdinu i dalje prema Dračevoj dolini“.

Kad su ovi planovi pristigli na austrijski dvor izvršeno je njihovu sumiranje i proračunato da bi Austrija na enklavi Klek trebala dobiti 4.503 rala osmanske teritorije po graničnoj liniji A-B na kojoj je bilo nastanjeno 108 lica. Po B-C liniji trebala je dobiti 5.845 rala i 155 stanovnika. Na Storini je prema varijantni A-B Austriji trebalo pripasti između 3.300 i 2/4 rala sa 439 stanovnika.⁹ Mada je Austrija puno radila na ovom prijedlogu, prema istraživanjima akademika Šljive, ipak, za jedan duži period nije smjela intervenirati na Visokoj Porti u cilju dobijanja enklava. Do novih inicijativa doći će u periodu od 1850. do 1853. godine, na čemu su aktivno radili iskusne austrijske diplomate, ali će i one završiti kao i sve ranije. Granice Bosne i Hercegovine na ovom dijelu ostale su ne izmijenjene.¹⁰

Zapadnim granicama Bosne i Hercegovine, odnosno Bosanskog ejaleta najzapadnije osmanske pokrajine, koje su bile stalno na udaru agresivne Austrije, akademik Šljivo posvetio je posebnu pažnju u svojoj monografiji *Bosna i Hercegovina od 1788. do 1812. godine*.¹¹ Ovaj historijski period i njegova periodizacija povezan je sa za izbijanjem Osmansko-austrijskog rata, a završava sa slomom Prvog srpskog ustanka i potpisivanja Bukureštanskog mira 1812. godine, kojim su obustavljeni sukobi između Osmanskog carstva i Rusije.

Osmansko-austrijski rat u historiografiji poznatiji kao Dubički rat vođen je u periodu od 1788. do 1791. godine kada je istovremeno Osmansko carstvo ratovalo i sa Rusijom. Kako je austrijskom dvoru i vojnom vrhu bila poznata zauzetost osmanskih trupa na ruskom ratištu i

⁹ G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 126–139.

¹⁰ Opširnije o tome vidi u: Galib, Šljivo, Lajningenova misija u Carigradu 1853. godine, *Istorijski zapisi*, God. XXIX (XLIX), knj. XXXIII, Titograd, 1976, 187–226; Galib, Šljivo, Lajningenova misija u Istanbulu 1853. godine, u: *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. U spisima stranih izvještača*, Tešanj, 2016, 273–336.

¹¹ Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, Tešanj, 2016. (dalje: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*).

„da je Bosna prepuštena Bošnjacima“ naredio je svojim komandantima da to iskoriste i napadnu Bosanski ejalet.¹² Bošnjaci su s druge strane pružili grčevit otpor na svim napadnutim mjestima i hrabro se borili za očuvanje granica, odnosno Bosanskog ejaleta. Kao primjer požrtvovanost Bošnjaka u ovim borbama, akademik Šljivo navodi odbranu tvrđave Cetinograd za koju je poginulo oko 2000 ljudi.¹³ Pad Cetinograda bio je, po njegovu mišljenju, prvi veliki poraz bosanskih Krajišnika, koji su uspijevali da u dotadašnjim ratovima održavaju ravnotežu u napadima i protivnapadima i očuvaju stabilnost granica.¹⁴

Dubički rat završen je mirovnim ugovorom 4. augusta 1791. u Svištovu, kojim je određeno da granica ostaje kao i prije početka rata. Međutim, Osmansko carstvo je pristalo da se Cetinograd i krajevi oko Rakovice, Drežnik-Grada i Lapca pripoje Austriji. Austrija je pak, poslije omeđavanja granice Bosni trebala da vrati Berbir, Novi i Dubicu, koje je okupirala tokom rata. Obećanje Visoke Porte da Austriji ustupi Cetinograd izazvalo je silno nerasploženje Bosanaca prema osmanskoj vladi. Teritorijalni ustupci učvrstili su u Bosni nepovjerenje prema centralnim vlastima, koje su se olahko odricale bosanskog teritorija.¹⁵

Razgraničenje i postavljanje graničnih međaša otpočelo je 1792. godine, ali su se obilježavanju granične linije odlučno suprotstavili Bosanski krajišnici. Bosanci nisu bili zadovoljni gubitkom cetingradskog kraja i nisu dozvoljavali povlačenje novih granica. Sejid Osman el Muntaki, jedan od članova osmanske komisije za uspostavu nove granice, o teškoćama oko razgraničenja zabilježio je sljedeće: „Došao sam ovdje – pisao je – u logor u Krupi gdje se nalazi i prethodni bosanski valija. On sa nama ima zadatak da utvrdi i označi novu granicu. Peti dan po mom dolasku u Krupu, valija je pozvao kapetana i age Bihaća da dođu u Krupu i oni su se odazvali. Valija El-hadži Salih-paša pročitao im je uputstva o razgraničenju i strogo naglasio da više ne smiju sprečavati rad komisije i postavljanje graničnih znakova. Ali s obzirom na to da on nije više bosanski valija – pisao je dalje Sejid Osman – to se bihaćke

12 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 76–79.

13 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 209, 211.

14 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 210.

15 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 231–234.

age njega više ne boje i zatražile su da on obavijesti Portu kako se oni ne slažu sa povlačenjem granice. I valija je ostao pri svome: otpustio ih je uz naređenje da nikako ne smiju ometati rad komisije za ragraničenje“.¹⁶

Da bi ubrzala granični spor i uspostavila autoritet vlasti Visoka Porta je krajem 1792. godine za bosanskog valiju imenovala Husamedin-pašu.¹⁷ Novi valija imao je zadatak da što prije omogući utvrđivanje nove granice u bihaćkom kraju. U tu svrhu polovinom augusta 1793. godine valija je iz Istanbula dobio ferman o regulaciji graničnih poslova. Ni time Visoka Porta nije bila zadovoljna, pa je u Bosnu uputila mubašira Huseina iz klase kapidžibaša sa rangom kučuk-imrahora, sa demarkacionim fermanom u kojem je valiju upozoravala da Visoka Porta zna za nezadovoljstvo Bosanaca oko razgraničenja, ali ih je on morao spriječiti. Bosanski krajišnici također nisu mirovali. Nisu dozvoljavali komisiji za ragraničenje ni da ide na granicu, a u slučaju da se odvaži pa odu prijetili su im smrću. Nekoliko uglednika u ime cjelokupnog stanovništva tog kraja uputilo je Visokoj Porti teahhud hudžet, koji je predat i članovima komisije. Po prijemu dopisa komisija se za pomoć obratila Bosanskom valiji. Potom je valija pobunjenicima predočio mirovni ugovor i ferman dobijen od Visoke Porte, te ih upoznao da je od sultana dobio strogo naređenje da sa vojskom ode do granice, smiri stvari i komisiji omogući rad. U hatišerifu valiji sultan je naredio da se razgraničenje obavi što prije. „Moja je želja – stajalo je u hatišerifu – da sa ličnom vojskom odmah idete na granicu i da me uskoro obavijestite o ispunjenju hatišerifa, a imate punomoć da kaznite sve one koji nisu ispunili moje dosadašnje fermene, a one čije je udaljavanje potrebno udaljite na osnovu časne fetve i protjerajte u druge provincije. Dakle, naredite da komisije rade, a da se poslovi ne produžavaju i odlažu“.¹⁸

Spor oko razgraničenja protegao se do 1795. godine. I pored silnih napora i demarkacionog fermena Visoke Porte da komisije rade i da se poslovi ne produžavaju i odlažu, Krajišnici nisu dozvoljavali da se postave granični znakovi oko Izačića. Nisu marili ni za ferman, ni odredbe mirovnog sporazuma ni za granice označene na karti, i

16 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 236–237.

17 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 238.

18 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 260–261.

ispostavilo se da su bili u pravu, navodi akademik Šljivo. Naime, pomnim isčitavanjem Svištovskog mirovnog ugovora i usporedbom sa granicom na karti, utvrđena je sporna granična linija koju je trebalo povući od podnožja brda Smoljanac do mjesta Tičeva, niže sela Mala Lisina. Bihćani i Izačićani tražili su da se linija povuče od mjesta Smoljana, a ne brda Smoljanac, kako je bilo prije početka rata, odnosno određeno Karlovačkim mirom iz 1699. godine. Da je ostala prvobitna linija, onda bi Izačić pripao Austriji. Detaljnim isčitavanjem ugovora i upoređivanjem sa stanjem na karti utvrđeno je da su Krajišnici bili u pravu.¹⁹

Sporovi na dijelu granice na Uni stalno su se umnožavali i nije im se nazirao kraj. Iz Istanbula su stizali sve strožiji fermani, koje su lokalne vlasti pretočavale u svoje naredbe, ali granična linija nije povučena. Incidenti oko granice postat će prvorazredno pitanje u diplomatskim odnosima Osmanskog carstva i Austrije. Krajišnici se nikako nisu mogli pomiriti sa činjenicom da je Cetingrad pripao Austriji. Tome se posebno odupirao Hasan aga Pečki, koji je skoro 30 godina upadao na austrijski teritorij i vodio neku vrstu privatnog rata za Cetingrad. Konačno razgraničenje izvršeno je 29. decembra 1795. godine potpisivanjem dokumenta o razgraničenju, po kojima su Osmanskom carstvu pripali Berbir, Dubica i Novi, a Austriji sela Lapac, Boričevac, Dobro Selo, Doljani, Suvaja, Srb, Osredak, Tiškovac i Kupinovo.²⁰

Zapadne i sjeverne granice uspostavljene Svištovskim ugovorom 1791. godine potvrdio je Bečki kongres 1815. godine, iza kojeg su stajale najjače svjetske sile i one su uz neznatne korekcije ostale nepromijenje do danas. Sjeverna granica između Osmanskog carstva i Austrije, odnosno Bosne i Hercegovine i Hrvatske ustaljena je na Savi. Zapadna je išla Unom do Novog, zatim je kretala na sjeverozapad, zahvatajući Cazinsku krajinu i Veliku Kladušu, a onda je gotovo pravom linijom silazila do blizu Knina, koji je ostao u posjedu Austrije, i odatle se spuštala ka Dalmaciji i podudarala se sa onom granicom koja je povučena i utvrđena Svištovskim ugovorom o miru i odlukama komisija za razgraničenje. Južna granica podudarala se sa graničnom linijom koja je 1739. povučena između Mletačke republike i Osmanskog carstva. Zadobivši bivše

19 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 262–263.

20 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 272.

mletačke posjede, Austrija je postala gospodar cijele Istre, Dalmacije, oblasti nekadašnje Dubrovačke republike i Boke Kotorske. U zaleđu tih primorskih krajeva Austrijskog i Osmanskog carstva granica je išla od Udbine na Knin, zatim na Imotski, a odatle na Metković. Neposredno zaleđe nekadašnje dubrovačke oblasti i Boke Kotorske pripadalo je Osmanskom carstvu, odnosno Bosanskom ejaletu.²¹

Istočne granice Bosanskog ejaleta od njegova formiranja ostale su nepromijenjene sve do srpskih ustanaka. Naime, dobar dio zapadne Srbije do Prvog srpskog ustanka ulazio je u sastav Zvorničkog sandžaka, koji je pripadao Bosanskom ejaletu. Granica je zahvatala kadiluke Šabac, Krupanj i Bohorinu, zatim Jadar i Ptičar (Loznicu). Nahije Jadar i Rađevina tokom Prvog srpskog ustanka bile su osvojene od ustanika, ali su nakon poraza od Osmanlija ustanici morali da ih vrate. Međutim, nakon Rusko-osmanskog rata 1827. koji je završen mirom u Jedrenima 14. septembra 1829. godine osmanski sultan se pod ruskim pritiskom obavezao da će navedene nahije ustupiti Kneževini Srbiji.²² Prema mišljenju profesora Šljive i drugih historičara ustupanje prekodrinskih nahija Srbiji bio je jedan od uzroka Pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine kojeg je vodio Husein kapetan Gradašćević.²³ Te tvrdnje imaju svoje utemeljenje, jer je na zasjedanju bosanskih prvaka održanom početkom marta 1831. godine u Tuzli, kao jedan od razloga za Pokret navedena sultanova odluka da Srbiji ustupi prekodrinke nahije. Međutim, centralne osmanske vlasti nakon žestokih borbi uspjele su razbiti Pokret za autonomiju, čime je i sudbina nahija bila određena.²⁴

I pored silnih negodovanja Bošnjaka sultan je naredio bosanskom valiji da provede ferman iz druge polovine 1833. godine o pripajanju prekodrinskih nahija Srbiji, između ostalih i Jadra i Rađevine, koje su bile u sastavu Zvorničkog sandžaka. Međutim, u nahiji Jadar u naselju Lipnica bilo je 35, Loznici 150 i Lešnici 82, odnosno ukupno 267 muslimanskih

21 Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovine 1813–1826*, Tešanj, 2016, 7–8.

22 Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Tešanj, 2016, (dalje: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*), 141.

23 Opširnije o Pokretu za autonomiju Bosne vidjeti u: Ahmed, S., Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996; Husnija, Kamberović, *Husein-kapetan Gradašćević (1802–1834). Biografija*, Gradačac, 2002; Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Tešanj, 2016.

24 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 137–219.

kuća. Značajan broj muslimana žive je i u Rađevini, gdje je u naselju Krupanj bilo 32, Medniku, Malom Zvorniku i Saharu 155 muslimanskih kuća. Prema nekim procjenama u ove dvije nahije živjelo je oko 3.000 muslimana. Od proglašenja hatišerifa počela su njihova iseljavanja, koja međutim, nisu prošla bez nasilja.²⁵ Pod pritiskom se svo muslimansko stanovništvo ovih mjesta, do 28. jula 1834. godine, iselilo u Bosnu, osim stanovnika Malog Zvornika i Sahara.²⁶

Poslije tih promjena istočna granica išla je od velikog meandara, odnosno zavojitog korita Drine u obliku slova S, na jugoistok i obuhvatala je oblasti Stari Vlah i dio Kosova s kadilucima Novi Pazar, Trgoviše, Kosovska Mitrovica i Stari Vlah (Nova Varoš) sa Sjenicom. Kod Kosovske Mitrovice granica je skretala na zapad i zahvatala Bijelo Polje, a zatim silazila prema jugu do blizu Podgorice, koja je pripadala Skadarskom sandžaku, a odatle je išla na Sutorinu, između Konavla i zaleđa Herceg-Novog i ostavljala Boku Kotorsku u austrijskom posjedu.²⁷ Potrebno je napomenuti da je Berlinskim mirovnim ugovorom iz 1878. godine ova granica pretrpjela značajne izmjene po kojima je Bosna i Hercegovina trajno izgubila područje Novopazarskog sandžaka. Sjeverne, zapadne i južne granice pretrpejele su neznatne promjene do današnjih dana.

Zaključak

Nakon neuspješnog prodora u srednju Evropu i poraza u Velikom bečkom ratu (1683-1699) Osmansko carstvo je izgubilo značajne teritorije. Rat je okončan mirovnim ugovorom u Sremskim Karlovcima 1699. godine kojim je Bosanski ejalet postao najzapadnija osmanska provincija. Ovim mirovnim ugovorom Bosna i Hercegovina je uz neznatne promjene dobila svoje današnje sjeverne i zapadne granice, ali i postala objekat teritorijalnih pretenzija velikih sila i velikonacionalnih

25 Srbijanski knez Miloš Obrenović naredio je „mačvanskom serdaru da silom istjera muslimansko stanovništvo iz Jadra i Rađevine: iz Lešnice, Loznice, Lipnice i ostalih sela kraj Drine. ‘Tu su srpske trupe morale napasti na sela Preučac, Alugu, Bučje, Kozle i Peći, naterati silom Turke da se ise i spaliti sva ta sela’“. (G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 251).

26 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 252.

27 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813–1826*, 9.

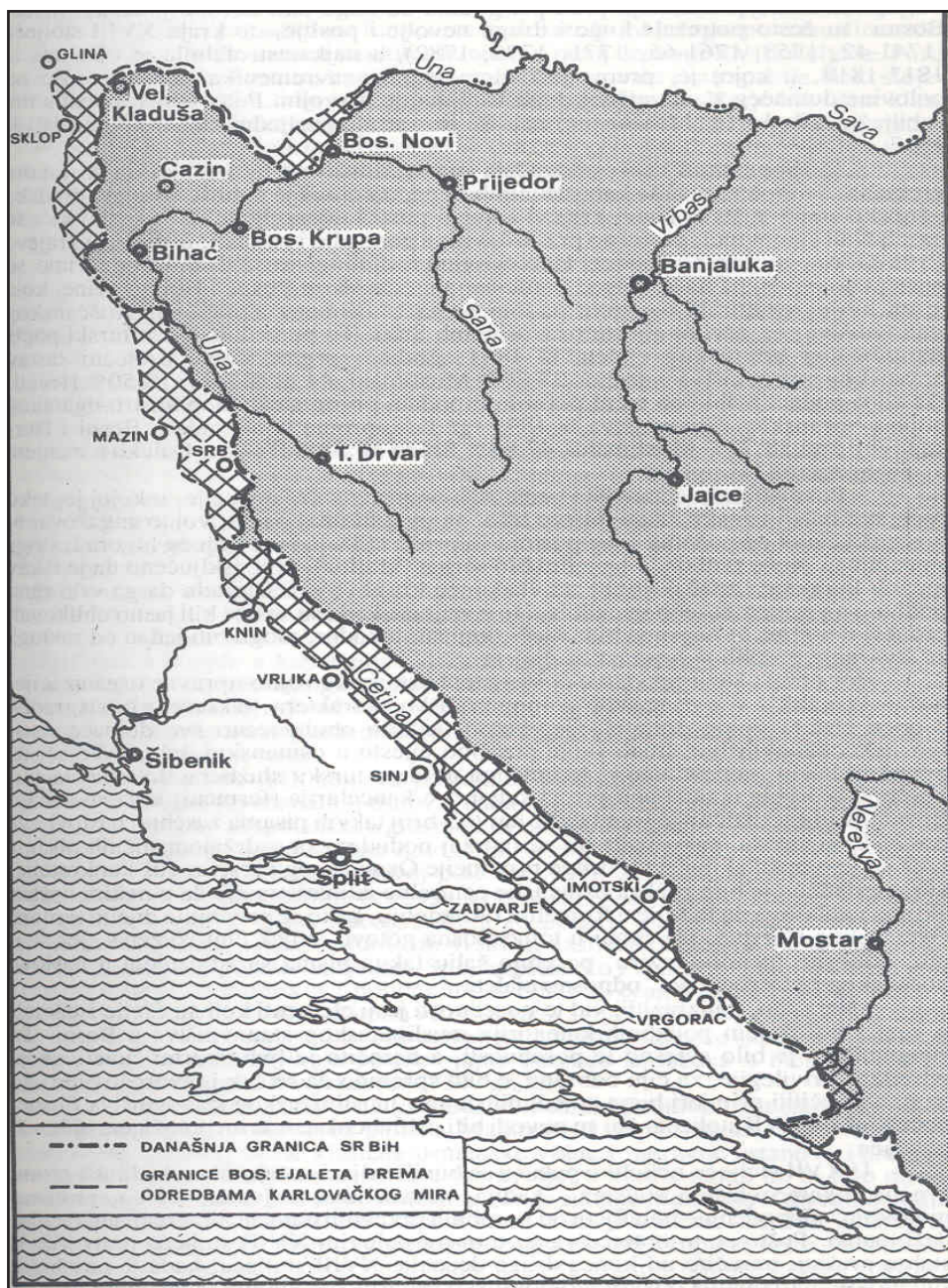
težnji njenih susjeda. Za ostvarenje svojih ciljeva Austrija je 1788. godine povela rat protiv Osmanskog carstva izvršivši ofanzivan napad na Bosanski ejalet. Međutim, naišla je na žestok otpor branioca. Sukob je okončan mirovnim ugovorom u Svištovu potpisanim 1791. godine, po kojem se sultan obavezao da će Austriji ustupiti Cetingrad i krajeve oko Drežnik Grada i Lapca, koji su ranije bili u sastavu Bosanskog ejaleta. Sa tom odlukom nisu se slagali Bošnjaci, koji su više godina ometali razgraničenje i ustupanje navedenih mjesta. Naročito je odluka Visoke Porte da ustupi nekoliko prekodrinskih nahija kneževini Srbiji 1829, naišla na protivljenje Bošnjaka. Ustupanje nahija bio je jedan od razloga Pokreta za autonomiju Bosne. Prisajedinjenje je ipak izvršeno poslije gušenja Pokreta 1833. godine, usljed čega je došlo i do promjene istočne granice. Ova kratka analiza naučnih radova akademika Šljive nedvojbeno dokazuje da su današnje granice Bosne i Hercegovine oblikovane i potvrđivane međunarodnim ugovorima, te da su jedne od najstarijih priznatih granica na prostoru Balkana, pa i šire.

THE BORDERS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE WORK OF ACADEMIC GALIB ŠLJIVO

Conclusion

After the failed invasion of Central Europe and the defeat of the Great Vienna War (1683-1699), the Ottoman Empire lost significant territories. The war ended with the peace treaty in Sremski Karlovci in 1699 which made the Bosnian Eyalet the westernmost Ottoman province. With this peace treaty, Bosnia and Herzegovina, with minor changes, gained its present northern and western borders, but also became the object of territorial claims of its great powers and the large national aspirations of its neighbors. To achieve its goals, Austria launched a war against the Ottoman Empire in 1788 by launching an offensive against the Bosnian Eyalet. However, she encountered fierce resistance from defense counsel. The conflict ended with a peace treaty in Svištovo signed in 1791, under which the Sultan pledged to cede to Austria Cetingrad and the areas around Drežnik Grad and Lapac, formerly part of the Bosnian Eyalet. Bosniaks, who have hindered the demarcation and cession of

the said sites for years, disagreed with the decision. In particular, the decision of the Sublime Porte to hand over several cross-border nahis to the principality of Serbia in 1829 encountered opposition from Bosniaks. The transfer of the Nahi was one of the reasons for the Movement for Autonomy of Bosnia. The annexation nevertheless took place after the suppression of the Movement in 1833, which led to the change of the eastern border. This brief analysis of the scientific works of academic Šljivo proves beyond doubt that the present-day borders of Bosnia and Herzegovina are shaped and confirmed by international treaties, and that they are one of the oldest recognized borders in the Balkans and beyond.



Sjeverne, zapadne i jugozapadne granice Bosanskog ejaleta prema odredbama Karlovačkog mira iz 1699. godine

Akademik prof. dr. Galib ŠLJIVO

Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

SJAJNO DOBA (*GLANZZEIT*) U EJALETU BOSNA – ODJEK U DIPLOMATSKOJ GRAĐI I STRANOJ ŠTAMPI –

Apstrakt: *Bez sumnje Šerif Osman-paša spadao je u red onih osmanlijskih dostojanstvenika koji je najduže upravljao Vilajetom Bosna od 1861. do 1869. godine. Njegovo zadržavanje na položaju bosanskog valije vezano je za uspješno održavanje mira i reda, sprovođenje vojne i administrativne reforme, izgradnju veoma dobrih puteva i nadasve smanjen broj sporova na granici sa susjedima. Ipak, susjedne države imale su planove da Vilajet Bosnu prikažu u diplomatskim izvještajima i izvještajima korespondenata vrlo često sasvim netačno, a sve sa jednim ciljem da olakšaju njeno rasparčavanje u kriznim razdobljima. Pri tome se nisu ustručavali da izvještavaju iz Bosne o haotičnom stanju, a da bi bili uvjerljiviji bilo je i takvih vijesti o događajima i ljudima koji se uopće nisu ni dogodili. Na to je prvi ukazao konzul Kraljevine Pruske u Sarajevu dr Otto Blau (1864-1872).*

Ključne riječi: *Šerif Osman-paša, Ibrahim Tepić, Josef Kötschet, Frantischek Zah, Otto Blau, Franz Plehaček, Mustafa Asim-paša, Stefan Herzfeld, ing A. Conrad, Rašid Belgradi.*

Ejalet Bosna u posljednjim godinama osmanlijske uprave bio je pod prismotrom mnogobrojnih stranih emisara koji su sa poznatim ili skrivenim namjerama pratili prilike u ovom osmanlijskom ejaletu. Posebno od sredine XIX stoljeća u tom su prednjačile Austrija, Francuska, Engleska, Rusija, Kraljevina Italija i Kraljevina Pruska. Oni su u Ejalet upućivali svoje pouzdane ljude kako bi osmotrili odnose među stanovnicima posebno kako se međusobno vladaju pripadnici raznih religija, ali i odnose feudalaca i kmetova, te zadovoljstvo ili nezadovoljstvo podanika prema predstavnicima vlasti. Nije bilo sumnje u to da su pouzdani posmatrači nastojali da udovolje onima koji su ih uputili u osmatračku misiju i često slali izvještaje u kojima su stanje u Ejaletu Bosni opisivali onako kako bi udovoljili

instrukcijama svojih nadležnika. Šerif Osman-paša je spadao u red vrlo sposobnih osmanskih velikodostojnika. Uz to, bio je vrlo obrazovan i upućen u politička zbivanja u Bosni, Istanbulu, ali i u Evropi toga doba. Osman-paša je poticao iz gospodskog roda, jer mu je otac bio kapudan-paša.

Kako ga njegovi savremenici opisuju, Šerif Osman-paša je „malo po malo bez da je kakvih školah učio i knjigom se znojio, došao do pašinstva“. U Bosnu je došao iz Beograda. Bio je čovjek krupan, dobro sijed mogao bi da ima oko šezdeset godina, više srednjeg stasa i nosi bradu. „Milorečiv, i u kretanjih, pogledih je dobrostiv, to rado je, koliko kome može, ugodnim se ukazati. Zato je naučio poprilično serbski, tako da može govoriti s narodom, a nekoliko je pohvatao i od francezkoga, tako da ide u kazalište, koje ovdje konzuli igraju na francezkom jeziku. On živi u jelu po evropejsku, prilagoduje se običajem zapadnim, vozi se u karucah, ide u maškare i oblači se, kad konzuli maskerate prave i rado se sa konzultkinjama zabavlja“.¹ Austrijski generalkonzul Jovanović je, opet, izvijestio austrijsku vladu da je „Osman-paša za turskog guvernera neobično inteligentan i pravičan starješina“.² Oko sebe je okupio sposobne ljude. Njegov sekretar je bio Rašid-efendija, Serbin muslimanske vjere, rođen u Beogradu, po evropejsku izobražen, od jedno 35 godina, govori niemački, francezki, naški i turski“.³

Od sredine XIX stoljeća u osmatranje prilika u Ejaletu Bosna uključeni su i diplomatska predstavništva poput generalnih konzulata, vicekonzulata, konzularnih agencija, ali i stručnjaka koji su snimali krajeve, utvrđenja, rudna bogatstva i puteve. Ejalet Bosna je tako bio načičkan diplomatskim ustanovama navedenih država iako u njemu nije bilo njihovih podanika koje je trebalo štititi i ukazivati im podršku u radu i djelovanju. Zato o Ejaletu Bosna imamo toliko izvještaja u arhivima

1 *Narodne novine*, 75, Zagreb 1. april 1865, 3.

2 Haus Hof and Staatsarchiv Wien (dalje: HHStA W), P. A., XXXVIII, Generalni konzulat Sarajevo (dalje: GK S), K 162, potpukovnik Jovanović grafu Rechbergu. Sarajevo 22. januar 1864.

3 *Narodne novine*, 80, Zagreb 7. april 1865, 2.

da se mogu pratiti događaji takorekuć iz dana u dan te ne odgovara onoj raširenoj izreci da je „Bosna tamni vilajet“ o kojoj se malo zna.⁴

Period namjesnikovanja Šerif Osman-paše 1861-1869. godine, dobro obaviješteni ljekar dr Josef Kötschet, rođeni Švicarac, nazvao je period njegove uprave *sjajnim dobom* u historiji Ejaleta Bosne.⁵ I sultan, kao i Uzvišena Porta, bili su zadovoljni njegovom upravom što svakako proizilazi iz veoma dugog namjesnikovanja u Ejaletu Bosna, odnosno od 1861. do 1869. godine.⁶ Iako su valije obično imenovani od sultana na vrijeme od godinu dana, Osman-paša je Bosanskim ejaletom upravljao od 1861. do 1869. godine i u tom periodu sproveo reorganizaciju administrativne uprave, povezo mnoga naselja dobrim putevima, sproveo vojnu reformu i to sve bez ikakvog protivljenja domaćeg stanovništva, što valijama prije njega nije polazilo za rukom. Ipak, o njegovoj upravi, o njemu samom i o svemu što se događalo u Ejaletu Bosni, diplomatski predstavnici stranih država, izuzev dr. Otto Blau-a, predstavnika Kraljevine Pruske, punili su svoje izvještaje netačnim vijestima, tumačenjima prilika o stanovnicima Bosne kojima je stanje u Bosni neizdrživo, vjerski odnosi su bili stalno napeti, a posebno tom stanju bilo je izloženo stanovništvo koje nije bilo islamske vjere. Osim diplomatskih predstavnika, netačnom izvještavanju o prilikama u Ejaletu Bosna doprinosili su i korespondenti čije izvještaje su objavljivale *Srbske novine*, zagrebački *Pozor*, zadarski *Il Nazionale*, novosadska *Zastava*,

4 HHStA W, Austrijski Generalni konzulat Sarajevo (dalje: AUGK S), Kriegsarchiv Wien (KA W), Historijski Arhiv Zadar, Historijski arhiv Dubrovnik, Arhiv Republike Srbije i Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, su mjesta u kojima smo istražili konzularnu arhivu za ovaj period.

5 Josef Kötschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens, und seine Nachfolger*. Sarajevo 1909, 3. Der beste Beweis, dass Topal Osman Pascha ein tüchtiger Administrator war, dass seine Verwaltung Bosniens als eine Glanzzeit gelten darf, ist schon durch die Tatsache erbracht, dass er volle neun Jahre, von 1860 bis 1869, auf seinem hervorragenden Posten wirkte, was noch keinem seiner zahlreichen Vorgänger, den berühmten Gasi Hussrew Beg allein ausgenommen, vergönnt war. Und auch nach ihm haben in der kurzen Zeit von 1869 bis zur Okkupation nicht weniger als zwölf Wali einander abgelöst! O periodu namjesnikovanja valije Šerif Osman-paše, pisalo je i više bosanskohercegovačkih historičara. Između ostaloga vidi: Azem Kožar, *Sjajno doba Bosne (1861-1869)*, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, broj 8, sv. 2, Tuzla, 2007, 9-17.

6 Tewdžihat.

Ostdeutsche Post, *Ost und West* i drugi.⁷ Povod da se istraže zastrašujući događaji koji su se navodno dogodili u Ejaletu Bosna bio je i Memorandum koji je upućen osmanskoj vladi od vlasti iz Srbije. Konzuli su se odazvali pozivu da provjere navedene događaje. Ustanovili su da se mnogi od njih nisu ni dogodili, da nema naselja u kojima su se dogodili, i sl. Sve te vijesti su imale sasvim planirani učinak kojima se trebalo evropskom stanovništvu prikazati stanje u Ejaletu Bosni i Osmanskom carstvu u cjelini, kao neizdrživo za stanovnike, posebno hrišćanskom. Time je trebalo opravdati rasparčavanje Ejaleta Bosna i priključenja njegovih dijelova susjednim državama u prvom redu Srbiji, Crnoj Gori ili Austrijskom carstvu.

Svi ovi događaji mogu se pratiti u arhivskoj građi još od sredine XIX stoljeća. Tako je František Zach u Beogradu organizirao praćenje prilika u pograničnim ejaletima Osmanskog carstva. Sa spoljnopolitičkih prilika je Zach prešao na unutrašnjopolitičke odnose turske i srpske. Na čelo svog razmatranja Zah je stavio mogućnost raspada Turske i stvaranje na njenim ruševinama nezavisne slavenske države u Evropi. Nije bio za to da se Osmansko carstvo sruši odjednom, jednim udarcem, nego je davao prednost njenom raspadu putem postepenih rekonstrukcija. Dizati Slavene protiv Turaka da ih protjeraju iz Evrope, to bi značilo raditi za Rusiju. Davao je prednost radu na zbližavanju i jedinstvu Slavena, na čemu je vidio garanciju njihove buduće nezavisnosti. Prvu etapu ovog rada vidio je u stvaranju čvrste baze za ujedinjenje, a smatrao je da je za to najpogodnija Srbija. Ako bude građanski i vojnički dobro organizirana, postaće kao država uzor ostalim narodima koji će tražiti njeno prijateljstvo i slijediti njen primjer. Zato se nadao da će Srbija stati na čelo bratskih državnih tvorevina kao što su Bugarska i Bosna i Hercegovina.⁸

Buntovni krajiški nezadovoljnici bili su stalna meta osmanskih vlasti. Preteče Petra Pecije Petrovića, Marka Bajalice, Ostoje Kormanoša i drugih ustaničkih vođa među pravoslavnim svijetom, bili su među muslimanima Omer Redžić, vrnogrački kapetan, Alija Kedić, cazinski ajan i Ibrahim Kapić, a pored njih još mnoge grupe i grupice koje su se

⁷ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861–1869*, Orašje, 2005, 300–304.

⁸ *Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843–1848)*, Uvod i izbor, Vaclav Začek. Urednik Milorad Ekmečić, Sarajevo 1976, 17.

supotstavljale osmanlijskoj politici u Bosni. Početkom 1848. godine, valija Mehmed Tahir-paša poslao je u Bosansku Krajinu Mustafa-pašu s ovlaštenjem da u pregovorima s navedenim dade i garanciju da će im se njegovim posredovanjem oprostiti sve pogreške čim zatraže pomilovanje i pokaju se za svoje buntovno djelovanje, oštro kritikovanje društvenog uređenja, kršenje zakona i remećenje mira u zemlji. Umjesato traženja amnestije, buntovni Krajišnici odgovoriše, da se ne pokoravaju ni presvijetlom caru, a još manje namjesniku. Na tako smjele izjave namjesnik je 18. februara 1848. godine poslao ekije-i kostajničkom mutesellimu naređenje da se navedeni pohvataju i okovani u Sarajevo pošalju.⁹

Ruske novine su od samog početka, dakle od uspostavljanja ruskog konzulata u Sarajevu, zastupale stav da je hrišćanska, a posebno pravoslavna religija u Bosni i Hercegovini ugrožena i da je neophodno podržati borbu seljaštva za oslobođenje od osmanske vlasti. Iako ni novine ni izvještaji ne stoje na pozicijama povjerenja prema provođenju reformi u duhu Hatihumajuna, novine su nastojale da objelodane sve važnije dokumente koji pokazuju da se reforme u Bosni i Hercegovini ne sprovode. Tako je *Московский инвалид* gotovo u cjelini publikovao zahtjev koji je posavska seljačka deputacija podnijela osmanskom poslaniku u Beču u februaru 1858. godine. Na osnovu građe u arhivima u Rusiji, Ibrahim Tepić konstatuje: „Dok među konzulima i njihovim izvještajima nailazimo na relativno male razlike u mišljenjima o prilikama u Bosni i Hercegovini, dotle se u štampi to pitanje postavlja u zavisnosti od političke orijentacije lista. Slavjanofili su na čelu sa I. S. Aksakovim u listu *День* svim silama nastojali propagirati borbu hrišćana Bosne i Hercegovine.¹⁰

Kraljevina Pruska ustanovila je promjenu u svom diplomatskom predstavništvu u Vilajetu Bosna proširivši njegovu djelatnost na cijeli

⁹ Hasan Škapur, *Odnos osmanskih vlasti prema bosanskom ustanku (1875-1878)*. Sarajevo, 2017, 311.

¹⁰ Ibrahim Tepić, „Upoređivanje vrijednosti podataka iz ruske arhivske građe i podataka iz javne publicistike za istoriju Bosne i Hercegovine od 1850. do 1875. godine“. *Međunarodni naučni skup Problemi istorije Bosne i Hercegovine 1850–1875*, Sarajevo 13–15. maja 1986, Sarajevo 1987, 142, 143.

Sjeverno-njemački savez. Konzul je i dalje ostao dr Otto Blau koji je objavio ovu promjenu prilikom isticanja zastave.¹¹

Iz izvještaja Franca Plehačka od 22. februara 1868. proizilazi da je na zapadnoj granici Vilajeta Bosna vladao mir, dok je na istočnoj granici zapaženo izvjesno komešanje. Inače je u većem dijelu Vilajeta Bosna bilo dosta mirno jer je bila uvedena „teritorijalna milicija“ koja je održavala red. Ipak, uopšteno se govorilo o mogućnosti rata, tim prije što je na zahtjev valije Šerif Osman-paše dostavljeno 5.000 pušaka ostraguša. Osmansko stanovništvo Vilajeta Bosna nije imalo povjerenje u puške ostraguše i više je cijenilo svoje staro oružje; biće prije da je ovo zbog toga što cijena pušaka višestruko premašuje proizvodnu cijenu ovog oružja, a kružile su vijesti da je naručeno još 15.000 ostraguša, kako je konzularni agent iz Brčkog izvijestio Generalni konzulat. U ratne pripreme spadalo je upućivanje brigadnog generala Ali-paše u Novopazarski sandžak da bi pripremio za odbranu tamošnja utvrđenja, ali i organizirao izgradnju puteva i uspostavu telegrafskih linija. On se, po obavljenom zadatku, vratio u Sarajevo koga su na povratku pratili Mustafa Asim-paša, zamjenik komandanta divizije u Sjenici te pukovnik Ahmet-bej i Munib-bej, inače generalštabni oficiri.

Konzularni agent iz Brčkog izvijestio je i o izgradnji utvrđenja u Brčkom i prispijeću više buradi sa telegrafskom žicom i izolatorima, od čega je jedan dio proslijeđen u Bijeljini radi uspostave telegrafske linije Bijeljina Zvornik, a ostatak bi se trebalo upotrijebiti za uspostavu telegrafske mreže između Brčkog i Bijeljine.¹² Uskoro, već 28. marta 1868. nastupio je na dužnost austrougarskog generalnog konzula Štefan Hercfeld koji je u svom prvom izvještaju opisao stanje u Vilajetu

11 HHStA W, PA XXXVIII/ GK Sarajevo. Izvještaj br.1, Franc Plehaček fon Bojstu, Sarajevo, 8. januar 1868. Konzul Kraljevine Pruske dr Otto Blau obavijestio je Generalni konzulat 31. decembra 1867. da ga je car imenovao za konzula Sjevero-njemačkog Saveza i da će u tom svojstvu nastupiti na dužnost 1. januara 1868. Već 4. januara dr Blau poslao je Austro-Ugarskom Generalnom konzulatu da će Konzulat Sjeverno-njemačkog Saveza 5. januara podići zastavu Saveza te ga je zamolio da „uljepša ovu ceremoniju“. Isticanju zastave na Konzulatu Sjeverno-njemačkog saveza prisustvovali su osim svih diplomatskih predstavnika i Šerif Osman-paša, brigadni general Ahmet-paša i najviše službenici: mufetiš, mektubdži, defterdar, te katolički sveštenik i neki Nijemci koji su živjeli u Sarajevu.

12 HHStA W, PA XXXVIII/ GK Sarajevo. Izvještaj br. 3. Franc Plehaček fon Bojstu, Sarajevo, 9. februar 1868.

Bosna. „Raspoloženje stanovništva u ovoj pokrajini je mirno, uprkos mnogobrojnim glasinama o uvođenju tanzimata, procjeni imanja i okupljanju bašibozuka“. Primijetio je ipak da su lokalne vlasti ozbiljno zabrinute stavom Crne Gore. S jedne strane, vlasti su saznale iz svojih izvora da je poruka Ristića rezultirala privremenim sporazumom, dok s druge strane one vjeruju da će knjaz oružanim provokacijama poduprijeti svoje zahtjeve koje je već osmanlijska vlada odbacila. Zato su u Nikšiću gomilane zalihe hrane i raspoređivale nove vojne snage. Među pravoslavnim stanovništvom raširila se vijest da Crna Gora želi da predloži razmjenu teritorija i taj prijedlog je već naišao na snažnu podršku velikih evropskih sila. Iako je generalni konzul naglasio u ovom izvještaju da je proveo suviše malo vremena da bi mogao podnijeti iscrpniji izvještaj o „zamršenim prilikama u ovom vilajetu“, ipak je naglasio „da ovdje vidi veoma malo opasnosti od neke pobune Slavena“. Zaključio je to po tome jer je ruska agitacija zasada prekinuta, a malobrojni panslavistički agitatori su većinom austrijski podanici, „čije se veze najprije moraju tražiti u Zadru i Zagrebu, nego u Beogradu i Petrogradu“. Begovi su bili potpuno naklonjeni Austriji i sve više je među njima raslo raspoloženje da u krajnjem slučaju ako bi navalili Srbi-pravoslavci na Bosnu, treba zatražiti pomoć od susjedne Austrije“. ¹³

Još u svom izvještaju od 12. maja 1866. austrijski Generalkonzulat je izvijestio grofa Mensdorfa da je Šerif Osman-paša u pratnji vojnog zapovjednika Faik-paše, te blagajnika (muhasebedžije), kancelara (mektubdžije) i Konstant-efendije 10. maja otputovao u Mostar, da bi, kako se tvrdi, „bio bliže Crnoj Gori“ sa čije se strane očekuje napad na Hercegovinu. On je dalje tvrdio da se Srbija, čiji knez vjeruje, kako se prenose glasovi, „da mu je misija da oslobodi Bosnu od osmanskog jarma“, i priprema upad u Bosnu „čim topovi zagrme u Evropi“. ¹⁴ Iako je valija trebalo da se sa puta po Hercegovini vrati u Sarajevo 14. juna 1866., nije se vratio, nego je, navodno, produžio u Klek i Sutorinu da

¹³ HHSStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo. Izvještaj br. 1, Štefan Hercfeld fon Bojstu, Sarajevo, 28. mart 1868.

¹⁴ HHSStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo. Izvještaj br. 18. rez., Relja grofu Mensdorfu, Sarajevo 12. maja 1866. Relja u ovom izvještaju dodaje da neće da dosađuje grofu Mensdorfu saopštavajući razne vijesti koje se svaki čas šire u Sarajevu i „koje su po mom mišljenju nevjerovatne i potpuno izmišljene“.

tamo dočeka osmanske eskadre. O tome su se, kako je izvijestio austrijski Generalkonzulat, u Sarajevu razvezale svakojake vijesti kao od onih na primjer dolazak Garibaldija u Dalmaciju, pobune u Crnoj Gori i Srbiji do onih „hiljadu drugih nevjerovatnih vijesti“. Ipak, kancelista Relja je bio određeniji: da li je neka osmanska eskadra upućena u enklave Klek i Sutorinu, i sa kojim ciljem meni nije poznato, ali ono što znam pouzdano je to da je ovdje bar Bosna mirna, i ne pretendujući na to da budem prorok, mislim da će Srbi ili Crnogorci ako napadnu Bosnu naići na razočarenje, ako računaju na pomoć svojih jednovjernika, koji su, besumnje, fanatici u pogledu religije, ali uostalom ne tjerajući s pravoslavljem do mučeništva“. To se ne odnosi na katolike, nastavlja Relja, „koji su svi u rukama franjevac, zatrovanih protiv pravoslavnih i u svakom slučaju oni su prije aveti nego ljudi; patnje su ih utukle kao i neznanje u kome su ih odgajali svećenici koji više vole da grade samostane i mnoštvo crkava umjesto da ih prosvjećuju“. ¹⁵ Kancelist Relja je u svom izvještaju od 2. januara 1866. godine nagovijestio Mensdorfu kako mu je inženjer Konrad tvrdio da je otkrio mnoštvo rudnika po okolini Sarajeva, i to uglja, žive pa čak i zlata u manjoj količini. Relja piše kako mu je Konrad „pokazao uzorke ruda i uvjeravao me da nigdje nije vidio tolike količine minerala nagomilanih na relativno malom prostoru“. Konrad mu je još rekao da će uskoro otputovati u Istanbul da bi o svojim nalazima upoznao osmansku vladu. ¹⁶

Putovanje u Mostar, Klek i Sutorinu mušira Abdi-paše sa zadatkom da utvrdi stanje tamo raspoređenih osmanskih posada predmet je izvještaja Relje grofu Mensdorfu od 21. jula 1866. godine. On je izvijestio 5. jula da je general Abdi-paša već bio stigao u Sjenicu sa četiri baterije izoluenih topova. Čim se osposobe putevi ova artiljerijska oruđa biće pretransportovana i postavljena na utvrđenja u Travniku i Banjaluci. Ovdasnji „slovenski list“ *Bosanski vjestnik* „ne može više da prikriva svoju tendenciju: kao *Napredak* i *Zastava* i *Bosanski vjestnik* je izričiti pobornik takozvanog slovenskog pravoslavlja sa devizom: „Radije Turci

¹⁵ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo. Izvještaj br. 18. rez., Relja grofu Mensdorfu, Sarajevo 14. juna 1866.

¹⁶ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo. Izvještaj br. 18. rez., Relja grofu Mensdorfu, Sarajevo 14. juna 1866.

nego Hrvati“, jer ovi posljednji predstavljaju Slovene katoličke vjere“. Kako je pretpostavljao Relja, Hrvati predstavljaju Slovene katoličke vjere, a „Hrvatska je krunska zemlja Austrije“. Ovi listovi su ljuti na austrijsku vladu, pa u namjeri da naškode Hrvatima rugaju se Austriji i pokušavaju da je ponize pred svojim jednovjernicima. „Ti su korifeji s radošću saznali za objavu rata Italije i Pruske Austriji“. *Bosanski vjestnik* je taj događaj kao i poraz austrijske vojske kod Königrätza i Sadove objavio u posebnom izdanju i to opisao „najdrečavijim bojama“ i to tako kao da je cijela armija potpuno uništena; pobjedu austrijske vojske kod Kustoce jedva je bila pomenuta, pa iako sam ja uredniku (austrijskom podaniku) poslao bečke novine s dotičnim telegramom i izvještajem za njih ipak nije mogao da nađe slobodan prostor, kao ni u *Vjesniku* u posebnom izdanju. Osim toga u toj namjeri ignoriše *Bosanski vjestnik* postojanje katolika u Bosni, hvali samo pravoslavne i budi njihov vjerski fanatizam. Podražavajući politiku ruskih konzula, *Bosanski vjestnik* hvali nemoćnu osmanlijsku vladu koja više ne može da ulije nikakav strah, a naprotiv grdi katolicizam i njegovo svećenstvo i htio bi da u Bosni ima samo grčko-istočnih seminara i drugih kakvih teoloških zavoda kako bi održavao religioznu mržnju između katolika i pravoslavnih.. Pri tom, možda je urednik lista o kome je riječ, više uvjeren u vrijednost ruske rublje no pravoslavnih dogmi, pošto je on protestant.¹⁷

Gubljenjem teritorija u Italiji, učestale su vijesti da bi Austrija mogla nadoknaditi te teritorijalne gubitke na račun Osmanskog carstva, aneksijom Bosne i Hercegovine. Otkako su novine stavile u opticaj ovu mogućnost o aneksiji Bosne i Hercegovine Austriji kao kompenzaciju za Veneciju, porasla je i „mržnja ultra-pravoslavaca“ protiv Austrije; prije nekoliko dana ti su fanatici išli dotle da su proricali kraj Austrije i proširili vijest da su Prusi već u Beču i da je austrijski car pobjegao u Zagreb.¹⁸

Osim gradnje puteva i administrativne reforme Vilajeta Bosna, u vrijeme Šerif Osman-paše poraslo je interesovanje i za rudna

17 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, K 171, Izvještaj res., br. 30, Relja grofu Mensdorfu- Pouilly. Sarajevo 21. juli 1866.

18 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, K 171, Izvještaj res., br. 30, Relja grofu Mensdorfu - Pouilly. Sarajevo 21. juli 1866.

bogatstva. Bilo je to vrijeme kad je započelo istraživanje rudnih bogatstava u Bosni koje je vršio inženjer rudarstva Conrad. Kancelista Relja se pobrinuo da dobije izvještaj o rudnicima žive na Uncu (Inac) nedaleko od Kreševa u Bosni te ga prenio austrijskoj vladi u Beč. Do tada je već bilo poznato da se živa u Bosni nalazi na mnogo mjesta ali je najpouzdanije i istovremeno najunosnije ono na planini Inac u kome se ona eksploatisala. Moćna, preko 3000 visoka planina Inac leži 1 i 1,2 čas sjeverozapadno od Kreševa, sastoji se od glinenih škriljaca s moćnim krečnjačkim naslagama i u svojoj utrobi krije mnoge i bogate rude od kojih je dosad gvozdena ruda bila uglavnom predmet rudarskog dobijanja. Na njenim padinama do grebena uspijevaju raskošne šume bukvi i jela dok je njeno podnožje okruženo dobrim ispašama. Nigdje se ne nailazi na naselja; samo u podnožju jugozapadnog obronka podignute su tri drvene kolibe u kojima stanuju radnici.¹⁹

Prilikom traganja za novim nalazištima gvozdene rude na sjeverozapadnoj padini Inča otkrivena je tako značajna živina ruda koja se sastoji samo od cinobera. „Tadašnji radnici bili su veoma iznenađeni prilikom svojih istraživanja kada su naišli na metalnu živu koja se postupno sakupljala u pukotinama planine uslijed razlaganja cinobera te im je to posebno skrenulo pažnju na tu rudu“. Vađenje žive je donosilo obilatu dobit, pošto su je Jevreji dobro plaćali po sadržini zlata a njeno dobijanje nije tražilo mnoge teškoće. Zato su radnici ograničili čitavo svoje poslovanje samo na eksploataciju cinobera. Na sjeverozapadu Inča i gotovo u podnožju planine uočavala su se tri okna koja su ležala u jednoj liniji na međusobnoj udaljenosti od 10 do 30 koraka. Najzapadnije okno je bilo korišćeno samo za dobijanje gvozdene rude, no sada je potpuno zapušteno tako da se vidjelo samo jedno neznatno vrtlo sa hrpištem. Oba druga okna koja se s ovim graniče postavljena su smo za dobijanje cinobera, imaju presjek od 1,11 aršina a izdubljena su 10 aršina. Od najdublje tačkastih okana povučene su ka sjeveru u planinu galerije u dužini od 30 do 70 aršina te je vađen cinober koji se nalazio u tim hodnicima. Kada se pri daljoj eksploataciji tih hodnika više nije nailazilo na rudu, napušteno je vađenje prije otprilike tri godine tako da su i

¹⁹ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, K 171, Izvještaj res., br. 30, Relja grofu Mensdorfu -Pouilly. Sarajevo 14. juna 1866.

hodnici, kao i okna, dijelom zapušteni te se po njima može voziti samo uz opasnost po život te stoga nisam mogao da razgledam unutrašnjost jama.

Po svemu što sam mogao da saznam, piše Konrad u svom izvještaju, uglavnom iz pričanja tadašnjih radnika o toj eksploataciji u rudarskim jamama, što je potvrđeno ne samo iskopima koji tamo još postoje kao i preostalim uzorcima ruda, kao i po svemu što znamo o javljanju cinoberske rude na drugim mjestima, gdje već stoljećima postoji obilna i unosna rudarska eksploatacija, jasno i očigledno proizilazi činjenica što se cinober na brdu Inač javlja više u ležištima no u žicama od velike važnosti koja pri racionalnom rudarskom i topioničarskom iskorištavanju stavlja u izgled kako vladi tako i privatnoj spekulaciji izrazito bogatu rentabilnost.

Za obrazloženje rečenoga inženjer Conrad je naveo sljedeća razjašnjenja.

Žica koja, kako se opravdano može zaključiti prema postojećim prokopima, mora imati znatnu moćnost od nekolikon aršina i obrušava se gotovo vertikalno, sadrži živu kao cinober, jedinjenje žive i sumpora. Njena ispuna masa sastoji se uglavnom:

- 1/ od ulomaka jalovine i to samo gdje žica posjeduje znatno proširenje;
- 2/ od crne gline koja je ponekad veoma tvrda.
- 3/ od kalcita i mrkog kreča, koji su karakteristična žična jalovina cinobera.

Kalcit se javlja dijelom kristalisan dijelom jedar dok se mrki kreč pojavljuje kao jedar.

Rudovitost se sastoji od:

1/ cinobera, koji se provlači dijelom kao povlata, ali se uglavnom u višestruko račvastim ocepima moćnosti od 1 do 5 centimetara provlači kroz kalcit i mrki kreč. Ponekad su dobijeni komadi jedrog cinobera u težini od 10 do 12 i više kilograma. Cinober je dijelom u kristalnim masama, dijelom loptast, grozdast, vlaknast i zemljast. Ima odličan dijamantski sjaj i grimiznu boju, koja pri padajućoj svjetlosti prelazi u olovno sivu. Prema preduzetom ispitivanju u čistim komadima sadržina iznosi 85% žive a 15% žive u prosjeku u dobijenoj masivnoj stijeni. Cinoberske kore koje se prevlače preko šupljina u kamenu, obložene su gotovo uvijek jednim žućkasto-mrkim, često mrko-crno obojenim

zemljastim mrkim krečom koji potiče iz preobražaja karbonatnog nigdula (nygdul-?) mangana i gvožđa u (nejasna riječ) mangana i gvožđa, na koji naliže kalcit u pojedinačnim kristalima i na to se ponovo izlučuje cinober u kristalastom obliku.

2/ U gvozdenim rudama: piritu, sfaleritu, zlatu i td.

Pirit se nalazi rijetko i u veoma tankim lamelama; izgleda da je on akcesorni sastavni dio žične mase. Cinkova blenda i zlato se javljaju samo sporadično udruženi s piritom. U uzorcima cinobera koji su mi stajali na raspoloženju nisam mogao pomoću analize da dokažem postojanje zlata u cinoberu, ali ću to i dalje nastaviti istraživati, pokušavajući da pribavim još veći broj uzoraka ruda. No da je zlata moralo biti u živi sa Inča očigledno je dokazano prodajom žive, pošto su Jevreji plaćali onu živu koja je sadržavala zlato po 8 groša oku, dok su za živu bez sadržaja zlata davali samo po 4 groša za oku. Po mom mišljenju mora sadržavati zlato onaj cinober koji je udružen sa piritom i cinkovim sulfidom i iz toga ću razloga pokušati da pribavim komade cinobera iz te zone za dalju analizu. Dosadašnja eksploatacija rudnika žive na Inču vođena je tako neznačajki da je pravo čudo što je postignut tako povoljan rezultat.

U Bosni se uopšte, čim se ne obavljaju površinski i kamenološki radovi, preduzimaju preoravanja okana od kojih se potom traga za ležištima ruda po hodnicima (jamama), a da se pritom ne primjenjuju šumarske ili drumske gradnje. To izgleda da je navika naslijeđena iz najdavnijih vremena, koja nije samo pogrešna već je i veoma skupa. I tako su, kako je gore već pomenuto, za korišćenje ležišta žive na Inču iskopana dva okna široka jedan kvadratni aršin i 10 aršina duboka i od najniže tačke dijagonalno razrivena ležišta rude na dužini od 30 do 70 aršina. Hodnici su ponekad veoma niski te se kroz njih može provlačiti samo puzeći, u svakom slučaju je stijena na tim tačkama bila tako tvrda da radnici nisu mogli dobro da je obrade sa svojim alatom koji se obično sastoji od pijuka, palije i lopate.

Ruda i kamenje se iznosilo iz okna u malim drvenim košarama koja hvataju otprilike $\frac{3}{4}$ kubne stope; njih radnici pune na mjestu gdje se ruda kopa a zatim ih nose jedva prohodnim hodnicima uz mnoge teškoće do okna i tu ih konačno užetom pomoću čekrka podižu uvis. Ako se uzme u obzir gubitak u vremenu i u radu pri tom nesavršenom

vađenju, ne može biti govora o tome da se eksploatacija isplati. Isto je tako je bilo pogrešno i dobijanje same rude, pošto radnik vadi samo onu rudu koja je na površini pri njegovom vađenju u hodniku, tako da se veoma često događa da je gotovo sa rudarenjem čim se prođe kroz ležište rude. Na taj način nailazimo kod ovdje spomenutih rudnika žive na Inču gdje je u svakom slučaju veoma moćno ležište živine rude, koje je eksploatacijom u hodnicima otvoreno do 50 aršina moćnosti, bilo prođeno, tako da su radnici prije tri godine stigli na njegov kraj i da su više dana radili u jalovom kamenu brda. Ta se vrsta vađenja rude nazivala vađenje nadohvat /Raubbau/ i nikad ne odgovara očekivanjima koja se u njega očekuju. Ako se hoće da se predoči trajno rentabilno rudarenje na ležištima živine rude, potrebno je da se, ispod sada postojećih okana u dolinskoj padini, postavi potkop iz koga će, pomoću šumskih drumskih prerova moći da dobiju i kroz taj potkop istovremeno iznesu na površinu rude kao i jalovina. Za takvu eksploataciju moralo bi se, dakako angažovati kvalifikovane rudare, koji su vični bušenju i miniranju /pomoću baruta/, pošto ovdašnji radnici, koje sam ja upoznao, nisu pogodni za takve rudarske radove.

Topljenje živinih ruda je dosad vršeno na veoma primitivan i pogrešan način, tako da je pri tom dolazilo do veoma velikih gubitaka žive te ne može da se smatra kao mjerilo za dobijanju žive iz ruda. Topioničar, koji je tada tretirao rude na živu, saopštio mi je svoj postupak koji se sastojao u tome da je rudom bez ikakvog dodatka punio zemljane lonce i oko njih raspaljivao ćumur da bi istjerao zaparljivu živu. Te isparljive živine pare provodio je najprije kroz jednu rupu na dnu lonca, dakle naniže, a kasnije kroz jednu cijev koja je bila povezana jednom prečicom koja je prilijepljena pomoću ilovače na lonac, i koja je paru sprovođila u jednu posudu s vodom da bi se kondenzovala, dakle nagore. Po oba ta postupka nije uopšte dobio živu, a u većini slučajeva dobio bi samo malo putem destilacije. To je veoma lako objasniti, prvo, zato što zemljani lonci lahko naprsnu i stoga propuštaju živinu paru, a drugo i zato što su za razlaganje cinobera potrebni izvjesni dodaci kreča ili metalnog gvožđa s kojima sumpor stupa u jedinjenje te tako oslobađa živu.

Očevidno da je rudarski inženjer Konrad poznao postupak dobijanja žive, pa ističe da ne bi trebalo da izgleda bez interesovanja da

se u nastavku dâ nekoliko bilježaka o radnicima žive u drugim zemljama i o njihovoj eksploataciji, pogotovu što je živa od svih metala ona čija se eksploatacija najviše zanemaruje uprkos tome što je ona veoma tražen proizvod čija je cijena uvijek visoka. Od dosad poznatih ležišta žive u Austriji, Toskani, Portugalu, Španiji, Meksiku, Peru-u, Kaliforniji i Kini samo se nekolicina eksploatišu, dok u Africi, Australiji i Aziji, uključujući i Sibir nema živinih ruda.

Kina utroši svu živu koja se tamo vadila i nabavljala još iz Kalifornije. Španija je posjedovala rudu žive u Andaluziji, na granici Estramadure, u obroncima Sijera Morene, veoma bogate rudnike žive u Almadenu, čija se ruda javljala uglavnom u obliku cinobera i davala godišnje 1,000.000 kilograma /20.000 centi, ne metričkih/. Prema sadržaju rude razlikuju se razne vrste: prva vrsta, skoro čisti cinober, daje pri topljenju prosječno 15 do 20 % žive, druga i treća vrsta 4 i po do 6% odnosno 1/4 do 3/4%.

Živini rudnici Austrije nalazili su se u srezu Idrija, gdje se od 15 stoljeća bez prekida eksploatiše cinober i godišnje daje oko 165.000 kg žive. Ugarska i Transilvanija proizvode oko 8.000 kg žive; srednji sadržaj destilisanih ruda iznosi 3,26%, od čega se dobija 2,36%. Po pravilu, od cinobera se dobija polovine njegove težine metala. Rudnici žive u Peru-u nalazili su se u Huancavelica, čija eksploatacija godišnje može da dâ oko 336.000 kg a to je jedva dovoljno za amalgiranje tamošnjih srebrenih ruda, tako da još mnogo žive uvozi iz Španije. Tamošnja ruda je cinober čiji prosječni sadržaj iznosi 5% a od toga se vadi 1,3/4 do 2% žive.

Ležište živinih ruda u Kaliforniji, koja su otkrivena 1850., a eksploatišu se od 1852. I sve se više eksploatišu, sada su najbogatija u svijetu i godišnje isporučuju preko 1,000.000 kg žive koja se koristi u topionicama srebra u Meksiku za amalgamizaciju srebrnih i zlatnih ruda. Može se uzeti da ukupna proizvodnja žive u čitavom svijetu iznosi 3,500.000 kg a cijena mu varira od 3 do 4 franka po kilogramu.

Inžinjer Conrad je opisao primjenu žive koja se veoma mnogo koristi pri amalgamizaciji zlatnih i srebrnih ruda: u Americi, Njemačkoj, Ugarskoj i Rusiji i kao što je poznato upotrebljava za toplomjere a u vezi s drugim materijalima daje niz važnih preparata koji se koriste kako za tehničke, tako i za medicinske svrhe. Od njegovih jedinjenja s

metalima, amalgama treba istaći posebno one sa zlatom i srebrom, koji služe za pozlaćivanje i posrebravanje u vatri, kao i ona sa kalajem, koja se upotrebljavaju za oblaganje ogledalskog stakla pri izradi ogledala. Među ostalim jedinjenjima su najvažnija vještački cinober koji se dobija potpunim miješanjem žive sa sumporom i potom sublimiranjem, kao i jedinjenja sa hlorom, itd., itd.

Na kraju svog izvještaja, Conrad je zaključio da bi ležišta živinih ruda na Incu trebalo podvrgnuti temeljnim ispitivanju, najprije zbog njihove bogate sadržine i visoke dobiti koja iz tog proizilazi, a potom i zbog znatne važnosti u nacionalno-ekonomskom smislu, ne samo da bi se konstatovala moćnost i čitavo stanje ležišta, već i zato da ih se ukoliko stavljaju u izgled višegodišnju obradu koja bi se bogato isplaćivala. U šta se, prema raspoloživim podacima, jedva može da posumnja, te prepustiti privatnoj spekulaciji, ako zemaljska uprava ne namjerava sama da ih dalje iskorištava. Iz toga bi trebalo da proistekne, kako na jednoj, tako i na drugoj, strani bogat izvor prihoda za vladu a osim toga bi se značajno podiglo blagostanje tamošnjih stanovnika, koji sada veoma malo zarađuju. No, pošto je rad u oknima samo, kako je naprijed već napomenuto, obavljen bez ikakvog znanja i pošto je napuštanjem prokopa od prije tri godine i lomovima koji su usljed toga nastali nije moguće bez opasnosti po život sprovesti obilazak unutrašnjih prostorija, to bi najpreči i najpotrebniji radovi trebalo da se sastoje s jedne strane utvrđivanju poplata i puteva postojećih galerija i u poprečnim prokopima, kao i u proširivanju okna, a s druge strane bi trebalo započeti s istraživačkim radovima koje treba izvesti pri izbijanju ležišta ili na drugim tačkama u okolini. Na taj bi način bi se mogli da obrazlože dalji prijedlozi o načinu kako da se uredi njihovo korišćenje koje bih ja započeo pomoću potkopne eksploatacije zbog lakšeg iznošenja i zbog postavljanja temeljnih prerova radi boljeg dugotrajnog dobijanja rude. Tu postoje svi elementi za rentabilno vađenje ruda, pošto u neposrednoj blizini stoje na raspolaganju dovoljne količine drveta za jame i topionicu kao i značajne vodene snage. Osim toga već je dovršen kolski put od Kreševa do glavnog drumu, tako da je uspostavljena komunikacija s glavnim mjestima. Samo bi se transport rude od jame do topionice morao

obavljati konjima, ali to, zbog male udaljenosti, ne bi uzrokovalo znatne troškove.

Velika nezgoda je osjetan nedostatak dobre radne snage pošto pravi specifični rudarski stalež ne postoji, a s obzirom na izolovanost rudnika kao i prekida rada do kog dolazi po nekoliko puta godišnje, nije moglo da se takva radna snaga obrazuje. Ima samo veoma malo stalnih jamskih radnika koji od mladosti iz godine u godinu silaze u jamu, ali i od njih veći dio se bavi radom u rudniku samo kada ne nađu nikakav drugi posao. Prema tome, već sada bi trebalo angažovati nekoliko jamskih radnika s jednim vještim majstorom (nadzornikom) koji bi postupno priučavali ovdašnje stanovništvo radovima u rudniku a i radi sigurnosti potrebno je ustanoviti blagajnu u koju će budući radnici uplaćivati odgovarajuće novčane doprinose od svoje nadnice i iz kojih će, u slučaju bolesti, imati besplatnu ljekarsku njegu, lijekove i izvjesnu novčanu potporu, i tako ih više privlačiti i vezati za rudarski stalež.

U početku, za istraživanje ležišta živine rude, kao i za angažovanje stranih rudara, trebalo bi da bude dovoljan kapital do 100.000 groša. Taj bi kapital, pri iskorišćavanju ležišta rude ne samo bio ubrzo amortizovan, već bi davao i visoke kamate. Slobodan sam stoga, zbog važnosti i budućnosti ležišta živine rude na Incu, da Vašoj ekscelenciji podnesem prijedlog „da izvolite odobriti sljedeću molbu: odobriti kapital do 100.000 groša za istraživanje ležišta živine rude na Incu kao i za angažovanje nekolicine dobrih rudara“.

Inžinjer Conrad se dotakao i nalazišta drugih ruda okolini Fojnice i Kreševa, pa objasnio da je ispitao još sjeverozapadni i jugozapadni dio Fojnice do 5 sati udaljenosti i rudarski istražio planine: Zec, Radovu, Rastovu, i td. koje su bogate mineralima. ***„Ne mogu a da ovim ne izrazim svoje čuđenje zbog obilja gvožđa i bakra i da to ne povežem sa tim najljepše nade za budućnost Bosne. Čovjek je u iskušenju da pokrajinu Bosnu smatra malom Engleskom zbog moćnih ležišta mrke gvozdene rude (limonita) i siderita i da ne prognoziram veličanstvenu gvozdenu industriju koja može da proizvodi sve vrste gvožđa od najboljeg čelika, od najizvrsnijeg kovanog gvožđa za grnčarstvo i umjetnički odliv.***

Pored tih moćnih nalazišta gvozdene rude nailazi se i na najbogatije bakarne rude sa sadržajem do 60% bakra iz kojih može da se proizvede

najbolji bakar, i to u velikim količinama i masi; bez velikih teškoća mogu da se dobiju i olovne i antimonove rude kao i auripigment i mogu da pruže osnovu za rentabilno rudarenje i topljenje. Primijetio sam da se na nekim mjestima javljaju nalazišta zlata, ali mi, na osnovu površnih istraživanja nisu izgledala tako znatna kao ležišta gvožđa i bakra koja odista sadrže u sebi pravi zlatan izvor. I faktički, jedna španska poslovica kaže: ***Od zlata se siromaši, srebro drži kuću a bakar i gvožđe obogaćuju***, što potvrđuju zemlje Engleska i Španija. Engleska je po svom gvožđu stekla moć i bogatstvo, dok je Španija sa svojim američkim zlatnim blagom spala u red siromašnih država. Svoj izvještaj je završio time da se bavi analiziranjem upravo pomenutih raznih ruda i o tome ću podnijeti još poseban izvještaj Vašoj Ekselenciji.²⁰

Međutim, rudarski direktor inženjer A. Konrad iz Saksonije, po izvještaju austrijskog Generalnog konzulata od 4. aprila 1868, nije se vratio u Vilajet Bosnu iz Istanbula; pretpostavljalo se da su državne vlasti zainteresirane samo za rudu zlata i srebra, a rude olovo, gvožđe i bakar smatraju „prezrenim metalima“.²¹ Na njegovo mjesto, iz Istanbula, očekivao se dolazak engleskog inženjera. Iako je Šerif Osman-paša nastojao da iskoristi rudna bogatstva Vilajeta Bosna za njen brži privredni rast, ipak se morao zadovoljiti da prvo otkloni one prepreke koje su stajale na tom putu. Vilajetske vlasti su bile na oprezu zbog sve učestalijih vijesti u ulazu u Bosnu sumnjivih stranaca. Prije izvjesnog vremena, naglašava se u izvještaju generalkonzulata od 2. septembra 1868. uhapšena su dvanaestorica navodno trgovaca koji su došli iz Srbije pod sumnjom da su ruski emisari, no ubrzo su pušteni na slobodu, ali su ipak, kao sumnjivi, ostali pod policijskom prismotrom. Da Rusi u ovim oblastima svakodnevno zadobijaju sve više uticaja, očividno je, nasuprot tome osmanske vlasti ništa nisu preduzimale protiv te ruske propagande „dok se naprotiv, ta stvar tako nastavlja – nikada ne bi mogli da naiđu

20 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, K 171, Izvještaj res., br. 35, Relja grofu Mensdorfu. Sarajevo 23. avgusta 1866. Prilog: Izvještaj A. Conrada, Sarajevo, 27. maj 1866.

21 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj res., br. 4, Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 22. februar 1868.

na bilo kakvo protivljenje osmanskih vlasti u Bosni“.²² U svom izvještaju koji je podnio vladi, kancelista Relja opisao je utisak koji je ostavio na stanovnike Bosne ustanak u Kandiji i navodni poraz „turaka“. Civilne i vojne vlasti ojađene su tim porazom, „tome su pridonijele i naše (austrijske) novine, koje od prije nekog vremena zagovaraju krstaški pohod na Istok“.²³

U Vilajetu Bosna vladao je potpuni mir. Šerif Osman-paša je „veoma spretno održavao ravnotežu između vjeroispovijesti, tako da su se uzajamni uticaji do izvjesne mjere potirali, što je omogućavalo osmanskim činovnicim uspješnu vladavinu“. Nasuprot tome, Srbi i panslavisti jednodušno su radili na tome da se kod stanovništva i osmanskih vlasti izaziva nepovjerenje prema namjerama austrijske vlade.²⁴ Inače se pravoslavno stanovništvo, kao i uvijek držalo odbojno prema stupanju u novouvedene vojne odrede. Nasuprot tome katolički svećenik je pozivao hrišćane da pristupaju u „muslimanske vojne redove“ jer je vladalo veliko siromaštvo, pa bi pristupanje dobrovoljaca donekle ublažilo nevolje siromašnom stanovništvu. Kako je izvijestio konzularni agent iz Livna u livanjskoj kajmakamiji „su turci veoma uzbuđeni zbog ubistva jednog turskog trgovca stokom u jednoj pravoslavnoj kući u Inici, a čiji su izvršiocu priznali krivicu. Jedino zahvaljujući energičnosti tamošnjeg kajmakama dosada nije bilo ispada protiv hrišćana“.²⁵

Plehaček je svoj izvještaju od 4. aprila 1868. godine započeo konstatacijom da u pokrajini Bosni vlada „potpuni mir“. Šerif Osman-paša je veoma spretno održavao ravnotežu među različitim vjeroispovijestima, tako da su se uzajamni nepovoljni uticaji do izvjesne mjere potirali, što je omogućavalo činovnicima da bezbrižno upravljaju. U zadnje vrijeme i Srbi i panslavisti jednodušno su radili da se kod

22 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, K- 171, Izvještaj res., br. 35, Relja grofu Bojstu.. Sarajevo 2. septembar 1866.

23 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, K 171, Izvještaj res., br. 35, Relja grofu Mensdorfu. Sarajevo 2. septembar 1866.

24 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 2. , Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 4. april 1868.

25 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 3, Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 18. april 1868.

stanovnika, a osmanlijskih vlasti „izazove nepovjerenje prema namjerama austrijske vlade“.²⁶

I pored toga, ipak, povremeno u pojedinim mjestima razbuktao bi se „fanatizam muslimana, što se manifestiralo u ekcesima prema hrišćanima, a lokalne vlasti, u svojoj nemoći, su se više trudile da takve događaje zataškavaju nego da ih sprječavaju“.²⁷ Ovdje se generalni konzul pozvao na izvještaj konzularne agencije u Banjaluci o tome da je u blizini Bihaća jedna katolička crkva oskrnavljena pri čemu su demolirani njeni krstovi. Generalkonzul Hercfeld je zatražio od valije objašnjenje koji mu je izjavio da o „tome nema pojma“. „U čitavoj pokrajini Bosni vlada potpuni mir“ napisao je Hercfeld u izvještaju od 9. maja 1868. godine. Kad je pokrenuo sa valijom razgovor o sknavljenju katoličke crkve kod Bihaća, valija ga je uvjeravao da sknavljenja uopšte nije bilo, ali je primio izvještaj da je srušena oграда oko nekih spornih pašnjaka i da je naredio da se krivci kazne. Dodao je još da ga je austrijska agencija iz Livna izvijestila kako je došlo do incidenta prilikom Službe Božje u tamošnjoj katoličkoj crkvi, ali da su ekces izazvali pravoslavni vjernici.²⁸

Kada se knez Mihailo vratio iz Istanbula, tvrdio je kako je upoznao osmanlijsku vladu da Uzvišena država navodno nema nikakve koristi od Bosne i da joj ona samo pravi probleme: da se nameće, neprestano je uznemirava i namjerno utiče na slabljenje carstva. Čak je bila u takvom stanju da se Srbi nisu mogli sačuvati od utjecaja pobunjeničkih pokreta Crnogoraca pa su kao izgovor koristili to da politički akteri susjednih država slobodno djeluju u ovim zemljama. Ponukan ovim motivima, knez Mihailo je tražio upravu nad Bosnom i Kneževina Srbija je iznijela takav zahtjev, smatrajući da će biti lahko ostvariti ga. Dobio je odgovor da je to pitanje koje može rješavati samo Uzvišena država, jer se ono ne tiče vanjske politike, već, naprotiv, unutrašnjih poslova. Međutim, ako je nekog i iznenadilo što su Srbi otkrili tako osjetljivu stvar prije nego što se išta desilo, treba reći da to nije nešto što bi ikog trebalo iznenaditi.

²⁶ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 3, Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 18. april 1868.

²⁷ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 4, Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 2. maj 1868.

²⁸ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 5, Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 9. maj 1868.

Pretvarajući se da cijene dobročinstvo koje im je osmanska država ranije pokazala ustupajući Kneževini Srbiji tvrđave i dijelove Zvorničkog sandžaka, oni su, zapravo, kod nemuslimanskih podanika u (Bosni) gajili lažne nade. Indirektno su priznali da ih upravo oni iz Srbije podstiču i da će ih i dalje podsticati na pobune. Ovim su htjeli dati primjer i Srbima u Austriji i podstaći ih da pomažu njih, Srbe u Kneževini Srbiji. Međutim nisu uspjeli podstaći Srbe pod mađarskom vlašću, jer su ovi znali da im Mađari kruže nad glavom kao („lešinari“): beogradsko tlo i njegove zidine dugo vremena je napajala mađarska krv i Srbi su bili svjesni da im Mađari nisu to zaboravili. Namjera u osnovi ovog čina nameće potrebu da se pažljivo posmatraju srpska država i njena aktuelna politika, pošto iznosi laži kako bi više nego ikad privukle pažnju drugih država na to područje.²⁹

Bosanska vlada je dobila vijest o ubistvu kneza Mihaila 11. juna 1868. godine. Prema tome, moglo bi se predviđati da bi do ustanka hrišćana u Bosni moglo doći samo u slučaju da Srbija i Crna Gora pošalju u Bosnu umjesto gomile dobrovoljaca najmanje 20.000 dobro naoružanih vojnika i kada bi bar od jedne velike sile imali moralnu podršku.³⁰

Austrijski generalni konzul je ukazao da mu je već ranije palo u oči da su u središtu Bosne činjeni izvjesni pokušaji da se „carigradske reforme“ muslimanskom stanovništvu prikažu prihvatljivim. Ipak, sa udaljavanjem od središta Bosne i približavanjem austrijskoj granici otpor tim reformama postajao je sve jači, jer su ga lokalne vlasti prije pothranjivale nego suzbijale. „Vlasti su vještački raspirivale vjerske i nacionalne netrpeljivosti i podupirale vjerski fanatizam“. Osim toga u centru Bosne pritisak vilajetskih vlasti je ravnomjerno raspoređen na čitavo stanovništvo, a u pograničnim krajevima ovaj pritisak cijelom svojom težinom pritiskuje isključivo hrišćane. Pri tom „muslimanski begovi nekažnjivo ispoljavaju svoju mržnju prema hrišćanima, a vjerski elemenat potiskuju u drugi plan posebno svaki nacionalni srpski pokret. „Pri tome rastu nacionalne simpatije Grka prema Srbima, očigledno

²⁹ Rašid Belgradi, *Poučna kratka historija. Dodatak*. Sarajevo, 2018, 28.

³⁰ HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 10, Štefan Hercfeld baronu Bojstu. Sarajevo 13. juni 1868.

zbog svakodnevnih kontakata sa pokrajinama koje se graniče sa Austrijom“. Smijem odlučno da tvrdim, zaključuje generalkonzul, da se ovdje ne radi o nekim simpatijama između Austrijanaca i Slovena, već isključivo o srpsko-ruskim simpatijama, a one idu rame uz rame sa nepovjerenjem prema Austriji i „fanatičnoj mržnji prema Mađarima“. Hrišćani nepokolebljivo vjeruju da je priključenje Srbiji samo pitanje vremena koje će se ostvariti u njihovu korist diplomatskim putem bez prolijevanja krvi“. Zanimljivo je, produžava ovo zapažanje Hercfeld, da su istog mišljenja i Slaveni muslimanske vjere, s tom razlikom što jedni to priželjkuje drugi od toga strahuju. Dok Srbi računaju na pomoć Rusije, muslimani svoje nade polažu u intervenciju Austrije od koje očekuju da će im barem garantirati sigurnost posjeda i slobodno ispovijedanje vjere“.³¹ Da bi ovo svoje tvrđenje potkrijepio austrijski generalkonzul Hercfeld je naveo podatak da 8.000 katolika u Bosanskoj krajini pohađa crkvenu službu u jednom hambaru iako su imali dovoljno sredstava za izgradnju crkve. Kada su lokalnim vlastima podnijeli zahtjev za izgradnju crkve, on je odbijen sa obrazloženjem da se zbog velike blizine austrijske granice izgradnja crkve ne može dozvoliti. Austrijski generalkonzul Hircfeld je ovo naveo kako bi potkrijepio svoje uvjerenje da se vidi u kojoj mjeri su carigradske reforme olakšale sudbinu hrišćana u udaljenijim pokrajinama i kako je ona uočljiva upravo u okruzima koje graniče sa Austrijom. S druge strane generalkonzul je opravdavao ove mjere osmanske vlade, odnosno nepovjerenje muslimanskih državnih službenika, „jer se nije moglo osporiti da je upravo na granici rusko srpski uticaj našao svoje uporište. Odavde potiče teorija o neminovnosti pripojenja Bosne Srbiji, odavde dolaze svi „zapaljivi članci“ u panslavističkim novinama i dok se ruska agitacija u Bosni povlači pred nasilnim mjerama osmanske vlade, ona jača na Vojnoj granici.

Kad je riječ o teritoriji Vojne granice, onda je uočljivo da su ranije austrijski carski generali čvrsto držali granicu u svojim rukama, bosanski franjevci su bili poslušno oružje u rukama lojalnih episkopa,

31 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 32, Štefan Hercfeld baronu fon Bojstu. Sarajevo 28. avgust 1868. Da bih potvrdio ovo moje tvrđenje moram da navedem da je u Banjaluci 12 uticajnih i imućnih begova potajno zatražilo austrijsku naturalizaciju, što su protumačili upravo navedenim motivima.

dobro vođeni slavenski listovi budili su rodoljubive simpatije, djelatnost bosanskih katolika bila je dobro usklađena sa principima sultanove vlade i bosanska vlada je sa sigurnošću mogla računati na to da nacionalno i vjersko oružje neće biti okrenuto protiv nje. Upravo danas ta sigurnost više ne postoji. „Na granici vlada kaos panslavizma, hrvatskih i srpskih tendencija, koje ruski i pruski agenti iskorištavaju protiv vlade, bosanski franjevci su izloženi štetnim uticajima iz Zagreba, Đakova i Zadra, Rim ih razdražuje, a pocijepani su unutrašnjim svađama i srozali su se do uloge poslušnog oružja lokalnih vlasti“. Da bi se to stanje promijenilo austrijski generalkonzul je predložio:

1. Brzo rješenje pitanja Vojne granice;
2. Prenosjenje ulaznih stanica u Bosnu u nadležnost austrijskih civilnih vlasti;
3. Zamjena inače veoma zaslužnih pograničnih oficira u Banjaluci, Brčkom i Livnu koji su u svojstvu konzularnih agenata konzularnim službenicima;
4. Ograničavanje zvaničnih neposrednih veza pograničnih vlasti sa bosanskim vlastima na najmanju mjeru;
5. Stroge mjere protiv agitatora u pograničnim pokrajinama;
6. Ambasada u Istanbulu treba da zatraži da valija Šerif Osman-paša i njegova pratnja postave odgovarajuća lica za energično sprovođenje reforme.
7. Ambasada u Rimu treba da učini potrebne korake da bi se otklonile postojeće teškoće kod franjevaca;
8. Generalni konzul za Bosnu treba da dobije ovlašćenja da izvrši pritisak na franjevce da bi se povratio opravdani uticaj austrijske vlade, ali i eventualno ukidanje subvencija,
9. Sukcesivno premještanje pitomaca franjevačkog reda iz Đakova u mađarske bogoslovije.
10. Prelazeći na opšte prilike u Vilajetu Bosna ponavljam, kao u mojim prethodnim izvještajima, da sam duboko uvjeren da se još dugo ne može očekivati neka nacionalna pobuna iznutra. Ovdje su duhovi mirni u svom očajanju, poreski teret snažno pritiskuje hrišćane i smatram da misli o nasušnom hljebu eliminišu svaku pojavu neke visoke misli. Religiozni fanatizam je jedini dopušten i mogući pokret potištenih hrišćana koje

izrabljaju funkcioneri i sveštenici, kao i muslimana nezadovoljni vladom koje raspaljuje ulema, a oni su uvijek spremni da mrze Srbe. Ako je u Bosni moguć neki konflikt koji bi poremetio orijentalni mir, on će naći svoj izraz jedino u „divljanju muslimanskog fanatizma“, jer bi vlada u vilajetu bila snažna u odbrani od svakog eventualnog upada Srba i Crnogoraca, pošto bi se poslužila bašibozucima i raspaljivanjem vjerskog fanatizma, ali bi bila potpuno nemoćna da spriječi neki opšti progon hrišćana, jer za to raspolaže jedva sa 6.000 regularnih vojnika. Srpski, ruski i pruski agenti dobro znaju da je upravo u tome i jedina opasnost i izazivanje ovakvog konflikta koji bi imao za posljedicu intervenciju hrišćanskih sila i jeste njihovo živo nastojanje, kao i svih destruktivnih elemenata sa kojima su u tome složni, i to kako sa ove tako i sa one strane Save. Na ove prijedloge, svojeručno uputstvo cara Franca Josipa je glasilo: „Tražim od kancelara da o tome iznese svoje mišljenje u referatu. Franc Josip“. Uslijedio je referat ministra spoljnih poslova koji se svodio na to da su „skudni i jednostrano obojeni izvještaji austrijskih konzularnih agencija u Banjaluci i Brčkom pružale zaista tako nedovoljne i nepouz dane informacije da se austrijski generalkonzul Hercfeld osjetio pobuđen da lično obiđe odgovarajuće okruge. Izvješaj koji je podnio odražava njegove utiske koje je tamo stekao. On prikazuje snagu srpsko-ruske propagande čije središte on premješta na Vojnu granicu i nepovjerenje koje zbog toga stalno pokazuju turske vlasti i muslimansko stanovništvo prema tendencijama na granici, a posebno, iako bezrazložno, i prema austrijskoj vladi. Pod utiskom ovakvih prilika generalkonzul osjeća potrebu da učini čitav niz prijedloga o kojima sada njegovo veličanstvo očekuje kancelarovo mišljenje.

Tako se za rješavanje ubrzanog rješavanja graničnog pitanja Vojne granice i granice s Vilajetom Bosna svrsishodno mora pristupiti. Za Austriju je ovo bilo veoma važno pitanje pri čijem rješavanju prije svega trebalo uzeti u obzir i razloge unutrašnje politike – vojne, državnopravne, nacionalne, privredne i druge momente – pa kao takvo i nije spadalo u nadležnost ministarstva spoljnih poslova. Možda će inicijativa za rješenje ovog problema preuzeti sekcija predsjedništva, kao kancelarski kabinet.

Prijedlozima 2/ i 3/ tražilo se prenošenje ulaznih stanica (austrijsko osmanske carinarnice) u Bosnu na austrijske civilne vlasti i zamjena

pograničnih oficira, koji rade kao konzularni agenti u Banjaluci, Brčkom i Livnu službenicima konzulata. Ovi prijedlozi obrazlažu se nagovještajem političkih težnji na Vojnoj granici odakle ovi oficiri crpe svoja uputstva i inspiracije. Izvještaji Hercfelda o duhu koji vlada na granici potpuno se potvrđuju i u drugim izvještajima. Iako ova aktivnost na granici – kako se nažalost mora pretpostaviti – uglavnom neće biti uperena protiv integriteta Austrije, već sami kompromisi u austrijskoj politici prema Turskoj koji bi iz toga mogli uslijediti bili dovoljan razlog da se prijedlozima Hercfelda pokloni ozbiljna pažnja. U svakom slučaju važno je da se gorespomenuti konzularni agenti budu ne samo nominalno, već efektivno podređeni Generalnom konzulatu, kao što su podređeni i ostali organi u Bosni, a ne da opće sa ustanovom u unutrašnjosti zemlje koju oni smatraju svojim stvarnim pretpostavljenim.³²

Inače, kako je izvijestio tumač austrijskog Generalnog konzulata Zaks, vijesti o prilikama u Bosni, prema „dugogodišnjem pohvalnom običaju“, austrijske kordons komande na hrvatskoj Vojnoj granici šalju svojim pretpostavljenim komandama pukova, a vjerovatno i Generalnoj komandi u Zagrebu, kao i Generalnom konzulatu u Sarajevu. „Ovi izvještaji o političkim događajima u bihaćkom sandžaku sadrže pored zanimljivih bilježaka i sasvim neozbiljna iskrivljavanja istine, pa čak i potpuno isfantazirane vijesti o događajima od najveće važnosti, tako da smatram za svoju dužnost da o tome izvijestim Vašu ekselenciju“.³³ Iako je takve vijesti trebalo odmah demantirati, ipak se Zaks nije upuštao u to, niti je o tome obaviještavao pogranične kordons komande. Iz nepoznatih razloga to nije činio ni konzularni agent u Banjaluci. Osmanske vlasti su bile upoznate sa tim nepovoljnim i iskrivljenim vijestima o prilikama u Vilajetu, ali nisu na bilo koji način ispoljile svoj protest, što se vidi u odnosu prema austrijskim zvaničnicima. Tako je novi austrijski generalkonzul Soretić, izvijestio grofa Bojsta 15. maja 1869. da je došao u Sarajevo, mjesto službovanja i da je svečano dočekan, kako prilikom

32 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 32., Štefan Hercfeld baronu fon Bojstu. Sarajevo 28. avgust 1868.

33 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 7, Tumač Generalnog konzulata Zaks grofu Bojstu. Sarajevo 13. mart 1868.

putovanja iz Slavenskog Broda tako i prilikom ulaska u Sarajevo.³⁴ Uskoro je uslijedio i opoziv Šerif Osman-paše.

Izenadni opoziv Šerif Osman-paše sa položaja valije Vilajeta Bosna iznenadio je ne samo valiju nego i sve konzule, a posebno doktora Josefa Kötscheta, koji ga je pratio i veoma dugo bio u njegovoj neposrednoj blizini, obavljajući poslove koji su spadali u njegovu nadležnost, i o njemu ostavio zapis. Kako piše dr. Kötschet, Šerif Osman-paša je bio „savršen čovjek, izvrstan službenik, strpljiv filozof, dobročinitelj siromašnih, a meni je bio ne samo iskren prijatelj nego i brižljiv otac“. Tog mišljenja su bili i svi Evropljani koji su bili u diplomatskoj misiji u Sarajevu: Rousseau, Jovanović, Holmes, Blau, Haas, Moulin i Freeman. Usprkos napadima na njega iz velikog dijela slavenske štampe, njegovo ime će ostati „upisano sa zlatnim slovima u historiji Bosne“.³⁵

Rezime

Vilajet Bosna u drugoj polovini XIX stoljeća, odnosno od specijalne misije Omer Lutfi-paše (1850-1852), bio je zahvaćen uticajima susjednih država koje su, da bi ostvarile svoje dugoročne i kratkoročne planove, detaljno sakupljale podatke od interesa za njih. Za kratko vrijeme u Bosni su otvoreni konzulati i konzularne agencije velikih evropskih sila Austrije, Francuske, Engleske, Rusije, Italije i Pruske, ali nisu izostale ni Srbija i Crna Gora. Osmanska vlada nije ni pokušala da suzbija širenje uticaja na Bosnu i Hercegovinu, pa čak ni u slučaju kada su strane novine, i dopisi konzularnih agencija objavljivale netačne ili iskrivljene vijesti koje

34 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK Sarajevo, Izvještaj br. 12, Soretić grofu Bojstu. Sarajevo 15. maj 1869.

35 Josef Kötschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens, und seine Nachfolger*. Sarajevo 1909, 36. „Heute noch gedenke ich in tiefer Rührung der glücklichen Zeit Osman Paschas, dieses vortrefflichen Mannes, ausgezeichneten Beamten, duldsamen Philosophen und Wohltätars der Armen. Mir war er nicht nur ein aufrichtiger Freund, sonder ein zärtlicher Vater. Alle in Sarajevo wohhaften Europäer Rousseau,, Jovanović, Holmes, Blau, Haas, Moulin und Freeman, alle waren einig in der Wertschätzung und Verehrung Osman Paschas. Mir aber ist und bleibt es ein erhebendes Bewusstsein, ein warmherziger Mitarbe des biedereren Walis gewesen zu sein, trotz den Angriffen, denen ich dazumal in einem grossen Teile der Slawischen Presse ausgesetzt war, denn der Name Osman Pascha bleibt mit goldenen Lettern angetragen in der Geschichte von Bosnien“.

su prikazivale neistine sve s ciljem da široj evropskoj javnosti prikažu „žalosno stanje“ hrišćana u Bosni. Tako je nastavljeno i u vrijeme namjesnikovanja Šerif Osman-paše jednog od najsposobnijih osmanskih velikodostojnika. Iako je bio vidljiv napredak u Bosni i Hercegovini koji se ogledao u gradnji puteva, administrativnoj reformi, ustanovljenju vojske i, uopće istraživanju rudnog bogatstva, te bez nereda u skupljanju državnih prihoda, dopisnici stranih novina su objavljivali uglavnom netačne i izmišljenje vijesti u kojima su ovog valiju prikazivali u iskrivljenom svjetlu. Dr. Kötschet nije se dvoumio da na početku vladavinu Šerif Osman-paše svrsta u *sjajno doba* historije Bosne u Hercegovine, da bi na kraju njegove uprave taj period nazvao *zlatnim dobom Vilajeta Bosna*.

GOLDEN AGE (GLANZZEIT) IN EYALET BOSNIA - REFLECTIONS IN DIPLOMATIC PAPERS AND FOREIGN PRESS -

Summary

In the second half of the 19th century, the Vilajet Bosnia, or the special mission of Omer Lutfi Pasha (1850-1852), was engulfed by the influences of neighboring countries, which, in order to realize their long and short-term plans, collected in detail data of interest to them. Consulates and consular agencies of large European powers of Austria, France, England, Russia, Italy and Prussia were opened in Bosnia in a short time, but Serbia and Montenegro were also absent. The Ottoman government did not even try to counteract the spread of influence on Bosnia and Herzegovina, even when foreign newspapers and letters from consular agencies published inaccurate or distorted news that portrayed falsehoods in order to show the “European plight” of Christians to the general European public in Bosnia. This continued during the appointment of Sheriff Osman Pasha, one of the most capable Ottoman dignitaries. Although progress was made in Bosnia and Herzegovina, which was reflected in road construction, administrative reform, the establishment of an army and, in general, mining exploration, and no clutter in collecting state revenues, foreign newspaper correspondents reported mostly inaccurate and fabricating news reports depicted the valley in a distorted light. Dr. Kötschet did not hesitate to place the rule of Sheriff Osman-pasha in the prime time of the history of Bosnia and Herzegovina, and at the end of his reign he called that period the golden age of Vilajet Bosnia.

Prof. dr. Edin MUTAPČIĆ

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli,

Kemal NURKIĆ

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK

OSNOVNE UPRAVNO-TERITORIJALNE I DEMOGRAFSKE ODLIKE BOSANSKOG EJALETA SREDINOM XIX STOLJEĆA

Apstrakt: *Sredina XIX stoljeća je vrlo turbulentna na bosanskohercegovačkom prostoru uslijed brojnih događaja koji su u velikoj mjeri usmjeravali društvene tokove. Tu prije svega mislimo na konstantne reforme Osmanskog carstva, rasplinjavanje ideje o nacionalnim državama kod balkanskih naroda, ambicije velikih sila, te naposljetku dugotrajnu krizu koja je potresala Bosanski ejalet.*

Sve to je ostavljalo svoje posljedice na upravno-teritorijalnu i demografsku strukturu ovog ejaleta i općenito današnjeg bosanskohercegovačkog teritorija u tom periodu. Nažalost obrada iste je poprilično marginalna u našoj nauci, a noviji naučno-istraživački rezultati u Turskoj, kao i dostupnost tamnošnje izvorne arhivske građe nudi nam mogućnost jednog novog pogleda na zadanu problematiku, koja će jednim malim dijelom biti prezentirana u ovom radu.

Ključne riječi: *Bosanski ejalet, sandžaci, teritorij, stanovništvo.*

Bosanski ejalet ili Bosanski pašaluk osnovan je 1580. godine. On je tada u svom sastavu imao sandžake: Bosna, Zvornik, Klis, Hercegovina, Pakrac, Krka i Požega.¹ Ovim činom je ustvari na prostoru nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva formirana jedinstvena administrativna cjelina koja je po svojoj teritoriji premašivala i obim nekadašnjeg samostalnog Kraljevstva. Prostor današnje Bosne i Hercegovine do kraja osmanske uprave ostao je jedinstveno administrativno područje (ejalet, vilajet). Naravno, tokom dinamičnih historijskih događanja mijenjao se teritorij ovog ejaleta, ali i njegova uloga za samo Osmansko carstvo. U tom pogledu najdinamičnije promjene dogodile su se poslije posljednje osmanske opsade Beča 1683. godine i rata koji je naposljetku okončan

¹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959, 77-82.

mirom u Sremskim Karlovcima 1699. godine. Ovim rezgraničenjima značajan dio ranijih teritorija Bosanskog ejaleta na područjima Slavonije, Like i dalmatinskog zaleđa principom „uti possidetis“ pripalo je Habzburškom carstvu. Od tog vremena Bosanski ejalet (pašaluk) je ustvari uspostavljao svojim razgraničenjem okosnicu današnjeg teritorijalno-političkog prostora Bosne i Hercegovine. Međutim, sve do druge polovine XIX stoljeća u sastav bosanskih područja ulazile su teritorije kasnijeg Novopazarskog sandžaka i dijelova Hercegovine koji su na Berlinskom kongresu pripali Crnoj Gori (područje do Nikšića).² Dakle, od Karlovačkog mira Bosanski ejalet se sastoji od četiri sandžaka: Bosna, Klis, Zvornik, Hercegovina. Takva podjela zadržana je do sredine XIX stoljeća.³ Prema mišljenju A. Aličića, koji se u našoj nauci najviše bavio administrativno-teritorijalnom organizacijom Bosanskog ejaleta u XIX stoljeću, do promjene u organizaciji istog došlo je 1835. godine (do tada su uglavnom postojala četiri ranije spomenuta sandžaka). Naime te godine, izdvajanjem iz Bosanskog sandžaka, obrazuju se bihaćki, novopazarski (obnavlja se) i banjalučki sandžak. Tako novobrazovani sandžaci obuhvataju sljedeće kaze:

2 Treba konstatovati da je Osmansko carstvo tražilo idealne modalitete za organizovanjem teritorija. Tako npr. kaze Podgorica i Spuž u posljednje dvije decenije osamnaestog stoljeća više puta su prelazile iz Skadarskog sandžaka u Bosanski ejalet odnosno Hercegovački sandžak i obratno. Iz dokumenata se jasno razabire da je to činjeno iz strateških razloga i u vrijeme kada je osmanska vlast u ovom dijelu bila naročito nestabilna, zbog interesa Crne Gore i najčešće zbog loših odnosa između Osmanskog carstva i Crne Gore (Ahmed Aličić, n.dj., 26).

3 Podjela sandžaka na kaze do 1835. godine izgledala je ovako: 1.) *Bosanski sandžak* obuhvatao je kaze: Bihać, St. Majdan, Kozarac, B. Luka, Ključ, Derventa, Tešanj, Žepče, Travnik, Fojnica, Visoko, Maglaj, Kladanj, Rogatica (Čelebi Pazar), Sarajevo, Višegrad, N. Varoš, Sjenica i N. Pazar; 2.) *Hercegovački sandžak* dijelio se na sljedeće kaze: Nikšić, Gacko (Cernica), Trebinje (Ljubinja), Nevesinje, Stolac, Blagaj, Mostar, Ljubuški, Konjic, Duvno, Foča, Cajniče, Pljevlje (Taslidža), Prijepolje, Podgorica i Kolašin; 3.) *Zvorničkom sandžaku* pripadale su kaze: Gornja Tuzla, Donja Tuzla, Gradačac, Bijeljina, Janja, Zvornik, Srebrenica i Birče (Vlasenica); 4.) *Kliškom sandžaku* pripadale su kaze: Livno, Kulen Vakuf, Jezero (Golhisar), Jajce, Skoplje, Prozor i Neretva; Sjedište Bosanskog ejaleta bio je Travnik sve do 1851. godine (sa kraćim prekidom 1833-1839/40. godine). Sjedište Bosanskog sandžaka bilo je u: Travniku za Bosnu (do 1833. godine), a onda u Sarajevu; Za Zvornički sandžak sjedište je Tuzla (ranije Zvornik); Hercegovački sandžakbeg stolovao je u Pljevljima ili Mostaru; Skoplje je predstavljalo sjedište Kliškog sandžaka, a kad su osnovani bihaćki, banjalučki i novopazarski sandžak sjedišta su im bila u Bihaću, Banja Luci i Sjenici.

1. Bihaćki sandžak obuhvata kaze: Bihać, Stari Majdan, Kozarac i Ključ;
2. Sandžak Banja Luka, pored Banja Luke obuhvta još i kaze: Derventa, Maglaj i Tešanj;
3. Novopazarski sandžak koji u svom sastavu ima kaze: Sjenica, Novi Pazar i Nova Varoš.⁴

Ahmed Aličić utemeljenje za ovakvu podjelu nalazi u „yoklama defterima“ (kontrolni popis timara) iz 1835/1836. godine (1252 hidžretske godine). Međutim, u tome je veoma oprezan jer „prema jednom popisu u zvaničnom kalendaru iz 1849. godine (1266. hidžretske godine)⁵ Bosna je podijeljena na četiri sandžaka (Bosna, Hercegovina, Zvornik i Klis), kao što je bila i do 1835. godine.⁶ U svakom slučaju, dijelimo mišljenje „da upravna podjela Bosne koju donose *ahkam defteri i defteri desetine* iz 1835. godine odgovara pravom stanju i da je takva ostala do 1851. godine.“⁷ Treba napomenuti da su se sandžaci dijelili na kaze (kadiluke). Međutim, taj termin označavao je područje koje je pripadalo jurisdikciji jednog kadije, mada te dvije administrativne cjeline „nisu se uvijek podudarale“. U svakoj kazi sjedio je upravni službenik kejeg je

4 U literaturi postoje dosta oprečna stajališta u vezi sa nastankom i egzistiranjem ovog sandžaka prije 1835/1836. godine. A. Aličić smatra da razloge za „nejasnoću“ „za novopazarsku oblast“ treba tražiti u činjenici da su „neka područja“ „imala status muteselimluka“ u čiji sastav je „ulazilo više nahija“ i na čijem čelu su bili činovnici „višeg ranga“ „obično paše“. Taj položaj su imali: Novi Pazar, Pljevlja, Livno, Trebinje, Zvornik i dr (A. Aličić, n.dj., 22-24).

5 Aličić smatra da iako se „ovakva podjela nalazi u zvaničnom državnom kalendaru“, da „ona ne odražava pravo stanje i da je napravljena na osnovu ranijeg stanja.“ (A. Aličić, n.dj., 26);

6 A. Aličić, n.dj., 24-26; **a.) U Bosanskom sandžaku** pripadale slijedeće kaze sa nahijama: Travnik, Sarajevo (sa nahijama Kreševo, Visoko, Fojnica i Vareš), Rogatica, Priboj, Novi Pazar (sa Sjenicom i Mitrovicom), Stari Vlah (sa Novom Varoš), nahije Prozor, Krupa, Bužim, Ostrovica, kaza Višegrad, Olovo sa Kladnjem, Birče sa Knežinom, Bosanski Brod, Banja Luka, Kostajnica sa nahijama Kozarac, Prijedor, Dubica, nahija Stari Majdan, kaza Bihać i Kamengrad; **b.) U Hercegovačkom sandžaku** su kaze: Trebinje (sa nahijama Nikšić i Popovo), Kolašin, Mostar, Nevesinje, Cernica, Prijepolje, Pljevlje, Foča (sa nahijama Ulog i Čajniče), nahija Gacko, Konjic, Duvno, Ljubuški (sa nahijom Imotski), Stolac (sa nahijom Gabelom), nahije Ljubinje, Blagaj i Počitelj; **c.) U Zvorničkom sandžaku** nalazile su se kaze: Zvornik, Bijeljina, Gornja i Donja Tuzla, Gračanica, Maglaj, Gradačac, Tešanj (sa nahijom Žepče), Derventa sa nahijom Novi (Bosanski Novi), nahija Bihorina sa Korinama; **d.) Sandžak Klis** dijelio se na kaze: Akhisar (Prusac) Golhisar (Jezero), Jajce (sa nahijom Belgradžik), nahija Glamoč, Livno (sa nahijom Grahovo), Kulen Vakuf (Novosel).

7 A. Aličić, n.dj., 26.

postavljao valija kao svog predstavnika odnosno zastupnika (muselima ili muteselima, zabita i sl.).⁸

Omer-paša Latas je otišao iz Bosne 1852. godine. Konačno je ukinuo spahijski red kome je oduzeo timare i zeamete, tako da su u buduće spahije imale služiti kao redovna vojska, a na zemlju koja im je pripadala morali su plaćati desetinu. Omer paša je, dakle, jedan dio bosanskog plemstva fizički uništio, a drugome je ukinuo raniji društveni položaj i ugled. Kako se zbog ovih njegovih mjera hrišćansko stanovništvo ne bi osjetilo ohrabrenim naredio je da mu se oduzme oružje, što je izazvalo talas nemira.

Poslije vojne intervencije u Bosni 1850-1851. godine Omer paša Latas zaveo je novu organizaciju u administrativno-teritorijalnom pogledu. On je svoju intervenciju utvrdio tako što je ukinuo već spominjanu tradicionalnu podjelu Bosanskog ejaleta na četiri sandžaka te je podijelio na sedam okruga.⁹ Ove promjene nastale su u januaru 1851. godine kojima su sandžaci Bosanskog ejaleta pretvoreni u *kajmekamluke*. Oni se teritorijalno uglavnom podudaraju sa ranijim sandžacima. Latasove promjene su nešto izraženije „na području Novopazarskog sandžaka.“ Tada je Novopazarski sandžak proširen novim kazama. Tako mu je iz Bosanskog sandžaka priključena kaza Višegrad, dok su mu iz Hercegovačkog sandžaka pripojene kaze Pljevlja, Prijepolje, Kolašin, Berane i dr.¹⁰ To će se definitivno izvršiti tek 1865. godine. Značajna novina je bila u tome što je Latas na upravu okruga i drugih upravnih jedinica doveo strance „iz Carigrada i turske unutrašnjosti“.¹¹ Kajmekamluci su se dijelili na *mudirluke*, umjesto ranijih zabitluka ili nahija. Sjedište ejaleta prenio je u Sarajevo u kojem je ostalo do kraja osmanske uprave.¹² Ovom reformom i administrativnom podjelom obuhvaćena je i Hercegovina koja je vraćena u sastav Bosanskog ejaleta. Time je ukinut njen zasebni položaj koji joj je dat pod Ali-

⁸ A. Aličić, n.dj., 25.

⁹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, Institut za istoriju u Banjaluci, Banjaluka, 1990, 459.

¹⁰ Sjedište Novopazarskog sandžaka bila je Nova Varoš. Kasnije je sjedište prenešeno u Sjenicu, odnosno Novi Pazar (A. Aličić, n.dj., 61).

¹¹ Jedino je u Banja Luci kao upravnik okruga (kajmekam) ostao raniji upravnik istog okruga Ali-beg Džinić (A. Aličić, n.dj., 61).

¹² A. Aličić, n.dj., 61.

pašom Rizvanbegovićem.¹³ U novoj strukturi organizovanja na čelu sandžaka (liva) od 1867. godine bio je mutesarif. On je kao i kajmekam, imenovan od strane sultana. Obavljao je ulogu zastupnika valiye u datom okrugu i bio mu je podčinjen. Svaka liva imala je finansijski ured na čelu sa (od 1867.) muhasebedžijom. Takođe su postojali i službenici za korespondenciju, katastar, statistiku, poreze i poresku upravu, žandarmeriju, poštansku službu itd. Najviši organ vlasti u sandžaku bilo je Upravno vijeće.¹⁴

Upravo vojna intervencija Omer paše Latasa stvorila je preduslove za prvi popis stanovništva u Bosanskom ejaletu. Tako u skladu sa tanzimatskim reformama Bosanski medžlis je 15. avgusta 1850. godine odredio službenike koji su izvršili popis stanovništva. Na taj način je, negdje do polovine 1851. godine, popisan veći dio stanovništva u Bosanskom ejaletu. Na osnovu ovoga popisa u Bosanskom ejaletu je ukupno živjelo nemuslimana (muških) 262.698 i cigana - muslimana 5.896. To se najbolje vidi iz slijedećeg tabelarnog pregleda:¹⁵

Sandžak	Broj nemuslimana - muškaraca	Broj Cigana - muslimana
Sarajbosna (Bosanski)	21.704	368
Banja Luka	67.098	667
Bihać	50.675	2.223
Travnik	46.975	650
Zvornik	63.586	1.521
Novi Pazar	12.660	467
Ukupno:	262.698	5.896

Uvidom u ovaj popis¹⁶ vidljivo je da nemuslimani žive u 64.513 kuća. Pošto je navedeni popis evidentirao sve muške stanovnike Ejaleta s punim pravom ovaj se broj može udvostručiti (525.396), mada u principu zna da je uvijek nešto veći broj ženske populacije. Ukoliko izvršimo analizu odnosa broja stanovnika sa brojem kuća onda dobijamo brojku od prosjeka 8,14 stanovnika po jednom domaćinstvu. To nam upravo govori

13 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, 459.

14 Azem Kožar, *Historija Bosne i Hercegovine*, Tuzla, 2007, 144.

15 Emine Ak, 'Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri', Doktora Tezi. İstanbul 2010, 133.

16 BOA., NFS 05956. İstanbul (1266-1268)

da je veoma raširena porodična zadruga (zajednica) kao oblik življenja većeg broja ljudi unutar jednog domaćinstva.

Sandžak	Muslimani	Kršćani	Jehudije	Cigani	UKUPNO
Sarajbosna	25.444	18.992	867	402	45.705
Zvornik	52.918	64.030	-	2.340	119.288
Banja Luka	13.331	61.949	-	474	75.754
Bihać	34.932	64.030	-	474	84.522
Travnik	24.111	48.863	174	636	73.748
Novi Pazar	24.440	20.492	33	460	45.425
Bosanski ejalet –ukupno	175.176	263.587	1.074	4.640	444.442

Dakle, prema navedenom popisu ukupan broj muških stanovnika Bosanskog Ejaleta iznosi 444.442. stanovnika. Naravno ukoliko tome dodamo u najmanju ruku još toliko stanovnika ženske populacije broj stanovnika se približava cifri od 900 hiljada ($444.442 \times 2 = 888.884$) žitelja. Pošto je navedeni popis odrađen po svim kajmekamlucima (sandžacima) radi usporedbe donosimo popis Zvorničkog kajmekamluka:

17

Mudirluk (kaza)	Muslimani	Kršćani	Jehudije	Cigani
Zvornik	5.324	5.228	-	341
Bijeljina	4.284	10.765	-	277
Tuzla Gornja	2.896	781	-	57
Tuzla Donja	10.089	3.555	-	379
Srebrenica	6.942	6.901	-	440
Birče	2.388	4.822	-	216
Kladanj	1.640	788	-	9
Gračanica	16.002	25.117	-	533
Maglaj	3.353	6.023	-	88
Ukupno	52.918	64.030	-	2.340

Navedene reforme sandžačke uprave Omer paša Latas je činio neposredno na terenu, po dolasku u pojedine sredine. Tako tokom svog boravka u Tuzli vrši promjene u strukturi Zvorničkog sandžaka, tako što je „sve kaze objedinio u zvornički sandžak sa stalnim sjedištem u Tuzli.“

17 Emine Ak, *Tanzimat in Bosna Herseg*, 138-139.

U Tuzli je postavio za kajmakama svog kapidžibašu Fehim-pašu, a Jusuf-efendiju za kadiju.¹⁸

Popis stanovništva 1860. godine

Popisom kuća iz 1860. godine, u Bosanskom ejaletu je bilo ukupno 49.305 muslimanskih kuća, 60.880 nemuslimanskih i 2.190 ciganskih kuća. Ukupno je po tom popisu u ovom Ejaletu bilo 112.375 kuća. Po sandžacima Ejaleta to izgleda ovako:

Mjesto	Ukupno stanovn	Muslim. kuća	Nemuslim. kuća	Cigan. kuća	Ukupno kuća
Bosna	42.736	7484	5374	166	13024
Banja Luka	77.767	4747	14565	150	19462
Novi Pazar	44.107	6865	4205	184	11254
Zvornik	117.313	15735	16486	644	32865
Travnik	73.712	6105	11639	227	17971
Bihać	81.057	8369	8611	819	17799
Bosanski ejalet	436.692	49.305	60.880	2.190	112.375

Ako napravimo analizu stanovništva po kućama i ako broj stanovnika pomnožimo sa dva, dobit ćemo da je u Bosanskom ejaletu na osnovu popisa iz 1860. godine broj stanovnika smanjen za nekih 15.000 u usporedbi od deset godina ranije ($436.692 \times 2 = 873.384$). Ako taj broj podijelimo sa brojem kuća, dobijemo da je prosjek po kućama bio 7,7 stanovnika. Na osnovu gore spomenutih zvaničnih podataka vidljivo je da je broj muslimana iznosio 39,41%, dok je broj nemuslimana bio oko 60,59%. Dževdet paša koji je boravio u Bosni kao inspektor, govoreći o popisu stanovništva, kazao je da određeni podaci koji su dati u vezi popisa stanovništva nisu pouzdani. Na osnovu njegovih analiza u Bosni je 1863. godine bilo 400.000 muslimana, 144.000 latina i 400.000 pravoslavaca. U Hercegovini je bilo 72.000 muslimana, 40.000 latina i 88.000 pravoslavaca. Ukupno u Bosni i Hercegovini je na osnovu njegove statistike u tom periodu živjelo 1.144.000 stanovnika. Zabilježio je da od ukupnog broja muslimana, 472.000, uvijek je spremno 4.700 vojnika.¹⁹

¹⁸ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, 107.

¹⁹ Cevdet Paša, *Tezâkir*, 21-39, yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara, 31-32.

Popis stanovništva Bosne na osnovu selnama (godišnjaka)

Drugi važan dokument o popisu stanovništva osmanskog perioda su selname. Selname su prvi put počele da izlaze 1847. godine. Iz selname od 1871-1872. godine, dakle pred kraj osmanske uprave, koja govori o broju stanovnika Bosne i Hercegovine, proizilazi slijedeće:

Sandžak	Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Jehudije	Cigani	Ukupno
Saraj	35.188	18.343	8.747	959	677	63.914
Zvornik	63.661	46.767	11.663	126	1.964	124.181
Travnik	43.487	25.095	23.161	157	658	92.558
Bihać	45.186	37.117	2.098	0	400	84.801
Novi Pazar	52.626	30.575	0	40	742	83.983
Banja Luka	29.902	44.923	14.426	23	589	89.863
Hercegovina	39.472	23.492	18.289	0	676	81.929
Ukupno	309.522	226.312	78.384	1.305	5.706	621.229

Posljednji takav popis (selnama) je iz 1877-1878. godine koja daje slijedeći demografski pregled broja stanovnika po sandžacima i broja kuća:²⁰

Sandžak	Broj stanovnika	Broj kuća	Mjesta u spomenutom sandžaku
Saraj	167.776	39.272	Čelebi Pazar, Čajniče, Visoko, Kladanj, Konjic, Višegrad
Zvornik	262.352	59.241	Zvornik, Brčko, Bijeljina, Birče, Gradačac, Gračanica, Maglaj, Gornja i Donja Tuzla
Banja Luka	132.128	19.382	Tešanj, Derventa, Gradiška, Zajče(?)
Bihać	134.800	13.480	Ostrožica, Prijedor, Krupa, Kostajnica, Ključ, Maden, Novasil
Travnik	185.024	42.510	Akhisar, Livno, Duvno, Glamoč, Jajce
Novi Pazar	131.448	12.546	Bijelo Polje, Berane, Bihor, Priboj, Tgovište, Tašlidža, Kolašin, Mitrovica, Novi Pazar, Nova Varoš
Ukupno	1.013.568	186.431	

²⁰ Po mišljenju Kemala Karpata, ovo je najvjerovatnije popis koji se oslanja na onaj iz 1844. godine gdje su u ovom popisu izbrisali umrle a dodali novorođene. (Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nufusu(1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, prevod Bahar Tırnakci, Istanbul, 2003, 161).

Sandžak	Broj stanovnika	Broj kuća	Mjesta u spomenutom sandžaku
Hercegovina	100.616	19.549	Bileća, Foča, Fojnica, Ljubuški, Nevesinje
Gacko	92.632	8.438	Ustruška, Banjaluka, Pevne, Popov, Trebinje, Ravice, Ljubin, Nikšić
Ukupno	193.248	27.987	

Zadnje godine osmanske uprave u Bosni i Hercegovini protekle su u traganju za nekom racionalnijom teritorijalno-političkom organizacijom ovog prostora. Međutim, gledajući sa aspekta kasnijih posljedica one su po Bosnu i Hercegovinu imale negativan teritorijalni bilans. Naime, dolazi do izdvajanja Novopazarskog sandžaka sa jedne strane, a odlukama Berlinskog kongresa i uzimanja najistočnijih dijelova Hercegovačkog sandžaka. Tako teritorij koji je nekoliko stoljeća bio u sastavu Bosanskog ejaleta (vilajeta) sada je otrgnut iz te cjeline.

Zaključak

Osmansko carstvo je kontinuirano tokom tanzimatskih reformi tražilo modalitete efikasnog upravno-teritorijalnog organizovanja. Ta nastojanja su u velikoj mjeri otežana uslijed konstantnog otpora reformama. Na taj način značajnije organizaciono-upravne promjene su bile moguće tek poslije intervencije Omer paše Latasa. Tih godina formira se struktura podjele Bosanskog ejaleta koja je gubitkom Novopazarskog sandžaka preživjela cijeli period austrougarske uprave i potvrđena Vidovdanskim ustavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te bila i temelj teritorijalnog ustrojstva Bosne i Hercegovine u „socijalističkoj Jugoslaviji“. Pored toga, osmanske vlasti su u zadnjim decenijama svoje vladavine vodile statističke evidencije i popise broja stanovnika koji jasno pokazuju da općeprihvaćeni pokazatelji o broju stanovnika u našoj historiografiji, pred kraj te uprave, se ozbiljno moraju staviti pod novu naučnu evaluaciju.

BASIC ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL AND DEMOGRAPHIC FEATURES OF THE BOSNIAN EYALET IN THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY

Conclusion

During the Tanzimat reforms, the Ottoman Empire continually sought modalities of effective administrative-territorial organization. These efforts have been greatly hampered by the constant resistance to reform. In this way, significant organizational and administrative changes were possible only after the intervention of Omer Pasha Latas. In those years, the structure of the Bosnian Eyalet was formed, which, with the loss of the Novopazar Sandžak, survived the entire Austro-Hungarian period and was endorsed by the Vidovdan Constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and was the basis of the territorial organization of Bosnia and Herzegovina in “socialist Yugoslavia”. In addition, during the last decades of its rule, the Ottoman authorities maintained statistical records and censuses that clearly show that generally accepted population indicators in our historiography, at the end of that administration, must be seriously undergoing new scientific evaluation.

Prof. dr. sc. Ivan BALTA

Sveučilište u Osijeku

OSMANLIJSKO - KRŠĆANSKIM/HRIŠĆANSKIM RATOVIMA POMJERALA SE GRANIČNA CRTA BOSNE I HERCEGOVINE U NOVOM VIJEKU

Apstrakt: *U radu se govori o promjeni granica Bosne i Hercegovine (Bosanskog ejaleta/vilajeta) kao najisturenijeg sjeverozapadnog dijela Osmanskog carstva, a što je bila posljedica ratova vođenih između evropskih sila (Austrije, Ugarske, /Austro-Ugarske, Venecije i dr.) i sve slabije osmanske imperije.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Bosanski ejalet/vilajet, Osmansko carstvo, Austrija, Ugarska, Austro-Ugarska, Venecija, ratovi, granica.*

Pomjeranje granica osmanlijskim prodiranjem u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Ugarskoj

Prodorom Osmanlija na Balkan nametnuta je pored nove, tzv. „meke“ granice i osmanska vojna uprava u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj od početka 15. vijeka do druge polovine 19. stoljeća, a što je obilježeno mnogobrojnim ratovima koje su vodila Osmansko carstvo i Habsburško carstvo, Venecija i ustanički odredi domicilnih naroda. Godine 1463. u turske ruke došla je Bosna, a 1482. Hercegovina, dok je Krbavska bitka 1493. nagovijestila daljnja turska osvajanja tada dijelova Hrvatske. Na osvojenim područjima osnivali su Osmanlije svoje vojno-upravne jedinice sandžake te su naposljetku sve sandžake ujedinili u veću vojno-upravnu jedinicu, Bosanski pašaluk (ejalet, beglerbegluk), na čijem je čelu stajao beglerbeg, kojem su bili podčinjeni sandžakbezi. No specifičnost Bosanskog pašaluka bile su i kapetanije, kao posebne granične vojne oblasti kojima je zapovijedao kapetan.

Osmansko carstvo je poslije uspona u 16. i 17. stoljeću počelo slabiti te gubiti značajne dijelove svog teritorija, tako da je i Bosanski pašaluk konačno prestao postojati 1878. odlukom Berlinskog kongresa.

Stvaranje novih granica na Balkanu uzrokom je brojnim ratovima, pobjedama i porazima, a za osmansku državu ratni pohodi bili su nužnost jer vlastiti podanici nisu bili dovoljni za opskrbu velikog vojnog sektora te za vjersku i državnu birokraciju.¹ Zato su bili nužni ratovi kako bi se došlo do novih podanika te ratnog plijena,² a čime su jačale oružane snage i povećavala se osvajanja.³

Osmanlije se u prekosavskim i podunavskim krajevima pojavljuju već početkom 16. stoljeću, kada su njihove provale imale samo lokalni karakter jer nisu zaposjedali opustošena područja, a što se kasnije promijenilo.

U razdoblju između 1448. i 1453. Osmanlije su u zaposjednutom dijelu Bosne osnovali svoju upravnu jedinicu koja se nazivala Bosansko krajište, uglavnom na granicama svojeg krajnjeg vojnog dosega. No, na tom prostoru oni nisu u potpunosti istisnuli zateknuti domaći feudalizam, niti su uspostavili spahijsko-timarski sustav. Osmanska vlast u Bosni počela se širiti tek nakon pada Smederevske despotovine 1459. od kada

1 Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992, 66. Osmanska vojska se sastojala od dva glavna dijela, stajaće vojske centralne vlasti, tj. Portinih trupa te od provincijskih odreda. Dok su se dobro školovane centralne trupe odlikovale većom udarnom moći, provincijski su odredi bili jaki zbog njihove brojnosti. Svojevremeno je Portinavojska bila najbolja te vrlo dobro plaćena, a vojnici su se mogli posvetiti isključivo vojnim zadacima, bila je smještena u vojarnama te uvijek spremna za akciju. Portini vojnici bili su pažljivo odabrani, ili u sklopu danku u krvi, ili među mladim ratnim zarobljenicima. Jezgra centralnih trupa bili su janjičari, odred pješadije koji je u boju činio centar vojske i imao posebno značenje za obranu bojnog reda, kojim su zapovijedali janjičarske age. Za popunjavanje janjičarskih jedinica služio je odred regruta, u kojem su izobrazbu dobivala djeca iz danku u krvi i mladi zarobljeni kršćani i hrišćani.

2 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 66-67. Osim janjičara, pješadija se još sastojala od azapa i mustafiza. Pored pješadijskih rodova postojali su i konjanički. Tako su u provincijskoj vojsci najveću ulogu imali spahije, tj. teška konjica, koji su bili dobro izvježbani profesionalni vojnici, a za vojnu službu nisu bili nagrađivani novcem nego zemljišnim posjedom -timarom. Ovisno o veličini svojih timara, spahije su morali povesti u rat do sedam naoružanih konjanika, aspahije koje su posjedovale velike timare nazivali su se zaimi. Zapovjednik spahijskih trupa bio je sandžakbeg (alajbeg).

3 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 67-68. Osim teško naoružanih spahija, u redovima provincijskih trupa postojale su i lake konjaničke jedinice, od kojih su najvažnije akindžije. Akindžije nisu primali plaću, nego su sav prihod ostvarivali od plijena, a pored akindžija postojali su delije i farisi.

su Turcima bili potpuno otvoreni putovi u unutrašnjost Bosne, tj. iz Bosanskog krajišta prema važnim rudarskim centrima Fojnici i Kreševu.⁴

Posljednji bosanski vladari pokušavali su otkloniti opasnost od Turaka sa svojih granica oslanjanjem na Ugarsku te papu, očekujući od njih pomoć.⁵ Međutim, u Bosni su u to vrijeme trajale nesuglasice između kralja Stjepana Tomaša i hercega Stjepan Vukčića-Kosače, a koje nisu prestale sve do Stjepanove smrti 1461. koji je umro pod nerazrjašnjivim okolnostima. Smrt bosanskog kralja ubrzala je pad Bosne pod Osmanlije,⁶ posebno kada je novi kralj Sjepan Tomašević 1462. uskratio danak sultanu te time dao neposredan povod Osmanlijama da napadnu Bosnu. Ubrzo su se Turci preko Skopja, Kosova i Sjenice spustili na Drinu i početkom maja 1463. stigli u graničnu oblast Pavlovića i Kovačevića, koji su se predali bez otpora. Predaja Bobovca u središtu Bosne demoralizirala je posade ostalih gradova, posebno Travnika, Jajca, sve do Ključa, gdje su Osmanlije pod vodstvom Mahmut-paše zajamčili kralju život i slobodu ako se preda. Nakon predaje sultan kraljuipak nije poštedito životčime je zapečaćena sudbina bosanskog kraljevstva,⁷ gdje su Osmanlije organizirali svoju upravu i postavili novu granicu svoje imperije.⁸

U 15. i 16. stoljeću osmanske vlasti su obično stavljale novoosvojena područja pod izravnu upravu sandžak-begova, u kojima su zatim imenovali beglerbegove. Bilo je potrebno da prođe razdoblje

4 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 35-37.

5 Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953,606.

6 Pavo Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Mostar, 1994, 76.

7 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 38-39.

8 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 64. U Osmanskom carstvu postojale su dvije veće upravne jedinice ajaleti i sandžaci, koje su bile organizovane vojnički, te dvije manje, sudijski okruzi (kadiluci) i okružja (nahije), koje su bile organizovane prema principu sudijske nadležnosti. Beglerbezi i sandžakbezi su gotovo uvijek to postajali u sklopu vojničke, a predstojnici sudijskih okruga i okružja u sklopu teološko-pravne karijere. Najveće teritorijalne jedinice Osmanskoga carstva bili su ajaleti na čelu kojih su bili beglerbezi. Beglerbezi su neprestano raspolagali sa jednim sandžakom - nazvanim paša-sandžak - te su k tomu bili zaduženi za nadzor sandžakbega svojeg ajaleta, svakako bez previše uplitanja u nadležnosti pojedinih sandžakbega.

od 1463. do 1580. prije nego je Bosna postala poseban granični beglerbegluk, ustrojena radi suprostavljanja Habsburškom carstvu.⁹

Poslije pada Bosne, granica se pomjerila prema Hrvatskoj, gdje je smrt ugarskog kralja Matije Korvina 1490. označila kraj apsolutističke vladavine, jer novi kralj Vladislav II. Jagelović nije mogao zaustaviti promjene uzrokovane dinastičkim borbama, čime su postali lakši plijen nadolazećim Osmanlijama. U Slavoniji su pristaše kralja Vladislava došle u sukob sa onima Maksimilijana Habsburškog. Već je 1491. uslijedio osmanski napad na prostore Kranjske i Hrvatske, koji je bio suzbijen, ali je slijedio 1493. novi napad bosanskog sandžak-bega Jakub-paše s oko 10.000 vojnika, koji je prodro preko Hrvatske do Kranjske i Koruške. Po njihovu povratku došlo je do žestoke bitke na Krbavskom polju 9. septembra 1493. gdje je hrvatska vojska poražena, a brojni velikaši su poginuli zajedno s banom. Vijest o hrvatskom porazu proširila se Europom, pa se čak pomišljalo i na obnovu križarskih vojni protiv „nevjernika“, ali kralj Vladislav nije bio zainteresiran, iako se granica pomjerila na zapad.¹⁰ Godine 1499. Osmanlije su nadirali prema Dalmaciji, no kralj Vladislav je došao s ugarskom vojskom u pomoć te suzbio opsadu Jajca 1501. te obranu južnih granica povjerio Berislavićima i Frankopanima. Novi sultan Sulejman II. je od 1519. želio poduzeti velika osvajanja prema zapadu Europe te je zbog toga prva na granici bila Ugarska. Sultanov bosanski sandžakbeg Husrev-beg je 1522. krenuo na Dalmaciju te osvojio Knin i Skradin bez veće borbe, ali utvrđeni Klis nije uspio osvojiti. Petar Kružić se zajedno s Krstom Frankopanom istaknuo i 1525. prilikom obrane Jajca. Naposljetku se sultan Sulejman 1526. odlučio za veliku ofenzivu na Ugarsku te osvojio Petrovaradin i Osijek, gdje su Turci preko izgrađenog mosta prešli rijeku Dravu i time granično ušli u Ugarsku te stigli do Mohačkog polja gdje je došlo do velike bitke u kojoj je ugarska vojska teško poražena. Poginuo je i ugarski kralj Ludovik II. a sultan je iste godine ušao u Budim.

U svom postupnom osvajanju Osmanlije su u razdoblju između 1542. do 1556. uspjeli zauzeti posljednje ostatke Slavonije i postaviti svoje nove zapadne granice. Godine 1566. došlo je do novoga rata između

⁹ Halil Inaldžik, *Osmansko carstvo*, Srednja Europa, Zagreb, 2002, 131.

¹⁰ P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća*, 96-97.

Turske i Austrije, kada su Osmanlije uspjeli zagospodariti utvrđenom Krupom na Uni. Iste godine je Sulejman ponovno krenuo na osvajanje novih sjevernih granica, napadom na Ugarsku.¹¹

Godine 1576. na austrijsko je prijestolje došao Rudolf (1576-1608), a što se odrazilo i na granične zemlje, gdje je da bi zaustaviti napredovanje Osmanlija, nadvojvoda Karlo utemeljio Vojnu krajinu, ali su ipak 1583. Turci uspjeli pomaknuti granicu s Une na Kupu. Padom Bihaća 1592. obrambena crta Hrvatske prema Osmanlijama išla je od Ogulina kroz Karlovac uz Kupu do Siska, no već je 1593. Hasan-paša želio osvojiti Sisak, a nakon toga krenuti na Zagreb, ali nije uspio.¹² Ova bitka označila je nakratko prestanak osmanlijskih osvajanja, no rat se nastavio i dalje te je trajao još trinaest godina, a vodio se u Ugarskoj i Hrvatskoj te je naposljetku 1606. sklopljen mir na Žitvi.¹³

Kad su Turci osvojili bosanske, ugarske i hrvatske zemlje, mnogi su kršćani i hrišćani, a prije toga i bogumili, prihvatili islam, a naročito u Bosni te su se žitelji razdijelili u dva razreda: pravovjernike (muslimani) i nevjernike (raja).¹⁴

Osnivanje osmanlijskih sandžaka na novim granicama u Bosni

Kako su se osmanlijska osvajanja širila tako su se na osvojenim područjima osnivale vojno-upravne jedinice sandžaci, koji su se dijelili na manje jedinice, tj. nahije. Kako je broj sandžaka bivao sve veći, od dijelova nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva 1580. i dijela Slavonije, Like

11 P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća*, 102-103. Vojску je vodio Mehmed paša Sokolović. Turci su stigli do Szigeta, kojeg je branio Nikola Zrinski (Miklós Zriny). Unatoč velikoj osmanskoj premoći u ljudstvu, N. Zrinski je branio grad pri čemu je i poginuo. Tada je umro i sultan Sulejman II, ali je veliki vezir Mehmed paša Sokolović poveo Turke dalje. Nakon ove pirove pobjede Osmanlije su se povukli, ali je poslije Szigeta njihova moć počela postupno slabiti.

12 P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća*, 105. Do bitke je došlo 22. lipnja 1593. na poljani između Kupe i Odre. Bitka je trajala jedan sat i u njoj je osmanska vojska teško poražena uz velike gubitke. Poginuo je i sam Hasan-paša Predojević.

13 Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata II*, Marjan tisak, Split, 2004, 306-307. Žitvanski mir bio je prvi mir u kojem su ugarsko-hrvatski kralj i sultan bili ravnopravni, aujedno je to bio znak da osmanska prevlast počinje opadati.

14 F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 329.

i Dalmacije, oformljen je Bosanski pašaluk kao najveća vojno-upravna jedinica.¹⁵

Osvojene zemlje bosanskog kralja, oblasti Pavlovića i Kovačevića te okupirani dio Hercegovine, Osmanlije su pretvorili u vilajete koje su ujedinili s ranijim vilajetima u Raškoj i Bosni i od čitavog tog teritorija osnovali Bosanski sandžak sa centrom u Sarajevu.¹⁶ Kako su Osmanlije izgubili dio osvojenog teritorija, ugarski kralj Matija Korvin je na osvojenom povraćenom području osnovao dvije banovine Srebreničku i Jajačku. Tako je teritorij Bosanskog sandžaka na istoku i sjeveroistoku graničio s ugarsko-hrvatskim preostalim područjem u spomenutim banovinama.

U julu 1463. Osmanlije su poduzeli ofenzivu protiv Hercegovine te su na osvojenom teritoriju u Hercegovini osnovali 1470. poseban Hercegovački sandžak, čije je sjedište do 1572. bilo je u Foči, a onda u Pljevlju, a ponekad je privremeno sjedište sandžakbega bilo i u Mostaru. Hercegovački sandžak je obuhvaćao i Makarsko primorje.¹⁷

U decembru 1481. opsjeli su Osmanlije hercegov Novi, čija se posada predala te je tako nestao i posljednji slobodni ostatak Bosanske države. Kako su Jajačka i Srebrenička banovina predstavljale moćnu branu turskim prodorima prema Ugarskoj, kao i stalnu opasnost za osmanske pogranične posjede koji su ugrožavali Mađari, Osmanlije su odlučili čvršće povezati svoju vlast u srednjem podrinju te su osnovali Zvornički sandžaku razdoblju između 1478.-1483. sa sjedištem u Zvorniku, s tim da su sandžakbegovi boravili i u Tuzli.¹⁸

Kada su Osmanlije osvojili Klis 1537. bosanski sandžakbeg Huserv-beg predložio je osnivanje novog Kliškog sandžaka sa sjedištem Klisu, ali su njegovi sandžakbezi najčešće stolovali u Livnu, s prvim sandžakbegom Murat-begom Tardićem.¹⁹

Na osvojenom području srednje Slavonije, Osmanlije su 1538. osnovali novu vojno-administrativnu jedinicu, koju su po svom središtu nazvali Požeški sandžak. Svi novi osmanlijski posjedi u

15 F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 326-327.

16 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 39-40.

17 F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 327.

18 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 52-54.

19 P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća*, 100.

Slavonskoj Podravini priključeni su Požeškom sandžaku, a posjedi u Posavini Bosanskom sandžaku. Požeški sandžak je do 1541. pripadao Rumelijskom beglerbegluku, a od tada Budimskom pašaluku, u čijem je sastavu ostao sve do 1580. kada je priključen Bosanskom pašaluku. Kada je 1600. osnovan Kanjiški pašaluk, pridodan mu je Požeški sandžak koji je ostao u sastavu tog pašaluka sve do kraja turske vladavine, u čijem su sastavu bili Požega, Osijek, Virovitica, Vukovar i Đakovo.²⁰

Sredinom ljeta 1552. Turci su nastavili osvajanja u Slavoniji, te su osvojena područja priključivali Požeškom sandžaku, a od 1557. na tom su području osnovali i novi Začasna sandžak, sa prvim sjedištem u Začasnji ili Čazmi, ali kako je Čazma bila u nesigurnom području, Turci su sjedište sandžakbega u razdoblju između 1560-1565. premjestili u Pakrac.²¹

Krčki ili Lički sandžak je osnovan u razdoblju između 1578-1580. aprostirao se uz Velebit prema Senju, Brinju i Otočcu i zapremao je sjeverni dio Dalmacije, Liku i Krbavu i pripadao Bosanskom pašaluku. Ponekad je spajan sa Bihaćkim ali i Kliškim sandžakom u jedan sandžak, a sjedište je bilo u Kninu ili Udbini.²² Do osamdesetih godina 16. stoljeća prostor budućeg Bosanskog ejaleta bio je podijeljen u jedan od tri ejaleta: Rumelijski, Budimski i Temišvarski.

Težnja za daljnjim proširivanjem i učvršćenjem vlasti na velikom osvojenom području, koji se nalazio u blizini dvije velike i neprijateljske države, Austrije i Venecije, bio je i početak slabljenja centralne vlasti i pojačane potrebe za eksploatacijom podanika, koja se mogla provoditi s razvijenijim i pojačanim birokratskim aparatom, nagnale su Osmanlije da provedu državne reforme i reformu upravne podjele Carstva. To su bili glavni razlozi zbog kojih je na ovom dijelu Carstva oformljena velika osmanlijska administrativna jedinica, poseban ejalet, Bosanski pašaluk. Bosanski pašaluk osnovan 1580. nastao je izdvajanjem Bosanskog, Hercegovačkog, Kliškog, Pakračkog i Krčkog sandžaka iz Rumelijskog, te Zvorničkog i Požeškog iz Budimskog pašaluka. Izuzetak je činio jedino Srijemski sandžak, koji je bio i ostao u sastavu Budimskog ejaleta

20 F. Šišić, *Povijest Hrvata* II, 327.

21 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 66-68.

22 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 73-75.

sa središtem u Iloku, dok je sadžakbeg nerijetko boravio i u Mitrovici.²³ Centralna oblast Bosanskog pašaluka postao je Bosanski sandžak koji se od tada zvao i Paša-sandžak,²⁴ dok je prvi beglerbeg Bosanskog pašaluka bio dotadašnji sandžakbeg Bosanskog sandžaka Ferhat-beg Sokolović do 1588. godine.²⁵

Dakle, na osvojenim prostorima Osmanlije su osnovali svoju najveću vojno-upravnu jedinicu poseban ejalet, koju su podijelili na više manjih vojno-upravnih jedinica nazvanih sandžacima. No, specifičnost Bosanskog pašaluka bile su kapetanije, kao posebne vojne oblasti, koje su postojale samo u Bosanskom pašaluku jer ih nije bilo u niti jednoj drugoj provinciji Osmanskog carstva. Vojska kapetanija sačinjavala je posebnu vrstu obrambene snage Bosanskog pašaluka,²⁶ čiji se početak vezuje uz osmanlijska osvajanja. Kada su Osmanlije doprli do obala Save i Une, upoznali su se sakršćanskom institucijom kapetanija, koje su osnovane s ugarsko-hrvatske strane da se obrane od osmanlijskih prodiranja. Osmanlije su kapetanije osnivali u osvojenim gradovima, gdje su zadržali postojeće i postavljali svoje kapetane i vojnike. Tako je naprimjer, nakon osmanlijskog zauzeća Gradiške 1537. osnovana Gradiška kapetanija, 1565. Krupska kapetanija, 1592. Bihaćka kapetanija, što je nastavljeno i u Hercegovini, naprimjer u Gabeli.

Kapetanije su bili mali, ograničeni teritorij, u početku 16. stoljeća samo uz granicu, a kasnije u 18. stoljeću bilo ih je i u unutrašnjosti. Kapetanije su bile organizirane na vojnički način s kapetanom, dok su svi službenici bili plaćeni, a službe su bile nasljedne,²⁷ sve do njihovog ukinuća 1835. godine.

Do tzv. Bečkog rata 1683. broj je kapetanija znatno porastao, tako da je od 1606. do 1690. postojalo na teritoriju Bosanskog ejaleta dvadeset

23 F. Šišić, *Povijest Hrvata* II, 327.

24 Željko Holjevac i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*, Leykaminternational, Zagreb, 2007, 115.

25 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 79-81.

26 Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954, 7.

27 Svaka je kapetanija imala bar jedan grad i jednu kulu, a ponekad i utvrđeni čardak. Glavna zadaća posade u kapetanijama bila je čuvati granicu od neprijatelja noću i danju kao i putove od hajduka i razbojnika.

i devet kapetanija, dok je 1829. šest godina prije ukinuća kapetanija, bilo trideset i devet kapetanija.

Naime, nakon mira u Karlovcima 1699. Osmansko carstvo je prešlo u defenzivu, te su se zbog toga već 1700. počele utvrđivati granice, tako da je u 18. stoljeću osnovano 28 kapetanija pored 12 što su preostale nakon Karlovačkog mira. Tako su granice Bosanskog pašaluka, od Brčkog uz Savu i Unu pa dalje suhom međom, bile povezane kapetanijama.²⁸

Sjedišta graničnog Bosanskog pašaluka su se mijenjala, tako da je sjedište tokom 16. stoljeća bilo u Bana Luci, a nakon mira na Žitvi 1606. bosanski beglerbegovi znali su boraviti i u Sarajevu, ali je službeno središte i dalje ostala Banja Luka²⁹ sve do 1639. godine. Ne zna se točno kada je središte preneseno, ali je do 1655. Sarajevo bila rezidencija bosanskih namjesnika sve do kraja 17. stoljeća, a nakon toga je preneseno u Travnik do 1850. kada je Sarajevo ponovo postalo vojno-administrativno središte Bosanskog pašaluka.³⁰

Opseg Bosanskog pašaluka nije nikada, a naročito tokom 16. i 17. stoljeća bio identičan sa opsegom nekadašnje Bosanske kraljevine, niti s opsegom Bosne poslije Karlovačkog mira 1699. a pogotovo ne sa teritorijem Bosne i Hercegovine nakon okupacije 1878. godine. Obujam Bosanskog pašaluka nije bio isti, čak ni u prvom razdoblju svoga postojanja do kraja 17. stoljeća, jer je potkraj 16. stoljeća organiziran na novoosnovanom području Bosanske krajine novi Bihaćki sandžak koji je bio priključen Bosanskom pašaluku kao njegov osmi sandžak. Međutim, već je na početku 17. stoljeća izdvojen iz Bosanskog pašaluka Požeški sandžak i priključen novoosnovanom Kanjiškom ejaletu, u čijem je sastavu ostao sve do kraja osmanske vlasti.³¹

²⁸ H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 19-20.

²⁹ Za vrijeme boravka bosanskih beglebegova u Sarajevu, u Banja Luci su ih zastupali čehaje ili muselimi.

³⁰ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 88-91. Bosanski namjesnici su i u međuvremenu dva puta od kraja marta 1827. do kraja juna 1828. godine, i od 4. juna 1836. boravili u Sarajevu.

³¹ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 80. Bosanski pašaluk se tokom 17. stoljeća sastojao od sedam sandžaka: Bosanskog, Hercegovačkog, Zvorničkog, Kliškog, Pakračko-cerničkog, Krčko-ličkog i Bihaćkog. Posljednja dva sandžaka ponekad su spajana, ali je Bihaćki sandžak neko vrijeme sredinom 17. stoljeća bio ukinut.

U 17. stoljeću Porta je vodila dva velika rata: Kandijski (1646-1669) i Bečki (1683-1699), a u kojem je Venecija osvojila jedan dio Krčkog i Kliškog sandžaka, pa su time granične dalmatinske kapetanije: Islam, Nadin, Zemunik, Klis Kamen i Solin, došle pod vlast Mlečana,³² ali do Bečkog rata više nije bilo velikih promjena.

Od Kandijskog do Bečkog rata u Bosanskom pašaluku nije bilo nikakvih značajnijih promjena ni u graničnom teritorijalnom opsegu niti u unutrašnjoj administrativnoj strukturi.³³ Ipak budući veliki Bečki rat granice je promijenio, arat je trajao šesnaest godina, u kojem je austrijski saveznik bila Venecija. Godine 1686. oslobođen je Budim, a do 1687. već je najveći dio Ugarske, Slavonije i Hrvatske bio „oslobođen“ od Osmanlija te se granica pomjerila na rijeku Savu. Osvojeni su Požega, Osijek, Udbina i Knin, a austrijska je vojska doprla i do Beograda, pa čak i do Kosova, ali su se ubrzo povukle natrag. Zatim su Osmanlije doživjeli još jedan poraz 1691. kod Slankamena, te 1697. kod Sente, koji je rezultirao mirom 1699. sklopljenim u Srijemskim Karlovcima. Osmanlije su potpisali mir s Austrijom i Venecijom i time izgubili svu Ugarsku osim Banata, zatim Slavoniju (osim jugoistočnog Srijema) i Hrvatsku do Une i južnog Velebita te sva područja i gradove, koje je u tom ratu osvojila Venecija (Knin, Sinj, Vrgorac).³⁴

Bosanski pašaluk je izgubio cijelu Slavoniju i Lički sandžak, te dijelove Kliškog i Hercegovačkog sandžaka, tako da je zadržao preostalih sandžaka: Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški i Bihaćki, koji je odmah na početku 18. stoljeća bio ukinut, a njegov teritorij priključen Bosanskom sandžaku, pa se tako Bosanski pašaluk sastojao od četiri preostala sandžaka.³⁵

Karlovačkim mirom velik dio zemalja „oslobođen“ je od Osmanlija skoro poslije 200 godina, a postojao je i plan da će se sa Hrvatskom i Slavonijom sjediniti Pounje sa Bihaćem, sjeverna Dalmacija sa Kninom i zapadna Bosna sa Jajcem.³⁶ Nakon novog rata i Požarevačkog mira 1718. Turska je izgubila znatne dijelove Bosanskog pašaluka, tj.

32 H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 18.

33 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 80.

34 F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 331-333.

35 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 92.

36 F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 333.

prostore Zvorničkog i Bosanskog sandžaka, ali samo do slijedećeg rata, koji je završen Beogradskim mirom 1739. kada su Osmanlije u Srbiji i Bosni vratili veći dio područja koja su izgubili Požarevačkim mirom.

Pred kraj 18. stoljeća, tj. 1791. Osmanlije su Svištovskim mirom opet izgubili manji dio teritorija: Lapac, Srb i Cetin,³⁷ što je bio posljednji dio hrvatskih zemalja koji je oslobođen od Turaka, te je definitivno uspostavljena granica između Austrije i Osmanlija do 1878. tj. 1908. godine.

Sporovi i napetosti na novonastaloj bosansko-hercegovačkoj granici u 19. stoljeću

Na granici su učestali neriješeni sporovi koji u ranijim razdoblju nisu isticali. Lokalne vlasti, kao što je bio slučaj u Livanjskom sandžaku, prebirale su austrijske podanike i pokušale da ih nekako privedu pod norme osmanlijskog zakona. Tako je 1866. od austrijskih podanika ubiran porez samo ako su imali grunt, dakle zemljišni posjed, a nisu plaćali porez ako su obavljali i obrtničku djelatnost iako su bili stalno nastanjeni u Vilajetu Bosna.³⁸ Zatim je pooštren nadzor nad vizama austrijskih podanika te suosmanske vlasti striktno naplaćivale po osam pjastera za *jolteskeru*, odnosno jedan gulden ako putuju u unutrašnjost Vilajeta. I pored toga, dolazak austrijskih podanika iz Dalmacije se povećavao, da bi se u 1866. samo u Livnu zateklo 200-300 kako bi nešto zaradili kod bosanskih posjednika, a u Dalmaciju je opet, iste godine odlazilo na tisuće ljudi iz Bosne i Hercegovine, osmanlijskih podanika, a radi trgovine austrijske vlasti na granici nisu tražili vize. Donedavno su lokalne vlasti smatrale sve stanovnike osmanlijskih naselja Uništa, Mračaj, Stožište i Tiškovac austrijskim podanicima i nisu od njih ubirali porez, no poslije 1866. lokalne vlasti su od njih tražile da izvršavaju porezne obveze kao i osmanlijski podanici.³⁹ Nakon mira u Villafranci „*osvanuli su nebrojeni, od najvećih autoriteta (npr. E. H. Maq i B. M. Hauslab), dijelom vlastito*

³⁷ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 93-94.

³⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (ABiH S), fond: Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo (AUGK S), 228/1867, K 126, Dembicki Generalnom konzulatu, Livno, 16. januara 1867.

³⁹ ABiH S, fond AUGK S, 228/1867, K 102, Dembicki Generalnom konzulatu, Livno, 28. marta 1867.

*urađeni, dijelom inspirirani spisi, koji su tvrdili, da Austrija od obale Dalmacije ne može imati prednosti, ni nacionalnih, ni ekonomskih niti vojnih, tako dugo dok je njeno zaleđe, a to su Hercegovina i Bosna, u posjedu Osmanlija”.*⁴⁰

Poslije objavljenog plana Miloša Obrenovića u srbijanskoj Skupštini 1859. „o napadu na Bosnu kod Zvornika”, koji je podržavala Rusija, a Francuska se nije protivila, sve su bili zgusnutiji događaji koji su ukazivali na pokušaj ostvarenja plana koji je bio mnogo širi, jer pošto bi osvojila Bosnu, Srbija bi pristupila osvajanju Slavonije, Hercegovine i Bugarske.⁴¹ Tako je austrijski konzularni agent u Brčkom izvijestio Generalni konzulat kako stanovništvo Zvorničkog sandžaka strahuje od napada Srbijanaca na njihove krajeve. Bosansko-hercegovačka vlada je počela razmještati nove vojne snage u bosanske tvrđave i gradove.⁴² Jake vojne snage raspoređene su u Hercegovini ali i na graničnom području prema Kneževini Srbiji, dok je granica s Austrijskom monarhijom bila gotovo bez osmanske vojske.⁴³ To je nesumnjivo bilo zbog toga što je 1867. prijetila opasnost od napada srbijanske vojske na Vilajet Bosnu.⁴⁴ U ovakvim okolnostima, konzuli su pratili kuda se valija kreće i što namjerava poduzeti za obranu Vilajeta. Bosanski valija Šerif Osman-paša je 19. augusta otputovao iz Sarajeva da obiđe granicu od donjeg toka Drine do Novog Pazara. Naime, „*Prema glasinama koje su kružile u Sarajevu - Srpska stranka- akcije navodno se bavila planom upada u Bosnu. Vođe te stranke sigurno su nedovoljno bili upoznati sa prilikama u ovom vilajetu ako su mogli računati, vjerujući vijestima koje su objavljene u nekim novinama, o bliskom izbijanju ustanka u Bosni i o pobuni bosanske raje*”. Valija je preko Prače i Foče putovao u pravcu crnogorske granice da bi nadgledao, kako je izvijestio austrijski

40 Kriegs Archiv Wien, Memoire XXVIII-1071, Geschichte der oesterreichisch-ungarischen Politik in der Occupationsfrage Bosniens und der Herzegowina.

41 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854-1860*. Landshut, 1996, 471.

42 Haus Hof und Staatsarchiv Wien, P. A., XXXVIII; GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 20. marta 1867. 28. marta 1867.

43 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin, HA III, 2.4.1. I, Nr 7.597, Otto Blau Visokom kraljevskom Ministarstvu inozemnih poslova, Sarajevo, 2. septembar 1867.

44 Vaso Vojvodić, *Rad Srbije na pomaganju prosvete u Bosni i Hercegovini (1868-1876.)*, Kikinda, 1989, 15.

generalkonzul, izgradnju karaula. Osim toga, valija je trebalo regrutirati tri hiljade bašibozuka iz Taslidže, Prijepolja i Nove Varoši te ih rasporediti na granici.⁴⁵

Generalkonzul je povjerljivim putem saznao da su „Turci” riješeni, ako Uzvišena Porta prepusti Bosnu Srbiji, da se bore do posljednjeg čovjeka i da se radije priključe Austriji nego da dospiju pod vlast Srbije, pa su time 1867. austro-ugarski vojni krugovi obratili veću pažnju na Bosnu i Hercegovinu.⁴⁶ U isto vrijeme, u Srbiji su bili uvjereni da Austrija namjerava anektirati Bosnu i Hercegovinu, pa je Garašanin otvoreno izjavio francuskom konzulu da će se Srbija, u slučaju ulaska austrougarske vojske u Bosnu, udružiti sa Osmanskim carstvom i protjerati je iz Bosne. Zbog toga je srbijanski knez putovao i u Beč i u Pariz da detaljnije sazna namjere Austro-Ugarske prema Bosni i Hercegovini. U Parizu su knezu savjetovali da se Srbija mora suzdržavati od svakog miješanja u poslove Bosne i Hercegovine pošto sudbina tih pokrajina predstavlja „životno pitanje Dvojne monarhije”.⁴⁷ U toku septembra 1867. dogovarali su se Orešković, u ime Garašanina i tzv. zagrebačkog odbora o saradnji na osvajanju Bosne pa je dogovoreno da to treba uskladiti s namjerama Pruske i uz njenu pomoć.⁴⁸ Garašanin je pisao knjazu Nikoli da je: „*Stanje u Turskoj-ne gubite to ni malo iz vida- vrlo kritično postalo, kako nikad dosad nije bilo. Vreme ovo treba upotrebiti sad ili nikad*”.⁴⁹ Tako su diplomatska pogađanja oko europskih provincija Osmanskog carstva učestala pred kraj vlade Mihaila Obrenovića, a nastavljena i poslije njegove smrti, pa sve do austrougarske okupacije. Mnogo podataka o tome ima u Memorandumu koji je podnio Antonije Orešković srbijanskom Namjesništvu 28. jula 1868. a iz Memoara se vidi da je pregovarao u Pešti i s ministrom Julijem Andrašijem. Andrašić je izgleda bio odlučan o tome da odvoji Srbiju od Rusije: „*Kako mu*

45 Haus Hof und Staatsarchiv Wien, P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Has Beustu, Sarajevo, 30. avgust 1867.

46 Alen Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo, 1968, 229.

47 G. Jakšić i V. J. Vučković, *Spoljna politika Srbije*, 425; A. Dž. P. Tejlor, *Habsburška monarhija 1809–1918. Istorija Austrijske carevine i Austro-Ugarske*, Beograd, 2001, 214-216.

48 G. Jakšić i V. J. Vučković, *Spoljna politika Srbije*, 426-429.

49 „Crna Gora i Srbija od 1862.” Garašanin Knjazu Nikoli, 28. II 1867, *Zapisi*, Godina VIII, Knjiga XIV, Cetinje, 1935, 180.

drago, mi dozvoliti ne možemo da se Turska ruši pre nego što smo se od Rusije osigurali, pa makar nas to koštalo što mu drago". „S Hrvatima, dodao je Orešković, mi bi se lako pogodili; neka im bude, ako to ne znači celokupnost Turske carevine računati, Turska Hrvacka". Andrašić je Srbima odgovorio: „Dobro, uzmite si Bosnu i Hercegovinu, ali ne idite dalje, ne dirajte Bugarsku, jer time bi si lako mogli sve pokvariti, potresli bi svu europsku Tursku i njen bi opstanak stavili u pitanje, a to se ne bi moglo još sada nikako dozvoliti; Europa bi primila stvar u svoje ruke i ko zna kako bi vi zatim prošli. Kad je ovo Orešković rekao Strossmayeru da se Srbija i Hrvatska sporazumiju: „da se Turska Hrvacka Hrvackoj, a ostala Bosna i Hercegovina Srbiji prisajedini", Strossmayer je odgovorio: „Nipošto! To bi išlo na cijepanje Srbstva i Hrvatska, a nužno je baš radi osiguranja naše budućnosti da i hrvackog elementa u srbskoj državi ima; time ćemo bolje u svezi ostati i za sjedinjenjem težiti.“⁵⁰Kada je krajem 1866. doputovao u Sarajevo novi generalkonzul Ferdinand Haas, o toj promjeni zagrebačke *Narodne novine* su objavile vijest: „*Il se zvao Meho il Mujo - sve Turčin, te Turčin! No mi ne želimo, da bečka politika bude drugačija, nego jest. Bilo je nekoć puno simpatija za Beč u Bosni; no konsuli austrijski uternuli su je*”.⁵¹

Početkom 1867. smirivale su se čarke na hrvatsko-bosanskoj granici, a carska kordonskomanda iz Otočca je sa zadovoljstvom izvijestila da osmanske granične vlasti „čine sve što mogu da bi na najbolji način unaprijedile uzajamno sporazumijevanje.” Ovi izvještaji o političkim događajima „sadrže, pored zanimljivih bilježaka i iskrivljavane istine, pa čak i potpuno isfantazirane vijesti o događajima od najveće važnosti, tako da smatram za svoju dužnost da o tome izvijestim Vašu ekselenciju”.⁵²

Više je sporova bilo na austrijsko-osmanskoj granici koju je činila rijeka Sava, posebno u Brčkom.⁵³ Konzularni agent iz Brčkog izvijestio

⁵⁰ Vojislav J. Vučković, *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške Monarhije 1859-1874*, Beograd, 1965, 356-381.

⁵¹ *Narodne novine*, Zagreb, 31. decembra 1866.

⁵² Haus Hof und Staatsarchiv Wien, P.A. XXXVIII/GK S, K 182, Zaks Beustu, Sarajevo, 13. marta 1869.

⁵³ ABiH S, fond AUGK S, K 121, Omčikus Generalnom konzulatu, Brčko, 12. oktobra 1863. Numan-aga, brčanski stanovnik, kupio je za Eliasa Mandušića polovinom septembra 1866. godine 1.200 tovara pšenice. On je zatražio od mudira Salih-beya u

je kako se muslimani pribojavaju upada Srbijanaca, a bosanska vlada je počela razmještati nove vojne snage u Bijeljini. Pošto se Sava odledila, počeo je saobraćaj, pa je 22. 02. 1867. u Brčkom pristao putnički brod, koji će odsad redovno saobraćati.⁵⁴ Naime, u Bosni su bili obaviješteni kako se Srbija naoružava za rat protiv Osmanskog carstva te su iz istih planova, učestalo dolazili ruski agenti u Bosanski vilajet, koji su posjećivali „grko-istočne manastire,” dijelili im obilne novčane poklone i crkvene knjige, sve s ciljem da pridobiju sveštenike i pravoslavno stanovništvo za Rusiju. Kod mjesnih vlasti je vladalo uvjerenje da su tako potkupljeni pravoslavni sveštenici već pridobiveni, kako bi u slučaju napada Srbije na Bosanski vilajet digli ustanak i tako doprinijeli ostvarenju „zajedničkog cilja”. U ovu propagandu su već bili svrstani i ruski navodni fotografi koji su prošle godine došli u Bosnu i još su se u njoj zadržali, a „*da bi izbjegli svaku sumnju u svoje namjere, oni su besplatno fotografirali Turke, kako bi ih uvjerali da oni putuju kroz Bosnu da bi uradili skice iz Bosne za rusku caricu*”. Zbog „očevidnih“ neprijateljskih namjera Srbije, ovdašnje muslimansko stanovništvo u cjelini je bilo nepovjerljivo prema Rusiji.⁵⁵

Austro-Ugarska je revnosno prikupljala podatke o raspoloženju stanovnika u Bosni u slučaju aneksije, a Ministarstvo inozemnih poslova je od generalkonzula i konzularnih agenata zahtijevalo da ga redovno izvješćuje o raspoloženju muslimanskog stanovništva u slučaju da Bosna i Hercegovina pripadne Austro-Ugarskoj, a na što su se muslimani

prisustvu kadije Mustafa-efendije i predsjednika medžlisa Mehe Pašalića odobrenje, ali mu je mudir odgovorio da mu odobrenje nije potrebno, i da on može kupiti još jednom isto toliku količinu pšenice. Mandušić je, potom, kupio još jednu količinu istog žita i platio, ali mu je mudir zabranio izvoz jer je u međuvremenu, bio zabranjen izvoz žitarica iz Bosne. Lica koja su bila od povjerenja za austrijskog konzularnog agenta u Brčkom, te neki šverceri i jedan milicijski vojnik posade na kordonu kod Brčkog, saopćili su u povjerenju Omčikusu da na kordonu kod Brčkog čauš Mehmed-aga šverca na obali Save i osigurava švercere i usluge naplaćuje. Konzularni agent je ovo prenio mudiru Salih-beyu, ali mu mudir nije povjerovao, jer on to nije smio raditi u svoju korist.

54 ABiH S, fond AUGK S, K 124, Omčikus Generalnom konzulatu, Livno, 28. februara 1867; HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 20. marta 1867. Dana 8. marta 1867. došao je prvi parobrod u Brčko.

55 HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 30. januara 1867.

uznemirili.⁵⁶ „Primijetio sam, izvijestio je generalkonzul Teodorović Andrašija 10. novembra 1876. godine kod muslimana, da se oni kao Slaveni osjećaju i ovaj osjećaj sve više izražavaju, dok su se oni sa ponosom dosad nazivali Turcima. Štaviše, bosanski mladići sve više uče bosanski da čitaju i pišu.“⁵⁷

I Vaso Čubrilović je isticao: „Ljubav prema Bosni i njenim tradicijama, razvijena je kod bosanskih muslimana više nego kod katolika, da ne govorimo pravoslavnim, kod kojih je nemanjička tradicija, raširena crkvom i narodnom pesmom, gotovo potpuno istisla uspomene na nekadašnju bosansku državu. Tako je bosanski musliman ostao jedini pravi Bošnjak“.⁵⁸

Austrija je trebala u savezu s Rusijom biti spremna na događaje koji mogu uslijediti, posebno i zbog toga što je posjedovala usku, ali izduženu dalmatinsku obalu, koja se, u pojedinim političkim okolnostima, može smatrati sigurnom, samo ako se odbrana obale može osloniti na pozadinu, to jest na Bosnu i Hercegovinu kao stratešku bazu i „koju Austrija mora dobiti“. Austrija je dakle imala razloga da dođe u posjed Bosne i Hercegovine, ili makar nekog federalnog ustrojstva u kome bi preuzela vodstvo, a koje bi se ostvarilo silom „političkih okolnosti“. Tzv. Biro za evidenciju, preporučio je da se ne može očekivati od austrijskih konzula da čine vojne analize, ali mogu prikupljati pouzdane statističke podatke i izvješća o promjenama do kojih dolazi, točan opis puteva te podatke o vojsci. Efikasnom mjerom se može smatrati i postavljanje rukovodilaca konzulata u srpsko-bosanskim oblastima, koji su sposobni da uspostavljaju kontakte sa narodom, što oni nisu činili. Nasuprot tome, Šerif Osman-paša upravljanjem ovim vilajetom preko sedam godina, više je doprinio razvoju ove provincije nego što su to činile valije stotine godina prije njega.⁵⁹ Austrijski generalkonzul je izvijestio svoju vladu o raspoloženju stanovništva u Bosni, te istakao da je u Sarajevu zavlдало

⁵⁶ ABiH S, fond AUGK S, Vicekonsulat Brčko, Res. Br. 6/1873, Teodorović Omčikusu, Sarajevo, 7. 02. 1873.

⁵⁷ HHStA W, P. A. XXXVIII/ Konsulate, K 207, Teodorović Andrašiju, Sarajevo, 11. novembra 1875.

⁵⁸ Vaso Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*. Beograd, 1930, 321-322.

⁵⁹ *Narodne novine*, Zagreb, 13. februara 1867. Dopisnik *Napredka* iz Sarajeva potvrđuje da u Bosni vlada mir: „Glas, da su u Bosni neke proklamacije izišle, što nam ga vaš list donese, i da istom što nije buna buknula bila, pričinio je, da se Turci spremaju

nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva zbog procjene kuća i nekretnina koje se vrše u cilju određivanja poreza: *kućarine* i *zemljarine*. Po generalkonzulu muslimansko stanovništvo, više je izražavalo nezadovoljstvo zbog odluke ovdašnje vilajetske vlade da se izvrši sređeni popis stanovništva i da se za taj posao imenuje komisija koja će popisati i žene i djecu. Zbog toga su ponekad muslimani (Turci) odbijali da otvore vrata svojih kuća i harema popisivačima, a većina sarajevskih obrtnika je čak, u znak protesta, zatvorila svoje dućane. Praksa Uzvišene Porte je da od tanzimata (1839) smanjuje Bošnjacima svaki utjecaj na upravu i administraciju na taj način što sve više civilne i vojne položaje popunjava Osmanlijama, izazivala je kod Bošnjaka nepovjerenje prema osmanskoj vladi i njenim dostojanstvenicima, pa i otpor mjerama koje je provodila u Bosni.⁶⁰

Skoro cijela 1867. prošla je u procjenama da li je vilajet Bosna dovoljna nadoknada Austriji za gubitak Venecije, odnosno da li je vrijeme da se Srbija i Crna Gora prošire na ovu osmansku provinciju. Malo se osvrtao na to da li je stanovništvo Bosne i Hercegovine sklono svoju sudbinu usmjeriti u zajednicu jedne, druge ili treće države. Ipak, strani predstavnici su osluškivali kako bi to prihvatili bogati, odnosno siromašni ili pojedine vjerske skupine, kojima nije bilo svejedno čija će vlast biti. Austrijski izvještači su posebno pratili raspoloženje muslimanskog stanovništva. „*U Bosni vlada apatični mir,*” izvijestio je Ferdinand Haas Beusta 1867. a poslije petnaestodnevnog putovanja u junu i dvadestodnevnog u julu, Blau se vratio u Sarajevo: „*Nisam imao ni nesreće ni avantura u krajevima kroz koje sam prolazio, iako je ovo područje bilo po tome izvikano.*” Dakle, ako se neko odluči da stupi u Bosnu, nisu više vezana sa opasnošću, niti sa velikim teškoćama: „*I ovo je dokaz da nisu bili u pravu i takvi autoriteti za ovo područje kao što su Ami Boue u Beču i Šafarik u Beogradu, koji su me još u prošloj godini u pismu odvrćali od putovanja iz osnove lične sigurnosti i bijednog stanja zemlje*”.⁶¹

jako. Bosna je mirna i bune nema, niti ona može biti. Što ste čuli o buni i proklamaciji nekoj, toga svega nema ništa.”

60 HHStA W.P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 18. septembra 1867.

61 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Orašje, 2005, 264-279.

Bosna je bila najvažnija provincija Osmanskog carstva zbog svog geografskog položaja usred slavenskih država, a posebno zbog žestokih napada okolnih zemalja čija je ona bila „nišan“, pa je godinama panslavizam radio na tome da uzdrma postojeće stanje stvari u Bosni, da odvrati hrišćane i kršćane od vjernosti bosanskoj vladi, čak da širi perfidne insinuuacije i među slavensko-muslimanskim stanovništvom. „*Srpsko-ruski agenti se smjenjuju ovuda smucajući se pod maskom fotografa, učitelja, trgovaca i ne propuštaju da upoznaju svoje šefove u Sarajevu, Beogradu i Petrogradu u pompeznim izvještajima o uspjehu njihove misije, samo zato da bi opravdali svoje obilne honorare.*” I javno mišljenje u Europi toliko je dovedeno u zabludu pisanjem slavenske štampe, da svakog trenutka očekuje da pravoslavna raja u vilajetu Bosna digne ustanak kako bi „*stresla tzv. turski jaram, i, naravno, pridružila se svojoj srpskoj sestri.*” Ali, Uzvišena Porta može biti savršeno smirena u pogledu miroljubivog duha i raspoloženja u Vilajetu Bosna, pa i pravoslavne raje, zaključio je Haas svoj izvještaj.⁶²

Na tom planu je radio i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. „*Prema povjerljivom saopćenju - biskup Strossmayer navodno radi na ujedinjenju katoličkog i grčko-istočnog stanovništva Bosne. Kako se govori, on je već predložio da se bez izuzetka u slavenskom pismu zavedu ćirilski slova umjesto latinice. On djeluje u tom pravcu da se ćirilskim slovima da prednost nad latiničkim i pri štampanju katoličkih molitvenika i da se tako postupa i u školama.*” Ovo bi trebalo da doprinese otklanjanju religioznih predrasuda koje postoje između katolika i pravoslavnih Slavena i da tako složno pridonesu jedinstvu slavenske nacionalnosti.⁶³

Svetozar Marković je pisao da je potrebna korjenita promjena srbijanske politike prema vanjskoj politici: „*Jer službena Srbija prema*

62 HHStA W, P.A. XXXVIII/GK S, K 176, Haas Beustu. Sarajevo, 27. septembra 1867. Pol Dimon, *Period tanzimata (1839-1878), Istorija Osmanskog carstva* (priredio Rober Mantran), Beograd, 2002, 617.

63 HHStA W, P.A. XXXVIII/GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 12. avgusta 1867; Jako Baltić, *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni*, Sarajevo, 1991, 252; A. Dž. P. Tejlor, *Habzburška monarhija 1809–1918. Istorija Austrijske carevine i Austrougarske*, 214-216; Hari Herder, *Evropa u XIX veku*, Beograd, 2003, 380-390.

*Bosni i Hercegovini, kao i drugim neoslobođenim pokrajinama postupa kao osvajač”.*⁶⁴

Slobodan Jovanović je opisao prilike uoči rata 1876. ustvrdivši kako je Srbija imala 1,500.000 stanovnika, Osmansko carstvo više od 40,000.000; pa prema tome: „*misao da Srbija ratuje s Turskom ličila je na bezumlje*”. Naraštaji koji su u to vrijeme odlučivali o sudbini Srbije: „*bili su opijeni nacionalizmom*”. „*I porodica, i škola, i novine, i književnost i cio javni život s politikom kneza Milana i omladinskim pokretom, budili su i raspaljivali nacionalnu samosvijest. Na sve strane slušalo se jedno isto, a to je da smo mi Srbi, - i da kao Srbi, imamo zavetnu misao pokajati Kosovo. Srpstvo je postala jedna vera za koju se živi i mre, i ta vera imala je svoju bibliju, - narodne pesme, koje se nisu čitale radi čistote i lepote jezike, nego radi nadahnuća za velike patriotske podvige*”.⁶⁵

Za vrijeme ustanka u Bosni 1875-1878. pravoslavni uglavnom nisu bili jedinstveni u tome da se bore za to da se Bosna anektira Srbiji: „*Naš ustanak nije operacija slavjanstva! (panslavizma) kao što razni listovi predstavljaju. Takva namjera nami je nepoznata. Dočim je zadaća naša: otresti turski jaram i dostići slobodu i ravnopravnost; napokon utvrditi našu budućnost kroz sjedinjenje sa jednom civiliziranom državom. Po izvanrednih glasovah, očekujese u slučaju ratnog uspjeha od strane Srbije, da ista Knjaževina Bosnu anektira, na takvo rešenje mi nismo pripravnii*”.⁶⁶

Granice Bosne i Hercegovine nakon Berlinskog kongresa

Srednjovjekovna Bosanska država i Bosanski pašaluk su se teritorijalno širili na prostore cjelokupne današnje Bosne i Hercegovine te se mjestimično prostirali i na susjedne prostore Srbije, Hrvatske i Crne Gore,⁶⁷a koja je tada izlazila i na Jadransku obalu u dužini oko 700 km, zahvaćajući ostrva: Brač, Hvar, Korčulu, Šoltu, Čiovo i druga manja

⁶⁴ Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, Sarajevo, 1973, 70.

⁶⁵ Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića, Knjiga prva*. Beograd, 1934, 516-519.

⁶⁶ Narodna biblioteka Srbije, Zaostavština Grgura Jakšića, P 558/XII/1-11, Njihovo Cesarsko Kraljevsko apostolsko Veličanstvo.

⁶⁷ Marko Vego, “Historijske karte” srednjovjekovne bosanske države, Mostar.

ostrva. Dakle, teritorija nekadašnje bosanske države bila je znatno veća od sadašnje teritorije Bosne i Hercegovine. Tako je bosanska država za vrijeme kralja Tvrtka u drugoj polovini 14. stoljeća iznosila oko 72.512 kvadratnih km, a sadašnja površina države Bosne i Hercegovine iznosi: 51.196 km. U njezin sastav su ulazile sve tzv. "bosanske zemlje": Usora, Soli, Donji Kraji, Zapadne strane /Tropolje ili Završje/, Primorje, Zahumlje - Hum, Travunija, dio Zete, Polimlje, Podrinje. Jezgro iz kojeg se razvijala Bosna ostalo je do dana današnjega u prostoru toka rijeke Bosne sa centrom u Vrhbosni u kojoj je kasnije u novom vijeku za vrijeme Osmanske imperije i njenog velikog evropskog pašaluka-Bosanskog pašaluka /ejaleta-beglerbegluka, kasnije vilajeta/ osnovana prijestolnica Saraj-Uvasi- ili današnje Sarajevo.⁶⁸ Bosanski pašaluk koji je osnovan koncem 16. stoljeća imao je znatno veću teritoriju od Tvrtkove Bosne, jer je osim tzv. "Bosanskih zemalja" pokrивao velik dio Slavonije, dio Banije, Korduna, Liku, Krbavu, Kninsku krajinu, sliv Cetinja, Krke i Zrmanje, veliki dio Jadranskog primorja: Dalmacije i Boke, i imao obalsku liniju od Omiša do Risna, a na istočnoj strani protezao se do Kosovske Mitrovice, zauzimajući čitav današnji Sandžak i više od polovine današnje Crne Gore. U njegov sastav je ulazilo čitavo Podrinje i to ne samo sadašnje bosansko-hercegovačko nego i srbijansko i crnogorsko. Prema proračunima površina mu je mogla iznositi oko 80.000 kvadratnih km.

Širenjem Bosanskog pašaluka širio se i pojam "Bosne", kao što se širio i tokom srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva. Budući da je u Bosanskom kraljevstvu bila rasprostranjena bosanska heretička vjera (bogumilsko-patarenska ili Crkva bosanska) koja je imala svoje sakralne nadgrobne spomenike - stećke, to se može rekonstruirati rasprostranjenje bosanske države i Bosanskog pašaluka.

⁶⁸ Ibrahim Bušatlija, *Granice Bosne i Hercegovine nakon Berlinskog kongresa*, Sarajevo.



Karta: Prostor osmanskog Bosanskog pašaluka u 16. stoljeću

Redukcijom Bosanskog pašaluka teritorija Bosne se približavala današnjim granicama pa je u sadašnjim granicama Bosna i Hercegovina znatno manja kako od “Tvrtkove Bosne” tako još više od Bosanskog ejaleta, pašaluka, beglerbegluka i kasnije vilajeta. Današnje granice Bosne i Hercegovine poklapaju se s granicama koje su međunarodno utvrđivane pa se granica na Savi konstituirala na temelju odluka četiri mirovna ugovora: Karlovačkog 1699, Požarevačkog 1718, Beogradskog 1739. i Svištovskog 1791. godine. Isto tako granica je na jugozapadnoj strani prema središnjoj Hrvatskoj utvrđena Karlovačkim i Požarevačkim mirom, a prema bivšoj Dubrovačkoj republici granice su ostale iz konca 15. stoljeća. Osmanlije nisu korigirali granice Dubrovačke republike, a Dubrovačka republika je svoje granice izvan zidina širila kupovinama na račun Bosanske teritorije pa je 1333. kupila od srpskog cara Dušana Pelješac i Ston, od kralja Uroša 1357. uzak pojas na potezu Žrnovnice;

1399. od Bosne je otuđeno Slansko (ili Bosansko) primorje koje je ustupio kralj Ostoja. Konavle su bosanski vojvoda Radoslav Pavlović i Sandalj Hranić prodali Dubrovačkoj republici 1419. i 1426. godine. Te granice priznalaje Osmanska imperija i takve su ostale do današnjeg dana.

Granice Bosne i Hercegovine koje postoje na Drini, odnosno koje dijele Bosnu i Hercegovinu od Srbije utvrđene su Berlinskim mirovnim ugovorom 1878. godine. U članu 25. Ugovora stoji: Provincije Bosne i Hercegovine okupirati će Austro-Ugarska koja će njima upravljati. Pošto vlada Austro-Ugarske ne želi da preuzme upravu u Novopazarskom sandžaku koji se nalazi između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka do Mitrovice, u njemu će ostati otomanska uprava, ipak da bi se osiguralo održavanje novopolitičkog stanja, kao i sloboda i sigurnost saobraćaja, Austro-Ugarskoj se ostavlja pravo da tu drži garnizone i da ima vojne i trgovačke puteve na čitavom prostoru ovog dijela starog vilajeta Bosne. U tom smislu Austro-Ugarska i Turska će se sporazumjeti o pojedinostima. Granica prema Srbiji je određena maticom Drine do njenog utoka u Savu, pri čemu je Kneževini Srbiji pripao Mali Zvornik i Sakar.

Granice prema Crnoj Gori, koja je 1878. priznata, određene su prema članu 28. "Nove granice Crne Gore."⁶⁹

Granice prema Novopazarskom sandžaku koji je godinu dana ranije izdvojen iz Bosanskog pašaluka (vilajeta) išla je linijom razdvajanja Bosanskog sandžaka i Novopazarskog sandžaka, a ostala je do danas kao granica na tzv. Višegradskoj izbočini.

Maritimna granica Bosne i Hercegovine, koja je danas dugačka zračne linije oko 14 km, predstavlja manji reliktni nekadašnjeg Bosanskog primorja kako za vrijeme srednjovjekovne Bosne, tako i za vrijeme

⁶⁹ Linija koja polazi od Ilijinog brda, sjeverno od Klobuka, spušta se na Trebišnjicu kod Grančareva, koje ostaje Hercegovini, potom nastavlja tokom ove rijeke do tačke koja se nalazi jedan km nizvodno od ušća Čepelice, a odatle se najkraćim putem opet sastaje s visovima koji oivičavaju Trebišnjicu. Zatim produžuje ka Pilatovcima, prepuštajući to selo Crnoj Gori, onda nastavlja visovima u pravcu sjevera i drži se, koliko je moguće na rastojanju od šest km puta Bileće-Korita-Gacko do klanca koji se nalazi između planine Somine i brda Kurila, odakle ide na istok preko Vratkovića, ostavljajući to selo Hercegovini, do brda Orlina. Polazeći od ove tačke i ostavljajući Ravne Crnoj Gori, granica ide naprijed pravcem sjeveroistok, prelazeći vrhove Lebrsnika i Volujaka, potom se spušta najkraćom linijom na Pivu, koju prelazi i pridružuje se Tari u prolazu između Crkvice i Nedvine. Odatle se penje uz Taru do Mojkovca.

Bosanskog pašaluka u njegovim maksimalnim granicama. Zemljouzi između Neuma i Kleka te u Sutorini ostali su u sastavu Bosanskog pašaluka od Karlovačkog mira 1699. potvrđenim Požarevačkim mirovnim ugovorom 1718. do dana današnjeg, s tim što je na poseban način zemljouzi Sutorina veličine 75 kvadratnih km sa dvije katastarske općine: KO Sutorina i KO Kruševica pripao Crnoj Gori. U augustu 1945. kad je donesena Uredba o razgraničenju Bosne i Hercegovine od Crne Gore, Hrvatske i Srbije, /35 - Službeni list FBiH, broj 13/45/ u opisu granice Federalne Bosne i Hercegovine nema katastarskih općina Kruševca i Sutorina i više se nikada ne pojavljuju u teritorijalnim razgraničenjima i administrativnim političkim podjelama Bosne i Hercegovine. Jedini podatak i trag da su granice Bosne i Hercegovine priznate Berlinskim mirovnim ugovorom, a potvrđene odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a "otrgnute" teritorije Sutorine i Kruševca, navedeni su kod Vladimira Dedijera u "Prilozima za biografiju Josipa Broza Tita /novi prilozi/", gdje je navodeno na stranici 172: "Granice između pojedinih republika rješavane su, međutim, u direktnim sporazumima između sekretara pojedinih republičkih partijskih rukovodstava. Tako se po istorijskim granicama Bosna protezala sve do blizu Herceg Novog, tj. iza Debelog brijega, niz Sutorinu, prema moru. Crnogorski partijski funkcioner Blažo Jovanović, u toku jednog razgovora ubjedio je bosansko-hercegovačkog partijskog funkcionera Đuru Pucara Starog, pa je Sutorina pripala Crnoj Gori, a nova granica sa Hrvatskom, koja je imala Dubrovačku rivijeru, postavljena je na Debelom brijegu. Ovim postupkom je prekršen Berlinski ugovor i kasnije odluka Predsjedništva AVNOJ-a, te je tako u Bosni i Hercegovini ostala samo enklava - zemljouzi *Neum-Klek*."

Korekcija granica Bosne i Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata

Poslije završetka Drugog svjetskog rata, tokom 1945. republike tadašnje Jugoslavije, koje su nosile ime federalne jedinice izvršile su razgraničenja, koja su kasnije tokom 1946. na zahtjev Savezne vlade mjestimično korigovana. Svaka republika je iskazala svoje zahtjeve o korekciji granica pa je bosansko-hercegovačka vlada tražila korekcije

i utvrđivanje granica prema Hrvatskoj na potezima kod Bihaća, općine Petrovo Selo, Meljinovac, zatim u prostoru općine Drvar, selo Begluci, koje je ostalo u Republici Hrvatskoj, a u istoj općini traženo je da Hrvatska ustupi sela: Kaldrmu, Dugu Poljanu i zaselak Podjinska Torina. Vlada Bosne i Hercegovine je tražila i zaseoke Drenovac, Sevina Poljana i Gornji Tiskovac, što nije prihvaćeno i sva pomenuta sela i zaseoci skupa sa bosanskim selom Beglucima ostali su u sastavu Hrvatske. Tadašnja Bosansko-hercegovačka vlada je nudila Hrvatskoj sela Vinicu i Prisiku u općini Duvac, ali su ta sela ostala u Bosni i Hercegovini. Tokom 1946. bili su u toku zahtjevi Republike Hrvatske da joj pripoje sela: Kestenovac, Bosanski Strbac, Soće, Osredački Drenovac, Lički Tiskovac i Bušević, pa su ta sela predana Hrvatskoj tokom 1953. i 1956. u sporazumu između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, te uz suglasnost saveznih organa. Na potezu od Višegrada do Rudog Republika Srbija je tražila da joj pripadne sedamnaest sela, što je odbijeno, a Bosna i Hercegovina je tražila dva sela istočno od Gacka: Krivi Do i Hadžića Poljanu, ali ih nije dobila. Bosni i Hercegovini su vraćena sela Kruševo i Vučevo u fočanskom srezu jer su zabunom poslije Drugog svjetskog rata pripala Crnoj Gori.

Posebno se postavilo pitanje razgraničenja na Drini, iako je Berlinskim ugovorom precizirano da granica ide maticom Drine sa formulacijom “sadašnja granica” koja je išla ondašnjom maticom. Pomjeranje matice je nastupilo tokom vremena pa ju je morala pratiti granica ili se korigirati za veličinu meanderskog odstupanja granice.⁷⁰

Tzv. „meke“ granice na prostoru između Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, rezultat su mnogobrojnih ratnih događanja, velikih migracija stanovništva, a posebno odluka mirovnih ugovora, kao na primjer Karlovačkog, Požarevačkog, Beogradskog, Svištovskog, Bečkog, Berlinskog, te AVNOJ-a do kraja Drugog svjetskog rata.

⁷⁰ Iz zahtjeva se jasno vidi da je bilo odstupanja od Berlinskog ugovora i AVNOJ-a. (Zahtjevi o promjeni granice se nalaze u Arhivu Bosne i Hercegovine u fondu Vlade NR BiH, kutija br. 9, broj 5092/46, gdje se nalaze i skice traženih terena).

Sažetak

Veliki dio bosansko-hercegovačke novovjekovne povijesti granica obilježilo je Osmansko carstvo i njihova vojna uprava koja je bila organizovana od početka 15. stoljeća. Osmanlijski prodori i porazi, bili su uzrokom čestih pomjeranja i promjena granica, tj. čestih i tzv. „mekih“ granica, s vojnim i upravnim širenjem širila se i islamska vjerska i kulturna tradicija. Glavnina osmanlijskog osvajanja trajala je tokom 16. stoljeća, a njezin prestanak dogodio se nakon bitke kod Siska 1593. godine. Na osvojenim područjima Osmanlije su formirali svoje vojno-upravne jedinice sandžake, koje su bile potčinjene beglerbezima Rumelijskog, odnosno Budimskog ejaleta. Nakon osnivanja Bosanskog pašaluka 1580. većina sandžaka s bosansko-hercegovačkog područja bila je uključena u njega, ali je dio pašaluka prelazio prostore sjeverno od rijeke Save.

Velika posebnost Bosanskog pašaluka bile su kapetanije, tj. vojne oblasti, koje su služile kao utvrde za obranu granica. Kapetanije se u početku javljaju samo u pograničnim područjima, a kasnije su proširuju i u unutrašnjost.

Bosanski pašaluk prestao je postojati 1878. ali je osmanska vojna uprava i njihova vladavina uzročnik određenih promjena u nacionalnom i vjerskom omjeru stanovništva. Granice Bosne i Hercegovine koje su tada bile na Drini te dijelile Bosnu i Hercegovinu od Srbije utvrđene su Berlinskim mirovnim ugovorom 1878. godine.

Granica prema Srbiji i Crnoj Gori je određena maticom Drine do njenog utoka u Savu, a granice prema Novopazarskom sandžaku koji je ranije izdvojen iz Bosanskog pašaluka, išla je linijom razdvajanja Bosanskog i Novopazarskog sandžaka.

Maritimna (morska) granica Bosne i Hercegovine predstavlja manji reliktni nekadašnjeg Bosanskog primorja kako za vrijeme srednjovjekovne Bosne, tako i za vrijeme Bosanskog pašaluka u njegovim maksimalnim granicama. Izlaz na more između Neuma i Kleka te u Sutorini ostali su u sastavu Bosanskog pašaluka od Karlovačkog mira 1699. potvrđenog Požarevačkim mirovnim ugovorom 1718. godine.

Granice Bosne i Hercegovine priznate su Berlinskim mirovnim ugovorom, a potvrđene odlikama AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a, a tzv. "otrgnute" teritorije Sutorine i Kruševca, rješavane su direktnim sporazumima između sekretara pojedinih republičkih komunističkih partijskih rukovodstava. Ovim postupkom pravno je prekršen Berlinski ugovor i kasnije odlukom Predsjedništva AVNOJ-a, te je tako u Bosni i Hercegovini ostala samo enklava –izlaz na more na prostoru Neum-Klek.

Tzv. „meke“ granice na prostoru između Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, rezultat su mnogobrojnih ratnih događanja, velikih migracija stanovništva, a posebno odluka mirovnih ugovora, kao naprimjer Karlovačkog, Požarevačkog, Beogradskog, Svištovskog, Bečkog, Berlinskog, te AVNOJ-a do kraja Drugog svjetskog rata.

THE OTTOMAN - CHRISTIAN / ORTODOXIAN WARS MOVED THE BORDERLINE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE NEW ERA

Summary

A large part of the Bosnian-Herzegovinian modern history of the border was marked by the Ottoman Empire and their military administration that was organized since the beginning of the 15th century. Ottoman penetrations and defeats were the cause of frequent movements and changes of borders, ie frequent and so-called the „soft“ borders, with military and administrative expansions spread Islamic religious and cultural traditions. Most of the Ottoman conquest took place during the 16th century, and its cessation occurred after the Battle of Sisak in 1593. In the territories of the Ottomans, they formed their military-administrative units of sandyaks, submerged by the beglerbezim of the Rumelian or Budim's ejalet. After the founding of Bosnian Pashaluk in 1580, most sandyak from the region of Bosnia and Herzegovina were included in it, but part of the Pashaluk had crossed the area north of the Sava River.

The great peculiarity of the Bosnian Pashaluk was the captains or the military districts, which served as the frontier defense fortifications.

Captains initially appear only in border areas, and later expand into the interior.

The Bosnian Pashaluk ceased to exist in 1878, but the Ottoman military administration and their rule caused some changes in the national and religious proportions of the population. The borders of Bosnia and Herzegovina that were then on the Drina and shared Bosnia and Herzegovina by Serbia were established by the Berlin Peace Treaty in 1878.

The boundary between Serbia and Montenegro is determined by the Drina node to its corner in Sava, and the borders towards the Novopazarski sandžak, which was previously separated from the Bosnian Pashaluk, went along the line of separation of Bosnian sandyak and Novopazarski sandyak.

The maritime (frontier) border of Bosnia and Herzegovina is a smaller relict of the former Bosnian Coasts, both during medieval Bosnia and during the Bosnian Pashaluk, within its maximum limits. The exit to the sea between Neum and Klek and in Sutorina remained part of the Bosnian Pashaluk of Karlovac Peace in 1699, confirmed by the Požarevac Peace Agreement in 1718.

The borders of Bosnia and Herzegovina have been recognized by the Berlin Peace Treaty and confirmed by the Anti-fascist Council of National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) and the Anti-fascist Council of National Liberation of Bosnia and Herzegovina (ZAVNOBiH), and “Soured” territories of Sutorina and Kruševac, were resolved by direct agreements between secretaries of individual Republican Communist party leaderships. This procedure was legally violated by the Berlin Treaty and subsequent decision of the AVNOJ Presidency, so in Bosnia and Herzegovina only the enclave - the sea on the Neum-Klek site remained.

So called “Soft” borders on the territory between Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia and Montenegro are the result of numerous war events, major migrations of the population, and especially peace settlement decisions such as Karlovac, Pozarevac, Belgrade, Svištovo, Vienna, Berlin and AVNOJ until the end of World War II.

o nadričavanju tretine pošli da se iznajmaju i to u velikim grupama. Jednu grupu od 17 ljudi koji su
 22. marta 1858. godine pošli kod šardara Vučkara saslusao je poručnik Svozdanović. Ove su
 oni iznajmljivali u sela Istovise pošli su: Pero Špirovak, Ljubo Babić, Mato Špirovak, Stanko Stojčić,
 Ivo Pavle, Đuro Vukotić, Mija Ivanović, Mijo Brašnić, Marko Lipić, Anto Larić, Luka Domin-
 mić, Joso Krišanić, Petar Đuračak, Pero Mikirović, Roko Mihnić, Ivo Maturović i Tado Jarić. Sa
 se izjasnili da su pošli u Bosnu zbog utjerivanja tretine. ⁽⁴⁹⁾ Da se izjasni nisu bili zadovoljni tri-
 nom odlukom pozivalo se i time što nisu postali da dolaze u Turku da se tamo na bazar. Obično
 su dolazili u grupama 5-8 ljudi koji su se zalili na utjerivanje tretine i desetine i drugih porez-
 legajci su bili iznervirani da je ^{traj-fašom} potmaršeti su ratovani jahanicki kmet Gavrilo Stjepanović na-
 go je koji kmet optužio da naprovara narod na pobunu. Tada se dogodilo i dvanaestopri-
 va koji su se katali u Turku. Pa je traja-faša nampravao da strogo kažnjava vidu se samo
 postupio sa Osmanom Čavalićem iz Čelica, jednim od razupnika pora. Tada je izbjegao o-
 dole u Turku i položi račun, ipak je to morao da učini. Njegov tefer je namijen sa iznosom
 raje, pa je ustanovljeno da je desetinu naplaćivao u mnogo većim iznosima nego što su seljaci
 bili obavezni da daju. Odmah mu je zabranjeno da darji sakuplja porez. ⁽⁵⁰⁾ Protogop i Bepizine
 nadričani u Turku samo jednom dan, pošto mu je vladika kazao da mu saopći inuisti miš-
 jedine riječi u vezi tretine, nego da ima da se zaloti da seljaci redovno daju. Ipak je nadrič-
 ovaši protogop za koga je vladika mislio i Anri-faša i Muri-faša, da i njega uputi kući, al-
 mu nisu dozvolili. Uočivši je pisao Reskuru 28. marta da vlasti svagodnevo dovede knu-
 tova u Turku, a prije mesec dana od deset dovedenih samo su dvojica puštena kući i ti-
 da odmah plate tretinu. Anri-faša je obavijestio Portu da beaurska nahija ne dostavja bedel
 nego je sadržava za sebe. Do ovoga je došlo zbog toga što je do 1850. godine beaurska nahija
 u sastavu gradašacke nahije, a bedelja je razrezana samo na gradašacku nahiju tako
 je beaurska nahija gotovo izostavljena. U Turku su pristizale vijesti o bježanju knutova iz Bo-
 krajem marta malo se da je pobjeglo 110-160 ljudi samo iz gradašacke nahije. Anri-faša
 obavijestio da seljaci bježe jer su se uplašili čuškog hapšenja, prinudnog naplaćivanja tretine
^{desetine od} ~~zakupa~~. Tada je bumbašir naredio Muri-faši da običe gradašacku nahiju i ispi-
 lože bježanja knutova. ⁽⁵¹⁾ Fra Filip Kunjić pisao je 28. marta 1858. "Petroslavu Babiću u Be-
 da, morabit nikad misu Muslimani (tureci) ranjareni prama Istojnoj raji, kao što
 su rada, ovde se podrazumijeva Aristokratia i isti vladini činovnici; dole da

Galib Šljivo, ispis iz bečkih arhiva

Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ, naučni savjetnik
Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu

KRIZE I SUKOBI: ISTOČNO PITANJE I BALKAN (1875-1878)

***Sažetak:** Dramatični tokovi historije XIX na Balkanu ne mogu se svestranije sagledati odvojeni od šireg evropskog/svjetskog konteksta, geopolitičkog poretka, uticaja i posljedica interesnih logika velesila, modela deosmanizacije i balkanizacije. Procesi dugog trajanja nadmašuju različite vremenske periode i prostorne granice. Promatranje pojava u njima ne dopušta “ni zaborav ni previđanje”. To se odnosi i na sadržaj reljefnih balkanskih dionica “Istočnog pitanja” i njegovih rukavaca, čije kontroverzne paradigme, uz spregu politike i instrumentalizirane nauke, nadilaze granice stoljeća i kontinenata. Stav da su muslimani “tuđinci” u Evropi dio je mentaliteta poznatog i pod njegovom maskom. Ratna zbivanja 1875.-1878., dinamizirani deosmanizacijski tokovi, progoni muslimana, kao i prateća teritorijalna razgraničenja, izmijenili su vjersku i etničku sliku Balkana. Periodizacija u historiji do i poslije Berlinskog kongresa 1878. učinila je ovaj skup višestrukim međašem. Njegovim odlukama okončana je “Velika istočna kriza”, važna dionica u dugotrajnom rješavanju “Istočnog pitanja”. Prelomnim događajima u višedimenzionalnoj historiji Balkana treba pristupati multiperspektivno, prikazivati ih iz različitih uglova, sa pozicija svih protagonista.*

***Ključne riječi:** Istočno pitanje, Velika istočna kriza, Berlinski kongres, Osmansko carstvo, Balkan, deosmanizacija, ideologija, politika, historiografija, kultura sjećanja.*

Prošlost je znatno složenija od svih istraživačkih modela i ideoloških naklonosti. Njeno tumačenje “nije neutralna i nedužna aktivnost”. U skoro podjednako mjeri je “analitičko oruđe i političko oružje”. Cjelokupna historija je “savremena historija”, nužno pisana “sa stanovišta sadašnjosti”. Diskurs sa prošlošću jeste dokaz da je savremenost višestruko povezana sa jučerašnjim. Ideje i interesi date sadašnjice u znatnoj mjeri utiču na viđenja, shvatanja i tumačenja

prošlosti.¹Historija se nikada ne ponavlja doslovno, iako se neke paralele teško mogu izbjeći. Ona prosvjetljava ukazujući na posljedice djela u uporedivim situacijama. Svaka generacija mora da to otkrije za sebe.²Historijska nauka i historija nisu, upućuje Galib Šljivo, monopol historičara. “Znanja” o prošlosti, definirana na specifičan način, koriste se za obrazlaganje ideologija, opravdavanje “historijskih prava”, formiranje kolektivnih i individualnih identiteta, što su polja koja znatno utiču na različite društvene situacije.³Sve što se potiskuje u jednoj, ispliva u drugoj epohi.

Heterogeni pogledi na svijet različito periodiziraju historiju. Periodizacija je jedan od osnovnih principa u historiografiji, rezultat razumijevanja procesa, vrijednosti na osnovu kojih se određuje šta je važno, a šta nije; gdje je početak, a gdje kraj. Svaka “iseca iz istorije izvesni nivo događaja i, obrnuto, svaki sloj događaja bira sopstvenu periodizaciju” (M. Fuko). Hronologije i periodizacije su pravi izrazi uvjerenja historičara i načina shvatanja vremena koje proučavaju.⁴Geografija je okvir za historiju, kazao je Robert D. Kaplan, američki pisac. Bitna je za sudbinu svake zemlje, definira njeno mjesto na karti, njena ograničenja i prilike. U širenju ili sužavanju teritorije Balkana obično je prije odlučivala politika nego geografija. Većina istraživača mahom ga identificira sa onim njegovim dijelom koji je pripadao Osmanskom carstvu.⁵Svi narodi imaju zasebne priče i datume u svojoj memoriji. Svaka nacionalna verzija prošlosti je kompaktna, istovremeno i radikalno različita u odnosu na susjedne narode koji su

1 A. Mitrović, *Teorijski usmereno saznavanje istorije*, u: J. Koka, *O istorijskoj nauci*, Beograd 1994, 331.

2 Č. Popov, *Večno otpočinjanje iznova*, Zbornik Matice srpske za istoriju, br. 61-62, Novi Sad 2000, 235; F. Karčić, *Kroz prizmu historije*, Sarajevo 2017, 188-189.

3 E. Kale, *Ideologije u povijesti*, Politička misao, br. 2, Zagreb 1971, 193-195; V. Mihajlović, *Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstruisanje akademskog narativa o balkanskom nasleđu*, Etnoantropološki problemi, sv. 3, Beograd 2013, 780.

4 A. Heler, *Teorija istorije*, Beograd 1984, 213; Mišel Fuko: *1926-1984-2004: hrestomatija*, Novi Sad 2005, 68; D. Stojanović, *Radanje globalnog sveta 1880-2015.: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd 2015, 17.

5 Lj. Trgovčević, *O istorijskoj promenljivosti Balkana kao političke metafore*, Tokovi istorije, br. 1-2, Beograd 2007, 214. Do 1914. Balkan je tretiran i kao “parče Azije u Evropi”, odnosno Bliski istok (“Proche Orient”; “Near East”).

doživjeli isto iskustvo, ali iz svoje perspektive.⁶Kolektivni, nacionalni identitet podrazumijeva idealnotipski model. Historijski procesi i zbivanja iziskuju širu perspektivu. Balkan treba sagledavati kao cjelinu, jer se može objektivnije shvatiti historija malih naroda i različitih oblasti samo u okviru šireg geografsko-historijskog konteksta. Ta prošlost traži promatranje iz više uglova. Etnička i vjerska mozaičnost oduvijek je kvarila račune njegovim prostim kategorizacijama. Tu su parahistoriografije, nacionalne ideologije, mitska i historijska svijest ispunjeni i patriotizmom ksenofobičnog tipa, samorazumijevajućim "objektivnim mega-istinama", "velikim vremenima", dijalektičkom povezanošću "klanja i oranja". Egzistiraju klišeizirane verzije prošlosti i isključivi modeli kolektivnih memorija. Davanjem legitimiteta nauke "grandioznoj predstavi" o vlastitoj grupi i negativnim o drugim, razvija se tzv. etos konflikta.⁷

Smisao historije, pune paradoksa, jeste i u raspravi. Ona nije cjelokupna prošlost, ali je još manje sve ono što od prošlosti preostaje. Univerzalnog pamćenja nema. Isti se događaji mogu prikazivati na više načina, sa suprotnim efektima.⁸Mitovi i iskrivljavanja pomiješani su sa zbiljom, što uslovljava i društveno sjećanje. U svijesti svih naroda postoje naslage mitologije kao dio kolektivnog identiteta. Džefri Hartman (Geoffrey H. Hartman) ustvrđuje da na Balkanu „koloplet sjećanja i osveta nikada ne iščezava“. Granice su mjesta susreta i sukoba. Većina balkanskih historičara nedovoljno poznaje historiju susjednih oblasti, država i nacija. Vođeni uprošćenim tumačenjem prošlosti, kao i obični ljudi, mahom shvataju historiju Balkana sa nacionalnih polazišta, minimizirajući dostignuća drugih etničkih grupa, multinacionalnih društava i država kojima su nekad pripadali, zanemarujući njihov historijski, socijalni i kulturni kontekst. To se posebno odnosi na Osmansko carstvo -islamsku, i pri tome multietničku i multireligijsku

6 H. Anhel Ruis Himene, *Senke varvarstva: sučeljavanje kolektivnih sećanja u bivšim jugoslovenskim republikama*, Balkanija, br. 3, Beograd 2012, 139; G. Đerić, *Stereotip i studije o Balkanu*, Antropologija, br. 9, Beograd 2009, 12-14.

7 M. Branković, *Etos konflikta vs. autošovinizam-lažna dilema?*, Peščanik.net, 18.oktobar 2017., <http://pescanik.net/etos-konflikta-vs-autosovinizam-lazna-dilema>.

8 Г. Марков, *Збогум на балканизацијата*, у: *Балканот во новиот милениум*, Скопје 2002, 301.

zajednicu. Historija ne zna neku drugu vodeću “islamsku državu s tako brojnim nemuslimanskim podanicima”.⁹Njena historija je i historija svih naroda koji su u njoj živjeli, uz sve razlike, memorisane datume i priče. Sjećanja su podijeljena na pamćenje njenih uspona i padova, posljedica koja su ta stanja proizvela.Marija Todorova piše da je pola milenijuma osmanske uprave Balkanu donijelo najduži period političkog jedinstva u njegovoj historiji.

Sukobi između latinskog i vizantijskog svijeta, Zapadne i Istočne crkve, usporili su razvoj Balkana i prije osmanskog osvajanja.¹⁰Osmanski prodorna Balkan i druge dijelove Evrope, doživljavan je na Zapadu, kao i u starijoj historiografiji, pretežno kao sukob islama i hrišćanstva.¹¹Projekti hrišćanskih misionara, viteza, vladara i ideologa o uništavanju i diobi Osmanskog carstva, nastajali su još od XV stoljeća. Mada je veliki dio svog razdoblja ovo carstvo oblikovalo geopolitičku i kulturnu stvarnost jugoistočne Evrope, nije smatrano članom evropskog međunarodnog sistema.¹² Princip evropskog identiteta zasnivan je na doktrini da ono i islam nisu dio evropske civilizacije i identiteta. Ako je Osmansko carstvo do grčkog ustanka 1821. bilo “terra incognita”, znanja o njemu više se zasnivalo na “pričama iz 1001 noći”, nego na historijskim faktima.¹³ “Prvi

9 N. Samardžić, *Stvarnost institucionalizovanog ranog osmanskog multikulturalizma: pravo i sudovi u imperijalnoj strukturi i svakodnevi*, Novopazarski zbornik, br. 32, Novi Pazar 2006, 59.

10 Ako bi se nasuprot Evropi ili Zapadu, piše Gunnar Hering, balkanolog, Osmansko carstvo postavilo kao rezervat stagnacije, te impliciralo, da bi jugoistočna Evropa, bezprodora Osmanlija, učestvovala u napretku prosvijećene Evrope, onda je takvo gledište neodrživo. “Zona nerazvijenosti” nije ograničena samo na Osmansko carstvo i njegove države nasljednice, već je obuhvatala pojas od Rusije do centralnog dijela istočne Evrope, Balkan i jonska ostrva pod mletačkom i britanskom upravom, južnu Italiju, te Španiju i Portugaliju - prema: S. Balić, *Bosna u egzilu*, Zagreb 2000, 56.

11 Znanje o islamu do XI stoljeća i krstaških pohoda temeljilo se u Evropi na dezinformacijama. Krstaši su prvi napravili razliku između “hrišćanskog sopstva i islamske drugosti”. Predodžba većine hrišćana o islamu svodila se na metaforičnu sliku kuge koju je Bog poslao na zemlju. Ideju »opasnih muslimana« Zapad je dugo promicao u svrhu postizanja ideološkog i religijskog jedinstva– vidi: A. Pavelić-J. Čačić-Kumpes, *Islam, islamofobija i Zapad: suprotstavljeni pogledi i društvena stvarnost*, Migracijske i etničke teme, br. 3, Zagreb 2015, 410.

12 S. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb 1998, 73; D. Noris, *Balkanski mit*, Beograd 2002, 39. “Turci” (“Azijati”, “barbari”) su, zbog islama, bili “neprikladni pripadnici evropskog sustava”.

13 Upor. D. Kicikis, *Osmanlijsko Carstvo*, Beograd 1999, 6; H. Džait, *Evropa i Islam*, Sarajevo 1985, 25.

kamen” u temeljima masovnih fobija je razlika u religijama, moćnih vododjelnica u svjetskim okvirima. One su djelotvorna i obuhvatna okosnica za život čovjeka i zajednice, za odnos prema svijetu i životu. Utiču na historijski tok, postajući integralni dio tradicije, vezivna su tkiva drugih elemenata “identiteta”. Religijska pitanja su u biti i politička. Mogu biti značajno oružje u politici zbog svog ideološkog karaktera. Sukobe i ratove nije moguće voditi bez religije i njene legitimacije, niti izazivanje mržnje prema “drugome”.¹⁴ Složeni je odnos između nje i sukoba. Mentalitet ili mentalni sklop, kolokvijalni je termin. Označava specifičan sklop mišljenja, vjerovanja i emocionalnog reagiranja pojedinca, naroda ili društva. Kao i identitet, formira se u procesima dugog trajanja, manifestira se u postupcima.¹⁵ Promjena navika i mentaliteta najteža je i “najdublja revolucija” u historiji.

“Rat stvara države”, napisao je Čarls Tili (Charles Tilly), “i obratno”. Različite vrste rata stvaraju različite vrste država, i obratno.¹⁶ Gola sila u krajnjoj liniji, kaže Čedomir Popov, upakovana u razne ambalaže, regulira odnose među državama i narodima. “Historijski pojmovi” nemaju samo saznavnu ulogu. Njihove borbene verzije imaju mobilizacijsku, ali i društveno-integrativnu funkciju, homogeniziraju za ili protiv.¹⁷ Za “proces dugog trajanja” navodi se da su to spori tokovi duboko ispod površinskih kretanja političke historije, da prevazilaze regionalne granice. Mnoge događaje je gotovo nemoguće promatrati bez šireg konteksta. To se odnosi i na sastavne dionice višestoljetnog “Istočnog pitanja” (prvobitno nazivano “Orijentalno pitanje”, “turska stvar”—fr. “Res orientales”), “državno-pravne i geopolitičke odrednice jednog istorijskog procesa” (Nebojša Randelović). Izraz “Istočno pitanje” prvi put se pojavio u diplomatskoj terminologiji 1822., u vrijeme

14 R. Radić, *Pripadanje bez verovanja i poznavanja*, u: *Novosti iz prošlosti: znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beograd 2010, 111; V. Stefanović, *Uloga religije u sukobima: pokretač ili katalizator sukoba*, Godišnjak, br. 20, Fakultet političkih nauka, Beograd 2018, 91-93.

15 Z. Daković, *Evropski mentaliteti*, “Politika”, Beograd 15. maj 2010.

16 J. Sheehan, *Rat posle rata*, Pešćanik.net, 12. novembar 2018., <https://pescanik.net/rat-posle-rata>.

17 T. Kuljić, *Pojmovna istorija- izvori, teorija i kritike*, Tokovi istorije, br. 2, Beograd 2017, 198.

grčkog ustanka.¹⁸Ovo višedimenzionalno “pitanje” obuhvata historiju nekoliko stoljeća i lanac raznih naroda i nacionalnih kultura. Džon Morli (John Morley) je ocijenio da se “pod lijepim imenom Istočnog pitanja” krije “jedan nerazmrsivi, promjenljivi, nemogući splet suprotnih interesa suparničkih naroda i vjeroispovijesti”.¹⁹Mnogi su smatrali da u njegovoj osnovi leži sukob dvije religije: hrišćanstva i islama, dvije civilizacije.²⁰ Mono (Gabriel Monod) piše krajem XIX stoljeća da treba dati jasnu i kratku skicu “Istočnog pitanja” (engl. *Eastern Question*; rus. *Восточный вопрос*)u širem smislu, “kao povijest odnosa između islama i kršćanskog svijeta”.²¹Uži smisao ovog pojma od kraja XVII stoljeća nalazio se u sudaru Evrope sa islamskim svijetom i zaposjedanju najkraćih veza Zapada sa Istokom. Ovo pitanje je, navodi Dragutin Pavličević, “višestoljetni proces sukobljavanja Istoka i Zapada, Prednje

18 Č. Popov, *Građanska Evropa (1770-1871)*, knj. 1, Novi Sad 1989, 200; N. Randelović, *Evropske sile, južnoslovenski etnički prostor i istočna kriza u XIX veku*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, br. 80, Niš 2018, 502; opšir. Г. П. Генов, *Източният въпрос: (политическа и дипломатическа история)*, Ч. I, София 2008; И. Първев, *Балканите и Източният въпрос 1688-1878*, София 2017.

19 L. Mičeta, *Povratak kralja*, Beograd 2013, 16.Džon Mariot (John A. R. Marriott) počinje svoju historiju Istočnog pitanja (*The Eastern question: An Historical Study in European Diplomacy*) tvrdnjom da “primarni i najsuštinskiji faktor” u ovom problemu jeste prisustvo jedne “tuđinske supstance” (“osmanskog Turčina”) – “zarivene u živo tkivo Evrope”. *Osmanska vladavina, prema tom sudu, otrgla je Balkan od ostatka “starog kontinenta” i nametnula mu “novo doba tame”*.

20 M. Stojković, *Istorijska iskustva balkanskih odnosa*, u: *Balkan krajem 80-tih godina*, Beograd 1987, 21. Izraz “Istočno pitanje”, prema Vasilju Popoviću (V. Popović, *Istočno pitanje:istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, Sarajevo 1965.), može da se prati daleko u prošlost, do lepantske bitke, velike pobjede udruženih hrišćanskih sila nad osmanskom državom (1571.). Popović ga tretira “kao pitanje o opstanku osmanlijske carevine” na Balkanu i u Levantu. To je “najmlađa faza vekovne borbe između Azije i Evrope za njihove dodirne oblasti i moreuze, o koje su se, pre Osmanlija, borili Persijanci, Grci, Aleksandar Veliki, Rimljani, Vizantinci, Arapi i seldžučki Turci”. Eduar Drio (Édouard Driault), definira ga, pak, prenosi V. Popović, kao problem napredovanja susjednih naroda na štetu muslimanskih, dajući mu, tako, vjerski karakter, ali uviđajući da je ono, u biti, uzelo poglavito ekonomski karakter.Svi evropski narodi su osjetili potrebu da imaju jedno mjesto na velikom trgovačkom drumu Istoka. Prema Driou “Istočno pitanje” je nastalo s povlačenjem islama u Evropi i Aziji s jedne i druge strane Bosfora i Dardanela. Mono, pisac predgovora iz 1898. za Drioovo djelo *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*, naglašava da je Drio shvatio to pitanje u najširem smislu: kao historiju odnosa islama s hrišćanskim svijetom.

21 *Nastava suvremene povijesti jugoistočne Europe*, III. čitanka, *Balkanski ratovi*, Zagreb 2007, 52.

Azije i Europe, kršćanstva i islama, dviju kultura i civilizacija". U biti, to je "nastojanje da se Osmanlije i islam izbace iz Europe". Stav da su muslimani "tuđinci" u Evropi dio je mentaliteta upravo poznatog pod imenom "Istočno pitanje", koje je "živjelo" od Kučuk-Kajnardžijskog mira (1774.) do Lozanskog ugovora (1923.).²² Teško je precizirati dokle doseže njegova historija, "jednako teritorijalno, kao i vremenski". Pojam „udaljenosti“ ili „blizine“ upućuje na različita stanja – fizičko, intelektualno, kulturno, hronološko, političko i moralno.²³ "Istočno pitanje", u kojem se ispoljavao antiislamski duh, najprije je trebalo da umre u dušama ljudi, da bi njegova historiografija postala cjelovita nauka. Društveni fluid je antiislamska ubjeđenja prenosio iz zbilje u nauku, ostavljajući je da bude "vjerno čedo svog vremena".²⁴ Evropa nije priznavala civilizacijska dostignuća osmanske države, posebno u sferi vjerske tolerantnosti i multikulturalizma. Imperije se od države razlikuju po različitoj logici ponašanja. Imperijalne granice suizraz stepena i moći uticaja u političkom, ekonomskom, kulturološkom, a često i u religioznom smislu.

Vrijednost historiografije se može mjeriti i onim što ona nije proučila. "Istočno pitanje" usmjerava "topografsku perspektivu tumačenja povijesti". Političku bit ovog "pitanja" činila je konfrontiranost niza aktera. Sukobljavali su se posebno interesi Rusije i V. Britanije u vezi s istočnim Mediteranom, Bliskim istokom i područjem između južnih granica Rusije i zapadnih granica britanskog Indijskog carstva. Bilo je maska za strateške, osvajačke i nacionalističke ciljeve, a ratovi

22 Podtim "pitanjem" Rober Mantran shvata skup događaja od 1774. do 1923., čija su glavna obilježja komadanje Osmanskog carstva i rivalstvo velesila radi uticaja na Balkanu i priobalnim zemljama istočnog Sredozemlja; opšir. *Istorija Osmanskog carstva*, Beograd 2002. Teritorijalno, odnosilo se na događaje od Bosne do Crnog mora i Kavkaza i od Arapskog zaljeva do Alžira. Fikret Karčić ukazuje na J. A. R. Marriota koji smatra da je širi kontekst ovog "pitanja", sličan paradigmi "sukob civilizacija" (clash of civilization) – prema: F. Karčić, Šerijatsko pravo – reformizam i izazovi modernosti, Hrestomatija tekstova i eseja, priređivač e-izdanja: bosnamuslimmedia.com, Sarajevo 2009, 170.

23 K. E. Fleming, *Orijentalizam, Balkan i balkanska historiografija*, Filozofija i društvo, XVIII, Beograd 2001, 26.

24 M. Ekmečić, *Rezultati jugoslovenske historiografije o Istočnom pitanju 1875-1878*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, Beograd 1977, 55-56.

“hipokritsko rješenje tog pitanja”.²⁵Od “Bečkog rata” (1683.-1699.) nastupilo je vrijeme opšteg progona muslimana sa teritorija izuzetih od osmanske uprave, oprobanim metodama španske “reconquiste”.²⁶Iz “odbrane Evrope” hrišćanstvo je stupilo u napad. Nekadašnji, prijeteći “bič hrišćanstva” postaće vremenom “bolesnik na Bosforu”. Nije se više strahovalo od islama kao ozbiljne prijetnje “preobraćanja većeg broja kršćana”.²⁷Pobjednici u antiosmanskim ratovima nisu dugo pravili razliku između osmanske vojno-političke strukture i muslimanskog stanovništva. Za sve se predviđalo potiskivanje u Aziju.²⁸Nastupajući period osmanskog vojnog nazadovanja velike evropske sile su iskoristile za “nadmetanje oko podele osmanlijske teritorijalne baštine, koju su oni ostvarili od XIV veka nadalje” (M. Ekmečić). Prostor Osmanskog carstva je sve više sužavan.

Svjetska historija ratovanja ostavlja tužan i zastrašujući utisak agresivne ljudske prirode, “koja samom borbom potvrđuje sebe i održava stečen prostor svog boravišta”, kao i stepen dostignutog identiteta ličnosti.²⁹ Adam Krzemiński ističe da se svijet “naglavačke okrenuo” u XIX stoljeću sa svojim imperijalnim i nacionalnim protivrječnostima. Bečki kongres je 1815. “stvorio” Evropu u kojoj se sva pitanja rješavaju ratom. Moderno vrijeme je stvorilo naciju i nacionalizam -nov motor promjena, prvenstveni predmet i pitanje evropske politike. Vulkanske

²⁵ Upor. Dž. Sokolović, *Balkanski ratovi, evropske vrijednosti i teorijske kontroverze*, Godišnjak, BZK “Preporod”, Sarajevo 2014, 36; K. Klark, *Mesečari: kako je Evropa krenula u rat 1914.*, Smederevo 2014, 37-38.

²⁶ D. Kicikis, *Osmanlijsko Carstvo*, 6; D. Pavličević, *Hrvati i Istočno pitanje*, Zagreb 2007, 15-16; S. Bakr-F. Karčić, *Zapad i muslimanski svijet*, “Muallim”, br. 36, Sarajevo 29. decembar 2008, 39.

²⁷ B. Lewis, *Otomanska opsija*, “Muallim”, br. 9, Sarajevo 30. mart 2002, 27. Nakon velikih geografskih otkrića, Zapad je prestigao Istok. Od XVI stoljeća, apelirajući na hrišćansku solidarnost, započinje intezivna antiosmanska agitacija rimske kurije, uz pomoć Austrije i Španije. U XVII stoljeću tu akciju nastavljaju Mleci i Austrija, a u XVIII pridružuju se Rusija i Francuska. Ova aktivnost je bila posebno usmjerena prema Balkanu kao najznačajnijem mjestu osmanskog prisustva. U toj agitaciji krajem XVIII stoljeća leži glavni početak borbene aktivnosti balkanskih hrišćanskih naroda – vidi: V. Ćorović, *Stvaranje nezavisnih država na Balkanu*, u: *Knjiga o Balkanu*, I, Beograd 1936, 198.

²⁸ F. Karčić, *Islamske teme i perspektive*, Sarajevo 2009, 174.

²⁹ Vidi: M. Antolović, *Magnum opus Čedomira Popova - istorija Evrope u ‘dugom 19. veku’*, Zbornik Matice srpske za istoriju, br. 83, Novi Sad 2011, 180; opšir. K. Kissinger, *Diplomacija*, Zagreb 2000.

snage nacionalizma doživjele su erupciju u Revoluciji iz 1848. godine.³⁰ Oslabljeno Osmansko carstvo su, s druge strane, uslovljavale diplomacije velesila. Posebno je rusko uplitanje označilo “suprotstavljanje jedne mlade sile umirućem ili bar umornom divu”.³¹ Izloženo pohlepi i ucjenama velesila, bujanjuraznih nacionalizama i ustanaka, Carstvo je upadalo u krize, postajući utočište ogromnog broja muhadžira sa izgubljenih teritorija.³² Ovo carstvo je, po liberalističkim standardima XIX stoljeća, bilo zastarjelo. Sve “islamske pobune protiv sultanove vlasti”, ocjenjuje Milorad Ekmečić, “uvek su bile konzervativne i suprotne pokušajima reformisanja države”.³³ Prvi pokušaji razvijanja konstitucionalnih iskustava u XIX stoljeću, u arapskim provincijama (Tunis, Egipat), ili sa reformama unutar samog carstva, sabotirani su od Francuske i Velike Britanije. Evropske sile nisu djelovale odlučno da Carstvo izvuku iz nevolje. Historijska rečenica koju je ruski car Nikolaj I (Николай Павлович Романов) uputio 1852. Hamiltonu Sejmuru (George *Hamilton Seymour*), britanskom ambasadoru, bila je jasno dvosmislena: “Na rukama nam je veoma bolestan čovjek: bila bi velika nesreća, otvoreno vam to kažem, ako bi nam ovih dana preminuo, pogotovo prije nego što bi sve potrebne mjere bile preuzete”. U sve rasnijem vokabularu XIX stoljeća, primjećuje Mark Mazover (Mark Mazower), Turci su bili “Azijati” “nomadi i “Varvari” koji vladaju zemljama koje su bile “kolevka evropske civilizacije”. Historija balkanskih muslimana sastavni je dio šire evropske historije. U sljepilu za slučajeve kad su oni bili žrtve, spuštajući velove na te događaje, hrišćanska Evropa je previdjela njihove velike

30 E. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*, Zagreb 1993, 43; Dž. S. Naj, *Kako razumjevati međunarodne sukobe*, Beograd, 2006, 66; D. Dašić, *Brendiranje država i nacija*, Kultura, br. 139, Beograd 2013, 206.

31 F. Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb 1990, 107; Н. Киреев, *История Турции XX век*, Москва 2007, 63.

32 Samo su Rusi 1770.-1850. što silom, što zakonima, protjerali oko 400.000 tatarskih muslimana iz njihovih domova na Krimu. Na Kavkazu (Zakavkazja) ubijeno je ili prognano više od 1,2 miliona muslimana – vidi: S. Abedpour, *Masovno stradanje Ermena 1915. godine*, Znakovi vremena, br. 37, Sarajevo 2007, 155; opšir. S. Bandžović, *Između deosmanizacije i balkanizacije: muhadžirske dionice bošnjačke historije*, Historijski pogledi, br. 1, Tuzla 2018, 36-74.

33 Od 1856. “muslimanski otpor protiv zapadnog imperijalizma, pod uticajem iz Indije, nazivao se “Ligama” – vidi: M. Ekmečić, *Panislamizam u novijoj srpskoj istoriji*, Anali, br. 5, Novi Sad 2009, 66.

migracije izazvane destruiranjem Osmanskog carstva. “Ljudi na Zapadu često pričaju o ideji da svi Turci, drugim riječima svi muslimani, budu transportirani u Aziju, da bi Evropska Turska postala čisto hrišćansko carstvo”, pisao je 1854. Ami Boue (Ami Boué).³⁴ Čezare Balbo (*Cesare Balbo*), italijanski *političar* i publicist, godinu dana kasnije predlaže da se višak evropskog stanovništva naseljava u muslimansku Sjevernu Afriku i na Bliski istok.³⁵

Ono što je na Zapadu poznato o islamu, Osmanskom carstvu i Balkanu, što je govorila nauka, ali i ono što je “dokazivala” kvazinauka i popularna literatura, nikada nije bilo nebitno. Osmanska država je u nauci i politici bila nužna i kao unutarnja deponija evropskih stereotipa. “Imaginarni Turčin” je ključni “evropski Drugi”, budi različite asocijacije.³⁶ Zapad je, stvarajući vlastiti mit, pripisivao sebi sve pozitivne osobine. Historija i nacionalni simboli postali su ono što jesu zbog pratećeg procesa konstruiranja “drugog”. Njih je moguće očuvati u sistemu mišljenja u kojem je “drugi” asimiliran u ekspanzivno “jastvo”.³⁷ Stara je metoda stvaranja “predrasuda bez griže savjesti”. Još je mit o divljem čovjeku tokom otkrivanja Novog svijeta dao okvir evropskoj percepciji “drugih”.³⁸ Pozicija “drugosti” određuje se iz pozicija

34 Opšir. M. Mazower, *Balkan: kratka povijest*, Zagreb 2003.

35 Predviđao je da će do 1950. Evropa narasti na oko 700 miliona ljudi, a islamske države na Sredozemlju od 20 miliona, koliko su sve zajedno imale stanovnika, opasti na mnogo manji broj: “Jedini spas je da se lenj i porocima odani muslimani pretvaraju u kolonije jakih evropskih nacija, gde će se masovno doseljavati evropsko stanovništvo, pa na taj način Islam oterati u zaborav istorije”. Kroz cijelo XIX stoljeće, piše M. Ekmečić, “islamski narodi demografski nazaduju, pa je jedno vreme (oko 1853.) izgledalo da će Islam iščeznuti”, uz zatvorenu muslimansku porodicu, i “endemski sifilis, masovno je kosio taj svet. Tek su antibiotici, iza 1945. proces okrenuli na drugu stranu, umesto demografskog nazadovanja, eksplozivni rast” – prema: *Pečat Milorada Ekmečića*, Beograd 2018, 231, 245.

36 Opšir. *Imaginarni Turčin*, ured. B. Jezernik, Beograd 2010. Ričard Holbruk (Richard Holbrooke) piše da je u Americi napoznatija od svih knjiga o Jugoslaviji na engleskom jeziku dugo bila knjiga Rebeke Vest (Rebecca West) *Crno jagnje i sivi soko* iz 30-ih godina XX stoljeća, čije su teze da su “Turci upropastili Balkan”, da sumuslimani rasno inferiorni, uticale na dvije generacije čitalačke publike - vidi: R. Holbruk, *Put u Dejton*, Beograd 1998, 20.

37 Opšir. M. Todorova, *Dizanje prošlosti u vazduh: ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*, Beograd 2010.

38 M. Milosavljević, *Divlji čovek kao mera drugosti*, Etnoantropološki problemi, sv. 3, Beograd 2011, 608.

moći. Moć kao nadmoć “u klici sadrži nasilje”. Osjećanje superiornosti i mržnje prema “drugima” je neka vrsta arhetipa.³⁹ ”Više no jednom”, kazuje *Bernard Luis* (Bernard Lewis), “mi sa Zapada smo svoja najdublja nadanja i strahove projicirali na strane narode i udaljene zemlje”. Shodno evrocentričnom mišljenju druge kulture se percipirajukao manje razvijene, primitivne.⁴⁰ Historijat odnosa Zapada i Istoka može se prezentirati kao proces u kojem je “Orijent” bivao “orijentaliziran” od Zapadnjaka. U doba evropskog kolonijalizma, kao “opasni drugi” činio im se egzotičnim, ali i inferiornim u odnosu na njihovu civilizaciju.⁴¹ Dogme, diskvalifikativni “epiteti” i duboke predrasude su imuni na kontraargumente koje izviru iz suprotnih iskustava i saznanja. Stoljeće evropske historije nije isto, smatra M. Ekmečić, što i stoljeće “turske istorije”. Iskarikiran osmanski muslimanski svijet, promatran kroz “leće orijentalističkih velikih priča”, optuživan je za dekadenciju, dok je osmanska država tretirana, na kraju, kao “bespomoćna olupina”.⁴²

Etnički nacionalizam nije bio zagovornik višenacionalne države. Evropski narodi, piše Orhan Pamuk, “imaju mnogo manje iskustva od Amerikanaca po pitanju suživota sa ljudima drugačije veroispovesti, druge boje kože, drugog kulturnog identiteta”.⁴³ Ideja etničke države je, u suštini nastala, “iz duha romantizma u germanskim šumama”. “Istočno pitanje” se kao problem opstanka osmanske države u Evropi, postavljalo sa dvije strane: od balkanskih hrišćanskih naroda i od evropskih sila. Primarno pitanje bilo je šta će biti sa tim prostorom – hoće li u njega ući velesile, da li će mali narodi uspostaviti svoje nacionalne države, ili će opstati Osmansko carstvo na, prije svega, finansijskoj infuziji velesila. Svi značajniji procesi u XIX stoljeću nastajali su na Balkanu uz asistenciju

39 B. Prpa, *Izabrani narodi - strah i samoća*, u: *Rasizam i ksenofobija*, Beograd 1998, 109-115.

40 Upor. M. Mazover, *Solun – grad duhova: hrišćani, muslimani, Jevreji 1430–1950*, Beograd 2017.

41 A. Pavelić-J. Čačić-Kumpes, *Islam, islamofobija i Zapad: suprotstavljeni pogledi i društvena stvarnost*, 410-411.

42 Posebno je nelegitimno, iznosi Marija Todorova, to što balkanski političari i intelektualci koriste Osmansko carstvo i Tursku kao dežurne krivce za sve svoje nesreće i pogreške, što pokušavaju da sebe odrede u odnosu na demoniziranog “drugog” – prema: M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999, 321-322.

43 O. Pamuk, *Bledi san o Evropi*, Pešćanik.net, 10. januar 2011., <https://pescanik.net/bledi-san-o-evropi>.

strane diplomacije i evropskog duhovnog uticaja, stvarajući osnove za nove krize.⁴⁴ Snažna osporavanja ovog carstva došla su u XIX vijeku od balkanskih hrišćanskih intelektualaca školovanih na Zapadu. Intelektualne elite razvijale su maksimalističke nacionalne vizije i teritorijalne aspiracije. Nacionalizam se tu prvobitno formirao među Grcima i slavenskim hrišćanskim narodima. Uglavnom je slijedio italijanski i njemački primjer, kao i evropske smjernice označene jakobinskim principom: “jedna nacija - jedna država”. Iz Evrope su balkanski narodi prihvatili i ideju homogenizacije, pa su na tim osnovama, gradili nacionalne programe poput ideje “Velike Bugarske”, “Velike Srbije”, “Velike (Megali) Grčke”, uz sukobe, asimilacije ili progone “nepodobnog stanovništva”.⁴⁵ U balkanskom etničkom kaleidoskopu načelo nacionalnosti nadasve je bilo recept za nasilje.⁴⁶ Uvoz evropske vrste nacionalizma” iziskivao je da se “heterogeni osmanski prostor, naseljen različitim etničkim i verskim zajednicama, transformira u homogenu nacionalnu domovinu”, piše Behül Ozkan (*Behlül Özkan*). Rat se smatra najsloženijom formom političkog nasilja. Nacionalna država je smatrana najboljim oblikom organiziranja i stubom političke stabilnosti.

Ratovi hrišćana na Balkanu za neovisnost bili su koncipirani i vođeni prije da bi se izmijenila etničko-vjerska struktura nego politička mapa neke teritorije. Objekat te operacije “reconquiste” mahom su bili “turci” – muslimani, identificirani kao vlasnici materijalnih dobara, prije svega zemlje, kao i nematerijalnih dobara vezanih za status dominacije.⁴⁷ Semantički sadržaj izraza “Turčin” bio je artikuliran

44 J. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938*, I, Beograd 1938, 81; A. Mitrović, *Devet teza o osnovama međunarodnog položaja Balkanskog poluostrva u novijoj istoriji*, u: *Balkan krajem 80-tih godina*, 51; F. Brodel, *Turska veličina: od Male Azije do Balkana*, “Književne novine”, br. 870, Beograd 15. septembar 1993.

45 R. Clogg, *Grčki nacionalizam kao majka svih nacionalizama*, u: *Europa i nacionalizam*, Zagreb 2000, 18-19; F. Veiga, *Balkanska zamka (1804-2001)*, Beograd 2003, 26-28; Lj. Trgovčević, *O istorijskoj promjenljivosti Balkana kao političke metafore*, 217-218; И. Ортаџли, Идеолошкоото историско наследство на Балканот, u: *Балканот во новиот милениум*, 209.

46 M. Mazower, *Balkan: kratka povijest*, 125; I. Banac, *Teret lažne povijesti*, Forum Bosnac, br. 18, Sarajevo 2002, 43.

47 Upor. M. Dogo, *Neka zapažanja o osmanlijskom nasleđu i seobama muslimana*, “Književne novine”, br. 908, Beograd 15. maj 1995; Ž. Obradović, *Manjine na Balkanu*, Beograd 2002, 98-100.

momentom religioznosti a ne etničke identifikacije.⁴⁸ Borbu protiv “šerijatske imperije” (M. Ković) i potiskivanje muslimana sa Balkana pratili su snovi o obnovi srednjeg vijeka. Inteligencija je stvarala “slavnu prošlost” na selektivnim činjenicama, podložnih mitologiziranju.⁴⁹ Izgoni etnički ili vjerski drugačijeg na različite načine su opojmljavani. Mnogi historičari, nošeni i nenaučnim imperativima, prije svega nacionalnim i ideološkim, pod psihozom matrica o mraku pod Osmanlijama, “turskog sindroma”, tumačili su proces nestanka muslimana kao logičnu pojavu, doprinoseći delegitimiziranju i njihove egzistencije kao zajednice. Ne postoji “privilegirana prošlost”. Historija je višeznačan proces, nije samo dominantna historija pobjednika, obuhvata i narative poraženih. Stalna je potreba za kritički kompetentnim i uravnoteženim historiografijama koja vode računa o iskustvima onih koji su “tradicionalno demonizirani ili ignorirani” kroz “velike priče”.⁵⁰

Osmanska stoljeća zajedničke koegzistencije stvorile su i zajedničko nasljeđe, prisutno u brojnim elementima njegove materijalne i duhovne kulture. Proces “evropeizacije Balkana” izazvao je velike tragedije na tom prostoru. Hrišćanski stanovnici Balkana su nastojali “postati Evropljani” time što su prezirali i razarali osmansko nasljeđe, kao sjećanje na “nedostojnu prošlost”, oponašali zapadne modele i prihvatili oblik nacionalnih država.⁵¹ “Nacija” koja je postala osnova

48 D. Tanasković, “*Srbi turskog zakona*” ili “*Turci srpskog jezika*”, u: *Serbia i komentari*, Beograd 1991, 215. Sudbina muslimana nije bila određena samo time kako su se ponašali, i šta su mislili o sebi, već i onim šta su “drugi” mislili o njima. Francuski putnik Masje de Klerval (Massieu de Clerval) nakon boravka u Bosni 1855., piše o Bošnjacima da je “velika nesreća ovog dijela slavenske rase da je nepoznat, ili da je bar jedino poznat preko izvještaja svojih neprijatelja” – prema: M. de Clerval, *Putovanje u Bosnu 1855*, Forum Bosnae, br. 5, Sarajevo 1999, 321.

49 S. Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana*, Beograd 1997, 184.

50 S. Alexander, *Treba dekonstruirati našu veliku priču o superiornosti*, u: *Islamofobija i antiamerikanizam: uzroci i rješenja*, Sarajevo 2009, 55; S. Lazarević Radak, *Unutrašnja Drugost kao izvor straha: elementi horora u utopisnom izveštaju sa Balkana*, Etnoantropološki problemi, sv. 4, Beograd 2011, 953-956.

51 Treba trezveno preispitati, upućuje Marija Todorova, posljedice izvoženja modela nacionalnih država u društva koja čine etnički i vjerski mozaik, “odnosno stvaranje mozaika nacionalnih država umesto mozaika nacija” – prema: M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, 321; upor. K. Kaser, *Sukob religija i kultura na Balkanu: prošlost i perspektive*, Almanah, br. 15-16, Podgorica 2001, 82-83; S. Pavlović, *Istorija Balkana*, Beograd 2001, 495-496.

balkanskih država, shvaćena je, ukazuje Kemal Karpat, u osnovi kao vjerska zajednica, a tek nakon toga, kao svjetovni, etnolingvistički entitet, uprkos formalnog uvažavanja ovog posljednjeg koncepta. Posebnosti balkanske historije i geografije doista čine interdisciplinarni pristup imperativom. U XIX stoljeću, u državama koje su nastajale – Grčkoj, Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj, na muslimane se “gledalo kao na strano tijelo za koje je najbolje da napusti nacionalnu teritoriju”.⁵² U izvorima tog vremena odnos između tih država i muslimana je loše ili jednostrano dokumentiran. U dokumentaciji žurnalističkog tipa dominirao je negativan stereotip o muslimanima. Ona je prećutkivala nasilja nad njima koja su pratila borbu za neovisnost, isključujući njihovu perspektivu kao „drugih“. Muslimani nisu bili “miljenici” balkanske i evropske historiografije. Niko se nije previše brinuo u Evropi zbog njihovog udesa: nisu bili hrišćani.⁵³ ”Princip nacionalnosti” izmijenio je 1830.-1878. političku kartu Evrope, u “dugom” XIX stoljeću – “stoljeću nacija”. Militarizam je u njoj od 1870. postao nova politička i društvena paradigma. Erik Hobsbaum (*Eric Hobsbawm*) period od 1875. do 1914. naziva “dobom imperija”. Parcijalni interesi velesila, neprincipijelna arbitriranja i podjele, ojačani predrasudama i neznanjem, mnogo puta su i u historiji Balkana bili važniji od sudbine njegovih žitelja.⁵⁴ “Velika istočna kriza” (1875.-1878.), rusko-osmanski rat i odluke Berlinskog kongresa 1878., prateća teritorijalna razgraničenja, umnogome su

52 V. Degan, *Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije*, Prilozi, br. 8, Sarajevo 1972, 70.

53 M. Dogo, *Balkanske nacionalne države i pitanje muslimana*, Godišnjak za društvenu istoriju, br. 3, Beograd 1995, 353-362; B. Jezernik, *Zemlja u kojoj je sve naopako: prilozi za etnologiju Balkana*, Sarajevo 2000, 316.

54 “Učena Evropa” dugo nije imala jasne predstave, predočava Čedomir Popov, ni o geografiji Balkana, a pogotovo o njegovoj historiji, etničkoj i demografskoj situaciji, niti je za ovo poluostrvo imala opšteprihvaćeno ime. Nazivala ga je “Jelinsko, Grčko, Vizantijsko, Ilirsko polustrvo, ili Evropsko Osmansko carstvo, i Carstvo Velikog Turčina”. Tek kad 1808. njemački geograf Alfred Cojne (Johann August Zeune), pogrešno razumije riječ svojih osmanskih vodiča “balkan” (visoka planina), pripisujući je cijelom poluostrvu, ovo ime počelo je da se širi Evropom. Neinformiranost o Balkanu početkom XIX stoljeća bila je skoro poslovična. M. Ekmečić govori o “talasima opšte neobaveštenosti” kada definira kontekst u kome se tada opisuju narodi na Balkanu i jezici kojima oni govore – prema: G. Krivokapić Jović, *Milorad Ekmečić – istoričar jugoslovenstva*, Tokovi istorije, br. 1, Beograd 2016, 213.

izmijenili vjersku i etničku sliku Balkana, posebno brojnost i teritorijalni raspored muslimana. Prva meta ruske politike, ustvrđuje Skender Rizaj (*Skënder Rizaj*), bili su Osmansko carstvo i Balkan, a prva žrtva ruskog panslavizma - muslimani na Balkanu.⁵⁵

Rusija je, nakon izgubljenog Krimskog rata (1853.-1856.), kada je, odlukama Pariskog ugovora 1856., istisnuta iz prvog plana u rješavanju "Istočnog pitanja", težila da ostvari "izlazak u topla mora" preko balkanskih teritorija koje zaobilaze moreuze i vode prema Kavali i Egejskom moru, te da stvori "Veliku Bugarsku" (bug. "Велика България"), kao svoje polazište ka Istanbulu. Svi "krojači" evropskog svijeta, oduvijek znaju da se "bez prisustva na Balkanu status velike evropske sile sačuvati ne može" (Čedomir Popov). Povratak Rusije u red velesila, kojoj je taj status propao 1856., jedan je od važnih rezultata "Velike istočne krize". Sukobi i krize na jugoistočnoj periferiji Osmanskog carstva tokom XIX stoljeća, na granici sa hrišćanskom Evropom, nisu bili novina. Unutar evropskog sistema rješavani su bez ugrožavanja mira na Kontinentu. "Velika istočna kriza" je bila laboratorij, gdje je diplomatija velesila isprobala recepte, obznanjene 1815. u Beču.⁵⁶ Kriza je započela srpskim ustankom u Hercegovini u julu 1875., a potom i u Bosni u avgustu, te nastavljena ustankom Bugara u aprilu 1876. i ratom Srbije i Crne Gore protiv Osmanskog carstva u julu iste godine.⁵⁷ Bila je to prilika za snažniji politički prodor Austro-Ugarske na Balkan. Ona je potpomagala i ustanike 1875. u Bosni, koji su budućnost "svakako gledali u zagrljaju sa Srbijom". Srpski ustanci su prerasli u jedan od najvećih gerilskih ratova novije evropske historije, sa obostranim nasiljem. Do njihovog okončanja izgubljeno je oko 150.000 života, a oko

55 S. Rizaj, *O migracionim kretanjima na Balkanu (1877-1879)*, u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine*, II, Sarajevo 1977, 186-197; S. Bandžović, *Isteljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo 2006, 40-46.

56 Upor. M. Ekmečić, *Ogledi iz istorije*, Beograd 2002, 402-403; K. Klark, *Mesečari: kako je Evropa krenula u rat 1914.*, 210.

57 M. Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine: 1878*, Zagreb 1910, 10; opšir. vidi: S. Bandžović, *Vrijeme i pamćenje: Velika istočna kriza i deosmanizacija Balkana (1875-1878)*, Glasnik arhivá i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, XLVII, Sarajevo 2017, 233-272.

200.000 lica potražilo je utočište na austrougarskoj teritoriji.⁵⁸ Austrijske vlasti su nagovarale izbjeglo pravoslavno stanovništvo da se, i poreda garancija i obećanja vilajetskih vlasti, ne vraćaju svojim domovima, nastojeći da pred evropskim javnim mnjenjem pokažu da je Bosanski vilajet pod osmanskom upravom neodrživ.⁵⁹

Izbijanje ustanka Srba početkom jula 1875. imalo je odjeka i u dijelu Novopazarskog sandžaka. U Banji kod Priboja, okupljeni Srbi donijeli su odluku da podignu ustanak u Polimlju, Potarju i Starom Vlahu. Ovdje je na čelo pobunjenika stao pop Žarko, arhimandrit manastira Banja kod Priboja. Nekoliko dana nakon izbijanja nemira u Hercegovini on se oglasio pozivom na oružje: "Neka znaju svi narodi i neka čuje cijeli svijet da je srpski narod stvoren da živi u slobodi. Braćo, davno se bio boj na Kosovu polju, ali otada narod neprestano podnosi nepravdu, pljačku i zlostavljanja pokvarenih Osmanlija. Svaka stopa zemlje natopljena je krvlju i suzama naših predaka. Turci i dalje gaze vjeru, slobodu, čast i imovinu potomaka Nemanjića, na sramotu čitavog naroda. Kucnuo je čas osvete. Vrijeme je da prestanemo biti turska raja. Naša braća s obale Neretve potocima prolijevaju tursku krv, junačka Bosna davi one koji su se hranili njenom krvlju".⁶⁰ Polovinom avgusta buna je krenula u selu Babinama kod Prijepolja. Ustanici su zapalili osmanski han i karaulu na Jabuci i prekinuli telegrafsku liniju. Ustanak je potom zahvatio brojna srpska sela u prijepoljskom, pljevaljskom, pribojskom, novovaroškom i, dijelom, u sjeničkom kraju. Ustanici su, pod vođstvom Prokopija Bujišića, igumana manastira Banje, početkom septembra 1875. nakratko osvojili Priboj i popalili većinu bošnjačkih kuća i džamija. Tada su zauzeli teritoriju od Višegrada do Nove Varoši i dijelom do Sjenice, a na lijevoj

⁵⁸ Opšir. H. Hadžibegić, *Turski dokumenti o početku ustanka u Hercegovini i Bosni 1875.*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, I, Sarajevo 1950, 88-90; M. Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine: 1878*, 13; opšir. Международные отношения на Балканах. 1856–1878., Москва 1986; Россия и восстание в Боснии и Герцеговине. 1875-1878. Документы, Москва 2008; С. Медяков, Проблема Боснии и Герцеговины во внешней политике монархии Габсбургов в первые годы дуализма 1867-1871. гг, у: Австро-Венгрия: Центральная Европа и Балканы (XI-XX вв.), Санкт-Петербург 2011.

⁵⁹ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869-1878.*, Tešanj 2016, 618-619.

⁶⁰ Š. Iriart, *Bosna i Hercegovina. Putopis iz vremena ustanka 1875-1876. godine*, Sarajevo 1981, 146.

obali Lima od Pljevalja do Prijepolja. Krajem 1875. prostor između Višegrada i Sjenice predstavljao je pravu pustoš.⁶¹ Ustanici su nastupali bez milosti. Popaljena su brojna bošnjačka sela, hanovi, čardaci, džamije, mektebi i “popljačkano sve ono što Turci nisu mogli da odnesu”. U jednom izvještaju stoji: “Ustanici goneći svoje krvopije Turke, popališe sve što je njihovo, ne samo da se više ne bi tamo ugnjezdili, već i zato da im se trag utre”.⁶² U osmanskoj kontraofanzivi pobunjenici su razbijeni. U znak osvete, paljena su srpska sela od Sjenice do Priboja. Srpski izvori navode da je krajem septembra zapaljen i manastir Banja “kao osveta za njihovu džamiju i kuće u Priboju i Kratovu, koje ustaši bijahu popalili pre nekoliko dana”.⁶³ Nakon pristizanja pojačanja osmanskoj vojsci, ustanici su potisnuti preko Uvca i Tare. Oni su, pak, i dalje nastavili da se bore u manjim jedinicama, u srpskoj i crnogorskoj vojsci.⁶⁴ Od sredine 1875. iz centralnih dijelova države upućuju se vojna pojačanja u Bosnu, Hercegovinu i Sandžak, radi slamanja srpske pobune. Kolone osmanske vojske su, preko Novog Pazara, Sjenice i Nove Varoši, usmjeravane ka Bosni. U aprilu 1876. su četiri bataljona vojske iz Novog Pazara upućena u Travnik.⁶⁵ Angažirane su i neke vojne jedinice, dovedene iz Egipta. Jedno vrijeme su, u sastavu Treće carske armije, djelovale i u Sandžaku. Krajem te godine one su povučene.⁶⁶

Užice je 1875.-1878. bilo središte srpske nacionalne propagande. U njemu se, navodi Vladimir Macura, formiraju dobrovoljački odredi koji ulaze u Sandžak; transportira se preko Zlatibora i Uvca oružje namijenjeno srpskim ustanicima iza granice. Do juna 1876., tu se

61 V. Šalipurović, *Putopisi Teodora Ipena - Novi Pazar i Kosovo*, II, Mostovi, br. 36, Pljevlja 1977, 97.

62 A. Bejtić, *Priboj na Limu pod osmanlijskom vlašću 1418-1912*, Sarajevo 1945, 26; *Novovaroški kraj kroz istoriju*, Nova Varoš 1991, 145; V. Šalipurović, *Ustanak u zapadnom delu Stare Srbije*, Titovo Užice 1968, 60; D. Pejatović, *Vatre iz doline*, Prijepolje 19-20.

63 *Novovaroški kraj kroz istoriju*, 147-148.

64 M. F. Petrović, *Istorijski izvori o Prijepolju i Srednjem Polimlju krajem XIX i početkom XX veka*, Mileševski zapisi, br. 2, Prijepolje 1996, 217-218.

65 V. Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*, II izdanje, Beograd 1996, 138.

66 E. Mušović, *Egipćani u ugušivanju bosansko-hercegovačkog ustanka*, Istorijski zapisi, br. 4, Titograd 1987, 168.

prikupilo oko 2.000 dobrovoljaca.⁶⁷ U pripremama za rat, “primernim saglasjem svesnih patriota”, ponovo je razvijena “sveta kosovska, mišarska i takovska zastava”.⁶⁸ Pera Todorović, srpski spisatelj, koji je vodio dnevnik kao dobrovoljac u srpsko-osmanskome ratu 1876., smatrao je, pak, da je ustanak Srba u Hercegovini zapravo “prosta buna protiv “zakonita poretkturskog. Mi smo priskočili u pomoć buntovnicima, udružili se s njima, znači i mi smo buntovnici, revolucionari. Ko ne priznaje pravo buntu taj mora osuditi ovaj naš rat kao nepravedan i napadački. Turska sa svoga gledišta ima pravo što nas smatra kao buntovnike i napadače”.⁶⁹ Autonomna Srbija je u rat sa osmanskome državom ušla bez dogovora sa ostalim balkanskim hrišćanskim narodima i bez ozbiljnije finansijske podrške. Narodna vojska je bila poletna, ali bez vojničkog iskustva, komandni kadar skroman i neuk, intendantura slaba, a naoružanje zastarjelo.⁷⁰ Srpski ustanici su na osvojenom dijelu Bosne proglasili ujedinjenje Bosne sa Srbijom, a Hercegovine sa Crnom Gorom.⁷¹ Proglas o ujedinjenju čitan je među ustanicima uz “čast i veliko veselje”. To nije bilo samo najznačajnije političko dostignuće ustanka, piše M. Ekmečić, nego i “najznačajniji događaj u istoriji jugoslovenskog ujedinjavanja nakon revolucije 1848.

67 [http://www.graduzice.org/userfiles/files/uzicani u oslobodilackim ratovima od 1876. do 1878.pdf](http://www.graduzice.org/userfiles/files/uzicani%20u%20oslobodilackim%20ratovima%20od%201876.%20do%201878.pdf).

68 M. Perišić, *Shvatanje prošlosti u političkim pogledima liberala u Srbiji 19. veka*, Dijalog povjesničara-istoričara, 9, Zagreb 2005, 108-109. Srpska vlada je nastojala da prikrije svoje aktivnosti. Zabranila je javno okupljanje dobrovoljaca i njihovo nekontrolirano prebacivanje preko Drine. Osnovni srpski zahtjev osmanskoj strani da se Bosanski pašaluk mirnim putem prepusti na upravu Srbiji i Crnoj Gori, Porta je odbila. Potom je u julu 1876. objavljena “Ratna proklamacija”, čime je započeo srpsko-osmanski rat.

69 П. Тодоровић, Дневник једног добровољца, Београд 2009, 94.

70 L. Vrkić, *Pojam i biće srpske nacije*, Novi Sad 2009, 158.

71 Srpski ustanak je slomljen osmanskome pobjedom u Crnim potocima početkom avgusta 1877. godine. Pošto će ustanak izgubiti oslonac na srpsku vladu u Beogradu, ustanici će, uz pomoć slavjanofilskih krugova osnovati krajem septembra 1877. privremenu vladu na čijem će čelu privremeno biti Rus V. Jonin, sa zadatkom da se potpuno brine „za sve narodne interese“. Međutim, sva dalja pitanja oko sudbine Bosne tada su se već nalazila u rukama velikih sila, koje će i odrediti njenu dalju sudbinu – vidi: I. Tepić, *Položaj Bosne i Hercegovine u Osmanskom carstvu u vrijeme provođenja tanzimatskih reformi*, u: *Istina o Bosni i Hercegovini: činjenice iz istorije BiH*, Sarajevo 1991, 49.

godine”.⁷² Dugo će se u nauci “pitanje” srpskog pokušavati identificirati s “jugoslovenskim” ujedinjenjem. Hercegovački ustanici su uključeni u crnogorsku vojsku. U crnogorskim akcijama stradali su muslimani i njihova naselja koja su se našla na udaru.⁷³ U Bosnu dolazi pukovnik Mileta Despotović, oficir ruske carske garde, kao namjesnik srpskog kneza. Ustanici su ga prihvatili za komandanta smatrajući da će im on, kao oficir, “pomoći u složenijim vojnim akcijama i učvrstiti vezu sa Srbijom”. Despotović je uveo bolji vojni red, ali nije uspio u akciji da politički pregovara sa muslimanima.⁷⁴ To su zapravo bili pregovori sa manjinama i izdvojenim grupama. I oni su tražili garancije da će njihova prava i imovina biti zaštićeni, ali na to nije došao potvrdni i praktični odgovor. Ustanici su, pak, isticali zahtjeve da treba narodu “podjednako zemlje podeliti i begove i spahije, koji su toliko zla narodu i zemlji počinili”. Dio muslimanskog stanovništva je izbjegao sa ustaničkog prostora u unutrašnjost Bosne, a hrišćansko preko granice: “dijelio ih je uzajamni front”.⁷⁵ Osmanske vlasti su pokušavale da i raznim proglasima utiču na ustanike. U Mostaru je 29. maja 1876., na sultanov nalog, izdata proklamacija u kojoj se, između ostalog, srpskim ustanicima u Hercegovini poručuje: “Za da se možete pokoriti i u vaša mjesta vratiti, te da uzroke vaših tužba i molba mjesnima vlastima podnete, blagoizvolio je čestiti car, od dana objave ove proklamacije od šest nedjelja podariti. Kao što je činovnicima vlasti naređeno, da tužbama i molbama po pravu i

72 M. Ekmečić, *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.*, u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875-1878. godine*, I, 79.

73 P. Шкријељ, *Мухачирската криза и населување на Бошњациите во Македонија (1875-1901)*, Скопје 2006, 28.

74 Bune i ustanici u Bosni i Hercegovini u XIX veku, Beograd 1952, 139. Milorad Ekmečić piše da je, s druge strane, muslimansko stanovništvo s poletom odgovorilo na mobilizaciju muslimana od 17 do 70 godina, te da je u julu 1876. u Sarajevo donešen “pokrivač sa groba proroka Muhameda. Pazilo se da se ne čupaju svete dlake, jer bi bosanski moljci pokrov brzo pojeli”. On dalje navodi da je Mileta Despotović slao izvještaje diplomatskim predstavnicima evropskih velesila o stradanju hrišćana u Bosni sa slučajevima “najegzotičnijih ubistava koje je istorija svetskog kriminala poznavala” –prema: M. Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom veku (1492-1992)* (u daljem tekstu: *Dugo kretanje*), Beograd 2008, 294-295.

75 M. Ekmečić, *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.*, 72.

pravičnosti sluh poklone i da sve potrebne mjere upotrijebe za osiguranje blagostanja onih familija, koje se još u njihovo otočestvo povratili nisu”.⁷⁶

Ustanak Bugara u aprilu/maju 1876. prouzrokovao je pokolj stotina muslimana i zauzimanje nekih osmanskih tvrđava. Uslijedili su sukobi između muslimanskih i hrišćanskih sela. Osmanske vlasti pokušavale su uspostaviti red i sigurnost. Mada je ubijeno oko 4.000 hrišćana, a znatno više muslimana, britanska štampa je pisala o “bugarskim užasima” (“the *Bulgarian Horrors*”), tvrdeći da je pobijeno na hiljade hrišćana.⁷⁷ Alarmantni izvještaji uzburkali su Evropu, izazvali su “возмущение всей европейской общественности”. Vojna intervencija Rusije je u takvoj klimi bila očekivana, uzimajući u obzir i njene stare pretenzije.⁷⁸ Rat Srbije i Crne Gore protiv Osmanskog carstva u julu 1876., pokrenut je kao znak podrške Srbima u Bosni, “a u istinu da prošire svoj teritorij i u čvrste svoju još nesigurnu samostalnost”.⁷⁹ Osnovna ideja srpskog operativnog plana bila je da se glavne snage koncentriraju kod Aleksinca

⁷⁶ S. Hasanagić, *Odnos Osmanlija prema naseljavanju nemuslimana i povratku izbjeglica*, “Behar”, br. 108, Zagreb 2012, 50. U vezi sa povratkom nakon otvorenih pobuna u kojima je spaljeno na hiljade domova i u težak položaj doveden veliki broj prognanih i izbjeglih, jedna odluka, donesena radi normaliziranja stanja Izvršne komisije Bosanskog vilajeta 1876., svakako, navodi Senad Hasanagić, može biti primjer mnogima: “Imovina i stvari povratnika i drugih prispjelih osoba potovariće se na konje i tako uz pratnju oružnika uputiti ih u njihova sela i krajeve u kojima su ranije bili. Sve ovakve osobe u toku putovanja hraniće se u mjestima kroz koja budu prolazila, a potrebna hrana izdavaće im se od strane organa mjesne vlasti. Neka im se ni s koje strane ne čine prigovori niti ma kakav pritisak na njihov život, imovinu ili čast. Da se, ne dao Bog, ne bi dogodio kakav neprijatan akt, oružnici koji se budu uz njih nalazili, a i vojni redari koji će se tamo u selima naći, poduzeće mjere predostrožnosti u interesu stvarne njihove bezbjednosti. Ako se neko i pored svih ovih upozorenja bude usudio na ma kakvo terorisanje i ružno postupanje prema rečenim osobama, odmah će se protiv njega poduzeti sudski postupak i nad njim sprovesti zakonska kazna”.

⁷⁷ Mada su muslimanske žrtve bile brojnije od hrišćanskih, za većinu evropskih političara i novinara, njih nije ni bilo –vidi: M. Gleni, *Balkan 1804-1999 (Nacionalizam, rat i velike sile)*, I, Beograd 2001, 121.

⁷⁸ J. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, III, Zagreb 1979, 445-446; Н. Г. Киреев, История Турции XX век, 65. U *Manifestu* cara Aleksandra II od 12/24. aprila 1877. o objavi rata Porti je istaknuto: “Naši verni podanici znaju, kako smo vazda živo saučestvovali prema Hrišćanima ugnjetenim u Turskoj. Našu želju, da popravimo njihovo bedno stanje, delio je i celi ruski narod, koji je i sada gotov, da prinese nove žrtve za olakšanje stanja hrišćana na Balkanu”.

⁷⁹ M. Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine: 1878*, Zagreb 1910, 10. Predstavnici Srbije i Crne Gore potpisali su u junu 1876. u Veneciji tajni ugovor “kome je opšti cilj oslobođenje hrišćana a bliži i neposredni cilj oslobođenje srpskog naroda u evropskoj Turskoj”.

i poduzme ofanziva ka Nišu, a sporedne snage da se grupišu i drže u defanzivi kod Zaječara, na Drini i pravcima Javor-Sjenica i Raška-Novi Pazar, s tim da se poduzmu lokalni napadi kod Vidina, Sjenice i Novog Pazara. Računalo se i na ustanak u Bosni i Hercegovini, kao i na ujedinjavanje Srbije s Crnom Gorom. Zauzimanjem Sjenice bila bi prekinuta veza Osmanskog carstva s Bosnom i Hercegovinom, što bi proizvelo dalekosežne vojne i političke posljedice. U ratnom proglasu srpskog kneza, na Deligradu 18. juna, prozvani su i muslimani “jer iako ste druge vere, vi ste braća naša, jer u žilama vašijem teče srpska krv. Zato ja dolazim da vas oslobodim isto kao i braću našu Hrišćane”. Sa fronta su stizale, međutim, vijesti da srpska vojska nailazi na “fanatizirano” muslimansko stanovništvo, odlučno da se odbrani. Odbrana osmanske države je za muslimane bila i njihova vjerska dužnost (farz). Mnogi su zaključivali da Osmansko carstvo nije samo sultan, već da ga je držala velika snaga muslimana.⁸⁰ Područje Bosanskog vilajeta u vojnom pogledu, krajem 70-ih godina dijelilo se na tri osnovne zone: Bosna, Hercegovina i Novi Pazar. Tokom rata 1876. u Novom Pazaru se nalazilo 6.300 nizama, 860 pripadnika redife, 1.200 konjanika i 450 topdžija.⁸¹ Odatle su krajem 1877. slata vojna pojačanja za odbranu Niša u toku novog srpsko-osmanskog rata. Na Sokolovici, u blizini Novog Pazara 13. januara 1878. odbijen je napad srpskih jedinica koje su potom bile prisiljene na povlačenje.⁸²

U pokušaju da zauzmu Novu Varoš srpske snage su se obratile pismom tamošnjim bošnjačkim prvacima: “Počem ste i vi po jeziku, krvi i porijeklu jedan narod, a drugom vjerom, počem i vi dosta trpite i robujete osmanlijama i azijatima, te da se ne bi uzalud prolivala krv vaša i naša i vaše i naše kuće gorele, pozivamo vas pod našu zastavu i nudimo zaštitu života, imovine, porodične časti i vere”. Odgovora nije bilo.

80 M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. II, Beograd 1989, 309-311.

81 A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, 157; I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856-1878*, Sarajevo 1988, 229.

82 O tome se u srpskim izvorima navodi: “Brigadir, kako je opazio prvi znak odstupanja, odmah se u tren povukao, s boka je gledao kako mu vojska odstupala divljim bekstvom, iako je neprijatelj ne juri, niti se micao sa svog položaja, dalje od razboja. Vojska je odstupala takvim bekstvom da je bilo strašno pogledati” – vidi: D. Petrović, *Ratne beleške*, I, Čačak 1996, 63-64; upor. *Ratni dnevnik*, I, Čačak 1996, 75-77; P. Opačić-S. Skoko, *Srpsko-turski ratovi 1876-1878*, Beograd 1981, 239-243.

U borbi koja je nastala grad se ipak odbranio.⁸³ Oštre borbe su vođene u Radoinji 6. jula. Srpske snage su se sukobile sa dvije “neprijateljske kolone, koje su nastupale od Nove Varoši i s višegradskog pravca, pod komandom Mustaj-paše”. Obje strane su imale znatne gubitke kod Radoinje: “kad su Turci probili centar i naši primorani turskom silom, hteli preći na našu zemlju, mnogi dobrovoljci su nastradali u nabujalom Uvcu”. U cjelini, srpske snage bile su rasparčane i razvučene, a osmanska odbrana zgusnuta i ojačana snažnim utvrđenjima po dubini, te je i planirana Sjenička operacija propala. Nasuprot tome, na centru Ibarskog fronta na Javoru, vođene su borbe lokalnog značaja, bez uticaja na konačan ishod rata.⁸⁴ U “truloj Turskoj”, piše M. Ekmečić, “jedino je deo vojske još nešto vredeo”.⁸⁵ Srpska vojska je u ovom ratu doživjela težak poraz.⁸⁶ Osmanske snage početkom jula ostvaruju značajnu pobjedu na Velikom Izvoru. Srpske snage su tu imale 440 poginulih, 1.027 ranjenih te 449 nestalih vojnika.⁸⁷ Zaječar i Knjaževac padaju u osmanske ruke.

83 D. Pejatović, *Sto dvadeset godina od Javorskog rata*, Simpozijum “Seoski dani Sretna Vukosavljevića”, XVIII, Prijepolje 1998, 175-176.

84 Kako je preko Kalipolja sjekao put ka Sjenici, Osmanlije su na tom pravcu sagradili od zapada ka istoku čitav sistem odbrambenih utvrđenja. Kalipolje je branilo sedam tabora nizama, tri eskadrona konjice i deset Krupovih topova. Međutim, srpska obavještajna služba dala je nepotpune podatke o jačini neprijatelja, te su osmanske snage potcijenjene. Poslije kalipoljskog boja, “Turci” su se utvrdili na visovima Javora na Ogorijevcu i iznad Kladnice. Sredinom jula 1876. vođene su borbe na Ogorijevcu i Ograđeniku. U njima su Užičani imali velike gubitke. Od 24. do 26. jula na Javoru su nastavljene borbe. Poslije borbi na Dolovima i Boletinu, srpske jedinice su odstupile s Javora. On će ostati u osmanskim rukama, bez obzira na srpske napade. Shodno mirovnom ugovoru od 16. februara 1877. i donijetom protokolu u Istanbulu, osmanske snage su napustile Javor i povukle se na staru granicu - <http://www.graduzice.org/userfiles/files/uzicaniuoslobodilackimratovimaod1876do1878.pdf>.

85 M. Ekmečić, *Dugo kretanje*, 293.

86 Kolaps Srba je, prema F. Engelsu, “famosan. Kampanja je bila sračunata na to da se zapali cela Turska, a gorivo je svuda mokro- Crna Gora je izdaje za privatne svrhe, Bosna pogotovo neće da diže ustanak otkako Srbija hoće da je oslobodi, a valjani Bugari ne miču ni prstom. Srpska oslobodilačka vojska mora da živi na na svoj vlastiti račun i posle razmetljive ofanzive, a da nije nigde ozbiljno tučena, natrag u svoju hajdučku jazbinu! To će i Rumune naučiti pameti, a onda od ruskih planova ništa” – prema: K. Marx-F. Engels, *Dela*, knj. 41, Beograd 1979, 19; I. Miladinović, *Zašto Marks i Engles nisu voleli Srbe*, “Politika”, Beograd 30. decembar 2012, 10.

87 U avgustu je Porta proklamacijom pozvala srpsku stranu na predaju. Pera Todorović navodi u svom dnevniku ovu proklamaciju upućenu Srbima: “Као вашим отацама и дедам Висока Порта је раздавала своју милост и правцу, исто тако није престала оделовати благодетелство и покровителство и вама, који сте нихне дјеца. »Заиста е да и Срби су ценили ова велика благотворства, која су примили

Savremenik Nikola Lazaro (Nicola Lazzaro) je, opisujući osmanske uspjehe, ukazivao da su se u zauzimanju nekih krajeva “isticali Čerkezi, potomci onih stanovnika Kavkaza koje su Rusi isterali ognjem i mačem, a koji su našli utočište u evropskom delu Turske... Oni smatraju Srbe Rusima, pa se svete ovim stanovnicima zbog svireposti Rusa prilikom osvajanja Kavkaza”.⁸⁸ Brojni dobrovoljci pristigli u Srbiju nisu mogli zaustaviti njen poraz.⁸⁹ U oktobru 1876. osmanske snage su ušle u

од царског правителства, чувајући и своју народност, и има неколико време ништа друго несу гледали већ интереса и благоденства свог отачаства, а будући послушни саветам старих и разумних лјудех, који су се бринули о своме добру и спасењу, у ових најзаднијих четиридесет година, у којима су се јављали толико ратове и размирице по свјему свјету, Срби опет су постојанствовали у своју лјубав и верност прем Високе Порте и живили су врло спокојно. А и Висока Порта била је задовољна од овог разумног поведења верних своих поданика Срба, тако што, осим привилегије, које им бјаше даровала от пре, одобрила им и неке njihне желе, а нарочно, да би показала што не дели Срба од других своих поданика Мусулмана и не-Мусулмана, да би с тиме дала још едан знак поверења, поверила је србскоме кнезу и службу о чувању крепосте, што се у Србију налазе. »При све то неки чиновници врховног управлења Србије, да би постигли своју алчност, учинише орудије искреност Срба, преварише неке од народа и дадоше помоћ Херцеговцима и Бошњакама, који су се узбунили против царске државе. И кад им је било саветовано или са стране царског правителства или са стране велесила, они су кривили народ, а тиме уврећали и Срби и оне несретнике, којима су они помагали, докле на послјетку довели су у свом отачаству туђи управитеља и командара, по наредбе којих морали су против своје воле ваоружити србско насељење пушкама и топовима, и тако су напали на своје сусједе, с којима су цјеле петстотине година живели као браћа, попалјећи и пустоши ћи njihне села и куће. »А будући да је кнажество србско една част од Империје, а жители част од императорских поданика, јавно је што njihове интјереси, а такође и повреде односи се на Империју, због тога Висока Порта ако и не би желила да се увреди Србија, али да би показала какве су дужности оних, који злоупотребљавају своје привилегије, и да би потушила njihово раздражене, била е насиллована шалјати војску... Нек вам буди извјестно, што Мусулмани и не-Мусулмани, све поданике без исклјучења су чада царства” – према: П. Тодоровић, Дневник једног добровољца, 81-82.

88 Lazaro je, obilazeći ratne linije, vidio na jednom mjestu među mrtvima i nekoliko čerkeskih žena, “obučених pola u мушку pola u женску одећу, а наоружаних до зуба; one прате своје лјуде u rat, а тuku се са стварно мушkom храброшћу”. Пошто, као пише, nije било могућности да се сахране сви лешеви, general Černjajev, да би избјегаво какву еpidemiju “u ovako toploj сезони, naredio је да буду spalјени “i ја сам bio prisutan kada је izvršена та kremacija под vedrim nebom” – према: N. Lazaro, *Srbija tokom rata 1876. године*, “Danas”, felјton, Beograd 13. јули 2007.

89 Početkom septembra formiran је Rusko-srpski одред од четирі баталјона i Rusko-bugarski одред под командом руских oficira. U ovim dobrovolјачким јединicama, sastavlјеним од руских, полјских, bugarsких i srpsких dobrovolјaca из Ugarske, oficiri i podoficiri су били Rusи. Руских oficira у srpskoј војsci било је, по једној билјесци: три generala, 13 pukovnika, 23 potpukovnika, 28 majora, 94 kapetana, 100 штапских

Aleksinac. Komandant Abdul Kerim-paša, prebacio je srpske porodice u Niš i rasporedio ih po srpskim kućama, sa uputom da ih prime i čuvaju, a da će im država nadoknaditi sve troškove. Na Arnaut-pazaru objesio je svog vojnika što je ubio srpskog zarobljenika.⁹⁰ Nespremnost za rat, kao i osmanska nadmoć, poljuljali su ionako slab borbeni moral srpske vojske. Najgori njen neprijatelj, ustvrdio je M. Ekmečić, bilo je ipak uvjerenje da se taj rat vodi sa sumnjivim ciljevima i još gorim metodama. Onoliko koliko su novine uzdizale srpsku ratobornost, toliko je bila i mjera dezenterstva. Seljake je bilo teško mobilizirati dok se ljetina ne smjesti u hambare.⁹¹ Iz tog doba je datirala i naredba pukovnika Đure Horvatića: “Svaki stariji ima pravo potčinjenog da ubije za vreme borbe, ako ovaj odstupi bez izričitog naloga ili se da u bekstvo”. Ruski oficiri, koji se se borili u srpskoj vojsci i pokazali kao najbolji dio vojne sile, savjetovali su kneza Milana Obrenovića da se što prije obrati ruskom caru, da posreduje oko obustave rata. Razočarani general Mihail Černjajev (*Михаил Григорьевич Черняев*) govori: “Все теперь пропало. У сербов нет любви к родине”.⁹²

Srbiju je, nakon poraza kod Deligrada i Đunisa, nakon čega je osmanskim snagama, bio otvoren put “u srce Srbije”, te poraza na Kalipolju i Javoru, spasila diplomatska intervencija Rusije i njeno ultimativno posredovanje u zaključenju primirja koji je spriječio “istorijski slom”.⁹³ “Дальнейший разгром Сербии», rezmirao je jedan ruski savremenik, «был остановлен ультиматумом России. Сербская война кончилась. Черняев уехал путешествовать по Европе; ликвидация его неумелой затеи была поручена другим лицам».

kapetana, 190 poručnika i 193 potporučnika i junkera. Garibaldinci su se okupljali početkom septembra u Beogradu. Formirali su Italijansku legiju od boraca više nacionalnosti, koji su govorili deset jezika. Rumunskim (Vlaškim) bataljonom dobrovoljaca komandovao je pukovnik Đorđe Katardžija, ujak kneza Milana Obrenovića – prema: S. Branković, *Legija knjeginje Natalije*; http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:366763-Legija-knjeginje-Natalije.

90 K. H. Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Beograd 1983, 91.

91 M. Ekmečić, *Ogledi iz istorije*, 155.

92 A. Шемякин, Генерал М. Г. Черняев и Сербская война, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 2006, 19.

93 S. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, Zagreb 2008, 136.

Porta je prisiljena da prihvati ruske zahtjeve i obustavi ratne operacije.⁹⁴ Primirje je spasilo Srbiju. Od 125.000 mobiliziranih vojnika, poginulo je 4.941, ranjeno je 9.470, umrlo 288 i nestalo 539 vojnih obveznika. Broj vojnika umrlih po bolnicama nije utvrđen.⁹⁵ Rezultati primirja su, po Srbiju, bili znatno bolji od stanja na frontu. Rusi su shvatili da srpska narodna vojska nije sposobna za veće operacije, te na nju više nisu ozbiljnije računali.⁹⁶ Crnogorske snage su, s druge strane, u avgustu 1876. ostvarile dvije pobjede na Fundini i kod Vučjeg dola. I Crna Gora je potom obuhvaćena primirjem, ali su kasniji pregovori vođeni odvojeno za svaku zaraćenu stranu. Srbija je u februaru 1877. sklopila mir, dok su pregovori sa Crnom Gorom nastavljeni i prekinuti u aprilu, prije ruskog ulaska u rat. Crna Gora je nastavila vojne operacije. Ubrzo se našla u opasnosti od prodora osmanskih snaga koje su, napredujući iz dva pravca, uspjele da se spoje kod Podgorice, ugrožavajući i samo Cetinje. Zbog ruskog prodora na prostor Bugarske, sa crnogorskog ratišta povučene su u julu neke osmanske jedinice i upućene na front prema Rusima. Crnogorcima se tada ukazala prilika da osvoje Nikšić, Bar i Ulcinj.⁹⁷

Ruske diplomate su se krajem 1876., uoči rusko-osmanskog rata, pozivali na statistike balkanskih nacionalnih pokreta koje su svodile muslimansku populaciju Balkana na 16% stanovništva. Evropske statistike o stanovništvu "osmanske Evrope" su nevažne kao procjena ukupnog broja stanovnika. Evropski pisci nikada nisu konzultirali primarne izvore populacione statistike stanovništva "osmanske Evrope" - osmansku državnu statistiku, ne uvažavajući temeljni princip demografije da samo oni koji broje stanovništvo mogu stvarno znati i njegov broj. Osmanlije su bile jedini koji su doista brojali stanovništvo Carstva. Zato

94 Upor. *Vojvoda Živojin Mišić*, Beograd 1989, 19-20; N. Popović, *Srbija i carska Rusija*, Beograd 1994, 30-31. K. Marks (Marx) 1878. piše: "Stvari su išle drukčije. Zašto? Zbog izdaje Engleske i Austrije. Engleska, mislim engleska vlada, spasila je Srbiju, kada je bila potučena; ona je sa lažnim predigrama navela Tursku da obustavi rat... Jedino je ovo omogućilo posljednje uspjehe Rusa... Austrija je spriječila Turke da svoje pobjede u Crnoj Gori učini blagotvornim itd." - prema: K. Marx-F. Engels, *Dela*, knj. 41, 287.

95 Opšir. R. Ljušić, *Doseljavanja, iseljavanja i gubici stanovništva u novovekovnoj Srbiji (1804-1918)*, u: *Seobe srpskog naroda od XIV do XX veka*, Beograd 1990, 97-98.

96 L. Vrkatić, *Pojam i biće srpske nacije*, 158.

97 S. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, 136.

su samo oni mogli dati tačnu njegovu procjenu.⁹⁸ Rusi su iskoristili pobunu Bugara 1876. u oblastima Plovdiva i Pazardžika, kao i neuspješne pregovore sa Portom oko reformi osmanske države, da u aprilu 1877. konačno krenu ka ostvarivanju svojih imperijalnih ciljeva. Rusko-osmanski rat (1877.–1878.) demonstrirao je stepen obnovljene vojne moći Rusije: pobjeda nad oslabljenom osmanskim vojskom ostvarena je teže i duže nego što se u ruskom vrhu pretpostavljalo.⁹⁹ Ruske snage početne jačine od 185.000 vojnika, forsirale su Dunav kod Svištova i nakon žestokih borbi zauzele ovaj grad. Iz Svištova je ruska armija krenula u tri pravca, ka istoku, zapadu i jugu. Istočno krilo je od 70.000 vojnika trebalo je da prikuje osmanske snage u tvrđavi Ruščuk (Ruse). Zapadno krilo od 35.000 vojnika trebalo je da zauzme strateški značajnu raskrsnicu i tvrđavu Plevnu. Glavni zadatak je trebao da ostvari centar ruske vojske koji je trebao da prodre u Trakiju, do Plovdiva i Jedrena. Utvrđena Plevna je za Ruse dugo bila nesavladiva, uprkos pristizanja novih pojačanja iz Rusije i 28.000 Rumuna. Rusi su tri puta, uz velike gubitke, pokušavali na juriš da je zauzmu, ali bez uspjeha. Tada je ruski general Gurko (Юсиф Владимирович Гурко) odlučio da grad podvrgne iscrpljujućoj opsadi, što je, konačno, rezultiralo i njegovom predajom.¹⁰⁰ Nakon pada Plevne (10. decembra 1877.), koju je pet mjeseci uspješno branio Osman-paša – “lav od Plevne”, došlo je do snažnog izbjegličkog pokreta muslimana sa područja Bugarske. Zauzimanjem Plevne Rusima se otvorio širok prostor za nove prodore. Ruska armija je početkom decembra 1877. raspolagala u sjevernoj Bugarskoj sa 314.000 vojnika i 1943 topa naspram osmanskih 183.000 vojnika i 411 topova. U januaru 1878. zauzeta je Sofija. Sredinom januara, južno od planine Balkan, nalazila

98 J. McCarthy, *Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva (I)*, Glasnik, Rijaset IZ u BiH, br. 7-8, Sarajevo 1999, 745.

99 Upor. S. Živanov, *Osnovi spoljne politike Rusije krajem 19. i početkom 20. veka*, Zbornik Matice srpske za istoriju, br. 71-72, Novi Sad 2005, 66; Н. Г. Киреев, *История Турции XX век*, 66-68.

100 E. Karal, *Osmanli Tarihi*, VIII Cilt, Ankara 1995, 49-50; M. Perović, *Velika istočna kriza i oslobodilački ratovi Srbije, Crne Gore, Rusije i Rumunije protiv Osmanskog Carstva (Turske) od 1875. do 1878. godine*, Beograd 1995, 32-33; M. Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine: 1878*, 16-17; opšir. В. М. Хевролина, *Восточный кризис 1875-1878 гг. и русско-турецкая война в новейшей советской литературе*, Вопросы истории, № 5, Москва 1980, 127-135.

se ruska armija od 160.000 vojnika, dvostruko jača od osmanske koja se povlačila ka Plovdivu. Zbog mogućeg opkoljavanja Osmanlije su bez borbi napustile Plovdiv. Nakon trodnevnih borbi Rusi su 20. januara ušli u Jedrene. Putevi prema Istanbulu su bili “zakrčeni razbijenim vojskom i izbeglicama”.¹⁰¹

Stotine hiljada uspaničenih muslimana je, nakon ruskog prelaza Dunava i brutalnih vojnih akcija, rušenja, pljačkanja, ubijanja, krenulo u neizvjesno izbjeglištvo, ka Trakiji, Makedoniji i Maloj Aziji: “po drumovima su se kretale čitave kolone izbjeglica, jedne koje idu u Makedoniju, i druge u Tursku, a drugi koji se vraćaju”. Francuski novinari su početkom jula 1877. izvještavali o stradanjima muslimana, emigriranju oko 10.000 porodica iz Eskidžuma i Osman-pazara. Strani dopisnici su javljali o zločinima nad stanovništvom Razgrada, Tirnava, Drenove i Glena. Dopisnik londonskog lista “Daily Telegraph” sredinom jula piše da su Bugari, pojavom ruske vojske, počinili varvarstva nad muslimanima. Mržnja je sve u ratu, “njegova duša i život”.¹⁰² Stotine lica je ubijeno u selima između Zištova, Bitolja i Tirnave. Strane diplomate su procjenjivale da je u septembru bilo oko 150.000 muhadžira sa područja Plevne, Selve i Lovce. Čim je među Bugare, kazivao je Josif Rajh, “ubačena riječ sloboda, shvatili su da biti slobodan znači da se može nekažnjeno zauzimati tuđe dobro i oslobađati susjeda koji smeta”.¹⁰³ Fridrih Engels (*Friedrich Engels*) iznosi da je tzv. autonomija Bugarske značila progon muslimana i izlaganje Istanbula opasnosti od ruske invazije.¹⁰⁴ U Makedoniji je pojava na hiljade ojađenih muhadžira

101 Zbog pojave tifusa, gladi i pojave anarhije u Istanbulu, osmanske vlasti su bile prisiljene da brojne izbjeglice vrata u Jedrene, grad koji je već bio u ruskim rukama – vidi: M. Gleni, *Balkan 1804-1999*, I, 151.

102 Vraćanje pojedinca na stupanj “varvarstva” u ratu je moguće jer je to varvarstvo “latentno prisutno u našem nesvesnom” - vidi: I Čolović, *Bordel ratnika: folklor, politika i rat*, Beograd 2007, 95; opšir. R. Kaplan, *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju*, Beograd 2004.

103 Prema: J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, u: *Sabrana dela*, II, Beograd 1987, 492. Bugari su nemilosrdno rušili muslimanske gradske četvrti, zemlja muslimana je rasprodavana, džamije rušene, mezarja prekopana – vidi: E. Mušović, *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, Kraljevo 1992, 174-175.

104 K. Marx-F. Engels, *Dela*, tom 41, Beograd 1979, 210-211.

utila na rast tenzija i pogoršanje ekonomskog stanja.¹⁰⁵ Britanski diplomatski izvori ukazuju početkom januara 1878. na težak položaj muslimana izbjeglih iz Sofije. Premanavodima od 19. januara, oko 100.000 žena i djece patilo se na otvorenom polju zbog gladi i hladnoće. Prava katastrofa zadesila je muhadžire iz sjeverne Bugarske i Rumelije u blizini Jedrena u januaru 1878. kada su ih, nezaštićene, sustigle ruske trupe i potom otvorile topovsku vatru. Preživjeli su se raspršili preko snijegom pokrivenih planina, najviše u pravcu Egejskog primorja. Vasa Čubrilović navodi da se čovjek ne može oteti utisku da su ruski vojni zapovjednici namjerno pravili pustoš među muslimanima: “hteli su valjda da jednim udarcem reše Bugarsku, ne samo Tatara i Čerkeza, no i turskih starosjedelaca”.¹⁰⁶ Prognozirano je oko 100.000 Čerkeza, kao i veliki broj Turaka, Tatara i Pomaka.¹⁰⁷ U januaru 1878. u Istanbulu je formiran Internacionalni komitet za pomoć muhadžirima. Tifus i kolera uzimali su među njima velike žrtve.¹⁰⁸ Tražena je međunarodna pomoć da se ovo stanovništvo, koje je preplavilo Istanbul i druge gradove, spasi od gladi i umiranja. Pojava ruskih snaga pred vratima Istanbula zabrinula je zapadnoevropsku javnost i vlade zbog mogućnosti da balkanske države postanu “ruske kolonije”.¹⁰⁹ Ohrabrena Srbija je, nakon pada Plevne i ruskog pritiska, objavila novi rat Porti.¹¹⁰ Britanski ambasador u Istanbulu, sir Henri Lajard (Austen *Henry Layard*) protumačio je to kao “najkukavičkiji i nitkovski čin koji je počinjen od naroda koji je bio tretiran sa nečuvenom dobrotom i darežljivošću od strane Turaka”.

105 D. Vlahov, *Iz istorije makedonskog naroda*, Beograd 1950, 31-32.

106 V. Čubrilović, *Odabrani istorijski radovi*, Beograd 1983, 538.

107 M. Ali Kettani, *Islam na Balkanu u postosmanskome dobu*, “Islamska misao”, br. 121, Sarajevo septembar 1990, 24.

108 B. Šimšir, *Turkish Emigrations from the Balkans, Documents, I, A Turkish exodus 1877-1878* (dalje: *Turkish Emigrations from the Balkans*), Ankara 1989, 406-407; J. Vrandečić, *Stanovništvo Carigrada u 19. stoljeću kao odraz nacionalne transformacije Osmanskog Carstva*, Historijski zbornik, god LXII, br. 1, Zagreb 2009, 94. S 391.000 stanovnika 1844., Istanbul se do kraja Krimskog rata 1856. povećao na 430.000 stanovnika. Gubitak većine balkanskog područja 1878., suočio je ovu prijestolnicu s novim emigracijskim valom, pa je 1886. narastao na 951.517 stanovnika.

109 K. Milutinović, *Socijalisti o ulozi Južnih Slovena u rešavanju Istočnog pitanja*, Godišnjak Istorijškog društva Bosne i Hercegovine, X, Sarajevo 1959, 106.

110 S. Terzić, *Srbija i Grčka (1856-1903)*, Beograd 1992, 203; S. Rajić, *Stočetrideset godina od početka ratova Srbije za nezavisnost 1876-2016. pretnje Evrope, nećkanje Rusije i odlučnost Srbije*, Srpske studije, knj. 7, Beograd 2016, 197.

Britanski političari su balkanske hrišćane nazivali “prevrtljivcima koji služe svog imperijalnog gospodara, Rusa”. Kraljica Viktorija je govorila da su “tzv. hrišćani u kneževinama gori od muslimana”.¹¹¹ Srpska vojska je zauzela Pirot (Šarkeš), Niš i počela prodirati prema Sofiji i Kosovu.

U rađanju imperija, koje podliježu posebnoj logici postojanja i postupanja, veliki značaj ima geografski položaj.¹¹² Prirodno-geografski determinizam nerijetko je temelj geopolitičkih, ideoloških i vojnostrateških težnji da se poboljša njegov kvalitet. Svaka imperija proklamira i neku misiju. U sukobu Rusije s Osmanskim carstvom, nije samo religija imala bitnu ulogu. Bog je, uočava M. Ekmečić, tu bio samo neko moralno pokriće, koje se najlakše moglo koristiti jer je u svakoj ulici “bilo na dohvatu ruke, dok su glavni računi išli drugim pravcem”. Prebacivanje težišta ruske spoljne trgovine sa baltičkih oblasti na južne provincije Carstva preko Crnog mora u Evropu imalo je velikog značaja za pravac njene istočne politike. Rusija je posjedovala i podastрту tradiciju duhovne nepomirljivosti sa “islamskim gospodstvom” u Istanbulu. Kod Rusa je pojam Istanbula, koga je još Napoleon nazvao “carstvom svijeta”, bio vezan za lanac historijskih neostvarenih nada od vremena stvaranja ideje o Moskvi kao “trećem Rimu” (“Третий Рим”).¹¹³ Podizanje

111 A. Rastović, *Odnosi Srbije i Velike Britanije 1878-1886*, u: *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*, Beograd 1998, 236; D. Živojinović, *Politika britanske vlade prema Srbiji 1878. godine*, u: *Srbija u završnoj fazi istočne krize 1877-1878. godine*, II, Beograd 1980, 79; opšir. M. Ković, *Dizraeli i Istočno pitanje*, Beograd 2007.

112 H. Minkler, *Imperije –logika vladavine svetom: od starog Rima do Sjedinjenih država*, Beograd 2009, 15-16.

113 M. Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd 1973, 33. Još od XVIII stoljeća ruske diplomate osmansku prijestonicu nisu zvali Konstantinopolj, već Carigrad, “zamišljajući je kao prestonicu svetski dominantnog super Ruskog carstva” – prema: T. Rajs, *Orijentalista*, Beograd 2006, 120, nap. 19. Imperijalnu filozofiju slavjanofila, ali i carske Rusije, najpreciznije je izrazio pisac Fjodor Dostojevski (Фёдор Михайлович Достоевский). Za njega je “Istočno pitanje” oslobođenje čitavog pravoslavnog hrišćanstva i buduće ujedinjenje crkve: “Eto, zbog čega ne smemo ni za šta i nipošto zapostaviti ili oslabiti stepen naše vekovne prisutnosti u rešavanju tog velikog pitanja. Ni radi velike luke, ni radi izlaska na more i okean, pa čak ni radi ujedinjenja i preporoda slovenskog. Rusija nije zainteresovana za rešenje tog sudbonosnog pitanja... Naš je zadatak teži, mnogo teži. Mi smo Rusi zaista potrebni i neizbežni zbog celog hrišćanstva i zbog čitave sutrašnje sudbine pravoslavlja u svetu zbog njegovog jedinstva”. Carigrad zato “mora biti naš - oslobodićemo ga, mi Rusi, od Turaka i mora ostati naš zauvek”; opšir. V. Vuletić, *Rusi i Srbi u susretu*, Beograd 1995, 111-112; Б. А. Прокудин, *Идея славянского единства в политической мысли России XIX века*, Москва 2007.

ruskog krsta na nekadašnjoj crkvi svete Sofije u Istanbulu (Carigradu), pretvorene u džamiju, bila je “zavetna mašta ruskih vladara” od osmanskog osvajanja tog grada (1453.). Posjedovanje moreuza i Istanbula tadašnja gledišta su određivala kao mogućnost i mjesto gdje se stvara “univerzalna monarhija”: “Овладение Босфором и Дарданеллами было давней стратегической задачей России”.¹¹⁴ Pored težnji za sigurnim putevima prema starim transverzalama u Sredozemlju, i djelimična konkurencija žita sa Levanta nadopunjavala je rusku tradiciju borbe za prestiž u osmanskim oblastima.¹¹⁵ Osvajanje teritorija, poljoprivrednog, rudnog, energetskog i hidrografskog potencijala je primarni zadatak i pravo jačega, kome on pristupa radi očuvanja i uvećanja svojih pozicija. Fizičko-geografski faktor može se svesti i na nivo arene u kojoj krajnji rezultat profilira društveno-geografski faktor.¹¹⁶ Rusko-osmanski rat je okončan Sanstefanskim ugovorom. Porta je, pred mogućim padom Istanbula, pristala na sve ruske zahtjeve. Ruske diplomate su 1878. kazivale da se politika Moskve “prema južnoslovenskim narodima na Balkanu kreće u okvirima odbrane naših interesa u Istočnom pitanju”.¹¹⁷ Sanstefanski ugovor je bioeklatantan izraz slavenofilske koncepcije njegovog rješavanja.

Evropske velesile su u drugoj polovini XIX stoljeća onemogućile moguće širenje Austro-Ugarske «željne moći», u srednoj Evropi, ali su je usmjerile u pravcu širenja prema Istoku, na račun Osmanskog carstva.¹¹⁸ Događaji na Balkanu ubrzali su dogovor Rusije i Austro-

114 Opšir. С. Порохов, Битва империй: Англия против России, Москва 2008. Sergej Sazonov (Сергей Дмитриевич Сазонов), ruski ministar vanjskih poslova 1913. govori: “Ko vlada moreuzima i Carigradom osuđen je od istorije da ponovi istoriju Vizantijskog i Osmanskog carstva i da odatle ide do onih granica u Mezopotamiji i Bosni, dokle su ta dva carstva išla” – prema: N. Randelović, *Istočno pitanje i njegove refleksije na društveno-pravne procese na Balkanu*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, br. 3-4, Split 2006, 473.

115 M. Ekmečić, *Predgovor*, u: V. Popović, *Istočno pitanje: istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, VIII; Дж. Хаков, История на Турция през XX век, София-Анкара 2000, 20.

116 R. Ljubojević, *Koreni savremenih geopolitičkih podela na Balkanu*, Nacionalni interes, br. 1, Beograd 2013, 209.

117 D. Taškovski, *O makedonskoj naciji*, Sarajevo 1975, 80; M. Stojković, *Istorijska iskustva balkanskih odnosa*, 26-27; 189-190; J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, Zagreb 1992, 146.

118 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869-1878.*, 621.

Ugarske o podjeli interesnih sfera na Balkanu 1876. u Rajhštat. Ovaj sporazum je bionjihovo osiguranje pred svim opcijama koje su mogle nastati iz srpsko-osmanskog rata.¹¹⁹ *Rajhštatskim sporazumom* (1876.) i *Budimpeštanskom konvencijom* (1877.) Austro-Ugarska je, za neutralnost u rusko-osmanskome ratu, dobila pristanak Rusije za okupaciju BiH u pogodnom momentu, što je docnije i potvrđeno na Berlinskom kongresu, čime je “pokupila glavne zgoditke”. Rusko-osmanski rat 1877., uz učešće balkanskih hrišćanskih saveznika, doveo je do novog progona muslimana.¹²⁰ Srpska vlada je u januaru 1878. razradila ratne ciljeve. Oni su bili: državna neovisnost Srbije i teritorija “Stare Srbije ili sadašnjeg Kosovskog vilajeta sa dodatkom Vidina”. Precizan program teritorijalnih zahtjeva bio je upućen i Rusiji. Obuhvatao je Kosovski vilajet sa njegova četiri sandžaka (Niški, Prištinski, Skopski i Novopazarski), zatim Prizrenski i dio Debarskog sandžaka, uz dio Vidinskog sandžaka bivšeg Tuna (Dunavskog) vilajeta. Srpska vlada je, za svaki slučaj, formulirala i minimalistički program, smatrajući tako da će Srbiji “biti priznati svi oni delovi turske teritorije koje sada okupiraju njene trupe”.¹²¹ Insistirala je na tvrdnjama o “srpskom etničkom karakteru” osvojenih krajeva, pozivajući se pritom i na pisane izjave o lojalnosti zatečenog pravoslavnog stanovništva.¹²² Srpski privremeni zakon o uređenju oslobođenih

119 A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija: 1809–1918*, Zagreb 1990, 31–132. Prema ovom sporazumu, između ostalog, u slučaju srpske i crnogorske pobjede u ratu, Srbija bi stekla pravo na određena proširenja u Bosni, a Crna Gora u Hercegovini i na Jadranu. Sandžak bi podijelile zajednički, dok bi najveći dio Bosne pripao Dvojnoj monarhiji. Ovaj dogovor, usmene prirode, docnije je među diplomatama različito tumačen – vidi: S. Vulić, “*Bosansko pitanje*” u *spoljnoj politici Dvojne monarhije (1871–1878) – put ka okupaciji*, Radovi Filozofskog fakulteta, br. 17, Pale 2017, 59.

120 Muslimani masovno bježe i iz oblasti koje su zauzele ruska, bugarska, srpska i crnogorska vojska. U martu 1878. kada je potpisan San-Stefanski mir, koji je izdiktirao Ignjatjev (Николай Павлович Игнатьев), vođa ruske delegacije, između 600.000 do 1.000.000 muhadžira nalazilo se na teritoriji koja je ostala u sastavu Osmanskog carstva – vidi: V. Čubrilović, *Odabrani istorijski radovi*, 538; S. Rizaj, *Struktura stanovništva Kosovskog vilajeta u drugoj polovini XIX veka*, Vranjski zbornik, knj. VIII, Vranje 1972, 96.

121 U pogledu Bosne srpska vlada nije zauzela stav, pošto su postojala tri prijedloga: da se traži i Bosna; da se za nju predloži autonomija; da se ona i ne pominje; opšir. Č. Popov, *Jovan Ristić u srpsko-turskim ratovima 1876–1878. godine*, u: *Život i rad Jovana Ristića*, Beograd 1985, 75.

122 V. Stojančević, *Uloga Srbije u oslobađanju krajeva zapadne Bugarske od turske vlasti i srpska uprava u tzv. Kulskom srezu 1877–1879*, Istorijski časopis, knj. XXIV,

predjela, objavljen u januaru 1878., sadržavao je, s druge strane, odredbe da “Zakon srpski” daje “zaštitu građaninu srpskom hrišćanske kao i građaninu srpskom muslimanske ili koje druge zakonom priznate vere”, kao i da “Građanin muhamedanske kao i građanin hrišćanske i svake druge zakonom priznate vere, ima pravo i slobodu na javno izvršivanje verozakonskih obreda veroispovesti svoje”.¹²³ U stvarnosti je, pak, u pogledu muslimana, bilo drugačije.¹²⁴ Rusko-osmanski rat je, uz sve teritorijalne i demografske gubitke, bio devastirajući po Osmansko carstvo. U osmanskim hronikama nazvan je “mali kraj svijeta” (*Küçük Kiyamet*).¹²⁵

Sanstefanskim ugovorom, trijumfom ruske politike i panslavizma na Balkanu, nije niko bio zadovoljan osim Rusa i Bugara. Rusija je obavezala Portu da joj ustupi sve teritorije u Evropi, sem uskog dijela zemlje oko Istanbula i moreuza. Nacrtane su i granice Velike Bugarske “kao predstraže prema Turskoj” (простиравшаяся “от моря и до моря” (от Черного моря до Эгейского)), sa teritorijom od 172.000 km² i Velike Crne Gore sa teritorijom od 15.700 km². Porta je primorana da se saglasi sa stvaranjem velike bugarske države u svom neposrednom okruženju.¹²⁶ Veliko nezadovoljstvo pokazivale su i Velika Britanija i Austro-Ugarska. Promjene na Balkanu značajno su odstupale i od onoga što je bilo dogovoreno 1876.-1877. između Rusije i Austro-Ugarske

Beograd 1977, 230.

123 Gotovo identične navode sadrži docnija “Uredba o uređenju oslobođenih oblasti”, izdata 18. avgusta 1913. nakon Prvog balkanskog rata i prestanka osmanske vlasti u Sandžaku, Kosovu i Makedoniji – vidi: F. Karčić, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*, Sarajevo 2011, 347.

124 Knez Milan Obrenović nije želio da unutar Srbije žive muslimani koji su joj je mogli praviti poteškoće u slučaju novog rata sa Osmanskim carstvom – vidi: M. Jagodić, *Upadi Albanaca u Srbiju 1879. godine*, Istorijski časopis, knj. LI, Beograd 2004, 96.

125 F. Karčić, Šta su nama 1878. i 1918. godina?, Takvim 2018, Sarajevo 2017, 179. Kemal Karpat ističe da je on naneo pogubni udarac tradicionalnoj osmanskoj državi i otvorio put razvoju Turaka kao “nacionalne grupe koja ima vlastito političko lice”.

126 K. Битоски, Македонија во времето на големата источна криза (1875-1881), Скопје 1982, 137; opšir. *Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917*, Москва 1952; С. Пенков, Берлинският договор и Балканите, София 1985. Kao reakcija na Sanstefanske odluke kojim su teritorije nastanjene Albancima date slavenskim državama nastaje u junu Prizrenska liga (pokret za odbranu prava Albanaca). Plan predstavljen u Prizrenu predviđao je da četiri vilajeta Carstva (Janjina, Skadar, Kosovo i Bitolj) budu spojena u jedan albanski vilajet.

u Rajhštatu i Budimpešti.¹²⁷ Velike sile su prihvatile prijedlog Beča o sazivanju međunarodne konferencije radi razmatranja rusko-osmanskog ugovora o miru “o pitanjima koje imaju evropski karakter”. To je bio rezultat procjene da su prema odredbama mira nametnutog Porti bile značajno ojačane pozicije Rusije na jugoistoku Evrope. Ruski pokušaji da se izbjegne sazivanje ove konferencije bili su bezuspješni.¹²⁸

Poznavanje interesne logike velesila bitan je uslov opstanka “malih nacija”. Periodizacija u historiji do i poslije Berlinskog kongresa, stranice “Istočnog pitanja”, učinila ga je višestrukim međašem. Neki historičari navode čak da savremeno doba započinje upravo tim kongresom. “Istočno pitanje”, revizijom preliminarog Sanstefanskog ugovora, regulirano je uravnoteženjem interesa velesila na Balkanu.¹²⁹ Kongres je polomio sanstefanske odredbe “kao trulu vrbovinu” (S. Novaković). Rusija je “dobila ono što je mogla”.¹³⁰ U Berlinu je obnovljeno načelo, prihvaćeno Pariskim ugovorom 1856. i potvrđeno Londonskom konferencijom 1871., prema kome je za svako narušavanje cjelovitosti Osmanskog carstva bila nužna saglasnost velesila.¹³¹ Izaslanici “balkanske raje” mogli su svoje pismene zahtjeve samo da unesu u salu zasjedanja predstavnika velesila, ali prije sjednice, kada tamo nije bilo nikoga, i da ih stave na njihova

127 *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, I, 1876-1918, prired. M. Stojković, Beograd 1998, 46-47, 58-62. Po odredbama Pariskog mira iz 1856. godine, Rusija nije mogla sa Portom potpisati mir, već samo “preliminarni mir”. Zato su odredbe Sanstefanskog mira morale potvrditi ili korigirati druge velike sile.

128 Č. Popov, *Istočna kriza 1875-1878 - Sanstefanski mir i Berlinski kongres*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Novi Sad 1978, 107-117; С. А. Чернов, Россия на завершающем этапе восточного кризиса 1875-1878 гг., Москва 1984, 77-79; opšir. А. Ф. Ротштейн, Международные отношения в конце XIX века, Москва 1960; Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII начало XX в.), Москва 1978.

129 N. Randelović, *Evropske sile, južnoslovenski etnički prostor i istočna kriza u XIX veku*, 504. Osmanski predstavnici su ignorirani: “Ako zamišljate da je Kongres sazvan zbog osmanske države”, rekao im je Oto fon Bizmark, „gvozdeni pruski kancelar”, kao predsjedavajući, “prestanite da se zavaravate. Sanstefanski sporazum bi ostao neizmijenjen da se nije dotakao izvjesnih evropskih interesa”. Skup u Berlinu 1878., se desio na “samom pragu imperijalističke epohe”. Afirmirao je “jednu od njenih karakteristika: teritorijalnu i političku diobu svijeta među imperijalističkim silama” – vidi: J. Udovički, *Spone i sukobi*, “Republika”, br. 188, Beograd 1.-15. maj 1998.

130 S. Živanov, *Osnovi spoljne politike Rusije krajem 19. i početkom 20. veka*, 67; opšir. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX в., Москва 1978.

131 F. I. Uspenski, *Istočno pitanje*, Beograd-Podgorica 2003, 179.

mjesta za stolom.¹³² Predstavnici Srbije i Crne Gore nisu udostojeni pažnje da budu saslušani prije rasprava o njihovim zahtjevima.¹³³ Balkanski nacionalizmi su tako teško mogli steći “konačno zadovoljenje”. Ključni princip skupa bio je taj da se na Balkanu ne stvori *regionalna sila*. Prekrojio je mapu Balkana i onemogućio Rusiju da stekne kontrolu nad Bosforom, Crnim Morem i Mediteranom. Bez blokovskih grupa, svaka za sebe, velesile su dogovorom, „krojile Balkan”, što je primjer i svojevrsne “balkanizacije” provođene “odozgo”.¹³⁴ Bio je to apotekarski izlog diplomatije kao zanata. Austro-Ugarska je, bez rata, dobila Bosnu i Hercegovinu (“žrtva Istočnog pitanja”), Britanija Kipar i otvorena vrata Egipta za penetraciju iza 1882., Francuska Tunis.¹³⁵ Diplomacija velesila je, prije i u toku 1878., bila konfuzna u pogledu etničkog rasporeda stanovništva na Balkanu. Pokušaji razgraničenja ostali su izvor kriza i sporova.¹³⁶

Vremena snažnih političkih i socijalnih potresa rezultiraju revaloziranjem predstava o prošlosti. U historiji islama XIX i XX stoljeće

132 V. Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*, 269.

133 “Politika”, Beograd 10. septembar 1998. Jovan Cvijić je govorio da je Srbija, odlukama Kongresa, bila “skoro opkoljena zemlja”, a Srbi “postali uhapšen narod”, ističući kako Srbija mora da “prodiše, da proširi pluća kako bi opstala” – vidi: Z. Mirdita, *Albanci u svjetlosti vanjske politike Srbije*, u: *Jugoistočna Europa 1918-1995*, Zagreb 1996, 104–111; J. Hadalin, *Boj za Albanijo: propad jugoslovske širitve na Balkan*, Ljubljana 2011, 21-22.

134 Opšir. П. А. Искендеров, Берлинский конгресс – первый опыт «балканского миротворчества», u: Россия и Болгария: к 125-летию русско-турецкой войны 1875–1878 гг., Москва 2006, 121-132.

135 Upor. M. Ekmečić, *Ogledi iz istorije*, 158, 403; N. Randelović, *Evropske sile, južnoslovenski etnički prostor i istočna kriza u XIX veku*, 504-507. Austrougarski projekat modernizacije BiH iza 1878. zasnivao se na evropskoj praksi, kao dominantnom referentnom okviru. Imao je niz sličnosti sa iskustvima drugih muslimanskih naroda pod kolonijalnom upravom: modernizacija je nastupila nakon vojnog osvajanja, okupaciona vlast je predstavljala svoj cilj kao “kulturnu misiju”, a opravdanje projekta je vršeno pozivanjem na teoriju “dvostrukog identiteta”, po kojoj kolonijalna vlast ima pravo da vršenje “kulturne misije” naplati korišćenjem resursa zemlje kojom upravlja – vidi: F. Karčić, *Islamski reformizam u Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću*, Ljudska prava, br. 3-4, Sarajevo 2003, 119.

136 A. Mitrović, *Značaj Istočne krize 1875-1878. za istoriju balkanskih naroda*, Marksistička misao, br. 3, Beograd 1978, 138; M. Ekmečić, *Karakteristike Berlinskog kongresa 1878. godine*, Prilozi, br. 18, Sarajevo 1981, 94; opšir. J. Radojković-Đurić, *Istočno pitanje i glasovi razuma: Austro-Ugarska, Rusija i balkanske države*, Beograd 2002.

su periodi tektonskih i traumatičnih promjena.¹³⁷ U svim mirovnim ugovorima, do Berlinskog kongresa 1878., islam nije smatran evropskom religijom. Nije bilo dozvoljeno da muslimanske vjerske ili nacionalne manjine postoje u nekoj evropskoj državi.¹³⁸ “Gvozdeni zakon” prisile muslimana na seljenje iz zauzetog prostora bio je, zapaža M. Ekmečić, na snazi sve dok interesi Austro-Ugarske iz 1878. nisu dobili novi smisao.¹³⁹ Muslimanski zahtjevi za zaštitom i samoodređenjem dočekivani su u Berlinu sa rezervom.¹⁴⁰ Osmansko carstvo je prestalo igrati ulogu značajne evropske sile, mada mu je tada data “još jedna generacija života”, dobilo se još “trideset-četrdeset godina”.¹⁴¹ Vojni porazi imali su, navodi Fikret Karčić, teške posljedice za projekat modernizacije osmanske države započet polovinom XIX stoljeća.¹⁴² Odlukama Berlinskog kongresa i uspostavljanjem “harmonije dominacije” nad njom, ona je morala ustupiti i tri petine teritorije i petinu ukupnog stanovništva, oko pet i pol miliona ljudi, od kojih je polovica bilo muslimana. Bio je to novikorak, nakon ugovora u Sremskim Karlovcima (1699.) i *Kučuk-Kajnardžijskog mirovnog sporazuma* (1774.) “na dugom putu do potpunoga gubitka moći države Osmanlija” (J. Matuz). Nakon 1878. ono što je još preostalo od “osmanske Evrope” bila je “traka zemlje”,

137 Dž. Espozito, *Islam danas*, u: *Oksfordska istorija islama*, Beograd 2002, 696.

138 M. Ekmečić, *Dugo kretanje*, 19.

139 M. Ekmečić, *Predgovor*, u: *Jasenovac. Zbornik radova Četvrte međunarodne konferencije o Jasenovcu*, Banjaluka 2007, 10. Uspostavljeni sistem zaštite manjina nije, međutim, bio prikladan. Nije imao mehanizme koji bi kontrolirali praktičnu primjenu preuzetih obaveza – vidi: V. Degan, *Zaštita manjina na Balkanu putem međunarodnih ugovora*, Pregled, br. 10, Sarajevo 1974, 1005-1009; M. Bartoš, *Međunarodno javno pravo*, I, Beograd 1954, 424-425.

140 B. Jezernik, *Zemlja u kojoj je sve naopako: prilozi za etnologiju Balkana*, 316. Zahtjev Albanaca za autonomijom, Berlinski kongres je odbio. Mahom muslimani, u ratovima lojalni osmanskim vlastima – prema evropskom političkom shvatanju oni su bili “Turci” – vidi: P. Bartl, *Albanci*, Beograd 2001, 94.

141 A. Akgündüz-S. Öztürk, *Nepoznata osmanska država kroz sedam stoljeća*, Sarajevo 2016, 412.

142 Opadanje moći halifata u XIX stoljeću i raspad Carstva (1923.), tumačeno je među velikim brojem muslimanskih teologa kao negativna teofanija, ili “gnev Božiji” prema muslimanima zbog napuštanja “pravovernog puta”. U vladavini tog uvjerenja i straha od neizvjesnog, diskursi nekih teologa su dodatno pojačavali “antagonizam prema nepoznatim sekularnim konceptima i idejama iz Evrope” – prema: N. Lakić, *Tumačenja o odnosu islama i demokratije: dometi arapskog proleća*, Godišnjak, br. 9, Fakultet političkih nauka, Beograd 2013, 136-138.

rastegnuta od Jadranskog do Crnog mora, izazovna za nova osvajanja. Muslimani su 70-ih godina tog stoljeća činili polovinu “osmanskog Balkana”. Uz ratna pustošenja, znatan dio je 1870.-1890. ubijen ili je prognan u Anadoliju. Pristizanje muhadžira sa Krima, Kavkaza i Balkana uticalo je na izmjenu njenog etničkog i vjerskog karaktera. Nastala “turska ostrva” na Balkanu su, iza 1878., sve više sužavana, ili su nestajala zbog iseljavanja muslimana.¹⁴³ Nekada jedinstveni geografski region Rumelije (“osmanska Evropa”) usitnjen je na više malih, međusobno nepovjerljivih država.¹⁴⁴

Muslimanska historija je od početka bila vezana za ideju seobe (hidžra). Ova riječ je označavala unutarnju seobu od griješenja prema pokornosti Bogu, ali i spoljnu seobu – iz zemlje nasilja prema zemlji slobode vjere i zaštite drugih osnovnih ljudskih vrijednosti. Kroz najveći dio muslimanske historije, hidžra je označavala seobe muslimana sa izgubljenih prema muslimanskim teritorijama. U pravničkom diskursu to je tretirano kao seoba iz “Kuće rata” (Dar al-Harb) na islamsku teritoriju (Dar al-Islam). “Kuća islama” bio je sinonim za “Kuću mira”, jer je islam označavao sigurnost.¹⁴⁵ Krajem XIX i početkom XX stoljeća, muslimani na Balkanu osjećali su se ostavljenim, ugroženim i opkoljenim. Prestanak osmanske vlasti, predočava Fikret Karčić, zapravo je serija sukoba, stradanja i korjenitih promjena društvene strukture na tom području: “Muslimansko stanovništvo jugoistočne Evrope, koje je početkom 19. vijeka na prostoru od Jadrana do Crnog mora činilo većinu, stotinu godina kasnije svedeno je na zanemarivu manjinu”. Pitanja emigracije zajedničko je za sve muslimanske zajednice na periferiji muslimanskog svijeta u

143 Fragmentarno istraživanje pojedinačnih sudbina muslimanskih zajednica sputava identificiranje širih procesa i zajedničkih imenitelja njihove isparcelizirane historije. Dugotrajni proces balkanizacije doveo je i do partikularne svijesti. Muslimani Balkana, kako sagledava F. Karčić, pate od nedostatka vlastitog historijskog sjećanja.

144 Porta je, pod brojnim problemima, ovisna od stranog kapitala, prisiljavana na dalju politiku ustupaka. Takvo stanje koristi Austro-Ugarska koja anektira Bosnu i Hercegovinu, Italija da ratom 1911.-1912. otrgne Tripolis i Kirenaiku. Aneksija Bosne i Hercegovine podstakla je pretenzije balkanskih država da 1912. ratom potraže dobit na drugoj strani, u ubjedenju da će osmanska država tako morati odustati i od svojih preostalih evropskih teritorija.

145 F. Karčić, *Sezona seoba na Sjever*, “Oslobođenje”, Sarajevo 10. oktobar 2015, 36.

XIX stoljeću. Muslimani Balkana, Kavkaza, Libana, Indije, Nigerije i Transvala tražili su i fetve o životu u nemuslimanskoj sredini.¹⁴⁶

Poznavanje svjetske/evropske historije bitno je za shvatanje kompleksnih procesa, za poređenja i stavljanje nacionalne i regionalne historije u širi kontekst. Promatranje pojava ukontinuitetu ne dopušta zaborav i previđanje. Širom Balkana egzistira više historiografija, od kvazinaučnih, «patriotskih», od onih uraslih u zastarjele istraživačke metode i “užeglo znanje”, do kritičkih i multiperspektivnih, pri čemu svaka živi svojim životom i mjerilima, u međusobnim sporenjima ili ignoriranjima, sa različitim sferama uticaja. Anahronizam i provincijalizam su dva “smrtna grijeha” malih, “ušančenih” historiografija, nastala zbog “velikog neznanja kako stvari izgledaju drugdje”. Punesu primjera da je prošlost tek dokaz, opravdanje, ili oružje za objašnjenje savremenosti.¹⁴⁷ Historijska saznanja su plod znanja o prošlosti, istraživanja procesa u cjelini “onakvih kakvi jesu, a ne kakvi bi trebalo da budu”. Nužno je potpunije kontekstueliziranje historijskih fenomena, distanciranje od instrumentaliziranih interpretacija i dekonstruiranje “mega-istina”. Funkcija “ubice mitova” je jedna od ključnih zadataka historičara.¹⁴⁸ Prvi zadatak nauke je stalno otkrivanje zaboravljenih ili nepoznatih dijelova prošlosti, kao i preispitivanje ranijih znanja. Velika je pritom važnost primjene multidisciplinarnog metoda, kao i policentričnog pristupa historijskom iskustvu.

Zaključak

Historija je višeznačan proces. Sve što se zbilo ima više perspektiva. Procesi dugog trajanja nadmašuju različite vremenske periode i prostorne granice. U njima se pojave, mentalni sklopovi i ideologije, sporo mijenjaju. To se odnosi i na sadržaj reljefnih balkanskih

146 F. Karčić, Šerijatsko pravo – reformizam i izazovi modernosti, 129; opšir. C. J. Shaw-E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge University Press 1977, 115-117, J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, 147; J. McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, New Jersey 1996; S. Bandžović, *Iseljenička politika balkanskih država i pitanje muslimana (1878-1941)*, Almanah, br. 29-30, Podgorica 2005, 187-234.

147 Lj. Trgovčević, *(Zlo)upotreba istoriografije*, “Republika”, br. 68, Beograd 16.-30. maj 1993.

148 E. Hobsbaum, *Istorija identiteta nije dovoljna*, u: *O istoriji*, Beograd 2003, 292.

dionica “Istočnog pitanja” i njegovih rukavaca, čije kontroverzne paradigme, uz spregu politike i instrumentalizirane nauke, nadilaze granice stoljeća i kontinenata. Stav da su muslimani “tuđinci” u Evropi dio je mentaliteta poznatog i pod maskom ovog “pitanja”. Njihov izgon na različite načine je opojmljavan. Dramatična ratna zbivanja 1875.-1878., dinamizirani deosmanizacijski tokovi, progoni muslimana, kao i prateća teritorijalna razgraničenja, izmijenili su vjersku i etničku sliku Balkana. Muslimansko stanovništvo Balkana, koje je do 1877.-1878. činilo većinu u mnogim područjima, podijeljeno je u različite nemuslimanske nacionalne države, odsječene od Osmanskog carstva. Periodizacija u historiji do i poslije Berlinskog kongresa 1878. učinila je ovaj skup višestrukim međašem. Njegovim odlukama završena je “Velika istočna kriza”, važna dionica u dugotrajnom rješavanju “Istočnog pitanja”. Tokovi historije XIX stoljeća na Balkanu ne mogu se svestranije sagledati odvojeni od šireg evropskog/svjetskog konteksta, geopolitičkog poretka, uticaja i posljedica interesnih logika velesila, modela deosmanizacije i balkanizacije. Prelomne događaje u historiji Balkana treba prikazivati iz različitih uglova, sa pozicija svih ključnih protagonista. Stalna je potreba za kritički kompetentnim i uravnoteženim historiografijama koje vode računa o iskustvima onih koji su “demonizirani ili ignorirani” kroz “mega priče”. Promatranje pojava u procesu ne dopušta “ni zaborav ni previđanje”. Predrasude i diskvalifikativni stereotipi, imuni na kontraargumente koje izviru iz suprotnih iskustava i saznanja, tradicionalno se artikuliraju i unose u historiografiju i njeno interpretiranje činjenica. Zadatak njihovog uklanjanja je težak i neizvjestan posao. Istina je “cjelina”, nije na jednom mjestu i u historiografiji samo jednog naroda.

CRISIS AND CONFLICTS: EASTERN QUESTION AND THE BALKANS (1875-1878)

Conclusion

History is a multifaceted process. Everything that has happened has multiple perspectives. Long-duration processes transcend different time

periods and spatial boundaries. In them, mental circuits and ideologies emerge, slowly changing. This also applies to the content of the relief Balkan sections of the “Eastern Question” and its backwaters, whose controversial paradigms, with the conjunction of politics and instrumental science, transcend the boundaries of centuries and continents. The view that Muslims are “aliens” in Europe is part of the mentality known and masked by this “issue”. Their expulsion has been in a number of different ways. The dramatic events of 1875-1878, the dynamic de-Ottomanization flows, the persecution of Muslims, and the accompanying territorial demarcations altered the religious and ethnic image of the Balkans. The Muslim population of the Balkans, which until 1877-1878. constituted the majority in many areas, it was divided into different non-Muslim nation-states, cut off from the Ottoman Empire. The periodization in history before and after the Congress of Berlin in 1878 made this gathering a multiple interlude. His decisions ended the “Great Eastern Crisis,” an important stake in the long-term resolution of the “Eastern Question.” The course of the nineteenth-century history in the Balkans cannot be comprehensively disconnected from the wider European / world context, the geopolitical order, the influence and consequences of the interesting logics of the superpower, the model of deosmanization and Balkanization. Turning events in the history of the Balkans should be presented from different angles, from the positions of all key protagonists. There is a constant need for critically competent and balanced historiographies that take into account the experiences of those who have been “demonized or ignored” through “mega stories.” Observing the phenomena in the process does not allow “neither forgetting nor overlooking”. Prejudice and disqualifying stereotypes, immune to counterarguments stemming from conflicting experiences and cognitions, are traditionally articulated and brought into historiography and its interpretation of facts. The task of removing them is a difficult and uncertain job. The truth is “whole”, not in one place and in the historiography of only one people.



Sa promocije Edicije autora akademika prof. dr. Galiba Šljive u Sarajevu 2017.

Dr. sc. Muhamed HUSEJNOVIĆ

Univerzitetski klinički centar Tuzla

BOSNA I NJENI SUSJEDI U VRIJEME KRALJA STJEPANA DABIŠE

Apstrakt: *Poslije smrti kralja Tvrtka I na vlast dolazi kralj Stjepan Dabiša. Na početku svoje vladavine kralj Dabiša susreo se sa samovoljom pojedinih bosanskih velikaša. Pored toga prijetila mu je i opasnost od susjednih zemalja. U takvoj situaciji on se prvo pokušao obračunati sa neposlušnim velikašima, što mu je i pošlo za rukom. Uspio je da žestoko kazni one velikaše koji nisu poštovali princip hijerarhije. Nakon uspješnog kažnjavanja velikaša obračunao se on i sa osmanskom vojskom i na taj način učvrstio se na vlasti. Međutim, najveća opasnost za vrijeme njegove vladavine prjetila je od strane Ugarskog kraljevstva. Tako da je morao pod velikim pritiskom u toku 1393. godine potpisati ugovor koji je bio nepovoljan za Bosansko kraljevstvo. Na taj način doveo je i sebe i Kraljevstvo u vazalni položaj. Spletom okolnosti taj ugovor nije ispoštovan, posebno od pojedinih moćnih bosanskih velikaša. Iako su nekada djelovali samostalno ipak su vodili računa da Kraljevstvo ima svoj suverenitet. Time su dokazali da je i moćno Bosansko kraljevstvo krajem 14. vijeka ipak faktor koga treba poštovati na Balkanu.*

Ključne riječi: *Bosansko kraljevstvo, Dubrovčani, velikaši, Bosanski kralj, Ugarski kralj, poslanici, povelje, braća Horvati.*

Uvod

U drugoj polovini 14. vijeka srednjovjekovna Bosna je doživjela ekonomski procvat. Na čelu države nalazio se ban a od 1377. godine kralj Tvrtko I koji je uspio da Bosnu dovede u zavidan položaj među susjedima. Zahvaljujući ekonomskoj moći posebno rudarstvu, trgovini i zanatstvu u Bosnu su dolazili trgovci. Posebno su za područje Bosne bili zainteresovani Dubrovčani. Veliko interesovanje su pokazivali i trgovci iz Venecije, Ugarske, Firence i drugih krajeva Evrope. Kralj Tvrtko je podržavao rad rudnika time je obezbjedio veliki broj prihoda. Razvojem

rudarstva došlo je do razvoja gradskih naselja koja su predstavljala osnovu za razvoj trgovine. Tako da u vrijeme njegove vladavine dolazi do razvoja velikih trgovišta kao sto su: Srebrenica, Olovo, Fojnica, Kreševo, Visoko, Prača, Goražde.

Razvojem gradskih naselja razvija se i zanatstvo. U Bosnu su dolazile zanatlije iz Dubrovnika i ostalih dalmatinskih gradova i to kao majstori plaćeni za obavljanje određenih poslova na dvoru bosanskih kraljeva i vlastele. Bili su i majstori zanatlije koji su sami odlazili iz Dubrovnika u jake rudarske centre i tamo sebi podizali radionice, neki su ostajali zbog velikih prihoda cijelog života.

Zahvaljujući ekonomskom napretku Bosne kralj uvodi carine. Čak neke carine daje pod zakup. Srebreničku carinu izdaje pod zakup braći Maćedol za 425 litara finog srebra. U vrijeme Tvrtkove vladavine Bosna je imala i prosperitet u vjerskom pogledu tako su izgrađeni samostani u Srebrenici, Olovu Kreševu, Fojnici i drugim mjestima širom Bosanskog kraljevstva. Zahvaljujući velikom broju trgovaca i angažovanju bosanskih franjevac pojedina trgovišta brojala su preko dvije hiljade stanovnika. Osim ekonomskog napretka kralj Tvrtko I zahvaljujući velikoj vojnoj moći uspio je da proširi granice Bosanskog kraljevstva. Osim toga dva puta je uspio da porazi osmansku vojsku 1386. i 1388. godine. Njegove jedinice učestvovala su u bitci na Kosovu 28. Juna 1389. godine, na Vidovdan. Prema pisanju hroničara toga vremena Bosanci su se pokazali najhrabriji i zadnji su se povukli sa bojnog polja.

Politički uspon i pad kralja Stjepana Dabiše

Nakon smrti prvog bosanskog kralja Tvrtka I, polovinom marta 1391. godine, na vlast je došao, po principu seniorata (nasljedni red po kome vlast nasljeđuje najstariji u rodu) a ne po principu primogeniture (pravo prvorodenog sina na nasljedstvo prijestolja), Stjepan Dabiša. Bio je to čovjek u poodmakloj dobi (65 godina). Novi kralj je bio nezakoniti sin kneza Ninoslava, strica Tvrtkova. U sukobu, između bana Tvrtka i kneza Vuka, koji se desio polovinom sedme decenije 14. vijeka, Dabiša je bio na strani Tvrtkovog protivnika. Novi kralj nije bio u mogućnosti da nastavi sa politikom svog predhodnika, nije uspio da očuva jaku centralnu

vlast, a time i da učvrsti granice Bosanskog kraljevstva. U tome su mu najveća prepreka bili bosanski velikaši. Zato Stjepan Dabiša nije mogao u potpunosti voditi opštu državnu politiku. Bio je prisiljen da se dodvorava Ugarskoj i Napulju. Tako da je smrt kralja Tvrtka I značila veliki preokret za Bosansko kraljevstvo. Postavljalo se pitanje da li će dobiti dostojanstvenog nasljednika. Novi nasljednik trebao je da bude snažna, energična i sposobna ličnost koja će očuvati Kraljevstvo onako kako je nasledio od svog predhodnika. Kraljevstvo poslije smrti Tvrtka I počeli su da potresaju unutrašnji nemiri. Osim toga Kraljevstvo je bilo izloženo napadima iz vana. Dubrovačko Vijeće umoljenih saznajući za smrt kralja Bosne odlučilo je da pošalje dva poslanika u Konavle braći Sankovićima, županu Bjeljaku i vojvodi Radiču, kojom prilikom im je saopštilo novosti o smrti kralja Bosne. Pored toga Vijeće je odlučilo da jednog poslanika pošalje u Kotor, a drugog u dalmatinske gradove kako bi ih savjetovao da se vrate u dužnu vjernost kralju Ugarske.¹ U prvim godinama svoje vladavine uspio je da sačuva granice Kraljevstva kakve su bile za vrijeme njegovog predhodnika. Više se bavio vanjskom politikom tako da su neki bosanski velikaši odbijali poslušnost i samostalno istupali a da prije toga nisu se konsultovali sa kraljem. Prvi su to učinili braća Sankovići Bjeljak i vojvoda Radič sinovi župana Sanka (1348.-1367.), a unuci Miltena Draživojevića koji su za vrijeme Tvrtka I dobili visoke pozicije. Njihove zemlje ležale su u neposrednom dubrovačkom zaleđu. Kao nezavisni gospodari poveljom od 15. aprila 1391. godine prodali su Dubrovčanima župu Konavle.² Nakon prodaje Konavla Dubrovčani su im obećali plaćati

¹ Jozsef Gelcich-Lajos Tallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, 711.

² *Doljnom gorom i grad Sokol koji je u njoj i vsa sela i ljudi i zemlje i gore i paše i vode mline i dohotke i vse što pristoi župi konavalskoi, i sa vsim meimi i granicami koe su s Tribinem i s Vrsinom i do mee i granice dračevičke i do pridgradi dubrovačkoga i do mora na Captat i okolo kako e opteklo more, do Molunta i ošće onakoe dajemo i potvrđujemo sela i zemlje Vitaline.* Franz Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Viennae, 1858, 217, 218. Dubrovčanima su bili značajni Konavali zbog toga što su od početka 14. vijeka sve više slali stoku na ishranu u bogate Konavale, a tamošnjem stanovništvu davali stoku na poslugu uz odštetu u žitu, a i sami uzimali pod zakup konavljanske zemlje. Na obradivim površinama su sijali žita. Zbog toga su imali sukobe sa konavljanskim županima pri njihovom primanju te župe u baštinu, jer novi gospodari nisu htjeli uvijek da priznaju dotadašnje odnose. Tako kada je župan Nenad Strahinjić 1348. godine došao na upravu Konavala zaplijenio je svu stoku i svo žito dubrovačko po Konavlima. U decembru je formirana Komisija koja je

stalni godišnji danak od 1000 perpera, te su im davali za teritorijalne ustupke dubrovačko plemstvo, kuću i dio novostečenog zemljišta u Dubrovniku. Da bi potvrdio svoju samovolju i samostalnost vojvoda Radič, uz pristanak svoje žene Gojsave, Dubrovčanima izdaje i drugu povelju 15. maja 1391. godine u Zaborima. Ovom poveljom Dubrovčani su dobili slobodu trgovanja.³

Ovim poveljama Sankovići su sebe smatrali nezavisnim gospodarima i tako su htjeli pokazati da ne priznaju novog kralja Stjepana Dabišu. U odnosima Bosne sjedne i Dubrovnika s druge strane do toga vremena nije bilo slučaja da se pregovaralo o ustupanju državne teritorije. Za ovakvu prodaju teritorije bila je potrebna saglasnost kralja i bosanskog državnog Sabora (Stanka).⁴ Ustupanjem djela teritorije Bosanskog kraljevstva Sankovići i Dubrovčani su se izlagali velikoj opasnosti da sva Bosna ustane protiv toga. Ipak Dubrovnik je bio uskraćen za teritoriju, tako da je duže vremena tražio da ovo ustupanje potvrdi Bosna. U

ustanovila koja je stoka i žito dubrovačko. Slična situacija je bila 1359. godine kada je knez Vojislav Vojinović nakon žetve u julu naredio da se svo žito i sva stoka zaplijeni Dubrovčanima, a 6. avgusta poslao je svoje čete da pljačkaju po dubrovačkim oblastima oko Šumeta, Rijeke i Rožata. J. Gelcich-L. Tallóczy, *Diplomatarium*, 10. U protesnom pismu koje su uputili Dubrovčani Vojislavu stoji: kako ništa ne bi bilo posijano po Konavlima i Trebinju, da Dubrovnik nije dopustio svojim ljudima da šalju svoju stoku i daju svoja žita za sijanje i da to ne služi samo Dubrovniku nego i njemu kao gospodaru tih župa. Radoslav Grujić, *Konavli pod raznom gospodarima od XII do XV veka*, SKA, Spomenik LXVI, Zemun, 1926, 3-123.

3 *Po svom vladanju, i gdi godi ja uzmoгу dohoditi, ni carine ni sile nijedne, prisegosmo knezu Sorkočeviću i Pavku Gunduliću dubrovačkim poklisarom i siom povelom zapisah pisah dijak Raško.* Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, knjiga I/1, Beograd-Sremski Karlovci, 1929, 126, 127.

4 Za državne Sabore u srednjovjekovnoj Bosni upotrebljavao se naziv „Stanak.“ U pisanim izvorima prvi put je „Stanak“ pomenut u povelji bana Tvrtka I iz 1354. godine. Pravo učešća na „Stanku“ imala je sva „vlastela i velmože“ „velmože rusaga bosanskoga“ „vlastela i velikomožani kraljevstva“ „gospoda vlastele i velmože i sva Bosna“ „gospoda rusaška“ ili sastanak kralja „sbranimi vlasteli i velmožami kraljevstva mi“. Rusag označava državu povezan sa predstavama o staleškoj državi i staleškom Saboru. Stanak u Bosni smatran je kao skup u kome vlastela uzima učešće. Na Stanak je dolazila vlastela čija je riječ mogla nešto značiti. Mihailo Dinić, *Državni sabor srednjevekovne Bosne*, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. 231, Odjeljenje društvenih nauka, Beograd, 1955, 7. Dakle, gospoda rusaška su ona malobrojna bosanska vlastela na vrhu hijerahijske piramide, samostalna u svom gospodstvu, ali odana ideji o bosanskoj državi, rusagu bosanskom kao nedjeljivoj cjelini. Ovi gospodari nisu nastupali kao rušioци bosanske države, već su sebe naprotiv smatrali za njen konstitutivni dio. Sima Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici*, Beograd, 1997, 309.

dubrovačkom Vijeću umoljenih preovladavalo je mišljenje da mogu Konavle dobiti od neposrednog vlasnika ne tražeći potvrdu Stanka. Da bi kralj dokazao da je on jedini gospodar u Kraljevstvu i da drži jaku centralnu vlast odlučio je da kazni Sankoviće. Da bi podigli ugled kralja i da bi srušili moć i silu Sankovića na poziv kralja Dabiše krajem 1391. godine su se sa vojskom odazvali velikaši Vlatko Vuković i knez Pavle Radenović i zauzeli konavalsku župu izbacivši Sankoviće. Braća Sankovići bili su zarobljeni.⁵ Osvojenu teritoriju su međusobno podijelili tako da su postali vlasnici zajedno sa sinovima i sinovcima još nepune tri decenije.

Kada se kralj Dabiša obračunavao sa Sankovićima u Bosansko kraljevstvo su upale osmanske čete. Postoji vjerovatnoća da su ih u Bosnu pozvali Sankovići. Tada je ipak kralj Dabiša pokazao jačinu Bosne i bosanske vojske, u ovom sukobu osmanske čete bile su poražene na Glasincu. Pobjedom nad osmanskim četama kralj Dabiša se još više učvrstio na vlasti. Ovu pobjedu on opisuje u jednoj povelji od 25. aprila 1392. godine u Kraljevoj Sutjesci koju je izdao Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću.⁶ Kralj Dabiša je nagradio vojvodu Hrvoja za pomoć koju mu je pružio prilikom napada osmanskih četa. Darovao mu je dva sela prvo selo u Trstivnici po imenu Kakanj i selo u Luzima po imenu Hrast. Kako se navodi u povelji, da bi vojvodu sto više uzdigao i time motivisao,

⁵ Radič Sanković nalazio se do proljeća 1397. godine u ropstvu. Njegova žena Gojsava pobjegla je 1398. godine u Ston, a nešto kasnije u Cavtat. Poslije ropstva kod Sandalja javlja se prvi put u avgustu 1398. godine. Iz jedne upute Paskoa de Resti od 12. juna 1403. godine Radič Sanković je oslobođen iz ropstva posredovanjem dubrovačkih poslanika na bosanskom dvoru. Nikola Jorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV siècle*, II, Paris, 1899, 94.

⁶ *Skupih kraljevstva mi boljare, vojvode, banove, knezove, tepčije, župane i druge velmože, vlastelinei vlastelinčie i navalih na rečenu tursku vojsku danju i noću. U tom boju i hrvanju posluži mi viteški, vjerno i srčano, kraljevstva mi u svemu srdačni i uzmožni vitez, vjerni naš vojvoda Hrvoje, sin vojvode Vukca. Lejla Nakaš, Drago Župarić, Ana Lalić, Dženan Dautović, Esad Kurtović, Codexdiplomaticus regni Bosnae, Povelje i pisma stare bosanske države*, Sarajevo, 2018, 168. Upad osmanske vojske kralj spominje i u povelji od 17. maja 1395. godine kada je darovao selo Kolo županu Vukmiru. F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 226. Hrvoje Vukčić Hrvatinić imao je posjede u Donji Kraji. To je predio Bosne što se širi u porječju gornjeg i srednjeg Vrbasa i Sane. Donji Kraji se prvi put spominju 20. jula 1244. godine uz Usoru i Soli kao sastavni dio banovine Bosne. Ferdo Šišić, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*, Zagreb, 1902, 3

navedena sela nesmije niko oduzeti, osim ako bi neko od njih nama nevjerom sagriješio ili našem nasljedniku njihov nasljednik.

Pobjede koje je postigao Dabiša djelovale su na Dubrovčane koji poslaše u proljeće 1392. godine sa darovima dvojicu poslanika Stjepana Lukarevića i Rafu Gučetića da posjete kralja i da od njega traže ranije povlastice koje su imali za vrijeme kralja Tvrtka I. Tada kralj izdaje povelju 6. marta 1392. godine kojom je razriješio dug Dragoja Gučetića i njegovu družinu koji su držali carinu u Kamenici.⁷ Poveljom od 6. marta 1392. godine ovlastio je Dragoja Gučetića da može naplatiti od Novaka Maćedola 95 litara finog srebra što je njemu kralju ostao dužan. Na Ivan planini, u Bradini, kralj Dabiša izdaje povelju upućenu Dubrovniku kojom javlja da je dao punomoć dubrovačkim sugrađanima Dragoju Gučetiću i njegovoj braći protiv bivšeg carinika u Srebrenici Novaka Maćedola također Dubrovčanina.⁸ U Lušcima u Donjim Krajevima, Dabiša izdaje povelju Dubrovniku 17. jula 1392. godine kojom potvrđuje trgovačke ugovore svojih predhodnika.⁹ U avgustu 1392. godine šalje kneza Stanoja Elašića po dohodak u Dubrovnik.¹⁰ Koliko je kralj bio u dobrim odnosima sa Dubrovnikom svjedoči i podatak da je za svoga blagajnika imao Dubrovčanina Žoreta Bokšicu. U znak priznanja za dobro službovanje izdaje Žoretu povelju 29. septembra 1392. godine.¹¹ Činilo se da Dubrovčani žele da uspostave dobre odnose i sa Bosnom i sa kraljem. Međutim, ipak to u praksi nije bilo tako. Dubrovčani su slali svoje poslanike u Dalmaciju sa zadaćom da tamošnje gradove savjetuju da se vrate u poslušnost ugarskom kralju. Ovakvim postupcima Dubrovčani su radili na rušenju Bosanskog kraljevstva. U tome nisu uspjeli, pa je većina gradskih naselja i dalje priznavala Dabišu za kralja.

⁷ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma*, str. 169.

⁸ Milko Brković, *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Mostar, 2011, 64, 65.

⁹ Povelju potvrđuje kraljica Jelena i bosanski velikaši: Hrvoje Vukčić, usorski vojvoda Vlatko Hranić, knez Stipoje Hrvatinić, knez Radoslav Pribinić, knez Dobrosav Divošević, Tapačija Batalo, knez Gojak Dragosalić, župan Tvrdisav Tuica, knez Vučihna Vlatković, knez Vojslav Vojevodić, knez Vukac Nartičić, župan Radoje Radosalić, župan Juraj Tihčinović. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma*, 172, 173, 174.

¹⁰ *Za naše rabote, a nailiše, za dohotke naše srbske ki se ima dati na dmitrov dan dvi tisući per per, a stonski ima se dati na dan svetoga vlasi pet sat per per.* M. Brković, *Diplomatički zbornik*, 67.

¹¹ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma*, 177, 178.

U poveljama koje su izdavali pominju kralja Dabišu. Tako Hvarani pišu, *za vladanje presvijetlog vladara našeg gospodina Stjepana Dabiše kralja kraljevstva Bosne, Raške, Dalmacije i Hrvatske*. Bosanski kralj je 1392. godine potvrdio trogirskom gradu stare povlastice koje im je izdao kralj Tvrtko.¹²

U ovo vrijeme Ugarska je bila zauzeta u ratu protiv Osmanlija tako da se nije mogla uplitati u bosanske prilike. Međutim, napuljski kralj je nastavio raditi da bi sačuvao svoju vlast u pojedinim oblastima Dalmacije. U tome su mu pomagali hrvatski velikaši i braća Vukčiči koji su u isto vrijeme bili pristaše napuljskog i bosanskog dvora. Napuljski kralj je 17. jula 1391. godine imenovao vojvodu Hrvoja i brata mu Vuka hrvatsko-dalmatinskim banovima, Ivaniša Horvata glavnim svojim namjesnikom u Ugarskoj i Hrvatskoj. U Napulju je bosanska vlast u Dalmaciji smatrana privremenom u kome bosanski kralj štiti interese ugarskog kralja.¹³ Neki hrvatski i bosanski velikaši napustili su Stjepana Dabišu i priznali Ladislava Napuljskog za svog vladara. To je ohrabrilo napuljski dvor da spriječi ugled bosanskog vladara kako ne bi dalje širio svoju vlast u Dalmaciji. U Dalmaciji je napuljski kralj dijelio imanja ugarskih pristaša svojim odanim velikašima. I pored toga gradovi u Dalmaciji ostadoše i dalje vjerni bosanskom kralju, a bilo je i nade da će mu se Zadar pokloniti. Pošto je u to vrijeme Zadar bio u lošim odnosima sa ugarskim kraljem, donosi odluku da stupi u vezu s Vukom Vukčićem, napuljskim i bosanskim banom. Zadar donosi odluku da Vuk bude izabran za zadarskog građanina. I dok je ban Vuk Vukčić pokušao da pridobije Zadar, bosanska vojska je uznemiravala Slavoniju. U julu 1392. godine kralj Dabiša se nalazio sa vojvodom Hrvojem u Donjim Krajevima u Lušcih.¹⁴ U previranjima oko Dalmacije između Bosne i Napulja pružila se prilika Ugarskoj da uspostavi vlast u dalmatinskim gradovima.

Ban Detrik Bubek bio je napustio kralja Sigismunda i priklonio se Napulju, Sigismund je imenovao Ivana Frankopana banom Slavonije, Dalmacije i Hrvatske. Njegova zadaća bila je da Zadar u potpunosti ne

¹² Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. V, Zagreb, 1875, 352.

¹³ Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964, 170.

¹⁴ F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 222.

pristane uz bosanskog kralja i da nastoji da vrati izgubljene zemlje koje su bile pod vlašću Ugarske. Da bi što bolje uradio zadati posao Sigismund mu je dao neke povlastice, tako je imao povlasticu da kroz sav svoj posao može iskopavati rude, zlato, srebro, bakar, željezo i olovo da ih nakon prerade može prodavati a da određeni iznos poreza nije obavezan dati Ugarskom kraljevstvu. Najveći posao ban je imao oko Zadra. Građani Zadra zavedeni obećanjima bosanskih velikaša počele da uskraćuju porez koji su davali ugarskom kralju. Ovakav postupak su izazvali negodovanje bana, njegove čete koje su bile smještene u tvrđavi Ljubaču nedaleko od Nina često su pljačkale zadarsko zaleđe.¹⁵ On se obratio Veneciji da mu posudi tri galije da bi pokorio Zadar tako da bi on bio pokoran ugarskom kralju a i njemu kao dalmatinskom banu. Kralj Dabiša je naredio da ban Vuk Vukčić zauzme Vranu i Ostrovicu. Napad se okončao pobjedom bosanske vojske, a oba brata Paližne bila su zarobljena. Ovaj uspjeh Bosanaca je kod Zadrana ostavio dubok trag tako da su oni htjeli da se pokore bosanskom kralju. Međutim, pošto su saznali da ugarski kralj dolazi u Đakovo gdje će biti i bosanski kralj, odlučio je da 20. maja 1393. godina pošalju svoje poslanstvo Teobalda de Nassis i Mazolu de Fantogna sa instrukcijama da traže od kralja Ugarske da ban Ivan Frankopan plati odštetu opljačkanim Zadranima, da traže njegovu smjenu i da ih kralj oslobodi od poreza kojeg su bili dužni davati.¹⁶

Bosanski i ugarski kralj sastali su se u Đakovu u julu mjesecu 1393. godine. Sa bosanskim kraljem je bila kraljica Jelena i velikaši. Ugarski kralj je došao u pratnji čelne gospode Ugarske. Obije strane su ostale dosljedne principu *uti possidetis* (kako tko ima to neka drži). Po tom sporazumu kralj Dabiša zadržao je teritoriju Bosne kakvu je naslijedio od kralja Tvrtka, šta više Sigismund ga je priznao kao zakonitog kralja Bosne i svojim prijateljem. Po ovom ugovoru Stjepan Dabiša je preuzeo obavezu po kojem mu država nakon njegove smrti, pošto nije imao muških nasljednika, treba pripasti kralju Sigismundu i to kao pravom i

¹⁵ F. Šišić, *Hrvoje*, 87.

¹⁶ A da bi kralj na to lakše pristao, objasnio mu važnost grada Zadra po svetu krunu, jer stalna vjernost njegova djelovat će na ostale gradove, pa će se oni vratiti svom zakonitom vladaru. Ako ne bude mogao kralj ispuniti ono što traži Zadar poslanici trebaju da kažu, da ugarski dvor više ne može računati na vjernost Zadra pogotovo ako Zemunik padne. F. Šišić, *Hrvoje*, 90.

zakonitom vladaru. Također obavezao se da neće pomagati hrvatske i ugarske velikaše, dok će svoje velikaše pozvati na vjernost i vjernu službu spram ugarskog vladara. Sklopivši tako mir na vječna vremena Sigismund je imenovao bosanskog kralja za župana Šomogjskog.¹⁷

Od velikaških porodica koje su se obavezale pridržavati odredaba Đakovačkog ugovora bili su braća Semkovići. Kralj Sigismund je tom prilikom zajamčio sva prava, povlastice i imetak.¹⁸ Đakovačkog ugovora obavezuje se i vojvoda Donjih Krajeva, Hrvoje Vukčić. Vojvoda Hrvoje izdaje povelju Sigismundu u dvorcu Sučani 23. avgusta 1393. godine. On se ovom poveljom obavezao na svaku vijernost, dužnu poslušnost i poštovanje protiv bilo kojeg vladara, velikaša i drugih ljudi bilo kojeg staleža, stepena zvanja, dostojanstva, časti i počasti isključujući slavnog vladara, gospodina Stjepana Dabišu, kralja Bosne, kome namjeravamo do kraja njegovog života vjerno služiti, osim u slučaju da spomenuti kralj Bosne, ne daj Bože, ustane protiv kralja i kraljice Ugarske.¹⁹

Neki bosanski velikaši nisu priznavali Đakovački ugovor. Protiv ovog ugovora bili su i vođe hrvatskog pokreta, koji su bili mišljenja da ih je kralj Dabiša izdao. U prve tri godine svoje vladavine Dabiša je uspio da sačuva ne okrnjenu državu kakvu je naslijedio od svog predhodnika. Nekadašnji Tvrtkov nasljednik u Hrvatskoj i Dalmaciji, Ivaniš Horvat još i prije Đakovačkog ugovora nagovarao je Veneciju na savez sa Ladislavom Napuljskim protiv Sigismunda. Ovi su mu odgovorili negativno i da su oni prijatelji i jednom i drugom kralju. Nešto kasnije Venecija je bila u lošim odnosima sa Ivanišom zbog Omiša. Vidjevši da je loše stanje u Dalmaciji Ivaniš je odlučio da ode u Bosansko kraljevstvo i da nagovori tamošnjeg kralja da pogazi Đakovački ugovor. Kada je Ivaniš u septembru 1393. godine bio kod kralja ovaj ga je nazvao svojom vlastelom.²⁰ Sa Ivanišom je boravio u Bosni i njegov brat biskup Pavao. Oko njih su se okupili i oni koji su bili nezadovoljni Đakovačkim

17 Sima Ćirković, *O „Đakovačkom ugovoru“*, (IG), 1-4, Beograd, 1963, 4.

18 Đakovački ugovor je bio potpisan 19. jula 1393. godine. F. Šišić, *Hrvoje*, 91.

19 L. Nakaš, D. Župarić, A. Lalić, Dž. Dautović, E. Kurtović, *Codexdiplomaticus regni Bosnae*, 180. Prije izdavanja povelje kralju Sigismundu Mlečani su bosanskog vojvodu Hrvoja, 13. jula 1393. godine, imenovali svojim građaninom. Š. Ljubić, *Listine*, IV, 309.

20 Medo Pucić, *Spomenici srpski*, knj. II, Beograd, 1862, 40.

ugovorom. Na dvoru kralja Dabiše sredinom 1394. godine boravili su zajedno vojvoda Hrvoje i Ivaniš Horvat. U drugoj polovini juna 1394. godine održan je Stanak bosanskih velikaša i kralja Dabiše. Na održanom Stanku utvrđen je plan napada na ugarske posjede. Tako jedan dio vojske trebao je da se usmjeri u Dalmaciju, drugi dio trebao je da se okupi u Usori u gradu Doboru. Vojsku u Dobru²¹ predvodio je Ivaniš Horvat. Zajedno sa Horvatom trebao je biti i bosanski kralj. Njihovi odredi trebali su da ugroze ugarske trupe u Slavoniji. Za ovaj plan ubrzo se saznalo na ugarskom dvoru.

Slavonski ban Nikola Gorjanski je otišao na dvor kralja Sigismunda i požalio se da su mu posjedi ugroženi od Bosanaca i braće Horvata. Ivaniš Horvat je već boravio pred utvrđenim gradom Dobrom, tu se okupila vojska koja je trebala da napadne Slavoniju. Sanavši za ovakvo stanje koje je bilo blizu Dobora kralj Bosne odlučio da promjeni mjesto boravka preselio se iz Kraljeve Sutjeske u dvorac u Trstivnicu, tako da bi bio bliže mjestu događaja i da se po potrebi uključi u sukob koji se nagovještavao.²² Ovakvim postupkom kralj je pogazio Đakovački ugovor. Kada je ugarski kralj saznao za ovakve postupke kralja Dabiše poslao je poslanike na dvor u Trstivnicu. Poslanstvo su činili ugarski velikaši Petar Gyulhazi i Ivan Morovički mačvanski ban. Na dvoru su optužili velikaše Horvate da pripremaju rat protiv Ugarske. Bosanski kralj je odbio optužbe ugarskih poslanika. Tom prilikom im je saopštio da on vlada Bosnom i da su Horvati bosanski velikaši. Nakon teške optužbe i sa jedne i sa druge strane kralj Dabiša je otpustio ugarske poslanike. Žučne rasprave vodile su oružanom sukobu koji se nije mogao izbjeći. Dok su vođeni pregovori između kralja Bosne i poslanika Ugarske u Dobor su stigli, prema navodima ugarskog hroničara Turocza, knez Berislav sa četom

21 Dobor su po odobrenju kralja Tvrtka I sagradili braća Horvati oko 1387. godine da bi mogli lakše napadati područje Slavonije i Ugarske. F. Šišić, *Hrvoje*, 95. Na tom mjestu je bilo i prije utvrđenje kakvo je bilo i „*muntiones et castra*“ koje se spominje iz vremena pape Inocencija IV i za koje se kaže *non fuerunt ibidem ita firmata, quod posent ab agresoribus et obsidione defendi*. Eusebius Fermendžin, *Actae Bosnae – potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrebiae 1892, 14.

22 Pavo Živković, *Studije iz povjesti Bosanske Posavine, Usore i Soli*, Osijek, 2000, 200.

dalmatinskih konjanika, Dobroslav Divošević iz Bosne, Tvrdislav Tuica iz gornje Slavonije, Jaroslav Isović i Mikić Prodanić.

Ugarski kralj saznajući za okupljanje bosanske vojske Horvata odlučio je da krajem juna 1394. godine krene iz pravca Đakova prema Doboru. Ivaniš Horvat je poslao izvidnicu s Mikom Prodanićem da procjeni sa koliko vojske ide ugarski kralj. Prema procjeni Sigismund je imao oko 30.000 vojnika, a Horvati su imali oko 6000 vojnika. Kralj Bosne je bio udaljen od mjesta događaja oko pet sati hoda. Ivaniš Horvat bio je iznenađen u pogledu vojničke nadmoćnosti Sigismunda i odlučio je da pošalje kneza Berislava na dvor u Trstivnicu. Knez Berislav imao je zadatak da upozna kralja Dabišu o planovima i jačini ugarske vojske. Kada se vratio knez Berislav u Dobor saopštio je razočaravajuće vijesti Ivanišu, da kralj Dabiša neće doći da pomogne u bitci kod Dobora i da im je poručio da se sami brane kako znaju i umiju. Ovakvom odlukom Dabiše, koja je bila izdajnička, Horvati su odlučili da se povuku iz Dobora.²³ Prilikom povlačenja niti jedna četa nije se usudila krenuti dolinom rijeke Bosne na jug. Za nekoliko sati bila je ispražnjena Doborska tvrđava. Poslednji je izašao Ivaniš. Kada je kralj Ugarske vidio da je grad prazan odlučio je da se krene u potjeru za bjeguncima i naredi da se grad Dobor spali. Braća Horvati su bili zarobljeni na planini Vučjak. Ivaniš je odveden u Pećuh i tamo ubijen, smrt je izbjegao biskup Pavao stim da je bio prognan iz svih hrvatskih i ugarskih zemalja.²⁴

Nakon ovog poraza kralj Dabiša šalje poslanika kneza Mladena Stančića na ugarski dvor. Poslanik kralja Dabiše tom prilikom izjavio je kralju Sigismundu da mu se želi kralj Bosne pokoriti uz garanciju da se nesmetano može vratiti vojsci u Usoru. Pošto mu je poklisar saopštio za garanciju kralja Ugarske o slobodnom povratku vojsci u Usoru bosanski kralj je odlučio da posjeti ugarskog kralja. Kralj Sigismund je dočekao kralja Bosne u prisustvu većeg broja ugarskih velikaša. Tom prilikom ne samo da je obnovljen Đakovački ugovor već se i kralj Bosne morao odreći Hrvatske i Dalmacije. Bosanska vlastela i kralj Dabiša morali su

23 Neke vojskovođe predlagale su Ivanišu da se vojska zatvori u utvrđeni grad i da se brani. Međutim, Ivaniš je to odbio smatrao je da bi to bio veliki poraz i za njega i za Bosance. P. Živković, *Studije*, 44

24 F. Šišić, *Hrvoje*, 96

pristati i na ugovor iz Đakova da nakon smrti Dabiše za bosanskog kralja bude izabran Sigismund. Ugarski kralj je prema odredbama ugovora iz Đakova primio bosanskog kralja i vlastelu kao svoje podanike u zaštitu.²⁵ Postoje izvori koji navode na zaključak da je do Dabišinog izmirenja moralo doći nakon poraza Horvata pod Doborom. To su povelje kralja Sigismunda za porodice Gorjanskih i Kanjižaj u kojima se kaže: *ipsum castrum (Dobor) concremari et tandem i cinerem redigi fecimus et favilam ad quem etiam locum Dabissa rex Bozne ex pretitulati Nikolai militaris hominis inducione in nostr maiestatis conspectum veniens se et suos Boznenses, nostris dominio et dicioni subiugavit.*²⁶

Nakon bitke kod Dobora kralj Sigismund je odlučio da kazni Vuka Vukčića u Dalmaciji. Angažovao je Nikolu Gorjanskog koji je zauzeo Knin. Padom Knina i ostali gradovi su prihvatili Ugarsku vlast. Poslije ovih poraza bosanski kralj nije više ni pokušao da se suprostavi ugarskom kralju. Nakon ovih dešavanja Dubrovnik je odlučio da šalje svoje poslanike u Bosnu i Ugarsku. Tako je Vijeće umoljenih 26. feruara 1395. godine odlučilo da poslanici Kliment Gučetić i Paskoa de Resti pođu u poslanstvo 1. marta 1395. godine. Njihova zadaća sastojala se u tome da od ugarskog kralja uzmu pismo, u kojem bi molio bosanskog kralja da Dubrovčanima pomogne da dobiju Konavle.²⁷

Nakon što se kralj vratio u Sutjesku dočekali su ga velikaši, knez Mirko Radojević, knez Pavle Radenović, knez Priboje Mastnović, tepčija Batalo, vojvoda Sandalj Hranić, knez Dragić Hrvatinić, knez Vukosav Nikolić, vojvoda Hrvoje Vukčić, Knez Mladen Stančić, vojvoda Vučihna i knez Stjepan Ostojić. Sa okupljenim velikašima je dogovoreno da se 26. aprila 1395. godine daruje njegovoj kćeri Stani selo Veljaci u Humskoj zemlji, dogovoreno je da poslije njene smrti to pripadne knezu Đurđu Radivojeviću i njegovim nasljednicima.²⁸ U tom vremenskom periodu kralj je bio bolestan i obratio se dubrovačkoj Vladi za pomoć da mu pošalje jednog liječnika. Njegovoj molbi je udovoljeno tako da je Vijeće umoljenih 2. aprila odobrilo slanje Ivana de Propiria, koji je bio „*medicus*

25 Pavo Živković, *Iz srednjovjekovne povjesti Bosne i Huma*, Osijek, 2002, 38.

26 S. Ćirković, *O „Đakovačkom ugovoru“*, 7.

27 Ćiro Truhelka, *Kroničke bilješke u „Liber Reformationum“ dubrovačke arhive*, GZM, XX, Sarajevo, 1908, 270.

28 F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 224, 225.

sallariatus cyrugistus, “²⁹ da pođe zajedno sa poslanstvom da ga liječi. Krajem aprila i početkom maja zdravstveno stanje kralja se poboljšalo pa je odlučio da ide u Hum gdje je 17. maja 1395. godine poveljom potvrdio selo Kolo županu Vukmiru i njegovoj braći Tvrtku i Stjepanu, za drugo selo Jelašice koje im je prije dao kralj Tvrtko I. Selo Kolo im je potvrdio i za vjernu službu što su se odazvali na poziv u ratu protiv osmanske vojske. I na ovoj povelji kao svjedoci navode se najugledniji bosanski velikaši među kojima su: Hrvatinići, Hranići, Radenovići, Biloševići i Radosaljići.³⁰ Stjepan Dabiša se u septembru vratio iz Huma u Sutjesku³¹ gdje ga je i zadesila smrt između 7. i 10. septembra 1395. godine.

Nakon smrti kralja Dabiše bosanska vlastela, da bi spriječila Sigismunda u njegovim nakanama, izabrala je suprugu kralja Dabiše, Jelenu za novu kraljicu Bosne. Tako da ugarski kralj nije uspio da se okruni bosanskom krunom. Zauzet na drugim stranama Sigismund je morao da prihvati odluku bosanskih velmoža. Ispostavilo se da je Sigismund suviše bio zaokupljen da spriječi prodor Osmanlija u Evropu. U tom periodu on se pripremao za veliku Nikopoljsku bitku.

Zaključak

Kralj Dabiša je od svog predhodnika naslijedio zemlju koja je uživala respekt među balkanskim državama. Međutim, bosanski susjedi su gledali da oslabe političku, vojnu i ekonomsku moć Bosne. Prvi su to pokušali Dubrovčani i to potkupljivošću pojedinih velikaša, nudeći im razne ustupke. Kralj je u tom periodu uspio da se vojno suprostavi samovolji velikaša, da porazi neposlušne velikaše i da ostalima pokaže da se u Bosni mora poštovati hijerarhija. Time je pokazao da neće dati da se Kraljevstvo okrnji niti oslabi, te da će nastojati da očuva bosansko jedinstvo.

Samo jedinstvo bosanskih velikaša značilo je jako Kraljevstvo i jaku centralnu vlast. Kada se desila prodaja Konavla, od strane Sankovića, kralj je prvo pokušao da ubijedi Sankoviće da tu odluku povuku, a kada to nije uspjelo odlučio je da ih vojno kazni. Pošto su

²⁹ Ć. Truhelka, *Kroničke bilješke*, 271.

³⁰ F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 226.

³¹ M. Pucić, *Spomenici srpski*, I, Primetba I.

Dubrovčani vidjeli da kralj Dabiša ima autoritet vojno sposobnog vladara, nastojali su da mu se dodvoravaju raznim poklonima. Od kralja su zahtjevali da im obnovi stare povlastice. Uporedo sa tim radili su na razbijanju tada još stabilne vlasti, između ostalog šaljući svoje poslanike (krajem 1392) u dalmatinske gradove da nagovore tamošnje stanovništvo da se vrati pod ugarsku vlast.

Pretenzije prema Bosni imalo je i Ugarsko kraljevstvo, a velika opasnost prijetila je i od strane upada osmanskih četa. Takav jedan upad desio se krajem 1392. godine. Bosanska vojska uspjela je da nanese veliki poraz osmanskim četama. Time se kralj Dabiša još više učvrstio na vlasti. Pobjedom je kralj pokazao i jedinstvo koje je vladalo u Kraljevstvu, čemu su veliki doprinos dali i pojedini velikaši. Iako su nekada istupali samostalno ipak su štitili bosanske granice.

Tokom 1393. godine kraljevska vlast u Bosni počela je da slabi. Slaba i nemoćna vlast značila je i novi atak na Bosnu. Ugarski kralj je bosanskog kralja prisilo da potpiše Đakovački ugovor, koji je bio nepovoljan za Bosnu. Na početku neki velikaši su prihvatili Đakovački ugovor, ali su nešto kasnije odustali od njega. Shvatili su da je tim ugovorom njihova pozicija bila ugrožena. Na njihovu inicijativu i kralj Dabiša je pogazio neke odredbe tog ugovora, zbog čega je Ugarski kralj odlučio je kazni Bosance. U sukobu je kao pobjednik izašao kralj Ugarske, uspio je da zarobi braću Horvate. Ostaje nejasno zbog čega u ovom sukobu nije uzeo učešće kralj Dabiša. Postoji vjerovatnoća da je on tada promijenio politiku prema ugarskom dvoru. Samo upozerenje Dabiše knezu Berislavu navodi na zaključak da je on počeo da se okreće prema kralju Sigismundu. Bosanski kralj je bio na vrhuncu svoje moći sve do potpisivanja ugovora u Đakovu, a od tada njegova politička moć opada. Osim toga bio je upitan opstanak Kraljevstva. No kako to biva u historijskim događajima uvijek se pojave velike ličnosti koje njeguju i tradiciju i državu. To se pokazalo i na kraju kada je moćna bosanska vlastela, ne čekajući odluke kralja Ugarske, izabrala bosansku kraljicu na prijestolje Bosne, boreći se tako za jedinstveno Kraljevstvo s Kotromanićima na čelu. Jer, kralj Dabiša bio je nasljednik krune ali ne i duha Tvrtkova niti odlučne njegove volje. Ne samo da nije znao da sačuva državu, već je svoju krunu doveo u vazalski odnos prema

Ugarskoj. Međutim, zahvaljujući bosanskim velikašima ugarski kralj nije uspio da ugovor iz Đakova primjeni na terenu, tako da je i poslije Dabišine smrti Bosna zadržala svoj suverenitet, održala se još punih 68 godina - sve do 1463. godine.

BOSNIA AND ITS NEIGHBOURS DURING THE REIGN OF KING STJEPAN DABIŠA

Conclusion

King Dabisha inherited from his predecessor a country that enjoyed respect among the Balkan states. However, Bosnia's neighbors looked to weaken Bosnia's political, military and economic power. The first attempt was made by the people of Dubrovnik with the bribes of some great men, offering them various concessions. During this period, the king managed to militarily confront the arbitrariness of the great men, to defeat the disobedient great men, and to show others that the hierarchy must be respected in Bosnia. In doing so, he showed that he would not let the Kingdom be defaced or weakened, and that he would seek to preserve Bosnian unity.

Only the unity of the Bosnian lords meant a strong Kingdom and a strong central government. When the sale of Konavle by Sankovic occurred, the king first tried to persuade Sankovic to withdraw that decision, and when that failed, he decided to punish them militarily. As the people of Dubrovnik saw that King Dabisha had the authority of a military ruler, they tried to pay tribute to various gifts. They demanded that the king restore their old privileges. At the same time, they worked to overthrow the then-stable government, sending, among other things, their deputies (late 1392) to Dalmatian cities to persuade the local population to return to Hungarian rule.

The Hungarian kingdom also had claims against Bosnia and threatened the invasion of Ottoman troops. Such an incursion occurred at the end of 1392. The Bosnian army managed to inflict great defeat on the Ottoman troops. In doing so, King Dabisha became even stronger in power. With the victory, the king also demonstrated the unity that reigned

in the Kingdom, to which many great men also contributed. Although they once stood alone, they still protected the Bosnian borders.

During 1393 the royal authority in Bosnia began to weaken. A weak and powerless power also meant a new attack on Bosnia. The Hungarian king forced the Bosnian king to sign the Gjakova Treaty, which was unfavorable to Bosnia. Initially, some of the great men accepted the contract of Gjakova, but later abandoned it. They realized that their contract put their position in jeopardy. At their initiative, King Dabisha also violated some provisions of the treaty, which is why the Hungarian king decided to punish the Bosnians. In the conflict, the King of Hungary emerged victorious, succeeding in capturing the Horvat brothers. It remains unclear why King Dabish did not take part in this conflict. It is likely that he then changed his policy towards the Hungarian court. Only Dabisha's warning to Prince Berislav leads to the conclusion that he began to turn to King Sigismund. The Bosnian king was at the height of his power until the signing of the contract in Djakov, and since then his political power has declined. In addition, the survival of the Kingdom was questioned. But as it happens in historical events, great personalities always emerge who nurture both tradition and the state. This also proved to be the case when the powerful Bosnian ruler, without waiting for the decisions of the King of Hungary, elected the Bosnian queen on Bosnia's side, fighting for a united Kingdom with the Kotromanić at the helm. For, King Dabisha was the heir to the crown, but not to the spirit of Tvrtko or his determined will. Not only did he not know how to preserve the state, but he also brought his crown into vassal status towards Hungary. However, thanks to the Bosnian nobles, the Hungarian king failed to apply the Treaty of Djakovo on the ground, so that, after Dabisha's death, Bosnia retained its sovereignty, keeping it for a full 68 years - until 1463.

Dr. sc. Zećir RAMČILOVIĆ

Institut za nacionalnu istoriju – Skopje

E-mail: zecir.ramcilovic@gmail.com

BALKANSKI RATOVI U MAKEDONSKOJ ISTORIOGRAFIJI

Apstrakt: *Istorija, posebno nacionalna istorija se često koristi u izgradnji ideologije potrebne određenoj grupi ili zajednici koja vodi državu, ali i da država zauzme svoje mjesto u međunarodnim društveno-političkim procesima i odnosima. U tom pravcu istorijska nauka je stavljena u funkciji države i društvenog sistema. Za razliku od ostalih balkanskih naroda čije su se države formirale krajem XIX i početkom XX veka i čije su se istoriografije razvijale u okvirima nacionalne države, makedonski narod nažalost bio je bez svoje države. Zbog toga makedonska istoriografija je relativno mlada naučna disciplina. Stara je onoliko koliko je stara i makedonska država, tačnije od 1944. godine. Od tada do danas, njen osnovni zadatak je da proučava istorijsku nauku, izvore, činjenice koje po prvi put afirmišu makedonsku istorijsku istinu, ali u okviru jugoslovenske ideologije. Balkanski ratovi kao značajan period makedonske istorije, ali i istorije drugih jugoslovenskih naroda, nije našao adekvatno mjesto u tom prvom talasu radova. Ovo se mijenja nakon raspada eks Jugoslavije i samostalnosti Republike Makedonije, kada makedonska istorijska istina o Balkanskim ratovima dobija na intenzitetu. Imajući ovo u vidu makedonska istoriografija za određene istorijske procese je mlađa i od same makedonske države i njenih institucija. Ipak to je značajan period kada se prvi put u istoriji Makedonije formirala Katedra istorije pri Filozofskom fakultetu (1946), Institut za nacionalnu istoriju (1948) i Arhiv Narodne Republike Makedonije (1951). Tada su se stvorili i uslovi za prva sistematska istorijska istraživanja u Makedoniji. Potpuna istraživanja svih istorijskih procesa od strane makedonskih istoriografa pred domaćom i stranom naučnom i širom javnošću u afirmiranju makedonske istorijske istine je počela nakon 1991. godine. Tako da istoriografska proučavanja o promenama u interpretaciji događaja u djelima pojedinih istoričara,*

u makedonskom slučaju znači i samu pojavu značajnijih istorijskih istraživanja i radova o Balkanskim ratovima. Makedonska istoriska interpretacija Balkanskih ratova se znatno razlikuje od tumačenja i projekcija istoričara drugih balkanskih država. U tom pravcu ovim istraživanjem nastojimo potvrditi dve gore navedene teze: da su istorijska istraživanja o Balkanskim ratovima u najvećem djelu nastala posle samostalnosti Makedonije i da se makedonska istoriografija znatno razlikuje od ostalih balkanskih nacionalnih istoriografija.

Ključne riječi: *Makedonija, Balkanski ratovi, nacija, država, ideologija, istoriografija.*

Balkanski ratovi u makedonskoj istoriografiji do samostalnosti 1991. godine

Kompletni radovi ili djelovi radova o Balkanskim ratovima od strane makedonskih istoričara počinju se javljati nakon formiranja makedonske republike u bivšoj jugoslovenskoj federaciji. Ovi prvi radovi sramežljivo najavljuju jedan drugi narativ o Balkanskim ratovima. U Kraljevini Jugoslaviji, tačnije Srbiji, kao i u susjednim bugarskim i grčkim istoriografijama, Balkanski ratovi su predstavljali oslobodilačke ratove. U ovim državama i danas je ostao isti narativ, sa razlikom da počinjeni zločini i genocid nad stanovništvom se pripisuju nekom drugom tadašnjem savezniku. Nova makedonska istoriografija, iznosi fakte bez značajnijih ideoloških primjesa. Izostaje narativ da su bili oslobodilački, već ratovi za osvajanje teritorija, ali i dio borbe makedonskog naroda za formiranje svoje nacionalne države. U tom pravcu istorijski radovi afirmišu makedonsku istinu, ali u okviru jugoslovenske ideologije bratstva i jedinstva. To je okvir koji je izgrađen na bazi srpske ideološke matrice, u kom su Balkanski ratovi zauzimali značajno mjesto.

Prva monografija izašla je tek 1958. godine, „Balkanski ratovi i Makedonija“ čiji je autor Đorđi Abadžiev.¹ U ovoj prvoj monografiji Abadžiev pokušava da izađe iz opšteprihvaćenih normi, ali se vidi i u samom predgovoru njegov stav: „Nas ne interesuje pitanje Balkanskih ratova uopšte. To je van naših namjera. I ne bi trebalo

¹ Ѓорѓи Абациев, Балканските војни и Македонија, Институт за национална историја, Скопје, 1958.

očekivati neku iscrpnu monografiju o ovim ratovima“. Osim što nije imalo ozbiljnijih radova, ove rečenice dovoljno pokazuju da i nakon petnaest godina u prvoj monografiji postoji zebnja u istraživanjima i interpretaciji Balkanskih ratova. Ratova koji se najviše tiču Makedonije i makedonskog naroda. Ipak, po prvi put imamo narativ, gdje se daje značajno mjesto učešću Makedonaca u Balkanskim ratovima i njihovoj nadi i borbi za slobodu. Abadžiev smatra da su Balkanski ratovi bili oslobodilački, ali na kraju ipak zaključuje da su se pretvorili u međusobni rat za podjelu i nacionalno porobljavanje Makedonije, za šta okrivljuje „buržuaziju i njihove dinastije“, a ne da je zauzimanje teritorija i podjela Makedonije bila vodilja svih krugova vlasti i susjednih država, odnosno i razlog za početak rata. Takođe kada su u pitanju zločini nad muslimanskim civilnim stanovništvom, iste relativizira. I zločine uglavnom pripisuje grčkoj i bugarskoj strani, dok zločine koje je počinila srpska strana na neki način ne pominje i amnestira.

Do pojave prvog ozbiljnijeg sistemskog proučavanja i naučnog tumačenja istorijskih tokova i procesa bilo je potrebno da prođe i više vremena. Prva opšta istorija Makedonije, izrađena od tima makedonskih istoričara pod vođstvom akademika Mihaila Apostolskog od strane Nacionalnog instituta za istoriju izašla je 1969. godine. Balkanski ratovi kao tema su dobili svoje mesto u ovoj trotomnoj „Istoriji makedonskog naroda“.² Još u Predgovoru se pominju raniji radovi koji idu u prilog posebnosti makedonskoga naroda, njegove nacionalne fizionomije i teritorijalnog integriteta kao osnovama makedonske državnosti. U drugoj knjizi, kojoj je posvećen period od početka XIX vijeka do kraja Prvog svjetskog rata, dati su najvažniji podaci o Balkanskim ratovima i posljedicima od istih. Pri tome autori daju kratak osvrt na uzroke, početak i neposredni povod za rat. Ističu se i propagande balkanskih saveznika za prisvajanje vojno sposobnog makedonskog stanovništva i njihovo uključivanje u borbama, kao i pripreme stanovništva koje treba biti znatna podrška. Za razliku od ovog početnog dijela, autori poseban akcenat daju toku Balkanskih ratova, sudbini makedonskog naroda i njegovim

2 Михаило Апостолски и др., Историја на македонскиот народ, Книга втора, Од почетокот на XIX век до крајот на Првата светска војна, Институт за национална историја, Скопје, 1969.

posledicama, potencirajući učešće makedonskog naroda za oslobođenje u vojskama balkanskih saveznika protiv Osmanlijske imperije. U analizi se uočavaju određeni pokušaji da se izađe iz do tada opšte prihvaćene matrice, ali i pokušaji da se ostane dio iste u djelimičnom ignorisanju ili ne isticanju određenih činjenica i interpretacija, danas dobro poznatih činjenica koje jasno ukazuju na hegemonističke namjere Srbije, Grčke i Bugarske, asimilacije makedonskog naroda i genocida nad autohtonim stanovništvom, posebno onim sa islamskom religijom.

Iste godine, 1969. izdata je i monografija „Makedonija u vreme Balkanskih i Prvog svetskog rata“³ od Petra Stojanova u izdanju INI-ja. U tom trenutku ovo je prvo monografsko izdanje u kome se prezentira istorijat Balkanskih ratova, osim na bazi dotadašnje postojeće literature napisano je i na bazi arhivske dokumentacije. Monografija je podeljena u dva dela. Prvi deo se odnosi na „Makedoniju u vreme Balkanskog rata 1912-1913 godine“ na 230 stranica, a drugi deo odnosi se na „Makedoniju u Prvom svetskom ratu (1914-1918)“. U delu koji obrađuje Balkanske ratove autor se osvrće na cijelokupnu situaciju u Makedoniji prije početka rata, posebno na odnos balkanskih država oko makedonskog pitanja. Zatim detaljno objašnjava propagandu susjednih zemalja, regrutaciju Makedonaca u srpskoj, grčkoj ili bugarskoj vojsci i iskorišćavanje makedonskih revolucionera od samog početka rata. Petar Stojanov, nakon deset godina objavljuje i drugo djelo „Makedonija u politici velikih sila u vrijeme Balkanskih ratova 1912 – 1913.“⁴ Ovdje se po prvi put detaljnije prezentuju geopolitički odnosi i interesi, i pitanje Makedonije u njima. Detaljnije se govori o Ruskom uticaju, ali i o uticaju ostalih velikih sila. U cijelom ovom periodu pojavljuje se još jedno dijelo „Velike sile i Makedonija u vrijeme Prvog Balkanskog rata“⁵ od Jovančeta Doneva, ponovo u izdanju INI-ja. Kao i rad Ivana Katardžieva koji upravo govori o odnosu makedonskog nacionalnog pokreta i politike

3 Петар Стојанов, Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912-1918), ИНИ, Скопје, 1969.

4 Петар Стојанов, Македонија во политиката на големите сили во време на Балканските војни 1912-1913., ИНИ, Скопје, 1979.

5 Јованче Донеv, Големите сили и Македонија за време на Првата балканска војна: некои меѓународни политичко-правни аспекти на односот на големите сили кон Македонија за време на Првата балканска војна, ИНИ, Скопје, 1988.

susjednih zemalja prema Makedoniji.⁶ U makedonskoj istoriografiji uzrok za Prvi balkanski rat je bila Makedonija, slično je i u istoriografijama susjednih zemalja Makedonije. Ali se ne pominje međunarodna interpretacija da je razlog za Prvi balkanski rat, pored Makedonije i zauzimanje Albanije, ali prije svega primaran razlog je zauzimanje Istanbula i Bosfora od strane Rusije.

Sa formiranjem SR Makedonije očigledan je novi narativ o Balkanskim ratovima. Od oslobodilačkih ratova, nova makedonska istoriografija iznosi fakte bez ideoloških primjesa gdje oslobodilački ratovi postaju ratovi za osvajanje teritorija. Po prvi put imamo narativ, gdje se daje značajno mjesto učešću Makedonaca u Balkanskim ratovima i njihovoj borbi za slobodu. Istorijski radovi afirmišu makedonsku istinu, ali u okviru jugoslovenske ideologije. Ovaj period može se nazvati i komunistička makedonska istoriografija, gdje se istorijski procesi stavljaju u službi političko - ideoloških interesa. U radovima se za negativne tokove okrivljuje buržuazija, monarhija i kraljevska dinastija. Kada su u pitanju zločini nad muslimanskim civilnim stanovništvom isti se relativiziraju i uglavnom pripisuju grčkoj i bugarskoj strani. Takođe, treba reći i da zbog senzitivne teme koja može štetiti „bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda i narodnosti“ veoma je mali broj radova koji se odnose na Balkanske ratove. U predvečerju raspada Jugoslavije, 16. i 17. novembra 1988. godine, održan je i prvi naučni skup na temu „Makedonija u ratu 1912-1918“ u organizaciji Makedonske akademije nauka i umjetnosti (MANU). Na ovom skupu su preovladali radovi koji su direktno ili indirektno povezani sa dešavanjima oko Balkanskih ratova.

Balkanski ratovi u makedonskoj istoriografiji nakon samostalnosti 1991. godine

Nakon samostalnosti Makedonije, budući da su Balkanski ratovi veoma važani i sa dalekosežnim posljedicama, javlja se hiper produkcija radova i istraživanja o njima. Zbog toga ne možemo praviti posebne analize za svaki od njih. Prvi iz štampe izlaze radovi sa pomenutog

⁶ Иван Катарџиев, Балканските војни во светлината на односите помеѓу македонското национално револуционерно движење и политиката на соседните држави спрема Македонија, „Современост“, XXXIX, 3–4, Скопје 1990, 3–26.

naučnog skupa „Makedonija u ratu 1912-1918“⁷, objavljeni 1991. godine od strane MANU-a. U Zborniku radova zastupljeno je ukupno 29 naučnih priloga shodno tematici naučnog skupa. Ali važno je napomenuti da su svi radovi direktno ili indirektno povezani sa Balkanskim ratovima. Očigledno je da se sa nezavisnošću države istoričari oslobađaju nevidljivih stega u istraživanjima ovog senzitivnog perioda.

U 2000. godini objavljena je četvrta knjiga, petotomne istorije makedonskog naroda pod autorstvom akademika Ivana Katardžieva, gdje je na skoro sto stranica urađena analiza Balkanskih ratova, međusobni odnosi susjeda tadašnje Osmanlijske države, njihovi zajednički interesi i formiranje balkanskih saveza. Autor skreće pažnju na interese velikih sila na Balkanu, sa težištem na opis događaja i procesa koji imaju dominantan uticaj na sudbinu Makedonije i makedonskog naroda. Posebno se predstavlja učešće makedonskog naroda u vojskama balkanskih saveznika. Zanimljivi su i stavovi i analize autora stranih misija i izvora o perspektivama Makedonije, sa najbitnijim razlozima inferiornog stanja makedonskog naroda za vrijeme rata i potpisivanje mirovnog dogovora u Bukureštu, koji će prema autoru izazvati nove sukobe i ratove, što se i desilo početkom Prvog svjetskog rata sljedeće 1914. godine. Makedonski narod je i posle rata ostao podjeljen između balkanskih država.

U pogledu objavljenih monografija i naučnih članaka o Balkanskim ratovima u periodu nakon nezavisnosti, posebno mjesto zauzima kapitalno djelo “Vojna istorija Makedonije” izdata 2000. godine od strane vojnog istoričara prof. dr Vančeta Stojčeva. Rad se sastoji iz dve knjige, formata A4 sa ukupno 841 stranicom . U prvoj knjizi autor daje pregled najznačajnijih bitaka, ustanaka i ratova⁸, a u drugoj knjizi kroz skice daje pregled rasporeda zaraćenih strana na frontu i vojnih operacija.⁹ U prvom delu, koji se odnosi na opštu vojnu istoriju Evrope autor se bavi opštom situacijom u svetu, formiranjem vojnih saveza kao i uzrocima

7 Зборник на трудови: Македонија во војните 1912-1918: прилози од научниот собир одржан во МАНУ на 16 и 17 ноември 1988 година, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1991.

8 Ванче Стојчев, Воена историја на Македонија, Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“, Скопје, 2000.

9 Ванче Стојчев, Воена историја на Македонија – скици, Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“, Скопје, 2000.

koji su doveli do pojave ratova. U odvojenim odeljcima, daje se pregled ratnih operacija na Balkanu i u Makedoniji za vrijeme Balkanskih ratova. Isti autor, nakon jedanaest godina objavljuje posebno djelo posvećeno Bukureškom dogovoru i podjeli Makedonije.¹⁰

U 2008. povodom 60 godina od formiranja Instituta za nacionalnu istoriju, objavljena je „Istorija Makedonije“ – skraćeno izdanje. U monografiji tim istraživača na 350 stranica daje sublimirani pregled najznačajnijih projava i procesa u istoriji makedonskog naroda od praistorije do danas. U odeljku pod naslovom “Makedonija za vreme balkanskih ratova do Drugog svjetskog rata na Balkanu (1912-1941)”¹¹, akademik Ivan Katardžiev ističe najvažnije događaje koji su obeležali Balkanske ratove na teritoriji Makedonije.

O demografskim promjenama u Makedoniji tokom XX vijeka osobito je značajna knjiga „Demografski procesi i promjene u Makedoniji od početka Prvog balkanskog rata do samostalnosti Makedonije, sa posebni osvrtom na islamizirane Makedonce“¹² od autora Gligora Todorovskog. Ovo djelo je sublimat različite postojeće literature i arhivskih izvora, tako da se na jednom mjestu nalaze značajni podaci i informacije. Veoma su značajni i podaci koji se odnose na veliki muhadžirski bran tokom i nakon Balkanskih ratova. Sa sličnom tematikom je i knjiga „Etničke promjene u Makedoniji (1913-1995)“ od Stojana Kiselinovskog. Ovdje kao i u mnogim drugim priložima nakon samostalnosti Makedonije otvoreno se govori o procesu demakedonizacije u svim djelovima podijeljene Makedonije. Proces iseljavanja Makedonaca, kolonizacije nemakedonskog stanovništva i asimilacije Makedonaca su detaljno obrađeni za sve djelove podijeljene Makedonije. A intenzitet i razmjeri ovih tokova bili su različiti u Egejskom, Pirinskom i Vardarskom djelu Makedonije.

10 Ванче Стојчев, Александар Стојчев, Букурешкиот мировен договор и поделбата на Македонија во 1913 година, Институт за национална историја, Скопје, 2011.

11 Иван Катарџиев, Историја на македонскиот народ. Том четврти: Македонија меѓу Балканските и Првата светска војна (1912-1941), Скопје, 2000.

12 Глигор Тодоровски, Демографските процеси и промени во Македонија од почетокот на Првата балканска војна до осамостојувањето на Македонија, со посебен осврт врз исламизираниите Македонци, ИНИ, Скопје, 2001.

U 2008. godini iz štampe izlazi kraće izdanje „Istorije makedonskog naroda“¹³ na oko 350 stranica. Dio o Balkanskim radovima donose već pomenuti Ivan Katardžiev i Vanče Stojčev na samo 6 stranica. Potenciraju dva razloga za početak Prvog Balkanskog rata, unutrašnji teški položaj u svim sferama života i međunarodni, odnosno kriza i opadanje Osmanlijske imperije na različitim frontovima. Značajno mjesto pripada težnji makedonskog naroda za slobodu i stvaranje autonomne države, ali i težnja susjednih država da imaju cijelu ili dio Makedonije. Zatim se iznose samo činjenice o toku Balkanskih ratova i mirovnim sporazumima, bez da se daju određene interpretacije istih. Iste 2008. g. iz štampe izlazi još jedna manje poznata „Istorija makedonskog naroda od antičkih vremena do danas“¹⁴ od Rista Stefova. Balkanskim ratovima je posvećeno oko dvadeset stranica. U njima za razliku od prethodnog djela autor posvećuje više pažnje geopolitičkom kontekstu i interesa velikih sila, prije svega Rusije. U ovom djelu za razliku od ostalih makedonskih historičara se daje prioritet Rusiji kao glavnom režiseru ovih procesa. Takođe autor tvrdi da je već tada postojala makedonska nacija sa jasno izraženom težnjom za stvaranje svoje države.

Od velikog broja radova, kao i knjiga posebno mjesto zauzima djelo Ismeta Kočana „Bitka za Makedoniju“¹⁵. Značaj ove knjige je što je pisana na bazi turskih izvora, literature i arhivskih dokumenata. Ono što se treba napomenuti je i zaključak autora, a to je i očigledno po izvorima i sadržaju knjige da su turska historiografija i nova makedonska historiografija jako slične po ovom pitanju. Posebno važno za makedonsku javnost je i prevod Izveštaja Karnegieve balkanske komisije, koja je upravo bila formirana zbog zločina koje su počinili balkanski saveznici.¹⁶ Ipak činjenica je da je Izveštaj koji je na engleskom jeziku, kao izvor korišten i dio je svih knjiga i radova koje se tiču posljedica Balkanskih ratova.

13 Тодор Чепреганов и др., Историја на македонскиот народ, ИНИ, Скопје, 2008.

14 Ристо Стефов, Историја на македонскиот народ од антички времиња до денес (превод Соња Прус), Македонска искра, Скопје, 2008.

15 Исмет Кочан, Битка за Македонија: Турската историографија за балканските војни 1912-1913, со посебен осврт за Македонија, Бата Прес, 2010.

16 Поранешните Балкански војни (1912-1913). Извештај на Карнагиевата балканска комисија. Култура, Скопје, 2000.

Pored radova i monografija, u daljem periodu, tačnije 1998. godine grupa naučnih radnika iz Instituta za nacionalnu istoriju objavila je prvi istorijski atlas na makedonskom jeziku namijenjen učenicima osnovnog i srednjeg obrazovanja. U daljem periodu objavljen je veći broj istorijskih atlasa gdje se daju karte i objašnjenja istih. Najkvalitetniji i koji se i danas koristi u školama je „Istorijski atlas“¹⁷ izdat 2009. godine, gdje je na 4 karte predstavljena Makedonija i Balkanski ratovi.

Kao što je bila hiper produkcija radova, tako je bilo i više naučnih skupova gdje su se prezentirali radovi vezani za Balkanske ratove. U organizaciji MANU, 3. i 4. decembra 2012. godine održan je naučni skup „Sto godina od Balkanskih ratova“. Zatim naučni skup „Strumica i Strumičko u vrijeme Balkanskih ratova i Bukureškog mirovnog dogovora“ održan od 25. – 27. oktobra 2012. godini u Strumici. Sledeće godine, 27. – 28. juna 2013. u organizaciji MANU-a i Ruske akademije održan je naučni skup „Bukureški mirovni dogovor (1913) i njegove dugoročne posljedice za Makedoniju i Jugoistočnu Evropu“. U 2014. godini povodom sto godina od Balkanskih ratova i početka Prvog svjetskog rata održava se naučni skup „Makedonska kolonija u Petrogradu i odnos prema Balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu“ u Skoplju. Najveći naučni skup se održao od 24. jula do 4. avgusta 2013. godine u Skoplju i Ohridu u organizaciji Ujedinjene makedonske dijaspore. Svoja izlaganja su imala 33 znanstvenika, a radovi su obuhvatali više aspekata, razloga, toka i posljedica ovih ratova.

Samo na naučnim skupovima učestvovalo je više od sto makedonskih istoričara i naučnika iz drugih oblasti koji su dali svoj doprinos u rasvetljavanju procesa vezanih za Balkanske ratove, ali i neophodnih interpretacija koje su gradile svoju makedonsku priču oslobođenu od pritisaka i uslovno rečeno opšteprihvaćenih istina, prije svega historiografija susjednih zemalja. Dio istoričara iz Republike Makedonije koji su istraživali i pisali o ovom periodu makedonske istorije, već sam pomenuo i oni su ujedno i najznačajniji. Pored pomenutih značajniji autori koji su istraživali ovaj period su: Aleksandar Stojčev, Aleksandar Trajanovski, Aleksandar Hristov, Andrej Iliev, Biljana

17 Историски атлас, Тримакс, Скопје, 2009.

Popovska, Biljana Ristovska Josifovska, Blaže Ristovski, Vera Goševa, Vera Lalčevska, Violeta Ačkovska, Vlado Kambovski, Vlado Popovski, Valentina Mironska Hristovska, Vančo Đorđiev, Dalibor Jovanovski, Dejan Marolov, Dimitar Ljorovski Vamvakovski, Dimitar Mirčev, Đorđi Čakrajanevski, Elena Josimovska, Zećir Ramčilović, Ivanka Dodovska, Jovan Donev, Lenina Žila, Liljana Guševska, Ljuben Lape, Makedonka Mitrova, Marija Pandevska, Marija Koceva, Nataša Kotlar Trajkova, Nikola Žežov, Nikola Minov, Oliver Andonov, Oliver Cackov, Petar Stojanov, Redžep Škrijelj, Siniša Daskalovski, Silvana Sidorovska Čupovska, Sonja Nikolova, Straško Stojanovski, Stefan Vlahov Micov, Todor Čepreganov, Toni Milevski i dr.

Zaključna razmatranja

Makedonska istoriografija o Balkanskim ratovima je veoma bogata i raznovrsna. Može se konstatirati da hiperprodukcija radova o Balkanskim ratovima je nakon samostalnosti samo izašla na videlo, odnosno da su istoričari istraživali, prikupljali materijale, ali da su isti bili čuvani u radnim fiokama. Očigledno je da se sa nezavisnošću Makedonije istoričari oslobađaju nevidljivih stega u istraživanjima ovog senzitivnog perioda, smatrajući da ih treba posebno istraživati, i da su takva istraživanja i više nego neophodna. To je sasvim ispravno stajalište, s obzirom na posljedice koje se događaju posle Balkanskih ratova a koje se i dalje reflektiraju u Makedoniji.

U radovima ima nekoliko stvari koje su skoro ostale iste iz prethodnog perioda do 1991. i nakon samostalnosti posle 1991. Za razliku od većine svjetskih istoriografija makedonski istoričari i dalje ne smatraju Rusiju za glavnog scenaristu i generatora krize i inicijatora za stvaranje balkanskih saveza. Jedino se više pažnje daje geopolitičkom kontekstu i interesu velikih sila. Razlozi se svode na teški „ropski“ položaj naroda pod Osmanlijskom upravom, na krize i ratove koje je vodila Osmanlijska imperija na drugim frontovima i na aspiracije susjednih država prema Makedoniji. U novoj makedonskoj istoriografiji primarno mjesto se daje makedonskom narodu i njegovoj borbi za slobodu i autonomnu državu,

a veliki dio autora ističe ne samo već formiranu nacionalnu svijest, već i formiranu makedonsku naciju koja teži ujedinjenju.

U makedonskoj historiografiji i pored isticanja hegemonizma susjednih država, zadržan je diskurs heroizma saveznika i makedonskog naroda u njihovim vojskama koji su branioci „civilizacijskih vrijednosti“, a samim tim Osmanlijska imperija se predstavlja kao zločinačka država koja je porobila njihove države i nacije. Mit o mračnom i nelegitimnom „turskom ropstvu“ se preslikava ne samo u istorijskim, već i u ostalim naučnim disciplinama, a posebno je izražen u školskim udžbenicima. Najveće žrtve Balkanskih ratova su svakako civili, prije svega civilno muslimansko stanovništvo. U Makedoniji, kao i u Srbiji, Bugarskoj i Grčkoj se ta činjenica zanemaruje ili uopšte i ne spominje. Na bazi mita „turskog ropstva“ se opravdava ne samo rat, već se i minimizira zločin nad muslimanskim stanovništvom. Za razliku od „komunističkog“ perioda, sada se detaljnije opisuju i konstatuju zločini počinjeni nad civilnim, ali prije svega makedonskim stanovništvom. Makedonska historiografija prikazuje Balkanske ratove sa svim elementima koji odgovaraju koncepciji genocida, a veliki broj makedonskih istoričara upotrebljava i termin genocid u svojim radovima i istraživanjima. Za razliku od susjednih država pogled žrtve makedonskog naroda osim za vrijeme Osmanlija je postao dominantan i nakon ratova i podijele Makedonije.

U radovima značajno mjesto predstavlja učešće makedonskog naroda u vojskama balkanskih saveznika. Takođe, otvoreno se iznose svi stavovi, analize, dnevna štampa i zahtjevi Makedonaca koji govore o potrebi formiranja posebne države. Ali i stavovi i analize autora stranih misija i izvora o podjeli Makedonije, sa najbitnijim razlozima inferiornog stanja makedonskog naroda za vrijeme rata i potpisivanje mirovnog ugovora u Bukureštu, koji će prema makedonskim istoričarima izazvati nove sukobe i ratove, što se i desilo početkom Prvog svjetskog rata sledeće 1914. godine.

Osobito se razrađaju demografske promjene nastale u toku i nakon ratova. U većini priloga nakon samostalnosti Makedonije otvoreno se govori o procesu demakedonizacije u svim djelovima podijeljene Makedonije, o procesu iseljavanja Makedonaca, kolonizacije

nemakedonskog stanovništva i asimilacije Makedonaca u svim djelovima podijeljene Makedonije. A intenzitet i razmjere ovih tokova bili su različiti u Egejskom, Pirinskom i Vardarskom djelu Makedonije. Jako je bitno napomenuti da makedonska historiografija ima više sličnosti u interpretaciji događaja sa turskom historiografijom, nego sa historiografijama susjeda. To se i pokazalo u djelima koja koriste osmanlijske izvore.

Različita tumačenja o Balkanskim ratovima u makedonskoj historiografiji prije i posle samostalnosti Makedonije, djelomično se produžavaju i danas. Ove razlike se dešavaju i pod uticajem susjednih država koje u kontinuitetu negiraju makedonsku istorijsku istinu, koristeći se pri tome i politikom i pozicijom koju imaju u međunarodnim organizacijama. Tako se u bilateralnim dogovorima sa Bugarskom ili Grčkom koje značajno utiču na status Republike Makedonije u Ujedinjenim nacijama i u EU i NATO, veoma značajno mjesto daje i dijelu o „preispitavanju“ prošlosti i istorijskih istina. Sve ovo dodatno utiče na različite poglede makedonskih istoričara na određene događaje, koji se često koriste i u dnevnompolitičke svrhe.

Činjenica da ideologija pobjednika daje okvir interpretacije istorijskih procesa i pojava stavlja Republiku Makedoniju i njene istoričare u nezavidan položaj jer treba da pišu nacionalnu istoriju koja se osporava i negira. Zbog toga u svim spomenutim djelima, čak i posle nezavisnosti 1991. godine, makedonska istorija sve više liči na čistu historiografiju. Prikupljaju se podaci i fakti, koji se samo dopunjavaju, nabrajaju, ali nikako od njih da se napravi objektivan narativ koji bi objasnio istoriju makedonskog naroda i nacije.

THE BALKAN WARS IN MACEDONIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

The Macedonian historiography on the Balkan Wars is very rich and diverse. It can be stated that after the independence, the hyperproduction of the Balkan wars only came to light. That is, historians were researching, collecting materials, but that they were kept in

work drawers. It is obvious that with the independence of Macedonia, historians are releasing invisible holdings in the research of this sensitive period, believing that they should be specifically researched, and that such research is more than necessary. This is quite the correct position, given the aftermath of the Balkan wars that continues to be reflected in Macedonia.

There are several things in the works that have remained almost the same from the previous period until 1991 and after independence after 1991. Unlike most of the world's historiographies, Macedonian historians still do not consider Russia as the screenwriter and crisis generator and initiator for the creation of Balkan alliances. Only more attention is given to the geopolitical context and interest of the great powers. The reasons boil down to the difficult "slavery" position of the Ottoman-controlled peoples, to the crises and wars waged by the Ottoman Empire on other fronts, and to the aspirations of neighboring countries towards Macedonia. In the new Macedonian historiography the primary place is given to the Macedonian people and their struggle for freedom and an autonomous state, and a large part of the authors emphasizes not only the already formed national consciousness, but also the formed Macedonian nation which seeks unification.

In Macedonian historiography, despite the emphasis on neighboring countries' hegemonism, the discourse of heroism of the Allies and the Macedonian people in their armies defending "civilizational values" is retained, and thus the Ottoman Empire presents itself as a criminal state that enslaved their states and nations. The myth of the dark and illegitimate "Turkish slavery" is reflected not only in historical but also in other scientific disciplines, and is especially expressed in school textbooks. The biggest victims of the Balkan wars are certainly civilians, primarily the civilian Muslim population. In Macedonia, as well as in Serbia, Bulgaria and Greece, this fact is neglected or not mentioned at all. Not only war, but also minimizing crime against the Muslim population is justified on the basis of the "Turkish slavery" myth. Unlike the "communist" period, crimes committed against civilians, but above all the Macedonian population, are now described in more detail and noted. Macedonian historiography portrays the Balkan wars with

all the elements that fit the concept of genocide, and many Macedonian historians also use the term genocide in their works and studies. Unlike the neighboring countries, the view of the victims of the Macedonian people became dominant even during the Ottomans after the wars and the partition of Macedonia.

The participation of the Macedonian people in the armies of the Balkan allies is an important place in the works. Also, all views, analyzes, daily press and demands of the Macedonians, which speak about the need to form a separate state, are openly stated. But also the views and analyzes of the authors of foreign missions and sources on the partition of Macedonia, with the most important reasons for the inferior status of the Macedonian people during the war and the signing of a peace treaty in Bucharest, which, according to Macedonian historians, will cause new conflicts and wars, which happened at the beginning of the First World War the next 1914.

The demographic changes that emerged during and after the wars are specifically addressed. In most of the articles after Macedonia's independence, there has been open talk about the process of demafricanization in all parts of divided Macedonia, the process of emigration of Macedonians, colonization of non-Macedonian population and assimilation of Macedonians in all parts of divided Macedonia. And the intensity and extent of these flows were different in the Aegean, Pirin and Vardar regions of Macedonia. It is important to note that Macedonian historiography has more similarities in interpreting events with Turkish historiography than with the historiographies of its neighbors. This proved to be the case with works using Ottoman sources.

The various interpretations of the Balkan wars in Macedonian historiography before and after the independence of Macedonia continue in part today. These differences also occur under the influence of neighboring countries, which continually deny Macedonian historical truth, using both the politics and the position they hold in international organizations. Thus, in bilateral agreements with Bulgaria or Greece, which significantly influence the status of the Republic of Macedonia in the United Nations and in the EU and NATO, a very significant place is given to the section on "re-examination" of the past and historical truths.

All this further influences the different views of Macedonian historians on particular events, which are often used for daily political purposes.

The fact that the winner's ideology provides a framework for interpreting historical processes and phenomena puts the Republic of Macedonia and its historians in an unenviable position because they need to write national history that is being challenged and denied. Therefore, in all the works mentioned, even after independence in 1991, Macedonian history increasingly resembles pure historiography. Data and facts are being collected, which are merely complementary, enumerated, but not by any means to create an objective narrative that would explain the history of the Macedonian people and nation.



Sa promocije edicije autora Galiba Šljive u Tešnju 2017.

Dr. sc. Enes KUJUNDŽIĆ

Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

E-mail: enes.kujundzic@gmail.com

AKADEMSKA PERIODIKA I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD

Sažetak: *Autor se u radu fokusira na pitanje kvalitetne razmjene znanja putem objavljivanja priloga u akademskim periodičnim publikacijama, koje su, u isto vrijeme, i proizvod i izvor naučnih saznanja. Također, nastoji da potraži adekvatan odgovor na izazov pred kojim se našla savremena generacija naučnih istraživača i učenjaka suočenih sa pravom plimom informacijskih resursa različite vrste dostupnih u digitalnoj formi putem Interneta. Ovi novi resursi, za razliku od tradicionalnih štampanih izvora (knjige - rukopisne i štampane, dokumentarni resursi različite vrste itd.), pripadnike akademske zajednice stavljaju pred ozbiljnu dilemu: koje izvore odabrati, kako ih vrednovati i kako racionalno koristiti. Pored toga, prikazana je i retrospektiva nastanka i razvoja periodike akademskog karaktera koji u Bosni i Hercegovini izlaze od 1889. godine.*

Ključne riječi: *Akadska periodika, naučno-istraživačka djelatnost, izvori naučnih informacija, elektronski resursi, časopisi u Bosni i Hercegovini u retrospektivi.*

ACADEMIC PERIODICALS AND SCHOLARLY RESEARCH

Abstract: *This work is mainly focused on the quality of exchange of knowledge through contributions to the academic periodicals which are at the same time the result of scientific work and source of scholarly knowledge. In addition, author aims to find the adequate answer to the challenges confronting contemporary generation of scholars who are facing ever growing volume of various information resources available in digital environment. These new resources, considerably more than the traditional printed ones (manuscript and printed books, documentary resources of various types etc.), confront the members of academic community with real dilemma: which resources to select, how to evaluate*

them and how to use them properly in this new circumstances. In addition, the review of the academic journals in Bosnia and Herzegovina, which for the first time appeared in 1889., is also given.

Key words: *Academic periodicals, Scholarly research, Sources of scientific informations, Review and evaluation, Journals in Bosnia and Herzegovina*

Razmjena znanja i akademska publicistika

Nauka i tehnologija igraju nezaobilaznu ulogu u razvoju savremenih društava, a naučna istraživanja, ukoliko su utemeljena na etičkim principima, svakako mogu pružiti dragocjene odgovore na brojna pitanja sa kojima se, u svojoj svakodnevnici, suočava savremeni čovjek. Razmjena informacija o najaktuelnijim pitanjima ukupnog čovjekovog znanja i iskustva uvjetovana je odgovarajućim medijima komunikacije, među kojima, na početku trećeg milenija, World Wide Web i Internet zauzimaju posebno mjesto.

Ove tehnološke inovacije imaju bitan utjecaj i u krugovima akademske zajednice unutar koje se, inače, razmjena znanja tradicionalno uspostavlja i odvija putem odgovarajuće naučne publicistike koju, pored knjiga, najčešće reprezentiraju periodična izdanja tipa časopisa i saopštenja na naučnim konferencijama.

Još početkom dvadesetog stoljeća (1907) u *Zakonu o štampi za Bosnu i Hercegovinu* definiran je pojam periodične publikacije. Tamo se, u članu 6, kaže: „Periodičnim (povremenim) se štampanim spisima imadu smatrati novine, časopisi i tome slično koje izlaze u jednakom ili nejednakom razmaku vremena, što je unaprijed ustanovljeno, ili prema potrebi. Ovamo pak ne spadaju ona djela, koja izlaze u svescima te koja će sačinjavati posebnu cjelinu. Svaki prilog nekog lista ili sveska, koji se izdaje s njim u isto doba, a ne prodaje se napose, treba smatrati kao njegov sastavni dio. Uz periodički štampani spis mogu se izdavati posebni listovi, koji će se smatrati sastavnim dijelom dotičnog štampanog spisa, ako se oni ograniče na objavu nenadanih dnevnih događaja osobite važnosti, ili u slučaju rata na vijesti o tečaju istog.“

U okviru Centra za Međunarodni standardni broj za serijske publikacije koji djeluje pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH, serijska publikacija je definirana kao „neomeđena građa koja izlazi u uzastopnim zasebnim dijelovima, obično s brojnim, ili hronološkim oznakama, bez unaprijed utvrđena kraja izlaženja (npr. časopisi, novine, magazini, elektronski časopisi, tekući direktoriji, glasnici, godišnjaci, zbornici radova raznih društava, instituta, univerziteta, akademija i sl., ljetopisi, statistički godišnjaci, kalendari, pregledi predavanja, izvještaji i monografske serije.¹

Zahvaljujući novovremenom napretku ostvarenom u informacijskoj tehnologiji, cjelokupna naučna djelatnost je dobila nove instrumente komuniciranja koji su znanstvenicima, istraživačima i učenjacima općenito ponudili niz brojnih inovativnih mogućnosti za različita područja istraživačke aktivnosti, posebno osloncem na sinergijsko prožimanje nauke, kulture i umjetnosti.

Informacijska tehnologija, posebno putem digitalnih resursa različite vrste, omogućava ostvarenje ideja kreativne industrije koja podrazumijeva, posebno u naučnom i kulturnom sektoru, kombiniranje teksta, slike i zvuka.²

1 Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. *Zakon o štampi za Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1907, str. 1-2. Za savremenu definiciju serijske publikacije vidjeti web adresu: Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH u Sarajevu (<http://nub.ba/index.php/izdavaci/issn>). (Pristup: 16. 11. 2017).

2 Zahvaljujući recentnim sve inovativnijim mogućnostima pristupa informacijskim resursima u digitalnom ambijentu, stvorene su pretpostavke za realizaciju poduhvata kakav je, naprimjer, *Inicijativa Evropske unije za digitalne biblioteke*, čiji je cilj „da glavninu evropskih digitalnih resursa i naučnih dokumenata (knjige, časopisi, filmovi, mape, fotografije, muzika, arhivsko gradivo i slično) učini dostupnim svima i da to sačuva za buduće generacije.“

Inicijativa je, inače, fokusirana na dva područja djelovanja:

- *kulturno naslijeđe*, što podrazumijeva kreiranje elektronskih verzija građe koju čuvaju evropske biblioteke, arhivi i muzeji s ciljem da im se obezbijedi *online* pristup za istraživanje, učenje i razonodu, i da se ta građa sačuva za buduće generacije;

- *naučne informacije*, što u praktičnom smislu znači stvoriti uvjete da se rezultati naučnih istraživanja učine dostupnim *online* što širem krugu korisnika i omogućiti njihova kontinuirana dostupnost.

Opširnije o tome vidjeti: „Digital Agenda for Europe: Digital Libraries Initiative“. (www.ec.europa.eu/digital_agenda) (12. 12. 2012).

Važna, možda i najvažnija forma komuniciranja naučnih spoznaja danas predstavljaju prilozi objavljeni u respektabilnim naučnim časopisima, koji čine i *produkte* i *izvore* saznanja bez kojih je teško zamislivo postizanje napretka u nauci.

Kako bi se osiguralo pridržavanje standarda kvaliteta i naučne validnosti, ti prilozi u procesu prihvatanja za štampanje prolaze kroz proces recenziranja. Od pozitivnog ishoda evaluacije objavljenih radova zavisi karijera brojnih univerzitetskih profesora i istraživača u naučnim ustanovama. Ta evaluacija se jednim značajnijim dijelom vrši na osnovu odgovora na pitanje da li su ti radovi objavljeni u uglednim periodičnim izdanjima, posebno onim indeksiranim i referiranim u međunarodnim bazama podataka.

Kao što je poznato, časopisi su se u Evropi pojavili još u 17. stoljeću. Prvu takvu intelektualnu tvorevinu predstavlja časopis *Le Journal des savants*, kojeg je u Parizu pokrenuo magistrat Denis de Sallo, a čiji je prvi broj izašao 5. januara 1665. godine.³

S druge strane Lamanša, u Londonu je šestog marta iste godine počelo izlaženje časopisa *Phylosophical Transactions*, a uređivao ga je Henry Oldenburg.⁴

Le Journal je, zbog političkih okolnosti tadašnje Francuske, bio suspendiran 1792. godine, da bi se ponovo pojavio 1797. te se, pod naslovom *Savants*, konačno stabilizirao 1816. godine više kao književna revija u novoj ortografiji.

Godine 1903. ova publikacija je došla pod pokroviteljstvo L'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres. Sadržajem, ovaj časopis je bio privlačan širokom spektru pismene publike. U tom svojstvu je odigrao korisnu, može se reći prosvjetiteljsku, ulogu u francuskom društvu, omogućivši komunikaciju ideja između pripadnika različitih društvenih slojeva svoga vremena.

3 Digitalna forma časopisa u izdanju Francuske akademije, danas pod naslovom *Le Journal des savants*, je dostupna na web-stranici: ([http://gallica.bnf.fr / ark: / 12148 / bpt6k56523g / f1.image](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56523g/f1.image))

4 Digitalna verzija časopisa *Phislosophical Transactions* u pdf formatu za godine 1665-1887. dostupna je na web stranici: (<http://rstl.royalsocietypublishing.org/content/1/1-22>).

Časopisi su sve do danas održali svoju preeminentnu ulogu kao najrelevantnija forma publiciranja novih naučnih spoznaja, pa i naučnih otkrića. I Albert Ajnštajn, koji je svjetsku slavu stekao na osnovu svoje teorije relativiteta, finalnu verziju teksta o toj teoriji pod naslovom *Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie*, prije više od jednog stoljeća, objavio je u jednom časopisu.⁵

Zahvaljujući mogućnostima informacijske tehnologije u savremeno doba svjedoci smo pojave na hiljade elektronskih časopisa, a njihova profilacija je u tolikoj mjeri porasla da oni u nekim akademskim institucijama čine bogatije informacijske resurse nego što su to publikacije u štampanom formatu. Ova pojava je imala pozitivnog odjeka i u naučnoj zajednici koja više ne zazire da svoje radove objavljuje u ovoj vrsti publikacija, a akademske i specijalne biblioteke trude se da, putem preplate, osiguraju mogućnost pristupa sadržaju odabrane grupe takvih publikacija. Izdavačke kuće, pak, čine svaki napor da se domognu što većeg udjela na lukrativnom tržištu periodičnih izdanja u kojima se nude naučne, stručne, poslovne i druge vrste informacije.

Prilikom odabira časopisa za nabavku uobičajeno se vodi računa o njihovom ugledu u akademskoj zajednici. Uvid u rangiranje časopisa iz oblasti prirodnomatematičkih nauka, naprimjer, moguće je steći, pored ostalih, pretraživanjem *Science Citation Indexa*, dok je za područje društvenih nauka, za tu svrhu, jedna od relevantnijih baza *Social Science Citation Index*.

Inače, kustosi zbirke periodičnih izdanja na Univerzitetu Cornell u Sjedinjenim Američkim Državama ovu vrstu informacijskih resursa su podijelili u četiri kategorije, i to: „naučne, susptancijalne - od općeg interesa, popularne i senzacionalističke“. Navodeći definiciju Websterovog *Trećeg međunarodnog rječnika* pod naučnom se podrazumijeva „ona publikacija koja je fokusirana na akademsku, posebno istraživačku razinu iznošenja činjenica, pokazuje metodičnost i naučnu ozbiljnost, a pojavom i manirom odaje utisak učenosti”.⁶

⁵ Einstein, A. (1916), *Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie*. Ann. Phys., 354: 769–822. doi: 10.1002 / andp.19163540702. „Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie.“ *Annalen der Physik*, 4, 7 (49) (1916), 769-822.

⁶ Vidjeti tekst: “Distinguishing Scholarly Journals from other Periodicals”: (www.library.cornell.edu/okuref/research/skill20.html) (19.01.2006).

Unutar šireg okvira periodičnih izdanja posebno se izdvajaju akademski časopisi koji se obično definiraju kao serijske publikacije u kojima se objavljuju radovi iz pojedinih naučnih disciplina. Sadržaj takve publikacije najčešće čine članci nastali kao rezultat originalnih istraživanja, zatim pregledni radovi i prikazi najnovijih izdanja knjiga. Pored toga, u njima mogu biti publicirana obavještenja o radu profesinalnih udruženja i najave naučnih konferencija, zatim biografije istaknutih naučnih radnika, a mogu biti publicirani u štampanoj ili elektronskoj formi.

U uputstvu za potencijalne autore uredništva časopisa *Science*, naprimjer, istaknuto je da je cilj njihove publikacije da objavljuje one priloge koji su „nautjecajniji u svome području, ili u nekoliko područja znanosti i za koje se smatra da mogu značajno unaprijediti naučnu spoznaju... Odabrani prilozi treba da prezentiraju nove i solidno utemeljene podatke, sinteze ili koncepte. Oni, objavljivanjem u časopisu *Science* treba da zavrijede priznanje naučne zajednice i najšire javnosti i dakle više od onoga što omogućavaju specijalizirani časopisi“.⁷

Kolika je važnost objavljene knjige (obično monografije), ali i priloga u časopisima, za potencijalne predavače na visokoškolskim ustanovama vidljivo je iz preeminentnog mjesta koje oni zauzimaju u rigoroznim zahtjevima prema naučnim i profesionalnim kvalifikacijama kandidata za nastavničko zvanje na Univerzitetu Viktorija u Kanadi, koji u referentne odrednice svoga akademskog osoblja ubraja slijedeće produkte intelektualnog i umjetničkog rada:

„Knjiga, priređena knjiga, prijevod, naučno izdanje, monografija, članak u časopisu, poglavlje u knjizi, uređivanje časopisa, prikaz knjige, kritička bibliografija, profesionalno pisanje (u novinarskom, odnosno, publicističkom smislu), audiovizuelni program ili gradivo, dokumentarni film, primjena informacijske tehnologije, kreativno pisanje (dramski tekst, muzička numera, snimci različite vrste), saopćenje na naučnoj ili stručnoj konferenciji, usmena prezentacija o tekućim istraživanjima, učešće na akademskim ili stručnim okruglim stolovima i panelima, priprema priloga

⁷ Ovo uputstvo autorima pod naslovom „General Informations for Authors“ dostupno na web-stranici: ([www.sciencemag.org / site / feature / contribinfo / prep / gen_info...](http://www.sciencemag.org/site/feature/contribinfo/prep/gen_info...)) (11.5.2012).

sa iznošenjem stava o nekom aktuelnom pitanju, dobivanje istraživačkog granta, priprema istraživačkih prijedloga za finasiranje, naučna recenzija knjige ili rukopisa članka, istraživačkog projekta, prijedloga za dodjelu granta, učešće u redakciji naučnog časopisa ili edicije knjiga“.⁸

Naravno, postoje i drugi zahtjevi koji se odnose na dodatne vrste kompetencija, primarno usmjerenih na društveno angažovanje kandidata, što nije direktno vezano za njegova konkretna intelektualna dostignuća, nego im je primarna zadaća da bi se jasnije ocrtao profil, pa i osobine ličnosti o kojoj je riječ.

Format priloga u časopisu treba da je u saglasnosti sa općom shemom IMRAD koju preporučuje Međunarodna komisija urednika medicinskih časopisa a koja predstavlja najprominentniju normu strukturiranja naučnog članka. Takvi članci počinju apstraktom koji predstavlja sažetak rada. U uvodu su opisana prethodna istraživanja kao podloge za pisanje teksta, uključujući razmatranje sličnih istraživanja drugih autora. Materijal i korišteni metod, ili dio koji se odnosi na eksperiment sadrže specifične detalje o tome kako je istraživanje izvršeno. Rezultati i diskusija opisuju ishod i implikacije istraživanja, dok zaključna razmatranja stavljaju aktuelni rad u kontekst i ukazuju na potencijalne buduće pravce istraživanja.⁹

Ugledu časopisa kao relevantnog medija za naučnu komunikaciju na globalnoj razini doprinosi i sistem Međunarodnog standardnog broja za serijske publikacije – ISSN, sa sjedištem u Parizu, čiji jedna agencija djeluje i u okviru Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine u Sarajevu (www.nub.ba).

⁸ Uvid u kriterije za izbor nastavnog osoblja Univerziteta Victoria u Kanadi može se ostvariti očitavanjem web-stranice (<http://web.uvic.ca>) (15. 03. 2012).

⁹ Detaljnije podatke o tome sadrži prilog pod naslovom: „Scientific Journal“ (<http://en.wikipedia.org/wiki/scientific-journal>) (12.12.2012). IMRAD je norma za strukturiranje naučnog članka. To je akronim nastao od riječi: *Information* (uvod), *Method* (kada, gdje i kako je istraživanje urađeno), *Results* (kakav je odgovor ponuđen na istraživačko pitanje), *And* (i), *Discussion* (šta bi mogao biti konkretan doprinos u vezi sa istraživanjem i šta bi se trebalo istraživati u budućnosti). IMRAD-struktura periodičnog članka preporučena je i u 6. izdanju priručnika *Publication Manual of the American Psychological Association* (Washington, 2009). Pogledati također: Committee of Medical Journal Editors - ICMJE: *Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals* (prethodno Vankuverska pravila). (<http://www.icmje.org>)

Po definiciji, „ISSN je kratak, jedinstven i jasan međunarodno prihvatljiv kod koji omogućava identifikaciju svake serijske publikacije neovisno od jezika, ili zemlje u kojoj je publikacija objavljena“.¹⁰

Časopisi i njihova digitalna forma

Časopisi predstavljaju primarne izvore naučnih informacija, između ostalog, i zbog toga, što ažurno i na vrijeme prate najnovija postignuća i trendove u naučno-tehničkim istraživanjima. Pojavljuju se u štampanoj i u digitalnoj formi. Njihova elektronska forma predstavlja dragocjenu sastavnicu različitih baza podataka bez kojih su danas naučna istraživanja teško zamisliva.

Elektronski časopisi u savremeno doba igraju nezamjenjivu ulogu u razmjeni naučnih informacija i intelektualnih sadržaja općenito. Pored velikog broja ovih periodičnih izdanja koje publikuju komercijalni izdavači sadržaj dobrog broja ovih medija komunikacije slobodno je dostupan na internetu. Časopisi sa slobodnim pristupom su naučne periodične publikacije koje su čitaocima dostupne *online* „bez finansijskih, pravnih i tehničkih barijera, osim onih koje su neodvojive od pristupa samom Internetu“. Ove publikacije se mogu svrstati u nekoliko kategorija:

- časopisi sa stvarno slobodnim pristupom,
- časopisi čiji su pojedini prilozi slobodno dostupni,
- časopisi čiji su pojedini prilozi slobodno dostupni, a drugi sa odgođenim pristupom,
- časopisi čiji je sadržaj dostupan sa pristupom odgođenim od trenutka publiciranja,
- časopisi čiji izdavač dozvoljava da se njegovi prilozi arhiviraju za vlastite potrebe korisnika.

¹⁰ Bosna i Hercegovina je pristupila mreži ISSN-a u februaru 1998. godine. O tome pogledati: (<http://www.nub.ba/xnj/index.php/usluge/za-izdavace/centar-za-issn-bih>). Iskazujući svoju dvojnju funkciju – depozitorija dokumentarne baštine BiH i biblioteke sa građom od interesa za visoko obrazovanje Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH je 2008. godine objavila *Vodič kroz visokoškolske biblioteke Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 2008. 256 str.) potvrđujući tako svoju relevantnost kao neodvojivog dijela institucionalne infrastrukture Univerziteta u Sarajevu, ali i drugih visokoškolskih ustanova kojima je to od interesa.

Jedan od poznatijih depozitorija ove vrste časopisa je portal pod nazivom Direktorij časopisa sa otvorenim pristupom (*Directory of Open Access Journals* - www.doaj.org) čiji je cilj da se putom slobodnog pristupa unaprijedi dostupnost i olakša korištenje sadržaja naučnih i stručnih časopisa bez finansijskih ograničenja. Na ovom portalu slobodno dostupni časopisi opisani su kao „one publikacije koje koriste model finansiranja koji od čitalaca, ili njihove institucije, ne traži pretplatu za korištenje.“ Dakle, da bi časopis bio uključen u ovu bazu, potrebno je korisniku dati pravo da: „čita, pohrani, kopira, distribuirati, štampa, pretražuje i povezuje se sa punim tekstom ponuđenih članaka“. Ovaj Direktorij pokrenut je na Lund univerzitetu u Švedskoj sa inicijalno obuhvaćenih 300 časopisa. U ovom trenutku (novembar, 2017) korisnicima ove baze omogućeno je pretraživanje preko 10.000 časopisa i to na razini članaka njih 7.650 koji vode porijeklo iz 122 zemlje.

Najobimnija bibliografska baza podatka o periodičnim izdanjima na globalnom planu je **Ulrichweb - Global Serials Directory** (<http://www.ulrichsweb.com/ulrichsweb/faqs.asp>).

Sadrži sveobuhvatne i pouzdane podatke za oko 300.000 periodičnih publikacija iz čitavog svijeta. Izvorno u štampanoj formi publikaciju je 1932. godine pokrenula Carolyn Ulrich, šefica odjeljenja period, u Javnoj biblioteci New York.¹¹

Elektronska knjiga

Elektronska knjiga (*e-book*, *ebook*, *digital book*, ili, čak, *e-edition*, na engleskom) jest knjiga objavljena u digitalnoj formi, koja se sastoji od teksta, imidža, ili obojega, a čitljiva je putem kompjutera ili različitih elektronskih naprava (*e-reader*), kao što su *iPad Mini*, *Kindle Fire HD*, *Nook HD*, *Kindle Paper white 3 G*, *Nook Simple*, *Nook tablet*, *Nook color*, *Kobo Glo*, *ECTACO jet Book* i drugi. Ove inovacije prvog reda su produkt informatičke revolucije s kraja dvadesetog i početka dvadeset

¹¹ U naše vrijeme vlasništvo nad ovom bazom preuzela je ProQuest kompanija sa sjedištem u Ann Arboru, Mičigen, USA. (<http://www.proquest.com/products-services/Ulrichsweb.html>). EBSCO kompanija, pod određenim uvjetima, nudi pristup sadržaju određenog broja časopisa. (<https://journals.ebsco.com>) Silabus za kontinuiranu edukaciju u sferi katalogizacije periodičnih publikacija prezentira je na web adresi: (<http://www.ala.org/alcts/resources/collect/serials/serials-resources-cataloging>).

prvog stoljeća. Načinom korištenja podsjeća na klasičnu knjigu, ali njen tekst više nije štampan na papiru, nego je u digitalnom obliku zapisan u memoriji računarskih uređaja koji pripadaju umreženom svijetu. Ova nova vrsta knjige se obično naručuje *online* putem i isporučuju elektronski, u memoriju e-čitača (*e-reader*) poručioaca.

Pristup elektronskoj knjizi moguć je putem interneta, za čije profiliranje i funkcioniranje je posebno zainteresirano međunarodno *Društvo za internet (Internet Society)*. To je neprofitna, nevladina profesionalna organizacija sa svojih više od 150 organizacija i 16.000 individualnih članova te predstavlja istinski *ko je ko* međunarodne internet-zajednice. Osnovne odrednice kojima se organizacija u svome radu rukovodi su: standardi, javna politika, obrazovanje i obuka te članstvo. Internet je aktivan u domenu slobode izražavanja i cenzure, oporezivanja, politike vlasti prema internetu i čitavom spektru pitanja intelektualnog vlasništva (www.internet.society.org)._

Na tragu primjene nove digitalne tehnologije u izdavaštvu posebno ilustrativan primjer je projekat *Gutenberg*, kojeg je 1992. godine lansirao Michael Hart, a predstavlja najranijeg izdavača elektronskih knjiga slobodno dostupnih na internetu. Realizacija Projekta odvija se na osnovu dobrovoljnog rada brojnih volontera (www.gutenberg.org/). S druge strane, *ibiblio* (www.ibiblio.org) za sebe tvrdi da je *kolekcija kolekcija* – dakle, depozitorij na internetu slobodno dostupnih informacija, uključujući softvere, muziku, književnost, lingvistiku, umjetnost, historiju, geografiju, biografiju, prirodne nauke, političke znanosti, kulturološke studije i slično. *Google*, pak, putem interneta (<http://books.google.com>) pruža mogućnost pristupa knjigama koje su u javnom domenu – dakle, ne podliježu sistemu zaštite autorskih prava.

Uz brojne prednosti, ovu formu knjige karakteriziraju i poneki nedostaci, zbog kojih ona, pored dobrodošlice, nailazi i na otpore, jer za priličan broj čitalaca novi medij je nespretniji od klasične knjige, a ni kvalitet ekrana za iščitavanje teksta ne pruža ono zadovoljstvo koje se postiže listajući stranice od papira. Međutim, broj izdavača na ovom polju raste, a među njima sve je više kompanija koje s bave posebno izdavanjem naučne literature.

Među takvima su, naprimjer: Questia (www.questia.com), Ebscohost (www.ebscohost.com), Elsevier (<http://ebooks.elsevier.com>), Springer (www.Springer.com), Wiley Online Library (<http://onlinelibrary.wiley.com>), (www.ebookmall.com), (www.knowledgeguru.com), (www.bookdepository.com) i drugi.

Podaci o univerzum knjige na globalnom planu su objedinjeni zahvaljujući **Međunarodnoj agenciji za ISBN (<https://www.isbn-international.org>)**, sa sjedištem u Londonu, koja dodjeljuje jedinstveni komercijalni identifikator poglavito za knjige. Ovaj identifikator se dodjeljuje putem nacionalnih ISBN centara od kojih jedan djeluje i pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH. Inače, ISBN je međunarodni standard kojeg održava Međunarodna organizacija za standardizaciju - ISO.

Prilog na naučnoj konferenciji

Kao polazna osnova za utvrđivanje relevantnosti nekog objavljenog rada za evaluacijske i bibliometrijske analize najčešće služi podatak da je neki prilog objavljen u respektabilnom naučnom časopisu. Međutim, novija istraživanja nekolicine autora skrenula su pažnju na činjenicu da i druge forme literature, također, bivaju predmet visokih ocjena i čestih citiranja. U slučaju društvenih i humanističkih nauka pokazalo se da prilozi u periodičnim publikacijama predstavljaju samo 50% najčešće citiranih dokumenata. Važni sadržaji, uključujući naučna otkrića prvog reda, mogu biti objavljeni i u drugim vrstama formata, kao što su saopštenja na naučnim konferencijama (Conference proceedings) dakle, ne samo u časopisima ili monografskim publikacijama.

Ova vrsta informacijskih resursa je posebno relevantna za diseminaciju naučnih i stručnih ostvarenja u kompjuterskim naukama, tehnici i tehnologiji. Problem sa ovom vrstom literature sadržan je u njenoj relativno teškoj dostupnosti zbog nedovoljno izraženog interesa izdavača za njenu distribuciju. Ipak, *Conference Proceedings Citation Index*, ([http://wokinfo.com / media / pdf / proceedingswhtpaper.pdf](http://wokinfo.com/media/pdf/proceedingswhtpaper.pdf)) dostupan putem *Web of Science servisa*, omogućava istraživačima korištenje objavljenog gradiva prezentiranog na najprestižnijim naučnim

i stručnim konferencijama i seminarima. Ovaj informacijski resurs omogućava kompletan uvid u saopštenja sa naučnih konferencija i domete njihovog utjecaja na globalna istraživanja. Ovaj indeks ekstrahira 30% podataka iz periodičnih publikacija, a 70% iz knjiga.

Akadske konferencije, simpoziji i seminari u savremeno doba su najčešći forum za istraživače i naučne radnike općenito, a cilj tih okupljanja je da prezentiraju i raspravljaju o dostignućima u oblastima ljudskog znanja i iskustva kojim se bave. U nekim disciplinama, posebno u humanistici, uobičajeno je da se priloži na naučnim skupovima čitaju iz pripremljenog rukopisa. U drugim oblastima, kao što su prirodnomatematičke nauke, medicina i tehnika, naprimjer, predavači svoj rad obično prezentiraju putem PowerPoint prezentacija uz odgovarajuće grafikone, tabele ili fotografije.¹²

Međunarodna DOI fondacija

Iz potrebe da se trajno identifikuju digitalni objekti objavljeni na Svjetskoj mreži, 1998. godine je osnovana Međunarodna DOI fondacija (International DOI foundation- www.doi.org). Pri tome DOI (Digital Object Identifier) kao identifikator digitalnog objekta predstavlja broječno-slovnú oznaku koja identifikuje digitalni sadržaj, poput e-knjige, članka u časopisu, ili službene publikacije u sistemima za upravljanje pravima intelektualnog vlasništva.¹³

Inače, ova Fondacija kao organizacija sa globalnim članstvom predstavlja asocijaciju agencija za registraciju identifikatora digitalnih objekata (DOI). Ova fondacija je registrator ISO standarda (ISO 26324.

¹² Konferencije obično organiziraju naučna društva, akademije, univerziteti ili grupa naučnika koji dijele zajedničke znanstvene interese. Međutim, postoje i organizacije koje se profesionalno bave pripremom i održavanjem konferencija. Među njima su: International Association of Professional Congress Organisers (<http://www.iapco.org>), International Congress and Convention Association (<http://www.icca.nl>), Meeting Professionals International (<http://www.mpiweb.org>). Najave konferencija objavljuju se na slijedećim stranicama: MapMyEvent (<http://mapmyevent.com>), ResearchGate Events ([http://www.researchgate.net / events](http://www.researchgate.net/events)), (www.conference-service.com). ([http:// www.allconferences.com](http://www.allconferences.com)), (<http://www.attendconference.com>), (<http://www.conferencealerts.com>), EU Agenda: (<http://www.euagenda.eu>), (<http://eventseer.net>).

¹³ Vidjeti: (www.doi.org). Dodatne informacije o ovom servisu sadržane su na web stranici (www.medra.org) i u knjizi Senade Dizdar. *Od podataka do metapodataka* (Sarajevo: NUB BiH, 2011) str. 294-297.

2012) (Information and Documentation - Digital object identifier system) za DOI sistem. Registrirajuće agencije su:

AIRITI DOI, CROSSREF, CNKI. Net. DATACite, EIDR (Entertainment Identifier Registry), ISTIC (The Institute of Scientific and Technical Informations of China), JALC – Japan Link Center, KISTI - Korean Institut of Science and Technology Information, mEDRA (Multilingual European DOI Registration Agency), Publication Office of the European Union. Za dodatne informacije treba pogledati sadržaj dostupan na web stranicu: ([https:// www. doi. org / registration_agencies. html](https://www.doi.org/registration_agencies.html)).

Bosanskohercegovačka periodika u retrospektivi

Periodične publikacije, u formi novina, javljaju se u Bosni i Hercegovini po prvi put 1866. godine kada je, u okviru reformskih nastojanja u Osmanskom carstvu, u Sarajevu osnovana prva štamparija. Podaci o prvim bh. novinama i listovima nalaze se u različitim bosanskohercegovačkim i južnoslavenskim enciklopedijama i bibliografijama. Određen broj podataka, uključujući pojedine primjerke danas rijetke štampe i časopisa, u digitalnoj formi je dostupan putem interneta. Digitalizacija starije periodike u Bosni i Hercegovini, za sada se vrši selektivno, i ne obuhvata cjelinu ovog važnog aspekta dokumentarnog naslijeđa i civilizacijskog dostignuća. Njihov značajan broj nije se sačuvao do danas, a rekonstrukcija njihove historije i proučavanje sadržaja, i istraživanje njihovog eventulnog utjecaja na društveni i politički život BiH, kako sada stvari stoje, nisu još u fokusu pažnje stručne javnosti. Posebnu priču predstavlja historija časopisa naučnog karaktera, što je samo po sebi kompleksna i zahtjevnna tema, i mogla bi biti zahvalan predmet nekih budućih znanstvenih istraživanja.

Među prvim novinama koje su se pojavile u Sarajevu 1866. godine na prvom mjestu treba spomenuti kratko živući *Bosanski vjestnik* (1866–1867) (izlazio nepunu godinu dana), a odmah iza njega službene novine Bosanskog vilajeta *Bosnu* koja je izlazila od 1866. do 1878. godine.

Potom slijede periodična izdanja pod naslovom *Salname-i vilajet-i Bosna* (1866–1878) i *Sarajevski cvjetnik* (1868–1878). Nežadugo poslije

pokretanja prvih novina u Sarajevu, počelo se sa štampanjem knjiga i različitih periodičnih publikacija u Mostaru, kada se, kao prva službena novina kratko živućeg Hercegovačkog vilajeta, 1876. godine pojavila službena *Neretva*.

U periodu između 1866. i 1878. godine u Sarajevu je objavljeno ukupno 636 brojeva *Bosne*, službenog lista Bosanskog vilajeta.

Podaci o formatu i sadržaju periodičnih publikacija u BiH, ciljevima i motivima njihovog pokretanja njihova historija općenito, bili su predmet pažnje nekolicine istraživača zahvaljujući kojima je nastalo nekoliko monografija u kojima se razmatra rani period razvoja bosanskohercegovačke periodike čiji se počeci obično vezuju za pojavu časopisa *Bosanski prijatelj*, koji je pokrenut u Zagrebu 1850. godine. Todor Kruševac je autor jednog obimnijeg pregleda razvojnog puta periodike naslovljenog *Bosansko-hercegovački listovi u XIX stoljeću* (Sarajevo, 1978) dok u svome radu *Bosanski vjestnici: počeci štampe kod Bosanskih Muslimana* (Sarajevo, 1996) Emina Memija dosta pregledno ocrtala razvojni put bosanskohercegovačke periodike bošnjačke provenijencije. S druge strane, Fadil Ademović, u svojoj monografiji *Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 1997) u fokus pažnje stavlja štampu i istaknute predstavnike novinarske profesije na početku druge polovine 19. stoljeća.

Prvi časopis sa elementima naučnosti kojeg je izdao bosanski urednik i sa naslovom koji je upućivao na zemlju njegovog porijekla bio je *Bosanski prijatelj časopis sadržavajući potrebite, koristne i zabavne stvari*, kako stoji u podnaslovu. Pokrenuo ga je 1850. godine bosanski franjevac Ivan Franjo Jukić (1818-1857). Štampan je u Zagrebu, čija četiri broja su se pojavila između 1850. i 1870. godine, dok je posljednji broj štampan u Sisku. U predgovoru prvog broja ove publikacije, njen osnivač Jukić poziva u kolo "sve domorodce Bošnjake da mu u ovom poslu narodnomu budu na pomoći."

Civilizacijsku misiju prvih novina u Bosni možemo prepoznati u uvodniku prvog broja *Sarajevskog cvjetnika*, koji je izašao 24. ramazana 1285. godine (četvrtak, 1868. godine) iz pera Mehmeda Šaćira Kurtćehajića:

“Veselo pozdravljamo novo vrijeme, jer vidimo da nam donosi mnoge darove, koje blagodatno primamo. Darovi su ovi uredbe, koje čovječnosti odgovaraju, slava i čast onome, koji nam ove uredbe stvara i ostvaruje.”

Prvi časopis sa naučnim pretenzijama objavljen u Bosni i Hercegovini je *Glasnik zemaljskog muzeja* u Bosni i Hercegovini. Pokrenut je 1889, a u prvom periodu uređivao ga je Kosta Herman. Od 1938. nosio je naziv *Glasnik Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije*, a od 1941-45. *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja* u Sarajevu. Od 1893-1916, objavljivano je i izdanje na njemačkom jeziku *Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*. Poslije Drugog svjetskog rata časopis izlazi u posebnim sveskama: Arheologija (1954), Društvene nauke (1946), Prirodne nauke (1945), Istorija i etnologija (1954).

Prvi broj Glasnika izašao je 1. januara 1889. godine, nepunu godinu nakon osnivanja Zemaljskog muzeja. U početku je *Glasnik* izlazio četiri puta godišnje, a prvi urednik, u periodu od 1889. do 1906. godine, bio je Kosta Herman (Hoermann). U okviru tzv. „stare serije” *Glasnika* (1889–1943) objavljeno je 55 godišta časopisa u 134 sveska. Na čelu uredništva smjenjivala su se značajna imena tadašnje bosanskohercegovačke nauke i muzeologije, od već spomenutog Hermana, preko Ćire Truhelke (1906–1921), Vladislava Skarića (1921/22–1936), Mihovila Mandića (1936–1941), Joze Petrovića (1941–1942), do Vejsila Ćurčića (1943).

Druga faza u historiji časopisa počela je nakon Drugog svjetskog rata, 1946. godine, kada počinje izlaziti njegova „nova serija”. Prema naučnim oblastima koje obrađuju objavljeni članci i prilozi, *Glasnik* se pojavljuje u sljedećim sveskama: Društvene nauke (1946–1953), Istorija i etnografija (1954–1957), Arheologija (1954. do danas), Etnologija (1958. do danas) i Prirodne nauke (1945. do danas). Konceptija časopisa, zacrtana još programom objavljenim u prvom broju, zadržala se do danas. Zadatak *Glasnika Zemaljskog muzeja BiH* bio je i ostao donositi izvorne naučne i stručne članke iz svih oblasti koje se proučavaju u Zemaljskom muzeju te da u njemu, svojim prilogima, učestvuju kako djelatnici Muzeja tako i vanjski saradnici. Od 2010. godine *Glasnik* mijenja svoj izgled: javlja se u većem formatu, a radovi se u sveskama Arheologije i

Etnologije objavljuju dvojezično, na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku, dok je sveska Prirodnih nauka na engleskom jeziku.

Pored svoje naučne i obrazovne vrijednost, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH* ima još jednu vrlo značajnu ulogu. Već od prvog broja, krenuo je u svijet kroz razmjenu publikacija s drugim muzejima i srodnim institucijama širom svijeta. Danas se razmjena publikacija vrši sa 400 institucija širom svijeta, te sa 45 u Bosni i Hercegovini.¹⁴

Općenito govoreći u periodu između dva svjetska rata izlazio je relativno mali broj časopisa naučnog karaktera. Poslije Drugog svjetskog rata dolazi do naglog razvitka naučnih institucija, otvaranja novih fakulteta i konačno osnivanja Sarajevskog univerziteta što je dalo podsticaj dinamičnom naučnom radu i znanstvenoj publicistici. Pokrenuti su i brojni časopisi među kojima su: *Medicinski arhiv* (1947), koji izlazi i danas. *Godišnjak Istorijskog društva BiH* osnovan je 1949, (prestao izlaziti), *Pitanja savremenog književnog jezika* 1949, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 1950, *Veterianaria* 1951, *Bilten Instituta za poručavanje folklore* (1951-55), *Radovi Poljoprivrednog fakulteta* 1952, *Glasnik Društva hemičara BiH* 1952, *Radovi Naučnog društva BiH* (1953), kasnije od 1966, *Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH* i to: *Odjeljenja medicinskih nauka* (1953), *istorijsko-filoloških nauka* (1954), *privredno-tehničkih nauka* (1955), *društvenih nauka* (1967), *tehničkih nauka* (1969), *prirodnih i matematičkih nauka* (1970) i *Odjeljenja za književnost i umjetnost* (1973). *Godišnjak Pravnog fakulteta* izlazi od 1953, *Bibliotekarstvo* od 1955, *Geološki glasnik* od 1955, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* od 1961, *Zbornik radova, studija i prikaza Ekonomskog institute* (1962), *Radovi Filozofskog fakulteta* (1963), *Radovi Arhitektonsko-urbanističkog fakulteta* (1964), *Radovi i saopštenja Zavoda za geotehniku i fundiranje* (1967), *Godišnjak Metalurškog institute "Hasan Brkić"* (Zenica, 1968), *Prilozi za istoriju fizičke culture* (1968), *Pravna misao* (1969), *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva* (1963), *Prilozi Instituta za proučavanje radničkog pokreta* kasnije *Prilozi institute za istoriju*, *Godišnjak instituta za književnost i jezik* (1972), *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke* (1972),

¹⁴ Vidjeti rubriku: „Glasnik Zemaljskog muzeja“ (<http://www.zemaljskimuzej.ba/bs/glasnik-zemaljskog-muzeja-bih>) (15.11.2017).

Radovi Instituta za jezik (1974), *Advokatura* (1975). Tu su i časopisi iz oblasti književnosti *Brazda*, *Život*, *Izraz* kao i *Odjek* za oblast umjetnosti i književnosti, te *Dijalog* za filozofska pitanja. Među stručnim periodičnim izdanjima posebno su zanimljiva ona koja su izdavale vjerske zajednice i brojne strukovne organizacije kao i nascentne kulturne, naučne i obrazovne ustanove formirane izvan Sarajeva – u Banjoj Luci, Bihaću, Bijeljini, Brčkom, Mostaru, Travniku, Trebinju, Tuzli, Zenici i dr.

Bibliografski popisi periodike i njihovog sadržaja

Prošlo je dosta vremena od pojave prvih listova i časopisa do iniciranja aktivnosti na bibliografskoj obradi građe objavljene u njima. U poslu na izradi bibliografije periodike u BiH u poslijeratnom periodu posebno je bio aktivan Đorđe Pejanović, koji je pripremio knjigu *Štampa u Bosni i Hercegovini 1850-1941*, koju je 1949. godine izdala sarajevska izdavačka kuća „Svjetlost“. Nakon toga je, pod naslovom *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941*, izašlo drugo dopunjeno izdanje iste knjige u izdanju izdavačke kuće “Veselin Masleša” u Sarajevu, 1961. godine. Metodologiju rada na bibliografiji autor je objasnio u uvodnom tekstu kako slijedi:

“U ovoj bibliografiji zabilježio sam sve što sam našao po raznim bibliotekama u Sarajevu (osobito u *Prosvjetinoj*, *Napretkovoj*, *Muzejskoj*, *Radničkoj* i *Narodnoj biblioteci*) i po bibliografskim publikacijama u Bosni i Hercegovini i izvan Bosne i Hercegovine. Zabilježio sam i ono što sam mogao saznati od pojedinaca ili naći po listovima. Obilno sam se koristio dopunama koje su dali pojedini prikazivači prvog izdanja *Štampe*, osobito Sejid Traljić, koji je pregledao Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu i Arhiv Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. (Odakle su crpili podatke Vlad. Divković, M. Hadžijahić i H. Dizdar, čijim sam se dopunama također koristio, ne znam). Kao što sam naprijed naveo, dobio sam mnoge podatke iz Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Fond knjiga Narodne biblioteke u Beogradu propao je za vrijeme rata”.¹⁵

¹⁵ Bibliografski rad Đorđa Pejanovića bio je posebno intenzivan u prvim decenijama poslije Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini. Pogledati knjigu *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine: 1850–1941*. 2. dop. izd. (Sarajevo: “V. Masleša,” 1961).

Ured za informacije pri Predsjedništvu Vlade NRBiH u publikaciji *Informativni priručnik* povremeno je publikovao podatke o izdavaštvu u BiH. Tako broj 2, tog biltena iz 1951. godine, pored popisa listova i časopisa, sadrži i prikaz podataka o izdavačkoj djelatnosti u periodu od 1946. do 1950. godine.

Jedan od rezultata sistematskog institucionalnog bibliografskog rada u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine bila je izrada *Popisa deziderata bosanskohercegovačke periodike 1850-1941*. Popis je urađen na bazi građe kojom je raspolagala Biblioteka, a sadržavao je 489 bibliografskih jedinica. Vodeći računa i o potrebama bibliotekara o stručnoj literaturi, saradnici NUBBiH Ljubinka Bašović, Sadika Dervišević, Adela Leota, Katica Tadić, Željka Vrdoljak i Zumreta Zahirović pripremile su publikaciju pod nazivom "Bibliotekarstvo u bosanskohercegovačkim publikacijama 1945-1975" *Bibliotekarstvo*, XXI, 2-3, (Sarajevo, 1975) sa 3.478 bibliografskih jedinica koje su sistematski klasificirane.

Kao značajnom izvoru saznanja potrebnih za naučno-istraživački rad, saradnici NUB BiH pripremili su i bibliografski popis članaka i priloga bosanskohercegovačkih autora u jugoslavenskim časopisima i *Bulletin scientifique*, section A i B biltena *Bulletin scientifique*, u periodu 1970, 1971, 1972. i u prvoj polovini 1973. godine. Pored 884 bibliografske jedinice, ova publikacija sadrži i imenski registar te pregled jugoslavenskih časopisa u kojima su bosanskohercegovački autori štampali svoje radove.

Nakon dugogodišnjeg pripremnog rada, 1979. godine objavljena je *Bibliografija članaka iz bosanskohercegovačkih godišnjaka i periodičnih zbornika: 1945-1970*. Knj. 1. (Sarajevo: Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, 1979), čiji je glavni redaktor bio Branko Ćulić. U predgovoru ove publikacije (str. 1) koja obuhvata 21 naslov kaže se:

"Ovom *Bibliografijom* Biblioteka je pokrenula sistematsko i dugoročno izdavanje bibliografije članaka i drugih priloga objavljenih u bosanskohercegovačkim godišnjacima i periodičnim zbornicima naučnih i stručnih institucija i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Ova publikacija je u digitalnoj formi dostupna na web stranici Biblioteke Grada Sarajeva (www.bgs.ba).

Sadržaj pomenutih godišnjaka i periodičnih zbornika nije posebno obuhvatio Jugoslovenski bibliografski institut u svojoj *Bibliografiji članaka*, a za Bosnu i Hercegovinu je to od interesa jer popunjava prazninu u takvoj vrsti priručnika i daje značajan prilog dokumentaciji o našoj stvarnosti, kretanjima i dostignućima naučne misli, stručnog i umjetničkog stvaralaštva nastalog u dinamičnom preobražaju Bosne i Hercegovine od oslobođenja na ovamo.”

Dalje aktivnosti NUB BiH uključuju i početak izdavanja tekuće bibliografije bosansko-hercegovačkih časopisa i novina opisanih po pravilima koja važe za *Bosniacu* u Odjeljenju za bibliografiju NUB BiH. Kao rezultat ovih nastojanja, pojavio se *Pregled bosanskohercegovačkih časopisa i novina za 1978. godinu* (Sarajevo: NUB BiH, 1979), koju je priredila Habiba Ovčina, a koji svojim manjim dijelom obuhvata i pregled bosanskohercegovačkih zbornika i godišnjaka što ga je za 1977. priredila Mukadesa Šagolj, a za 1978. Viktorija Lipovac.

Grupa saradnika NUB-a objavila je 1967. godine jednu od potpunijih bibliografija priloga objavljenih u nekom časopisu. To je “Bibliografija Pregleda, 1910–1978”, *Pregled*, XVIII (1978), čiji je priređivač bio Seid Prašo. U okviru 6.267 bibliografskih jedinica, popisana je većina priloga raspoređenih u deset tematskih grupa. Istim putem je išao i Aleksandar Ljiljak, priredivši za objavljivanje ‘Bibliografiju časopisa *Život* 1952-1977’ *Život*, XXVIII, 7-8 (1979). Nada Milićević je pripremila bibliografiju časopisa *Izraz*, za godine 1957-1986. *Izraz*, 3-4 (Sarajevo, 1987).

U okviru “Biblioteke Kulturno naslijeđe BiH” izdavačka kuća Svjetlost izdala je seriju bibliografija časopisa iz oblasti humanističkih disciplina sa odgovarajućom popratnom studijom. Tako je 1971. godine objavljena knjiga Muhsina Rizvića *Behar: književno-istorijska monografija* (Sarajevo: Svjetlost, 1971). Uz informativan uvod u monografiju prezentirana je i bibliografija književnih priloga u *Beharu*, razriješeni su inicijali i pseudonimi autora. Iste godine izašla je i knjiga Zora: *književno-istorijska monografija* koju je pripremila Ljubica Tomić-Kovač. Kasnije, tačnije 1975. godine, objavljena je u tri toma publikacija pod naslovom *Bosanska vila: 1885-1914*. (Sarajevo: Svjetlost, 1975), sa uvodnom studijom i bibliografijom ovoga književnog časopisa iz

pera Dejana Đuričkovića. Boris Ćorić je autor bibliografije časopisa *Nada: 1895-1903*, objavljene u dva toma 1988. godine, također u okviru spomenute izdavačke kuće "Svjetlost."

Za razumijevanje razvoja pozorišnog života u Bosni i Hercegovini, a posebno u Tuzli u periodu poslije Drugog svjetskog rata, značajna je Bibliografija časopisa *Pozorište* za prvih sedamnaest godina njegova izlaženja, od 1953. do 1976. godine, objavljena u glasilu *Pozorište*, XVIII, 5-6 (Tuzla, 1976), str. 339-424, XIX, 1-2 (1977), str. 41-134.

U okviru serije "Retrospektivna bibliografija Bosne i Hercegovine," koja je pokrenuta s ciljem, između ostalog, da pomogne u obnovi tokom rata uništenih fondova, Nacionalna i univerzitetska biblioteka u Sarajevu objavila je 1997. godine *Bibliografiju bosanskohercegovčkih serijskih publikacija 1945-1949*. Nade Milićević. Rađena je na osnovu strpljivog prikupljanja materijal za navedeni period. Pri tome su kao izvor poslužili fondovi Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Muzeja grada Sarajeva kao i katalozi izdavačkih kuća Bosne i Hercegovine. Osnovni raspored bibliografskih jedinica izvršen je prema abecedi naslova prvog broja serijske publikacije. Bibliografski opisi popraćeni su napomenama. Dato je šest registara, i to: Stručni registar po skupinama UDK, registar naslova (obuhvaćeni su svi naslovi dati u glavnom opisu, kao i promijenjeni naslovi koji su dati u napomenama), imenski registar sa imenima odgovornih urednika i drugih lica koja snose odgovornost za objavljivanje serijske publikacije, hronološki registar (koji obuhvata i 1953. godinu, jer su bibliografski opisi za serijske publikacije koje izlaze do 1953. godine dati sve do te godine), registar izdavača i registar štampara, sređeni po mjestima izdanja, odnosno mjestima štampanja.

Bibliografski popis serijskih publikacija izdatih u periodu od 1992. do 1996. objavila je Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH 1997. godine. Popis obuhvata publikacije koje su, po Zakonu o bibliotečkoj djelatnosti, (*Službeni list R BiH*, br. 37., od 2. 10. 1995) dostavljane Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu. Obuhvaćeni su naslovi novina, časopisa i drugih periodičnih publikacija izdatih tokom agresije na BiH (1992-1995), i to uglavnom sa područja Sarajeva, Zenice, Tuzle, Mostara i Bihaća.

Ovlašan pogled na naslove priložene u ovom popisu upućuje na to da se znatan broj publikacija po prvi put pojavio tokom perioda od 1992 do 1996 godine. Imajući u vidu ratne okolnosti, nažalost, značajan broj izdavača i štampara nisu i bili u mogućnosti Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci dostavljati obavezan broj štampanih materijala, pa tako nisu ni mogli biti uvršteni u ovaj popis.

Koristan doprinos bibliografiji BiH periodike dali su autori i institucije izvan Nacionalne i univerzitetske biblioteke. U *Bibliografiji knjiga i periodičnih izdanja štampanih u Hercegovini: 1873-1941*. (Mostar, 1958), koju su sastavili Lina Štitić i Hamid Dizdar popisano je, između ostalog, i pedeset periodičnih izdanja počinjući sa političko-informativnim novinama Hercegovačkog sandžaka *Neretva* do, uključujući kao pedeseti po redu, šaljivi list *Mostarski tenk*, čiji je vlasnik i urednik bio Muhamed Ajkić. Njegov prvi i drugi broj 1940. godine štampan je u Mostaru, a zadnjih nekoliko brojeva u Sarajevu.

Dragocjen stručno-istraživački poduhvat predstavlja *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918*. (Sarajevo: Institut za književnost, 1991. knj. 4). Ovo izdanje sadrži bibliografsku obradu književnih priloga u novinama i časopisima Bosne i Hercegovine za navedeni period. Pored umjetničke literature (pjesama, lirske poezije, crtica, pripovijedaka, hronika, putopisa, memoara, biografija i drama), opisana je i narodna poezija i proza, domaća i strana. Drugo što je obuhvaćeno jeste sve ono što se odnosi na književnu teoriju i historiju. Evidentirani su i prilozi o narodnom usmenom stvaralaštvu. Bibliografija je nastala u Institutu za književnost kao plod rada tima stručnjaka koji su sačinjavali Mira Bogovac, Đurđica Mučibabić, Davor Milićević, Ranko Popović, Enver Kazaz, Slavko Sušilović i Sunita Subašić, a kasnije su im se pridružili Haris Prolić i Nela Rubić-Kovačević. Funkciju koordinatora vršio je Staniša Tutnjević. Ovo izdanje u četiri sveska, obima više hiljada stranica, sadrži u obliku pojedinačnih popisa, bibliografsku obradu novina i časopisa, dakle ona djela periodične štampe koji se dugo neodređeno zvao listovima i tako odvajao od ostalih oblika periodike: kalendara, almanaha, godišnjaka i spomenica, a uvijek predstavljao jedan od dva najvažnija vida štampane građe uopće.

Bogatu građu o priložima i serijskim publikacijama koji se tiču Bosne i Hercegovine sadrži *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova* u izdanju Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ u Zagrebu čiji se prvi svezak pojavio 1956. godine. U uvodnom tekstu pod naslovom “Napomene” (strane 9-13) iznesena je metodologija pripreme ove bibliografije. Pod periodičnom stampom ovdje su obuhvaćeni časopisi, novine, godišnjaci, zbornici, kalendari, almanasi i sl. Izvjesne manjkavosti u prezentiranoj građi nastale su zbog toga što priređivači ovoga izdanja u nekim slučajevima nisu precizno mogli utvrditi koliko je godina izlazila pojedina publikacija. Uglavnom su popisani članci, rasprave, književni radovi objavljeni u periodici sa područja bivše Jugoslavije bez obzira na kom su jeziku objavljeni. Bibliografija je urađena po strukama, a unutar struka po autorima.

U novije vrijeme koristan prinos historiji štampe BiH i bibliografiji, posebno Bošnjaka, predstavlja rad Emine Memije *Bosanski vjestnici: počeci štampe kod Bosanskih Muslimana* (Sarajevo: El-Kalem, 1996). Profesorica Memija je, zajedno sa profesoricom Lamijom Hadžiosmanović, pripremila djelo *Biser: Književno-istorijska monografija i bibliografija* koje je, u izdanju Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu, izašlo 1998. godine. Nekoliko studenata završne godine Odsjeka za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta u Sarajevu u posljednjih nekoliko godina pripremali su svoje diplomske radove sa tematikom koja se odnosi na bosankohercegovačku periodiku o čemu se više može saznati na web adresi (www.openbook.ba).

Posjetom web stranici Gazi Husrev-begove biblioteke (www.ghb.ba/fond-periodike) može se saznati da, u ukupnom fondu rukopisne i književne baštine Gazi Husrev-begove biblioteke periodici pripada posebno mjesto. Ova ustanova javnosti nudi i digitalne verzije nekih od kulturno-historijski važnih periodičnih publikacija

Među starim časopisima dominiraju oni na orijentalnim jezicima: osmanski turski, arapski, perzijski, a od evropskih jezika: časopisi štampani na bosanskom jeziku i pismima: arebici, latinici i ćirilici te na njemačkom kao jeziku Austro-Ugarske monarhije, koja je upravljala Bosnom i Hercegovinom nakon povlačenja Osmanlija.

Najstarije novine koje su u Bosni i Hercegovini izlazile na staroosmanskom jeziku bile su *Kalendar Salname-i vilajet-i Bosna* (Godišnjak Bosanskog vilajeta), kao službeno glasilo Vilajetske uprave koje su pokrenute 1866, a ugašene 1878. godine.

Ponovo je pokrenuto izlaženje 1882, nepune četiri godine nakon okupacije, ovaj put pod nazivom *Bosna ve Hersek vilajeti salanmesi* nastavivši izlaziti sve do 1892. godine pod okriljem Zemaljske vlade, a štampane su u Zemaljskoj štampariji u Sarajevu. List je i u ovom periodu predstavljao jednu vrstu službenog godišnjaka, budući da je tretirao službene teme monarhijske uprave. U periodu od sredine 1881. pa do 1892. godine ove novine prerast će u *Sarajevski list*.

Kao angažirani saradnici ovih novina, koji su objavljivali tekstove, svako iz oblasti svog interesovanja, bili su predstavnici bošnjačke inteligencije, među kojima su se posebno isticali: Ibrahim-beg Bašagić, Mehmed Teufik Azapagić, Salih Safvet Bašić, Mustafa Hilmi Muhibić, Salih Sidki Hadžihusejnović-Muvekkit.

Nešto ranije je Mehmed Šakir Kurtćehajić (u. 1872. g. u Beču), koji se smatra prvim profesionalnim novinarom među Bošnjacima, 1868. godine je pokrenuo list *Gülşeni Saray (Sarajevski cvjetnik)*, koji je izlazio do 1872. godine, tj. do smrti njegovog pokretača.

Od 1884. pa do kraja 1897. godine štampan je list *Vatan*, čiji je izdavač i glavni urednik bio već spomenuti Mehmed Hulusi, prethodno urednik službenih novina Vilajeta hercegovačkog pod nazivom *Neretva* (1876) u Mostaru.

Vatan je štampan na turskom jeziku i namijenjen je bio prvenstveno vjerskim službenicima u čije „političke tendence i lojalnost nema nikakve sumnje”, kako stoji u obrazloženju Zemaljske vlade u saglasnosti za njegovo pokretanje. Kao jedan od razloga pokretači lista ističu namjeru da list bude zamjena za novine Bosna, koje su izlazile na bosanskom jeziku, pismom latinicom i ćirilicom, ali su se sa dolaskom novih vlatu ugasile.

Najistaknutiji saradnici ovog lista bili su: Esad Kulović, Muhamed Emin Hadžijahić i Ibrahim-beg Bašagić. Potom se 1897. godine pojavljuje list *Rehber* i izlazi sve do 1902. g, kada je i ugašen.

Uslijedilo je iza toga izlaženje većeg broja listova, uglavnom popularnog tipa, kao što su: *Gajret* (Mostar-Sarajevo, 1907-1914; 1921-

1922; 1924-1941), *Behar* (Sarajevo, 1900-1911), *Musavat* (Mostar, 1906-1909), *Tarik* (Sarajevo, 1908-1910), *Mu'allim* (Sarajevo, 1910-1913), *Yeni Musavat*, (Sarajevo, 1909-1911) *Zeman* (Sarajevo, 1911-1912),

Misbah (Sarajevo, 1912-1913), *Yeni Misbah* (Sarajevo, 1913-1914), a uz njih i nekoliko sa bosanskim nazivima: *Novi vakat*, *Bošnjak* (1891-1910), *Rehber* (1884-1918), *Muslimanska svijest* (Sarajevo, 1908-1910), *Muslimanska sloga* (Sarajevo, 1910-1912), *Vakat / Novi vakat* (Sarajevo, 1913-1914) i dr.

Gazi Husrev-begova biblioteka, osim starih časopisa, prikuplja i savremene časopise koji se publiciraju u Bosni i Hercegovini na jezicima i pismima njenih naroda, te onim objavljivanim na prostorima Balkana, Evrope i u zapadnim zemljama na evropskim jezicima te časopisima iz islamskog svijeta štampanim na arapskom, turskom, perzijskom i urdu-jeziku. Nabavka savremenih časopisa odvija se putem razmjene, pretplate i poklona.

Franjevačka provincija Bosna Srebrena je na svojoj web stranici objavila tekst „Povijest izdavačke djelatnosti“ (www.bosnasrebrena.ba), sa podacima o periodičnim izdanjima nastalim u krugovima pripadnika ove vjerske organizacije, koja ima i širi društveni značaj.

ISSN Centar Bosne i Hercegovine pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH

Pri Nacionalnoj i univerzitieskoj biblioteci BiH u Sarajevu od 1998. godine djeluje Centar za međunarodni standardni broj za serijske publikacije – ISSN koji daje svoj doprinos u izgradnji kumulativne baze podataka međunarodnog ISSN centra u Parizu.

U okviru međunarodnog sistema djelatnosti ISSN centra Bosne i Hercegovine su:

1. selektivno registrovanje serijskih publikacija (print, online i CD-ROM);
2. dodjeljivanje ISSN-a i određivanje ključnog i skraćenog ključnog naslova bosanskohercegovačkim serijskim publikacijama;

3. stvaranje i održavanje nacionalne baze podataka o serijskim publikacijama koje izlaze na području BiH (osnova za izradu baze je obavezni primjerak);
4. kontakti sa izdavačima i pružanje pomoći uredništvima kod pokretanja i uređivanja časopisa;
5. davanje uputstava o izradi bar kôda koji se zasniva na ISSN oznaci;
6. ažuriranje ISSN zapisa;
7. izrada i održavanje tri registra (ISSN-ova, skraćena i bh. izdavača serijskih publikacija);
8. dodavanje naučnih open access publikacija Bosne i Hercegovine u ROAD, direktorij Međunarodne ISSN mreže;
9. pružanje informacija o serijskim publikacijama svijeta uključenim u ISSN bazu.

Među projektima ISSN Centra treba posebno istaći ROAD - Directory of Open Access scholarly Resources. (Direktorij naučnih serijskih publikacija otvorenog pristupa), razvijenog uz podršku UNESCO-vog Sektora za komunikacije i informacije).

Glavna uloga ove baze podataka je besplatan pristup dijelu bibliografskih zapisa ISSN-a. Ovaj registar obuhvata naučne časopise, zbornike radova i saopštenja sa naučnih konferencija, akademske repozitorije, te od 2014. monografske serije. U ROAD su uključeni jedino zapisi naučnih publikacija (sa ISSN-om dodijeljenim od strane Nacionalnog ISSN Centra, ili Međunarodnog ISSN Centra). Pomoću ove baze se svi svjetski online akademski izvori sa otvorenim pristupom, nalaze na jednom mjestu, također se dobija i informacija o kvalitetu građe i naučnoj produkciji.

Nacionalni ISSN Centri svoj doprinos bazi daju identifikacijom novih online izdanja kada se ISSN dodjeljuje, te se u zapise dodaje poseban kod za serijske publikacije otvorenog pristupa.

Međunarodna ISBN agencija - International ISBN Agency ([https:// www. isbn - international.org](https://www.isbn-international.org)), sa sjedištem u Londonu, dodjeljuje jedinstveni komercijalni identifikator poglavito za knjige. Ovaj identifikator se dodjeljuje putem nacionalnih ISBN centara od kojih jedan

djeluje i pri NUB BiH. ISBN je međunarodni standard kojeg održava Međunarodna organizacija za standardizaciju - ISO.

Digitalizacija periodičnih izdanja

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH je započela posao na digitalizaciji pojedinih dijelova svoje dokumentarne građe – za sada, uglavnom, periodična izdanja. Među tim izdanjima su *Bosanski vjestnik*, *Bosnische Post*, *Kalendar Bošnjak*, *Bosanska vila*, *Nada*, *Bosnische Bote* i stručno-naučni časopis *Bosniaca*. O ovoj građi i njenom sadržaju više se može saznati posjetom web adresi: (<http://nub.ba/index.php/zbirke/digitalizirana-grada>).

Među digitaliziranim izdanjima Narodne biblioteke RS u Banjoj Luci (<http://digital.nub.rs>) su periodične publikacije: *Bosanska vila*, *Dabro-bosanski istočnik*, *Zora*, *Književnas krajina*, *Otađzbina*, *Razvitak*, *Školski vjesnik* i *Službeni dodatak*.

Vijeće za štampu, sa sjedištem u Sarajevu, na svojoj web stranici (www.vzs.ba) publiciralo je popis periodičnih izdanja koja se publikuju u BiH, iako nisu jasno razgraničeni novine, časopisi i popularne revije.

Iako sa zakašnjenjem i sa prilično praznina kontinuirana bibliografska obrada periodike u Bosni i Hercegovini vrši se, do izvjesne mjere u odjeljenjima za bibliografiju Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine u Sarajevu i Narodne i univerzitetske biblioteke RS u Banjoj Luci, koja se eventualno pojavljuje u štampanoj ili digitalnoj formi.

Do koje mjere su ti popisi neadekvatni pokazuje činjenica da se u globalnoj bazi periodike u Međunarodnom centru u Parizu u 2016. godini iz Bosne i Hercegovine bilo evidentirano 3.068 zapisa.

Taj broj je za Hrvatsku periodiku dostigao cifru od 11.065, a za Srbiju 8.484 za istu godinu.

Samo mali broj priloga u bibliografiji biva analitički opisan. Takav primjer pruža *Bosanskohercegovačka bibliografija priloga u serijskim publikacijama Niz C* (Sarajevo: NUBBiH, God. 13, sv. 13, 2016) u kojoj je analitički obrađeno samo 20 časopisa.

Bibliografski rad u bosanskohercegovačkom bližem i širem susjedstvu

Bibliografije zemalja sa područja bivše Jugoslavije: Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije, također sadrže građu koja se tiče Bosne i Hercegovine, te je u njima potrebno tragati za podacima koji mogu doprinijeti potpunijoj slici o intelektualnoj produkciji ove zemlje, posebno u periodima kada je ona bila u okviru državnih zajednica u čijem sastavu su bile i te države.

To se, djelimično, odnosi i na bibliografske publikacije zemalja koje nam nisu u neposrednom susjedstvu, ali su historijskom sudbinom na ovaj ili na onaj način bile involvirane sa ovim prostorom. To je posebno slučaj sa Austrijom, Mađarskom, Turskom, a u priličnoj mjeri i sa Italijom.

Što se tiče bibliografskih centara drugih zemalja Evrope i onih preko okeana, zahvaljujući dostignućima savremene informacijske tehnologije posebno Intenetu, podaci u njihovim bibliografskim bazama pa i neke sa bosanskom građom, dostupne su putem automatskog kataloga. U vezi s tim zanimljiv je pokušaj grupe eksperata pri On-line Catalog Library Centru u Dublinu, Ohajo da u cilju realizacije jedne potencijalno značajne inicijative naslovljene *Bosnian Virtual Library* istraže i utvrde broj bibliografskih zapisa u OCLC bazi podataka. O tome se više saznati uvidom u tekst "Bosnian National Library: Building a virtual collection." :([www.oclc.org / oclc / research / publications / review / 96 / bosnia.htm](http://www.oclc.org/oclc/research/publications/review/96/bosnia.htm)).

Zbog prisustva značajnog broja bosanskohercegovačkih iseljenika u evropskim i preookeanskim zemljama, sigurno se javlja potreba nalaženja načina da se omogući prikupljanje njihove intelektualne produkcije za pohranjivanje u odgovarajućim bibliotečkim institucijama u zemlji njihovog porijekla, a primarno u NUB BiH. Budući razvoj bibliotečke mreže BiH treba da omogući da i ovi korisnici bibliotečkih usluga imaju pristup bosanskohercegovačkim kolekcijama.

Narodna i univerzitetna knjižnica Republike Slovenije sa sjedištem u Ljubljani (www.nuk.uni-lj.si, www.cobiss.izum.si/bib) izrađuje i publikuje tekuću nacionalnu bibliografiju (knjiga i serijskih publikacija). Sve tekuće

bibliografije od 1988. godine izrađuju se na osnovu baze proistekle iz uzajamne katalogizacije programa COBISS čiji je domaćin IZUM iz Maribora. Od 1992. godine izlazi i Registar Slovenske bibliografije koji obuhvata registar autora, naslova i predmeta. Od 1995. u izdanju NUK-a pojavljuje se *Slovenska bibliografija* = *Slovenian national bibliography* na CD-ROM-u.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica Republike Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu (dostupno na web stranici NUK Zagreb (www.nsk.hr/bibliografije/bibliografije.html)) izrađuje i publikuje seriju bibliografija među kojima su:

- *Hrvatske tekuće bibliografije*: Niz A: knjige - tiskano izdanje, elektroničko izdanje i CD-ROM izdanje, Niz B: prilozi u časopisima i zbornicima – tiskano izdanje i elektroničko izdanje, Niz C: serijske publikacije - tiskano izdanje i elektroničko izdanje.
- *Hrvatske retrospektivne bibliografije*: Retrospektivna bibliografija knjiga: 1835-1940, *Hrvatska retrospektivna bibliografija* od početka tiska do 1835. godine.

Jugoslovenski bibliografsko-informacijski institut, osnovan 1950. godine, dugi niz godina bio je jedina ovlaštena institucija za izdavanje tekuću bibliografiju Jugoslavije. Od 1991. godine djelovao je pod imenom YUBIN kao neovisna institucija s pravom samostalnog djelovanja na srbijanskom i međunarodnom planu. Od onoga što je izdavao Jugoslovenski bibliografsko-informacijski institut u Beogradu zanimljive su serije:

Monografske publikacije:

- 1950–1998. YUBIN (SFRJ/SRJ), sadrži 391.920 štampanih zapisa,
- 1950–1991. YUBIN (SFRJ), sadrži 367.611 štampanih zapisa,
- 1988–1998. YUBIN (COBISS), sadrži 64.752 elektronska zapisa.

Bibliografije u štampanoj formi pod naslovom *Bibliografija Jugoslavije – knjige, brošure i muzikalije* izlazi od 1950. godine

(petnaestodnevno, mjesečno ili dvomjesečno). U 1997. godini sadržavala je 5080 jedinica.

- *Bibliografija prijevoda SFRJ* izlazila je godišnje od 1969. godine. U 1997. bile su registrirane 852 jedinice.
- *Bibliografija zvaničnih publikacija u SFRJ, knjige, serijske publikacije* izlazila je godišnje od 1971. godine.
- *Bibliografija roto-štampe i stripova* izlazila je godišnje od 1971. godine.

Za *Bibliografiju Jugoslavije – knjige, brošure i muzikalije* izrađivao se je i godišnji kumulativni registar.

Od 1988. godine bibliografije se izrađivala automatizirano. Njihova priprema i ispis radio se uz pomoć programske opreme bibliografskog sistema COBISS Instituta informacijskih znanosti u Mariboru. Od 1969. do 1971. godine Jugoslovenski bibliografski institut objavio je *Jugoslovensku retrospektivnu bibliografsku građu*. Obuhvaćene su knjige, brošure i muzikalije izašle od 1945. do 1967. godine, u 21 svesku s ukupno 107.736 bibliografskih jedinica. Primijenjena je UDK klasifikacija, ali bibliografija nema indeksa. (http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=620).

Jedan segment bosanskohercegovačke građe opisan je u višetomnoj publikaciji *Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda od 1868-1972*, koji je Narodna biblioteka Srbije u Beogradu počela publikovati 1975. godine. (<http://nainfo.nbs.bg.ac.yu/katalog>).

U periodu od 1989–2005, ista institucija objavila je 17 tomova retrospektivne građe naslovljene *Srpska bibliografija: knjige 1868–1944*. Biblioteka Matice srpske u Novom Sadu objavljuje *Bibliografiju Vojvodine*, kao i neke druge tipove bibliografija.

Centralna narodna biblioteka “Đorđe Crnojević” na Cetinju (www.cnbet.cg.cobiss) posljednjih godina je intenzivno radila na retrospektivnoj bibliografiji Crne Gore za period 1494 – 1994.

Narodnata i univerzitetska biblioteka u Skoplju (www.nubsk.ma) bavi se izradom tekuće bibliografije još od 1951. godine. Od 1991. godine, uz programsku podršku COBISS-a, radi tekuću Makedonsku bibliografiju i to u tri serije: monografske i serijske publikacije i prilozi u serijskim publikacijama.

Za upoznavanje bosanskohercegovačke građe u inostranim bibliotekama općenito potrebna su dodatna dugoročna istraživanja tamošnjih kolekcija, i to ne samo onih smještenih u bibliotekama, nego i u drugim, posebno slavističkim katedrama i centrima koji se bave jugoistočnom Evropom, pa i onima koji su inače teško dostupni, a nalaze se u privatnom posjedu.

Među takvim resursima su:

Evropska bibliografija za slavističke i istočnoevropske studije = *European Bibliography of Slavic and East European Studies* = *Bibliographie Européenne sur l'ex – URSS et l'Europe de l'Est*.

Bibliografija je plod saradnje osam evropskih zemalja: Njemačke, Austrije, Belgije, Finske, Velike Britanije, Holandije i Švicarske. Izlazi od 1975. godine u godišnjim sveskama. Internet adresa je: (www.dodge.upmf.grenoble.fr:8001/fra7themes7bee.html).

Američka bibliografija za slavenske i istočno-evropske studije = *American Bibliography of Slavic and East European Studies (ABSEES)*, počela je izlaziti 1956. godine pod okriljem Američke asocijacije za unaprijeđenje slavističkih studija (AAASS). Trenutno joj je sjedište u biblioteci Univerziteta Illinois u gradu Urbana. ABSEES pokriva sjeveroamerička istraživanja Istočne Evrope, Rusije i zemalja bivšeg Sovjetskog saveza. Sadrži bibliografske zapise za priloge u časopisima, prikaze knjiga, disertacije i selektivne službene publikacije.

On-line verzija ABSEES bibliografije dostupna je uz pretplatu koledžima, univerzitetima i bibliotekama. Internet adresa bibliografije je (www.library.uiuc.edu/absees).

U Saveznoj Republici Njemačkoj *Webis* portal pruža mogućnost za pristup bibliotečkim katalozima i zbirkama zemalja Jugoistočne Evrope

među kojima je i Bosna i Hercegovina. O tome treba pogledati na web stranici: (<http://webis.sub.uni-hamburg.de/ssg/bib>.)

U Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi, Slovačka nalazi se sadržajno bogata kolekcija uglavnom rukopisa koja je pripadala bošnjačkom pjesniku i kulturnom radniku Safet-begu Bašagiću čiji su izabrani primjerci prezentirani svjetskoj javnosti u okviru UNESCO-ovog programa "Memory of the world". Dodatne informacije mogu se saznati posjetom web adresi: (www.unesco.org/webworld/mdm/1997/eng/slovakia/-intro.html).

Katalozi i bibliografije prezentirane na web-adresi Austrijske nacionalne biblioteke također pružaju zanimljive inicijalne informacije o građi koja je od interesa za studente bosanskohercegovačke historije i kulture: www.onb.ac.at, kao što je slučaj i sa katalozima Nacionalne Szechenyi biblioteke u Budmipešti (www.oszk.hu/index-en.htm).

Katalozi Nacionalne biblioteke Republike Turske sadrže dragocjene informacije o bosanskohercegovačkoj građi, posebne onoj koja se odnosi na period kada je BiH bila u sastavu Osmanskog carstva. Ukupan fond ove bibliotečke ustanove zanimljiv je i kao izvor saznanja o bosanskohercegovačkim iseljenicima u toj zemlji. Njeni katalozi tako otkrivaju činjenice o izdanjima štamparije *Muharema Bošnjaka* aktivne u Istanbulu u drugoj polovini 19-tog stoljeća. O ovim i drugim podacima može se steći dosta inicijalnih saznanja na web stranici: (www.mkutup.gov.tr).

Literatura i izvori

- Ademović, Fadil. Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, 1997. 138 p.
- Ademović, Fadil. Bosanskohercegovačka štampa. (1918-1941). Sarajevo: Nezavisna unija novinara BiH, 1998. 307 str,
- Anali Leksikografskog zavoda u Zagrebu. Zagreb: Leksikografski zavod, 1955. Sv. II.
- „BH serijske publikacije.“ (www.openbook.ba/serials).

- Bibliografija članaka iz bosanskohercegovačkih godišnjaka i periodičnih zbornika 1945-1970. Sarajevo: Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, 1979. 797 p.
- Bibliografija serijskih publikacija 1992-1996. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1997.-101 p.
- Bibliografija bosanskohercegovačkih serijskih publikacija 1945-1949. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1997.-32 p.
- Bibliografija književnih priloga u časopisima BiH. Sarajevo: Institut za književnost, 1991.
- Bibliografija rasprava i članaka. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1951.
- Biloš, Dijana. „ISSN Centar Bosne i Hercegovine u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci“. *NUB BiH: 55 godina u misiji kulture*. Sarajevo: NUB BiH, 2000. Pogledati podatke ovom Centru na web adresi: (www.nub.ba)
- Bosanskohercegovačka bibliografija serijskih publikacija 1997-1998. Niz B. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1999. 40 p.
- ‘Časopisi: Bosna i Hercegovina SR.’: Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb: Jugoslavenski leksiko-grafski zavod ‘Miroslav Krleža.’ 1984. Vol. 3, p. 192-195.
- Ćorić, Boris. Nada: Književnohistorijska monografija: 1895-1903. Sarajevo: Svjetlost, 19. 2 vols.
- Đuričković, Dejan. Bosanska vila: 1885–1914. Sarajevo: Svjetlost, 1975. 2 vols.
- Kovačić, Anto Slavko. ‘Bibliografija katoličke periodike u Bosni i Hercegovini do 1976.’ *Nova et vetera*, XXVII, 1 (Sarajevo, 1977), p. 171-212.
- Kreševljaković, Hamdija. Štamparstvo u Bosni i Hercegovini za truske uprave: 1529-1878“, *Građa za historiju hrvatske književnosti*, 9 (Zagreb, 1920), 1-31-

- Kruševac, Todor. Bosanskohercegovački listovi u XIX veku. Sarajevo, V. Masleša, 1978. 416 p.
- Kujundžić, Enes. 'Gutenberg's legacy in war-time: Bosnia and Herzegovina – the publishing of periodicals 1992–1994. Siena: National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Università degli studi di Siena, 1995. 23 p.
- Memija, Minka. Bosanski vjesnici: počeci štampe kod Bosanskih muslimana. Sarajevo: El-kalem, 1991. 128 p.
- Memija, Emina, Lamija Hadžiosmanović. Biser: književno-historijska monografija i bibliografija. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, 1998. 228.
- NUB BiH. *Bibliografija serijskih publikacija: 1992-1996*. Sarajevo: NUB BiH, 1997.
- Obradović, Branko. 'Bibliografija serijskih publikacija (novina i časopisa) u Bosanskoj Krajini 1906-1941.' Istorijski zbornik, I, 1 (Banja Luka, 1980), p. 188-196.
- Ibid., 'Bibliografija serijskih publikacija u Bosanskoj Krajini od 1945. do 1980.' Istorijski zbornik, III, 3 (1982), 229-248.
- Pejanović, Đorđe. *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine: 1850–1941*. 2. dop. izd. Sarajevo: V. Masleša, 1961.
- „Periodical Resources for Bosnia & Herzegovina.“ (www.library.uiuc.edu / spx / class / Periodicals / Yugoslavia / bosper.htm)
- Prašo, Seid. Bibliografija 1910-1978. Pregled, br. 12, Sarajevo, 1978, str. 1413-
- Radulović, Zdravka. 'Bibliografija bosanskohercegovačke periodike.' Bibliotekarstvo, XXVI, (1980). 97-102.
- Sokolović, Osman. 'Novine i časopisi od 1878–1948': Pregled štampanih djela Muslimana Bosne i Hercegovine na srpsko-hrvatskom jeziku od 1878–1945. Sarajevo, 1959.
- Štitić, Lina. Hamid Dizdar. Bibliografija knjiga i periodičnih izdanja u Hercegovini 1873-1914. Motar, 1958.

- Stoković, Živorad. Štampa naroda i narodnosti SFRJ 1945-1973. Beograd, 1975.
- Tomić - Kovač, Ljubica. Zora: književno istorijska monografija. Sarajevo: Svjetlost, 1971. 661 p.
- Tomić - Kovač, Ljubica. 'Literary periodicals in Bosnia and Herzegovina at the Time of Austro-Hungarian Rule (1878-1918).' Survey (Sarajevo, 1976). 333-345.
- Traljić, Mahmud. 'Izdavačka djelatnost muslimanskih društava u Bosni i Hercegovini do 1945. godine.' Bibliotekarstvo, VII, 2 (1961), p. 67-83.

Akademik prof. dr. Galib ŠLJIVO

Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

***OBRAĆANJE AKADEMIKA PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE
UČESNICIMA NAUČNOG SKUPA***

Uvažene dame i gospodo, poštovani prisutni,

Izuzetna je čast i neprocjenjivo zadovoljstvo kad neko može da prisustvuje jednom naučnom skupu na kojem naučni radnici ukazuju na njegov rad, rezultate i domete kojim je doprinio napretku historijske nauke, posebno poznavanju burne historije Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XVIII i u XIX stoljeću. S tim u vezi osjećam se dužnim da se svim učesnicima, ali i prisutnima na današnjem skupu najiskrenije zahvalim. Iskreno se nadam da će većina ili bar neki od prisutnih doživjeti nešto slično u životu.

Izlaganje ću početi sa činjenicom da se od historije može uvijek mnogo naučiti. S tim u vezi akcenat u obraćanju stavio sam na moju upornost u doškolovanju, doprinos historiji Bosne i Hercegovine, te radu u Institutu za istoriju Banjaluka.

Ja sam kao siročić smješteno u Vakufskom domu završio u Sarajevu redovno obrazovanje: osnovnu školu, prvi razred građanske škole, nižu gimnaziju i učiteljsku školu. Međutim, u meni je, i pored toga što sam odmah dobio posao učitelja, od završetka škole tinjala želja, zbog koje sam se sebi zarekao, da svoje obrazovanje nastavim, makar i kroz vanredni studij i ličnim sredstvima. Upravo zbog toga iskoristio sam prvu povoljnu priliku i upisao dvogodišnji studij na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu na nastavnoj grupi historija i geografija. Najozbiljnije sam pristupio procesu doškolovanja. Ispite sam davao redovno i polagao sa najvišim ocjenama. Pri tome sam od skromne nastavničke plate nabavljao stručnu literaturu. Međutim, bez ozbira na moje želje i upornost nailazio sam na brojne prepreke, koje su bile objektivne i subjektivne prirode. Među prvima je svakako to što sam bio zaposlen. Naime, više prosvjetne vlasti nisu zabranjivale da idem na ispite, ali nisu ni rado odobravale. Nije se tako olahko odobravallo odsustvovanje sa nastave. Znalo se dešavati da sam za jedan dan odlazio u Sarajevo na ispit, pri tome

desetine kilometrima pješao do željezničke stanice i isti dan se vraćao da bi ujutru stigao na posao. Ipak, studije sam uspješno okončao za dvije godine, a potom uz sve navedene teškoće odvažio i upisao Filozofski fakultet u Beogradu, Odsjek za historiju. Za dvije godine položio sam sve ispite i stekao zvanje profesora historije. Po okončanju studija znao sam da to nije krajnji domet mog školovanja i napredovanja.

Međutim, pri samom upisu na postdiplomske studije naišao sam na ne baš srdačan prijem. Naime, voditelj studijskog programa prof. dr. Radovan Samardžić i naučni savjetnik Hazim Šabanović, pokušali su me razuvjeriti da nije svrsishodno studirati na trećem stupnju, jer je taj stupanj prilagođen samo onim kandidatima koji već rade kao asistenti na fakultetima ili naučnim institutima. Uvjeravali su me da njihove troškove studija snose poslodavci, a da ću ja sam morati snositi troškove školovanja. Štaviše, napomenuli su da je Orašje malo mjesto koje nema čak ni bogatiju naučnu biblioteku, ni kino, a kamoli pozorište, i sl. Na to sam prof. Samardžića upitao: „Da li ja profesore ispunjavam uslove po konkursu za prijem na postdiplomske studije?“ Profesor mi je odgovorio da ispunjavam uslove, ali da je studiranje skupčano sa velikim odricanjem, visokim troškovima i upornim radom. Malo mi je pomogla upadica H. Šabanovića koji je rekao: „Eto, vidiš, Radovane, kakvi smo mi Bosanci, kad nešto naumimo, to ćemo i ostvariti.“ I bio je u pravu. Često sam svojim studentima govorio da se upornim i stalnim radom može sve postići, samo nikad ne treba klonuti pred teškoćama koje se neminovno u radu nameću. Ovu devizu u svim poslovima često sam ponovljao bodreći i sebe i druge: „kad to može neko drugi, mogu i ja, ali možda mi je potrebno duže vrijeme.“

Uz silna naprezanja 15. maja 1972. godine, kao prvi postdiplomac iz svoje grupe, odbranio sam magistarski rad „Klek i Sutorina u XIX vijeku“ i stekao akademski stepen magistra filozofskih nauka. Poslije ovog izvanrednog uspjeha više me ništa nije moglo odgovoriti od nastavka školovanja. Sa još većim žarom pristupio sam ostvarenju tog cilja. Prijavio sam doktorsku disertaciju i otpočeo sa radom i istraživanjima na tom projektu. U njegovoj realizaciji dane i noći sam provodio nad piscim stolom, a godinama obilazio arhive i biblioteke. Rad na projektu krunisao sam 15. januara 1975. odbranom doktorske

disertacije: „Politika Austrije prema pokretima u Bosni i Hercegovini sredinom XIX vijeka“. Razumljivo to nije bio kraj mog naučno-istraživačkog rada, već sami početak, sa jasno zacrtanim ciljem da do detalja istražim kraj XVIII i XIX stoljeće bosanskohercegovačke prošlosti.

Ovaj vremenski period prikazao sam u 21. objavljenoj monografiji, većim brojem naučnih radova koji su objavljeni u raznim naučnim časopisima historijske sadržine. Iako su pojedine monografije štampane kao drugo ili treće izdanje, ipak, svako je ponovljeno izdanje prošireno novim podacima pa se mogu smatrati samostalnim izdanjem. Sve monografije ipak, čine jednu cjelinu. Urađene su hronološkim redom događanja, a događaji su redani onako kako su se odvijali, tako da se pred čitaocem smjenjuju onako kako su se i događali. To je historijski pregled događanja. Imao sam zamisao, što je sa historijskog, ali i naučnog, aspekta sasvim ispravno, da uz svaku monografiju pripremim i zbirku građe, jer su se događaji gomilali, iskakale su ličnosti koje su treperile pokraj okvira monografije i po sebi nametale da im se osigura ono mjesto koje u historijskom slijedu imaju. Shodno tome uspio sam pripremiti za objavljivanje samo jednu zbirku dokumenata pod naslovom: Bosna i Hercegovina 1827-1849. koju sam ustupio Arhivu Tuzlanskog kantona, kao i dokumente Austrijskog konzulata u Travniku 1808-1821. koje sam isto tako namjeravao da objavim kao građu. Ovaj pozamašan plan: da uz svaku monografiju objavim i zbornik građe kao sastavni dio monografije, imao je smisao, jer se u stvari monografija i odabrana građa dopunjuju i čine povezanu cjelinu. Samo objavljene zbirke građe kao ona o Bosni i Hercegovini 1853-1870. koju je objavio Berislav Gavranović su nesumnjivo od velike koristi, ali su u suštini poticaj da se nastavi tragati i za druga razdoblja. Zbog toga, i moje monografije, studije, ili naprosto objavljeni elaborati su neodvojiva cjelina.

Da bi to postigao obavio sam naučnoistraživački rad u državnim arhivima u zemlji i inostranstvu u kojima se mogu naći podaci za ovu temu. Moja djela nastala su, dakle, u toku dugogodišnjeg naučnoistraživačkog rada i urađena su na osnovu dokumenata koje sam istražio u više državnih i privatnih arhiva, pretežno austrijskih. Prvi put sam u Haus-Hof-und Staats arhiv u Beču kročio 22. aprila 1971. godine

da bi od tada, pa do 17. juna 1992. godine, jednu, dvije ili tri sedmice svake kalendarske godine neprekidno boravio u Beču kako bi proučavao tamošnju građu u kojoj sam pretpostavljao, da bi po prirodi stvari, mogla sadržavati vijesti o Bosni i Hercegovini. Isto tako sam postupio i Kriegsarchivu u Beču, te historijskim arhivima u Zadru, Dubrovniku, Zagrebu, Cetinju, Slavonskom Brodu, Beogradu, Sarajevu i drugim.

Bilo bi za ovu priliku preopširno da navodim sve arhive, privatne zbirke, novine, časopise, monografije, studije, kraće naučne radove, i druge izvore koje sam konsultirao i ispisao na kartice (afiše). Zainteresovani naučni radnici i čitaoci neće biti uskraćeni za te informacije jer su one navedene u iscrpnim fusnotama u svakoj od knjiga i naučnih radova. Za buduće istraživače biće to znatno olakšanje i putokaz. Izvršio sam i posebnu periodizaciju ovog dosta dugog vremenskog odsjeka historije Bosne i Hercegovine i to: prvi period 1740-1789; drugi period 1789-1812; treći period 1813-1827; četvrti period 1827-1849; peti period 1849-1853; šesti period 1854-1860; sedmi period 1861-1869. i osmi period 1869-1878. godine. Nije potrebno posebno ni naglašavati da sam sve materijalne troškove podnio sam. Samo ja znam koliko sam vlastitih novčanih sredstava uložio u sva ta arhivska istraživanja. Ipak, nimalo se ne kajem zbog toga i sve bih to ponovio, jer zahvaljujući mojim radovima historijsko razdoblje s kraja osamnaestog i devetnaesto stoljeće postalo je najpoznatiji dio bosanskohercegovačke prošlosti.

Sa sličnom upornošću kojom sam se doškolovao radio sam u Banjaluci na osnivanju Instituta za istoriju. Naime, kad sam primljen na mjesto profesora Opšte istorije i Istorije jugoslovenskih naroda, kao profesor sam imao normu četiri časa sedmično. To mi je bilo premalo obaveza pa sam pokušao i uspio da Skupština općine Banjaluka donese odluku o osnivanju Instituta za istoriju Banjaluka. I čim sam dobio tu odluku i rješenje da sam postavljen za direktora Instituta, prvo sam naručio tablu sa natpisom Univerzitet „Đuro Pucar Stari – Institut za istoriju Banjaluka“. Sa Neđom Crnčevićem obilazio sam grad kako bi našli mjesto da bi tu teblu okačili. Poslije dužeg vremena naišli smo na Dragu Čubrilovića koji je bio direktor Centra za marksističko obrazovanje i političke studije. Kad je vidio tablu i saznao naše namjere, Drago je

velikodušno ustupio prostorije, namještaj i sve što je naučnoj ustanovi neophodno za početak rada. Institut za istoriju Banjaluka za tri godine ostvario je sve potrebne uslove da se upiše u Registar naučnih ustanova SR Bosne i Hercegovine. Kasnije je organizirao nekoliko domaćih i međunarodnih naučnih skupova, konferencija i okruglih stolova.

Želim da naglasim da sam ovim današnjim izlaganjem nastojao ukazati na činjenicu da čovjek sa velikom upornošću i radom može puno da postigne. Nadam se da će moj primjer poslužiti kao inspiracijama mladim kolegama i budućim generacijama.

Na kraju još jednom se najsrdanije zahvaljujem podnosiocima referata na trudu koji su uložili da učestvuju na ovom skupu, kao i svima onima koji su na bilo koji način bili danas s nama. Osjećam ogromnu dužnost da iskažem posebnu zahvalnost kolegama koji su inicirali, organizirali i pripremili ovaj naučni skup. Svima zajedno želim svako dobro i puno uspjeha.

Akademik prof. dr. Galib Šljivo



Akademik prof. dr. Galib Šljivo uz svoju Ediciju

III. PRIKAZI KNJIGA

Prof. dr. Miomir DAŠIĆ
Titograd, Crna Gora

**Galib Šljivo, OMER-PAŠA LATAS U BOSNI I HERCEGOVINI
1850-1852, Sarajevo, 1977, 218 str.***

Omer-paša Latas, istaknuta ličnost istorije Osmanskog carstva, ostavio je dubokog traga i u našoj istoriji. Njegovo energično slamanje bosansko-hercegovačkog plemstva 1850-1852, a zatim dva strahovita vojna pohoda na Crnu Goru, kojoj je zadao teške udarce (1853. i 1862.) dugo su se pamtili i zaokupljali pažnju istoričara, kao i drugih ljudi od pera. Ipak, do sada još nije napisano cjelovito djelo o ovoj ličnosti, toliko kontraverznoj i dinamičnoj. Omer-paša Latas je sin našeg podneblja. Rodio se u srpskoj porodici Latasa, dobiva na krštenju ime Mihailo. Kao i mnogi siromašni Ličani onoga vremena da bi obezbijedio kakvu takvu egzistenciju školuje se u austrijskoj vojnoj školi i počinje karijeru oficira. Austrijsku vojsku je napustio (razlozi još nijesu precizno utvrđeni, mada ono što se zna čini osnovu istine o motivima bjegstva u Tursku) i prebjegao u Bosnu. Od Banja Luke, gdje se poturčio pod novim imenom Omer, put će ovog bistrog, inteligentnog, obrazovanog i smjelog vojnika dovesti preko Vidina do Carigrada, a odatle na izvršenje mnogih važnih vojnih pohoda po prostranom Osmanskom carstvu, iz kojih se uvijek vraćao kao pobjednik. To će mu otvoriti napredovanje do vrha vojne ljestvice u Carstvu.

Knjigom dr Galiba Šljiva naša historiografija je popunila jednu osjetnu prazninu. Naime, ovom vrijednom studijom obuhvaćena su složena zbivanja i politička kretanja na prostoru Bosne i Hercegovine sredinom XIX vijeka. U studiji se obrađuje boravak Omer-paše Latasa, seraskera turske vojske u Bosni i Hercegovini od 1850.-1852. godine i njegova strašna borba protiv buntovnog bosansko-hercegovačkog plemstva. Omer-pašin boravak u Bosni i Hercegovini ostavio je znatan utisak na sve njegove savremenike, a njegova nepoštedno i bezobzirno

* Prikaz je objavljen u Glasilu Zgodovinskega Društva za Slovenijo - *Zgodovinski časopis*, Letnik 33, Leto 1979, Številka 3, Ljubljana, maj 1980, 498-501.

slamanje feudalaca, praćeno prolivanjem krvi do tada nezapamćenom u ovoj najisturenijoj provinciji Osmanske imperije u Evropi, gdje su svi Portini funkcioneri uvažavali domaćeg plemstva, — zapamtile su generacije sve do našeg vremena. Iako, vremenski kratkotrajan Omer-pašin boravak (1850-1852) u Bosni i Hercegovini, sa izvanrednim ovlašćenjima sultana, predstavlja jedan od najsudbonosnijih događaja u istoriji Bosne i Hercegovine u XIX vijeku. O njegovom snažnom i rekli bismo surovom razračunavanju sa plemstvom ove provincije pisano je i ranije sa dosta interesovanja. Sačuvano je o tim događajima dosta svjedočanstava i od savremenika, posebno Franjevaca koji su s posebnom pažnjom pratili zbivanja u Bosni i Hercegovini u ono vrijeme. Neki od njih su i aktivno učestvovali u tim sudbonosnim političkim i društvenim zbivanjima, te su njihova svjedočenja o Omer-pašnim postupcima utoliko interesantnija. Među tim savremenicima najistaknutije mjesto zauzima Ivan Franjo Jukić, koji je imao sudbinu da bude seraskerov zarobljenik, budući da se isticao nacionalnim i vjerskim radom u ono vrijeme. Pored njegovog pisanja o strahovladi Omer-paše Latasa pisalisu od Franjevaca i fra Martin Nedić i fra Ivo Kresić. U red onih koji su ostavili vrlo interesantna viđenja Omer-paše i njegove strahovlade spada i fra Grga Martić (opjevao je intervenciju nešto kasnije, pod uticajem novonastalih političkih promjena).

Ali o Omer-pašinom boravku u Bosni i Hercegovini i njegovoj borbi protiv plemstva pisali su i ljudi iz pravoslavne sredine, uglavnom memoaristi i ljetopisci. Kao i pisanje katoličkih pisaca, kroničara i ovi radovi pretežno imaju vjerski karakter. Ona su zanimljiva što prikazuju težak položaj pravoslavnog svijeta, ali se ne bave dubje suštinom socijalno-ekonomskih i političkih prilika u cjelini u Bosni i Hercegovini. No, i takvi ti književno-istorijski spisi (A. Giljferdinga, Pamučine, Čokorina, S. Skenderove, Crnogorčevića i Marinkovića), predstavljaju za istoričare dragocjen materijal za dublju analizu istorijskih procesa, vremena i prostora u kome je djelovao Omer-paša Latas.

Veliki je nedostatak što o Omer-pašinom pohodu nijesu pisali bosansko-hercegovački muslimani, koji su najviše i stradali od njegove strahovlade. Znatno kasnije pisanje S. S. Huseinovića, zvanog Muvekit, temelji se više na dokumentima nego na pamćenju i neposrednom

predanju. To čini da je izvorna literatura o Omer-pašinoj ekspediciji manjkavija. Međutim, o Omer-paši Latasu su ostala interesantna svjedočanstva od ljudi iz njegove neposredne okoline (dr J. Kečet, njegov lični ljekar, porijeklom Švajcarac pisao je o njemu za vrijeme prvog pohoda na Crnu Goru), a ima prilično podataka i u srpskim i hrvatskim novinama, te i nekim austrijskim glasilima. Kako je sredinom XIX vijeka vladalo veliko interesovanje za Bosnu i Hercegovinu ne samo u Crnoj Gori i Srbiji, nego i kod zapadnih evropskih sila, posebno u Austriji, a na istoku i u Rusiji, to se i tajno i javno izvještavalo o Omer-pašinoj misiji. I njegova dva napada na Crnu Goru činila su da ova visoka ličnost vojnog života Osmanske imperije bude praćena sa osobitom pažnjom i na Balkanu i u evropskim prestonicama. Tako je nastala obimna građa o Omer-paši i njegovom dobu. Ali i pored toga mi o ovoj ličnosti još uvijek nemamo kompletnu monografiju u kojoj bi Omer-paša bio predstavljen u pravoj svjetlosti, sagledana uloga njegovih vojnih pohoda na Balkanu.

Dr G. Šljivo svojom studijom učinio je veliki korak u tome. Međutim, njegova monografija obuhvatasamo Omer-pašin pohod na Bosnu i Hercegovinu, dok oni drugi pohodi dva strašna rata na malu Crnu Goru – pa i druge serakserove aktivnosti čekaju na obradu.

Autor je ovu značajnu studiju zasnovao ne samo na sintetizovanju onoga što je ranije pisano o Omer-paši, naročito u šire koncipiranim djelima o Bosni i Hercegovini, Turskom carstvu i Austriji, već, prije svega, na sopstvenim istraživanjima arhivske građe. Prvi put je koristio arhivsku građu iz Carigrada, koja sadrži prilično novih podataka. Pored toga, autor je vršio i arhivska istraživanja u Beču, a priličnu građu o Omer-paši Latasu otkrio je u arhivima Zadra, Dubrovnika, Beograda, Sarajeva i Zagreba. Nešto građe nalazio je u arhivskim zbirkama u franjevačkim manastirima Bosne i Hercegovine i Dalmacije.

Studija *Omer-paša Latas*, pored kraćeg predgovora, sadrži šest glava osnovnog teksta, zaključak, a na kraju knjige date su bilješke i popisi izvora i literature.

U prvoj glavi *Prilike u Bosni i Hercegovini 1832.-1847.* (str. 9-16) – dat je presjek društveno-ekonomskog i političkog razvitka Bosne i Hercegovine, poslije sloma pobune Husein-kapetana Gradašćevića (1832). Bosna se u ovom periodu nekoliko godina relativno mirno

razvijala. U ovom periodu Bosanski pašaluk bio je smanjen zbog izdvajanja hercegovačkog sandžaka (mutesarifluka), koji se sastojao iz 15 nahija, u posebnu provinciju. Ovo vrijeme karakteristično je po nastavljaju reformnih zahvata u Osmanskom carstvu, naročito od donošenja poznatog Hatišerifa od Gilhane, novembra 1839. godine. Reforme su naišle na žilav otpor muslimanskog stanovništva od prvog dana rada na njihovom sprovođenju. Četrdesetih godina dolazi do buna i nemira u Bosni, što utiče na pogoršavanje položaja radne klase, raje, kako hrišćanske tako i muslimanske vjere. Takođe i bosansko plemstvo se buni, nezadovoljno novim položajem. Česte bune i nemiri, stalne žalbe zavisnih seljaka, kmetova, raje i osiono držanje između plemstva uticali su na Portu da Bosni posveti veću pažnju i da istraje na sprovođenju odredaba tanzimata. To ona u periodu od 1840.-1847. nije uspjela da postigne iz razloga što su se valije u Bosni često smjenjivale. Zašto je carigradska vlada često smjenjivala bosanske valije dr Šljivo čini samo pretpostavke, jer “teško je prosuditi”pravi razlog.

U drugoj glavi obrađuje se *vladanje valije Tahir-paše u Bosni 1847.-1850. godine* (str. 17-51). Njegovo trogodišnje upravljanje Bosnom predstavljalo je period kada se starim metodama radilo na sprovođenju Portinih reformi, ispunjeno je čestim nemirima i ustankom, bosansko plemstvo je svojim otporom izazivalo Portu da povuče jači hirurški rez. Taj rez će usmjeriti slanjem Omer-paše Latasa, specijalnog emisara za sprovođenje reformi u Bosni.

U glavi trećoj (str. 52-57) koncizno je obrađen *odnos susjeda u ono vrijeme prema Bosni i Hercegovini*. Autor je izložio politiku Austrije prema Bosni i Hercegovini od Bečkog kongresa (1815), kada se Habzburška monarhija učvrstila i na Jadranskom moru, i tako postala susjed Bosne i Hercegovine i sa jugozapadne strane. Ukratko se dotakao odnosa Srbije prema Bosni i Hercegovini i akcijama ondašnje ustavobraniteljske vlade, posebno u Bosni. Samo su konstatovani odnosi između Crne Gore i Hercegovine, koji su povremeno dovodili i do kriznih situacija na crnogorsko-hercegovačkoj granici. Rezultat Njegoševe politike prema Hercegovini bilo je zaključivanje mira sa Ali-pašom Rizvanbegovićem 1843. godine u Dubrovniku.

Kako su Austrija, Srbija i Crna Gora bile živo zainteresovane za Bosnu i Hercegovinu i to je Portu guralo na odlučnije korake da se uvedu reforme u Bosni i Hercegovini i tako čvršće povežu sa cjelinom Carstva.

Glava četvrta – *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini* (str. 58-124), predstavlja okosnicu studije. Autor je ukratko obradio život i karijeru Omer-paše, prateći ga od njegovog rođenja (25. X 1806.) u Ogulinu, gdje mu je otac Sofronije Latas služio u vojsci kao podoficir, pa sve do napredovanja u Turskoj do samog vojnog vrha. Prije nego što mu je sultan povjerio zadatak da sprovede vojnom intervencijom reformne principe, Omer-paša je imao glas već proslavljenog vojnog komandanta, sa činom mušira (maršala) i seraskera rumelijske vojske. Kao izvanredni i opunomoćeni komesar za sprovođenje reformi serasker Omer-paša je došao u Bosnu, u ljeto 1850. godine sa tri korpusa od 35.000 vojnika i sjajnom svitom oficira, mahom poturčenjaka Mađara i Poljaka, koji će vjerno i dosljedno sprovoditi njegove naloge u ovoj zemlji, gdje je vladala samovolja begovata. Sa gvozdenom rukom sprovodio je od prvog dana reforme, tukao pobunjenike i ponižavajućim mjerama natjerivao bosansko plemstvo na pokornost. Autor prezentira obilje podataka koji ilustruju odlučnost i riješenost ovog sultanovog miljenika da razruši Bosnu kao tvrđavu plemstva, koje do tada nije mnogo hajalo za Portine reforme. Omer-paša je topovima i krvlju uspio da zavede prvi put u istoriji Bosne i Hercegovine puno poštovanje centralne vlasti i sprovođenje reformnih principa. Nije imao mnogo milosti prema protivnicima reforme i lično je predvodio vojsku protiv pojedinih pobunjenika. Tako je poslije mnogo muke vratio Bosni red i mir. Zanimljivo je da nije smicao glave vodama pobune, ali ih je na druge načine potpuno slamao. Slomivši plemstvo u 1850. i prvoj polovini 1851. godine, Omer-paša je nastavio da sprovodi reforme bez posebnih teškoća.

Austrija i Omer-pašin progon begova čini predmet pete glave knjige (str. 125-148). Analizom izvora dr Šljivo dolazi do zaključka da je susjedna Austrija s velikim oduševljenjem gledala na serakserov rad na gušenju otpora Bosanskog plemstva, ali istovremeno ona je počela da oštro istupa protiv njega kada je prišao sređivanju unutrašnjih privrednih prilika u Bosni. Bečka vlada je plašeci se da ne izgubi Bosnu kao tržište sve češće ga napadala na Porti, kvalifikujući njegov rad u Bosni i kao

neprijateljski prema Austriji. Snažna ličnost kakav je bio Omer-paša, nikako nije odgovarala Austriji na njenim granicama, pa je tražila na Porti da ga povuče u Bitolj, sjedište seraskera rumelijske vojske. Po svemu sudeći to je imalo uticaja na Porti, pa je 1852. godine Omer-pašina misija u Bosni bila završena. Komplikovana međunarodna situacija nalažala je Turskoj sređivanje odnosa sa Austrijom.

U šestoj – posljednjoj glavi, autor obrađuje *Omer-pašinu intervenciju protiv hrišćana i stav hrišćanskih susjeda prema Turskoj* (str. 149-176). Omer-pašina misija skupo je koštala hrišćane u Bosni. On je sprovodeći reforme izvršio i reorganizaciju administrativnog uređenja u Bosni. Dr Šljivo konstatuje “da je Omer-paša nastojao da oslobodi hrišćansko stanovništvo pojedinih nameta i da optereti muslimansko”. Međutim, teret ratovanja i izdržavanja carske vojske jako je pogodio i hrišćanski živalj, pa se on žalio na svoj težak položaj. Austrija je intervenisala preko svog konzula u Bosni i vicekonzula u Mostaru u korist hrišćana, prije svega katolika. Međutim, i pored intervencija austrijske diplomatije položaj hrišćana nije se vidno popravio. Stanje hrišćana u Bosni 1852. godine bilo je takvo da su se oni i dalje iseljavali, pretežno na teritoriju Austrije. Zbog toga bečka vlada nije prestajala sa svojim intervencijama, to je Turska bila prinuđena da popušta u spornim pitanjima, osim u onim koja su zadirala u njen teritorijalni status.

Interesovanje Crne Gore za hrišćanski živalj u Hercegovini dovelo je do neprijateljskih odnosa između Crne Gore i Turske. Ipak, dok je Omer-paša bio gospodar situacije u Bosni, nije došlo do oružane intervencije Turske protiv Crne Gore. Ali to će Omer-paša učiniti nešto kasnije – 1853. i 1863. godine.

Sa Srbijom Omer-paša nije imao sporova, mada se i ona povremeno interesovala za pravoslavni svijet i njegov položaj.

Omer-pašin boravak u Bosni (1850-1852) doveo je do sloma bosanskog muslimanskog plemstva. Prema zaključku dr Šljiva uporedo sa razbijanjem tradicionalnog begovata stvoren je prostor i za jačanje ostalih vjerskih grupacija u Bosni i Hercegovini. Staro muslimansko plemstvo, koje je Omer-paša najvećim dijelom uništio i porazio, “već samom organizacijom svojih posjeda, svojom moći i bogatstvima, vršila manji pritisak na proizvođačku raju nego begovat koji je poslije njih

restaurisan umnožavanjem staleža čitluk-sahibija” zaključuje dr Šljivo. I zaista podaci iz domaćih i stranih arhiva pokazuju da je ovom promjenom ekonomski i društveni pritisak na seljake, raju postao neposredniji i teži. Omer-pašinim reformama ne samo što nije sasječen u korijenu uzrok buna i ustanaka u Bosni i Hercegovini nego su stvoreni novi uzroci za šire oslobodilačke pokrete s naglašenim socijalnim i nacionalnim koncepcijama.

Poznato je da su muslimani u Bosni i Hercegovini, u krvavoj strahovladi Omer-paše, izgubili svoj vodeći društveni sloj. Mada je taj društveni sloj plemstvo i ulema bio vrlo konzervativan, sebičan i netrpeljiv, bez smisla da unapređuje društvene odnose onakve kakve je izvan turskih granica u Evropi stvarala buržoazija, po mišljenju Šljiva “bosansko-hercegovački muslimani su gubitkom svoga plemstva bili veoma oštećeni za budućnost.” Razmišljanja autora o ovom problemu su zaista za respektovanje, mada se mora učiniti ograda od nekih konstatacija, kao što je ova: “Proces emancipacije Muslimana doveo je dotle da su nestali upravo oni ljudi (misli na tradicionalno muslimansko plemstvo – M.D.) koji su bili nosioci ugleda i imovinskog potencijala”. Dopustimo sebi primjedbu: Da li bi zaista bio moguće brži napredak bosansko-hercegovačkih muslimana, da nije bilo krvave intervencije Omer-paše koji je uništio cvijet, upravo tog konzervativnog feudalnog društvenog sloja. Zar bi taj sloj feudalnog carstva, vodeći u muslimanskom svijetu u Bosni i Hercegovini, pod pretpostavkom da nije došlo do Omer-pašinih reformi, bio u stanju da izvrši društveni, ekonomski, nacionalni i kulturni uticaj kakav mu pripisuje dr Šljivo. Vjerujemo da ne samo što se to ne bi desilo nego bi proces emancipacije bosansko-hercegovačkih Muslimana mogao biti i usporeniji.

Omer-pašine reforme su ipak otvorile neke nove procese koji su ubrzavali osvješćavanje gotovo svih društvenih slojeva u Bosni i Hercegovini, pa i naroda kojisu je naseljavali.

No bez obzira na mogućna neslaganja sa nekim autorovim zaključcima, oni su takvi da navode na razmišljanja o kompleksnostima istorijskih procesa na tlu Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX vijeka i onome što će se desiti poslije uvođenja reformi u ovoj turskoj provinciji, uz obilatu primjenu sile pod komandom Omer-paše Latasa.

Vrijednost ove monografije je, dakle, ne samo u konstatovanju činjenica, pojava i događaja, njihovo konfrontiranje i dovođenje u historijske veze i uzajamnosti, već više u tome što njen autor u svojim zaključcima ukazuje na historijske posljedice koje su nastale za Bosnu i Hercegovinu u drugoj polovini XIX vijeka.

Knjiga se lako čita, izlaganje pisca je logično i historijski konsekvantno, što joj takođe daje značajnu vrijednost.

Akademik prof. dr. Radovan SAMARDŽIĆ
Beograd, Srbija

**Galib Šljivo, BOSNA I HERCEGOVINA 1849-1853, *Saznanja*, broj 1,
Institut za istoriju, Banjaluka, 1991, 219-220.***

Dr Galib Šljivo je napisao veliki broj istorijskih monografija i niz studija i rasprava o predmetu o kome se do sada veoma malo znalo ili je bio sasvim nepoznat.

U savremenoj jugoslovenskoj historiografiji Šljivo je zauzeo posebno istaknuto mjesto, jer je sa izuzetnom trudoljubivošću i strpljenjem, ostvarivši veliki istraživački poduhvat, obrazovao svoj naučnički lik na retko verodostojan način. Njegov metod je sledeći: tragati za istorijskom građom do krajnjih granica svojih i objektivnih mogućnosti, ispitati svu naučnu literaturu koja je dostupna, a zatim izvršiti svestranu rekonstrukciju određenog istorijskog razdoblja. O mnogim događajima, ljudima i pojavama istorije Bosne i Hercegovine pod turskom vlašću XIX veka napisano samo po nekoliko strana, nekoliko redova, ili doslovce ništa. G. Šljivo je o svemu tome ostavio bezbrojne strane, i to uvek u vidu zgusnuto datih podataka, bez ijedne suvišne fraze ili bez onih koje nisu istorijski relevantne. U stvari, on je otkrio i prvi rekonstruisao istoriju Bosne i Hercegovine u XIX veku (do 1875). Treba odmah naglasiti da takve zasluge mogu da steknu samo uporni i veliki istraživači, ali i oni istoričari koji dobro poznaju predmet svoga ispitivanja.

Druga prednost rada Galiba Šljive nesumnjivo je u tome što on istoriju Bosne i Hercegovine nikad ne istražuje i ne prikazuje izdvojeno od ostalih zemalja jugoistočne Evrope i međunarodnih odnosa uopšte. Koristeći za to ne samo naučnu literaturu nego i izvornu građu, on uvek daje sve one spoljašnje uslove od kojih su dolazili u zavisnost unutrašnji događaji u Bosni i Hercegovini XIX veka. Zbog toga se može reći da on nije samo istoričar Bosne i Hercegovine nego i drugih balkanskih zemalja, koje posmatra, uz to, u sklopu, širih međunarodnih zbivanja. U

* Prikaz je objavljen u časopisu *Saznanja*, broj 1, Institut za istoriju, Banjaluka, 1991, 219-220.

tom pogledu, on je od početka svog rada naročito isticao faktor Austrije kao onesile koja je neposredno uticala na sudbinu Bosne i Hercegovine.

U svom nastojanju da u celini obradi poslednji vek osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, G. Šljivo već dugi niz godina vrši istraživanja u svim onim arhivima u kojima može naći građe za svoju temu (na prvom mestu u Beču, zatim u Sarajevu, Zadru, Dubrovniku, Zagrebu, Sl. Brodu, Novom Sadu, Beogradu i dr.). Pored toga, u prevodu, on koristi i raznu građu na turskom jeziku. Uporedo sa arhivskom građom, on ispituje i stariju štampu, u kojoj je uvek bilo vesti zanimljivih za istoriju. Drugo obeležje njegovog metoda je u tome da zbivanja i pojave ispituje i prikazuje do pojedinosti, i to u najboljoj nameri da se istorija jedne zemlje u celini rekonstruiše. On je takav metod primenio zato što je svestan činjenice koliko malo je o tom predmetu do sada urađeno. Treća odlika njegovog rada je u povezivanju prilika u Bosni i Hercegovini sa spoljašnjim činiocima, tj. u posmatranju istorije Bosne i Hercegovine u sastavu međunarodnih odnosa.

Počevši izlaganje sa 1813. godinom, G. Šljivo je do sada objavio tri knjige istorije XIX veka Bosne i Hercegovine. Ova, četvrta knjiga određuje prelomne i možda najteže godine Bosne i Hercegovine pod osmanskim vlašću. Porta je uporedo nastojala da sprovede neke od mera opšte reforme i da uništi nosioce otpora. U Bosnu su tada upućivani najsposobniji i, za svirepe postupke, najodlučniji veziri i seraskeri. U tim godinama došao je kraj najboljem delu starog muslimanskog plemstva. Počeli su i širi pokreti hrišćanske raje. Izvršene su izvesne promene u upravnoj i vojnoj organizaciji koje su značile pokušaj centralizacije Osmanskog carstva. Uplicući se u njene unutrašnje prilike, sve veće interesovanje za Bosnu i Hercegovinu pokazivala je ne samo Austrija nego i druge velike države.

Galib Šljivo je, u ovoj knjizi, zaista svestrano obradio sve što se zbivalo u Bosni i Hercegovini, i u vezi s tom zemljom, u tim prevažnim godinama. On je, u njihovom razvitku, prikazao socijalne, ekonomske, demografske, kulturne i političke prilike. Događaji se, u njegovoj monografiji, nižu lančan, skoro iz dana u dan. Na scenu izlaze mnoge ličnosti, veziri, seraskeri, pokrajinski upravitelji i prvaci, ugledni ljudi, narodne starešine, diplomate, konzuli i drugi. Tragična sudbina jedne

zemlje opisana je do pojedinosti. G. Šljivo stekao je velike zasluge što je, u stvari, uspostavio istoriju Bosne i Hercegovine jednog perioda. O onome što se pre njega i malo i površno znalo, i to s dosta grešaka, on je stvorio detaljnu i tačnu sliku.

Ovaj značajni pisac istorije ne želi da bude polemičar. On ne nameće svoje koncepcije i pred čitaocem ne demonstrira svoj metod. Njemu to nije potrebno. Nikad ne pristupa pisanju dok ne prikupi toliko građe da sve što posle toga iznese u stvari samo sobom govori. Ali, njegova monografija samo prividno podseća na neku iscrpnu hroniku. Sve je kod njega uklopljeno u koordinate jednog vremena i sve je njima iznutra povezano i protumačeno. Za jednu historiografiju, ali i za sve one koji se obraćaju prošlosti, velika je dobit imati takva dela.



Prof. dr. Galib Šljivo izlaže na Naučnom skupu

Mr. sc. Sead SELIMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

**Galib Šljivo, IZLAZ BOSNE I HERCEGOVINE NA JADRAN,
Tešanj, 2001, 374 str***

O historiji Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću pisali su mnogi autori, ali se s posebnim pijetetom pominje ime prof. dr. Galiba Šljive.

Naučnim radom prof. dr. Galib Šljivo počeo se baviti 1969. godine. Bio je utemeljitelj Instituta za istoriju u Banjoj Luci i njegov direktor 1979 - 1992. godine. Do sada je objavio sljedeće historijske monografije:

- Omer - paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850 - 1852, Sarajevo, 1997.
- Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815 - 1875, Beograd, 1977.
- Bosna i Hercegovina 1788- 1812, Banja Luka, 1992.
- Bosna i Hercegovina 1813 - 1826, Banja Luka, 1985.
- Bosna i Hercegovina 1813 - 1826, drugo izdanje , Banja Luka, 1988.
- Bosna i Hercegovina 1827 - 1849, Banja Luka, 1988.
- Bosna i Hercegovina 1849- 1853, Banja Luka, 1990.
- Bosna i Hercegovina 1854- 1860, Landshut, 1998.
- Orašje 1863 - 1995, Orašje, 2001 .

Osim toga, prof. dr. Šljivo je objavio preko pedeset obimnijih naučnih radova, prvenstveno iz historije Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću.

Krajem 2001. godine ovom nizu bibliografskih jedinica dr. Šljive dodata je i knjiga IZLAZ BOSNE I HERCEGOVINE NA JADRAN. Knjiga je izazvala izuzetnu pažnju, kako stručne i naučne tako i šire čitalačke publike.

U knjizi autor pitanje izlaza Bosne i Hercegovine na Jadran obrađuje kroz tri razdoblja:

U prvom razdoblju 1815 - 1849. godine autor obrađuje sljedeće naslove: "Neum-Klek i Sutorina i uprava u Dalmaciji"; "Za bosanske enklave

* Prikaz je objavljen u časopisu *Arhivska praksa*, broj 5, Tuzla, 2002, 207-209.

ofanzivno-defanzivni savez”; “Misija Bernarda Kaboge”; “Po pravak poštanske ceste”; “Pokušaj razmjene teritorija”.

U drugom razdoblju 1850 - 1853. godine obrađeni su ovi naslovi: “Pokušaj uvoza soli preko Kleka i Sutorine”; “Iskrčavanje bosanskog valije na Sutorini”; “Izgradnja drumu od Sarajeva do Neum - Kleka”; “Tajna misija Toma Skena u Sarajevu”; “Pregovori austrijske i osmanske vlade”; “Ponovni spor oko ceste preko enklava”; “Pokušaj uspostavljanja carinskih i zdravstvenih službi”; “Austrijski i osmanski uslovi za nagodbu”; “Klek i Sutorina i moreuzi Bosfor i Dardaneli”; “Portin plan za bosanske enklave”; “Vrhunac spora oko bosanskih izlaza na Jadran”; “Austrijski ultimatum”.

Treće razdoblje 1853 - 1878. godine obuhvaća sljedeće naslove: “Spor oko vojne ceste”; “Izvještaj Simeona Ljubića o Kleku i Sutorini”; “Luka Vukalović na Sutorini”; “Konvencija Lajningen ne postoji”; “Austrija zaposjeda Sutorinu”; “Kraljevina Italija i Neum - Klek”; “Podizanje solane na Sutorini”; “Odluka bosanske skupštine o Kleku i Sutorini”.

U knjizi IZLAZ BOSNE I HERCEGOVINE NA JADRAN, autor ukazuje na činjenicu da su enklave Neum - Klek i Sutorina pripale Osmanskom Carstvu po odredbama Karlovačkog mira 1699. godine, što je potvrđeno Požarevačkim mirom 1718. godine. Enklave su bile u sastavu Bosanskog ejaleta sve vrijeme osmanske uprave, a i u okvirima Bosne i Hercegovine kada je ona odlukom Berlinskog kongresa 1878. godine predata na privremeno upravljanje Austro -Ugarskoj.

Iako je Austrija nakon Bečkog kongresa zauzela zaštitnički stav prema Osmanskom Carstvu, ona je vremenom sve više mijenjala taj stav, prije svega zbog političkih i ekonomskih interesa. Austrijskom Carstvu Klek i Sutorina su smetali i zbog činjenice što je njima prekinut kontinuitet jedne teritorije na istočno-jadranskoj obali.

Izlazi Bosne i Hercegovine na Jadransko more postali su značajan bilateralni problem u odnosima između Austrije i Osmanskog Carstva, ali i važan međunarodni problem zbog trgovačkih interesa, kojima su, ne samo Habsburška monarhija, nego i neke druge sile pokušale vezati za padne oblasti Balkana pod sultanovom vlašću.

Osim toga, izlazi Bosne i Hercegovine na Jadran bili su značajni i zato što su uzimani u obzir prilikom stvaranja planova za izgradnju željeznica na Balkanskom poluotoku. Ti planovi su najčešće bili vezani za mnogo šire projekte dobijanja koncesija u cilju povezivanja osmanskog tržišta za inostrani kapital.

Problem Kleka i Sutorine počeo je gubiti svoj značaj izbijanjem Krimskog rata (1853 - 1856), zatim zbog ustanka u Hercegovini (1882), i na kraju, od početka šezdesetih godina 19. stoljeća zbog stvaranja mnogo širih planova Austrije da zagospodari Bosnom i Hercegovinom. Uz sve to, kada je 1878. godine Austro - Ugarska dobila mandat da privremeno okupira Bosnu i Hercegovinu, Klek i Sutorina ostali su njen sastavni dio pod osmanskim suverenitetom.

Knjiga IZLAZ BOSNE I HERCEGOVINE NA JADRAN predstavlja značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji. Pisana je jezikom iskusnoga historičara i na osnovu primarnih historijskih izvora, koji su rezultat istraživanja uglavnom u austrijskim arhivima. Autor je i ovom knjigom pokazao šta treba da bude cilj svakog ozbiljnoga historičara. To je, prije svega, historijska istina.

Ovim kratkim osvrtom željelo se ukazati na pojavu knjige IZLAZ BOSNE I HERCEGOVINE NA JADRAN, ali i preporučiti je za čitanje.



Edicija Historija Bosne i Hercegovine 1788-1878, autora akademika prof. dr. Galiba Šljive, Knjižarska kuća Planjax Komerc doo, Tešanj, 2016.

Dr. sc. Azem KOŽAR, vanr. prof.
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Dr. Galib Šljivo, BOSNA I HERCEGOVINA U XIX STOLJEĆU
Izdavač: Izdavačko-grafička kuća Planjax Tešanj, Tešanj 2003, 410
str.*

Pred nama se nalazi još jedna knjiga profesora Opće historije novog vijeka sa savremenom historijom dr. Galiba Šljive, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, ako se ne varam, dvanaesta po redu. Kao recenzent o njoj mogu nešto više reći, ali i kao onaj koji poznaje cjelokupni naučni autorov opus.

Ova knjiga, po opremi i unutrašnjem rasporedu, identična je dosada objavljenim autorovim monografijama, što ukazuje da se autor opredijelio da sve monografije svrstava u jednu ediciju iz historije Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću. To do sada nije činio nijedan historičar u Bosni i Hercegovini. Ipak, od ostalih monografija, ova knjiga se razlikuje po unutrašnjem rasporedu teksta. Naime, autor je, u jednome dužemu vremenskom razdoblju, u raznim prilikama i okolnostima, sastavio obimne studije: o Bosni 1864. godine, Bosanska Gradiška u posljednjih sto godina osmanske uprave u Bosni, i Rogatica u vrijeme austrougarske uprave. To su studije koje po svome obimu prevazilaze naučne radove koji se obično objavljuju u redovnim naučnim publikacijama i to je autora opredijelilo da ih objavi u jednoj knjizi. Uz te radove, autor je objavio i jedan opširan memoar o prilikama u Bosni koji potiče iz pera dr. Otto Blaua, konzula Kraljevine Pruske u Sarajevu i to u originalu. Na kraju knjige je u Dodatku donio djelimičan popis bibliografskih radova; to je učinio da bi obilježio sedamdesetogodišnjicu svog života.

Sve ove studije su urađene na osnovu arhivskih dokumenata koji se ubrajaju u izvore prvog reda. Naime, dr. Galib Šljivo, već duže vrijeme ostvaruje naučni projekt Bosna i Hercegovina u posljednjih sto godina osmanske uprave. Do sada je objavio svoje rezultate od za vremenski period od 1788. do 1860. godine, a zastao je na periodu od

* Prikaz je objavljen u časopisu za historiju *Saznanja*, broj 1, Tuzla, 2005, 355-358.

1860. do 1878. godine zbog poznatih ratnih događaja i gašenja fonda za naučnoistraživački rad koji je finansirao ovaj naučni poduhvat. Na žalost historije Bosne i Hercegovine, kako nam se čini, teško da će se obezbijediti sredstva da autor dovrši započeti naučni projekt, bar period od 1860. do 1868. Ipak, autor pokušava da bar dio svojih naučnih rezultata objavljuje kao obimnije studije u povremenim naučnim časopisima, ili, kao što je slučaj u ovoj knjizi, sakupljene na jednome mjestu. Riječ je o studiji o Bosni 1864.

Izdavam ovu studiju iz ove knjige samo zbog toga što je riječ o onome razdoblju u kojem su se nagomilali događaji u Bosni i koji su ovu pokrajinu Osmanskoga carstva bacili u žižu evropskih zbivanja. I sam podatak da su se u to vrijeme u Sarajevu nalazili diplomatski predstavnici Italije, Austrije, Pruske, Rusije, Francuske i Engleske, dakle onih sila koje su uređivale red stvari u savremenoj Evropi, a bogami i u svijetu, ukazuje na zainteresiranost ovih država za ono što se zbiva u Bosni i Hercegovini, kako bi ili prilagodili svoju politiku prema ovome području s ciljem da se spriječi svako iznenađenje koje može prirediti suprotstavljena strana ili, pak, utvrđivali svoju prisutnost kako ne bi bili zaobiđeni kada za to dođe vrijeme. Upravo autor je uočio to stanje, pa je na osnovu konzulskih izvještaja, ali i drugih, sačinio opširnu studiju, ustvari čitavu knjigu, da bi ispričao jednogodišnja zbivanja u Bosanskome ejaletu samo u 1864. godini. Sam autor zna, da bi, isto tako, mogao sročiti historiju i za svaku godinu Šerif Osman-pašine vladavine u Bosni i Hercegovini, za koga autor navodi da se njegovo upravljanje u Bosni može opisati jednom jedinom riječi *Sjajno doba*.

Autor je već izgradio poseban način saopćavanja historijskih podataka koji odudara od uobičajenih. Naime, on ne daje mnogo zaključaka, čak bi se moglo uočiti i to da izbjegava čitaocu nametnuti i onaj zaključak koji se ne može izostaviti. On, u stvari, donosi onoliko podataka koji su dovoljni da se donese istiniti sud o jednome događaju ili pojavi. Te godine novine susjednih zemalja objavile su niz vijesti iz Bosne u kojima su doneseni podaci o zlostavljanju. Umjesto da autor odbaci te vijesti kao netačne, on je citirao izvještaj austrijskoga generalnog konzula: «Kako mogu da objasnim, piše generalkonzul u jednom drugom izvještaju, ovdašnjim vlastima članak u Agramer

Zeitungu pod naslovom: *Sa bosanske granice* u kojem piše da u Bosni opet vlada velika lična i imovinska nesigurnost, da je ovih dana nekoliko austrijskih podanika bilo najstrahovitije zlostavljano, da je nekoliko imućnih seljaka bilo opljačkano i ubijeno.» Ovaj i slični članci najnesavjesnije šire alarmantne vijesti prema kojim su pljačkanja i ubijanja u Bosni svakodnevna i da se nekažnjeno vrše; a potpuno su izmišljena. U isto vrijeme je uoči Božića podignuto zvono koje je poklonio crkvi dolačkoj ovdašnji kajmakam Ahmed-beg. Ovako je historičar ostao po strani, bez zaključka, a čitalac sam može da zaključi o tendencioznom i netačnom izvještavanju iz Bosne. S kojim ciljem, ni o tome autor ne govori niti nameće svoje mišljenje.

Zaista je njegov stil pisanja historiografskih djela lahko čitljiv, logičan, i nadasve razumljiv do u detalje. Mi ćemo navesti samo jedan da bi to potvrdili. U to vrijeme, dakle 1864. godine, prvi put je počelo regrutiranje bosanskih mladića u redovnu vojsku Osmanskoga carstva. Skoro cijelo stoljeće u Bosni su se tome protivili. «Hatib Begove džamije Hafiz-efendija,» piše dr. Šljivo, „prilikom odlučivanja je objasnio: ‘Mi tražimo da bosanska vojska nosi uniforme sa zelenim širitima, onako kako je bila obučena vojska kada je došla na Bajram ujutro u džamiju.’ Kazasker je znao da Bošnjaci imaju slabost za zelenu boju» i da se u «bosanskom govoru zeleno upotrebljava u značenju: slavno i časno» pa je prihvatio ovaj prijedlog. Tako je, kako je izvijestio svoju vladu, Dževdet-efendija, i u Bosanskom ejaletu obavljeno regrutiranje. A, potom su bošnjačke djevojke, na bosanskome jeziku pjevale pjesme u kojima su veličale bošnjačku vojsku, kao što je na primjer ova:

Ne gledaj što se novac troši
 Dukate kao vodu prospi
 Djevojke poudavaj
 Da sa zelenom vojskom
 Izrode gazije junake.

Tom prilikom je kazasker Ahmet Dževdet-efendija kazao i ovo: «Bošnjaci su veliki rodoljubi, posebno naglasivši njihovu historijsku ulogu u odbrani domovine i njihov postojani karakter.» Na kraju je

slikovito objasnio dotadašnje protivljenje regrutovanju: «Bosna liči na jednu knjigu kojoj se bio pokvario povez, no, pri tom, njenom sadržaju, njeni se listovi nisu raskupusali i rasturili. Čim se ta knjiga bude uvezala, ona će postati i biti ona stara knjiga. A te korice, taj povez, jeste ovaj uzvišeni ferman.» Bošnjaci su bili oduševljeni njegovim govorom, ipak su sa sebe skinuli svaku odgovornost za tu «raskupusanu knjigu.» Uzun Abdulah, koji je kazaskerov govor sa turskog prevodio na bosanski je, kako je rekao, u ime naroda, odgovorio: «Gospodine, narod kaže: „Mi do te mjere ne možemo reći da zaslužujemo pohvalu koju ste nama upravili, ali mi vama, za takvo mišljenje o nama ipak, ovako svi na okupu zahvaljujemo i pri tom napominjemo da u kvarenju poveza i u njegovoj opravci mi nismo imali nikakvog učešća. Ako do koga ima krivice, svakako će biti do knjigovesca’.»

Uvjeren sam da će ova knjiga naići na zainteresiranost naučnih krugova i pobuditi znatiženju svih onih koji se interesiraju za historiju Bosne i Hercegovine. S obzirom na to da je urađena na osnovu historijskih izvora prvog reda i bogata podacima koji se prvi put donose, ona može uputiti na pravac daljih istraživanja.

Dr. sc. Enes PELIDIJA, red. prof.

Filozofski fakultet Sarajevo

**Dr. Galib Šljivo, BOSNA I HERCEGOVINA 1861–1869, Orašje
2005, 614 str.***

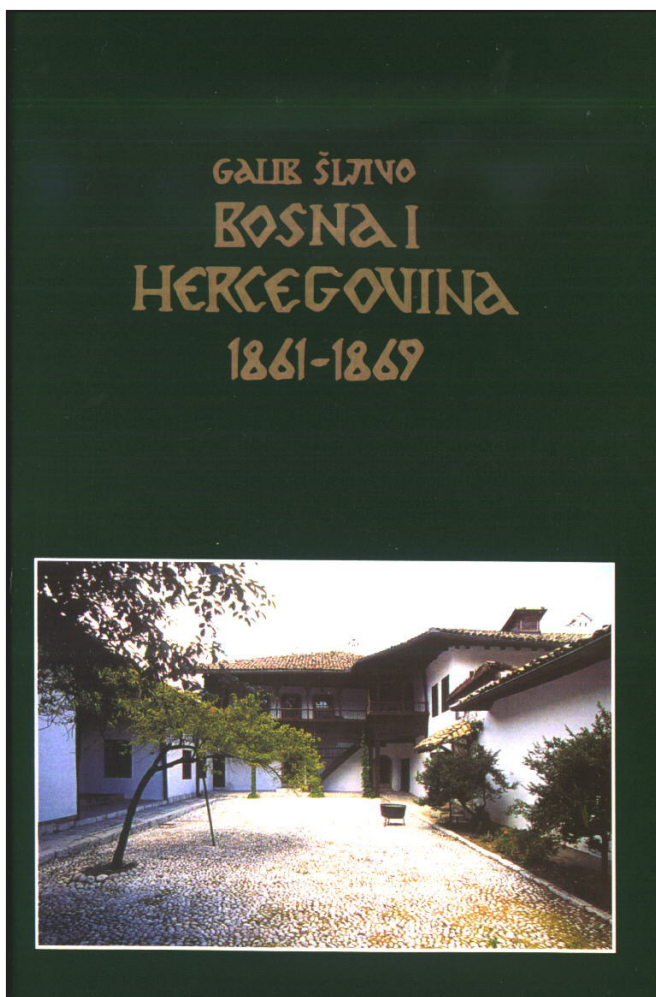
U toku 415–godišnje osmanske vladavine na prostorima Bosne i Hercegovine, te dijelovima susjednih zemalja koje su duže ili kraće vrijeme bile u sastavu Bosanskoga ejaleta, kako navodi dr. Safvet – beg Bašagić, bilo je po njemu ukupno 264 namjesnika. Istina, on je u ovaj broj uvrstio i 36 bosanskih sandžakbegova, prije nego je Bosna 1580. godine postala posebna osmanska pokrajina, poznatija pod imenom ***Bosanski ejalet***. To znači da je položaj bosanskih valija obavljalo ukupno 232 ličnosti. Mnoge od njih historija pamti kao sposobne, vrijedne i dobronamjerne predstavnike Visoke Porte iz Istanbula, ali je nemali broj i onih koji su zbog svoje gramzivosti, nesposobnosti i nedobronamjernosti bili opozvani i prije isteka mandata bijegom iz ove pokrajine spašavali svoje živote ili su smrt našli u samoj Bosni. O svima njima sa više ili manje podataka pisao je Salih Sidki Hadžihuseinović, poznatiji pod nadimkom **Muvekkit** u svom djelu *«Tarih – i Bosna (Povijest Bosne)»*. Također i u radovima pojedinih historičara osmanista i orijentalista u kontekstu njihovih radova spominju se pojedini istaknutiji bosanski beglerbegovi i vrijeme koje su proveli u Bosni sa svim njihovim dobrim i lošim osobinama.

Međutim, zahvaljujući pisanju dr. Galiba Šljive i njegovih do sada objavljenih 12 monografija u prilici smo da se upoznamo sa posljednjim stoljećem osmanske vladavine, tačnije od 1788. do 1869. godine. Kako to i sam autor ističe, upravo posljednja objavljena monografija upoznaje nas sa vrlo interesantnim i dinamičnim događajima koji obuhvataju vremenski period od 1861. do 1869. godine. To je vrijeme kada u ime sultana Abdulaziza (1861 – 1876) dužnost bosanskoga namjesnika obavlja Šerif Osman – paša, nesumnjivo jedan od najpoznatijih i

* Prikaz je objavljen u časopisu za historiju *Saznanja*, broj 1, Tuzla, 2005, 34-38.

najspособnijih namjesnika kojeg je Bosna imala u toku četvorostoljetne osmanske vladavine.

Držeći se svoga pristupa pisanja o Bosanskome ejaletu, dr. Šljivo i u ovoj knjizi događaje prati tematski i hronološki. Da bi mnogi događaji i valijine odluke bile jasnije, autor je cijelu studiju podijelio u sedam (VII) poglavlja koji svaki za sebe predstavljaju cjelinu. Koristeći obimnu izvornu građu koju je strpljivim radom sakupio u arhivima Beča, Berlina, Sarajeva, Zagreba, Beograda, Cetinja i na drugim mjestima, te uporedo nadopunjujući je stručnom literaturom, čitalac je u prilici da iz ove knjige sazna brojna dešavanja koja su do sada bila prekrivena velom zaborava.



Da je Šerif Osman – paša znao gdje dolazi i sa kakvim poteškoćama će se susresti, govori nam i podatak da je do 1861. godine bio na dužnosti beogradskoga muhafiza, te da je upravo tu imao prilike iz neposredne blizine pratiti sva dešavanja u susjednome Bosanskom ejaletu. Također su mu, zahvaljujući dotadašnjem službenom položaju bile poznate namjere i planovi teritorijalne aspiracije službenoga Beograda i Cetinja prema teritoriji Bosne i Hercegovine. Upravo je to bio razlog čestih nemira i otvorenim pobuna prije svega pravoslavnih sultanovih podanika u Bosanskome ejaletu.

Upravo u vrijeme dolaska u Bosnu Šerif Osman – paša kao novi namjesnik se suočava sa jednom takvom velikom pobunom na crnogorsko–hercegovačkoj granici. Mjere i način na koji valija postupa u pacifikaciji ove pobune, prof. Šljivo je veoma lijepo i pregledno opisao. On se isto tako neposredno angažira u rješavanju brojnih lokalnih problema. Jedno od njih je i komunikaciona povezanost bosanskih gradova. Zbog toga, poslije dužeg vremena, ovaj namjesnik veliku pažnju posvećuje opravci postojećih i izgradnji novih puteva. Komunikaciona povezanost svih krajeva ove pokrajine i sigurnost na putu bila je jedna od glavnih zadataka tadašnje vlasti i lično samoga namjesnika. U tom smislu Osman–paša je kao rijetko koji njegov prethodnik bio u skoro svim mjestima Bosanskog ejaleta, obilazeći veća i manja naselja, ali istovremeno pokazujući interesovanje za svakodnevni život sultanovih podanika. Ova namjesnikova aktivnost pokazuje pozitivne znake u privrednome razvoju, posebno u trgovačkoj razmjeni, sigurnosti koja je bila prisutna u prijenosu roba i ličnoj bezbjednosti ljudi, a o čemu skoro jednodušno govore izvještaji konzula i drugih stranaca koji su po službi boravili u Bosanskom ejaletu / vilajetu.

Jedno od neriješenih pitanja zbog čega je bilo otvorenih pobuna i nezadovoljstva u prethodnim decenijama XIX stoljeća je i pitanje regrutacije, te administrativne i sudske reorganizacije. Od 1865. godine dotadašnji Bosanski ejalet službeno se počinje zvati vilajetom. Preduzete mjere centralne vlade iz Istanbula bile su u cilju reforme i Osmanskoga carstva po ugledu na evropske države toga vremena, pa samim tim i Bosne kao pogranične pokrajine. Na osnovu izvora i stručne literature dr. Šljivo nas upoznaje sa svim izazovima i poteškoćama s kojima se

suočavala lokalna vlast i valija Šerif Osman – paša. Istovremeno sva ta događanja prati i kroz prizmu i rad diplomacije Austrije, Velike Britanije, Francuske, Rusije, Italije i Pruske. Navedene države su u Sarajevu imale svoje konzultate, od kojih su posljednje dvije zemlje (Kraljevina Italija i Kraljevina Pruska) svoja konzularna predstavništva otvorile 1863. godine, tj. u vrijeme valije Šerif Osman – paše. Iz korespondencije diplomata ovih konzulata, autor nas upoznaje o mnogim do sada nepoznatim događanjima u Bosanskom ejaletu / vilajetu gdje se vidi sasvim drugo, do tada negativno mišljenje o Bosni i stanju u ovoj pokrajini. Već tada pratimo suptilnu politiku ne samo susjednih kneževina Srbije i Crne Gore, nego i Austro–Ugarske koje pokazuju teritorijalne aspiracije prema ovoj sultanovoj značajnoj pokrajini. Sve je to isprepleteno i sa nekim događanjima u susjednim zemljama, među kojima je i dolazak muslimanskoga stanovništva iz Kneževine Srbije u Bosnu od 1863. godine. Posebno su interesantni donešeni podaci o naseljavanju muslimanskih muhadžira iz Srbije duž sjeverne i istočne granice pored rijeka Save i Drine.

Također se ovde upoznajemo i sa pitanjem Kleka i Sutorine koji predstavljaju izlaz Bosne na more, te pažnje koju osmanska centralna vlast poklanja u kontekstu širih interesa i uz pomoć Italije i Pruske. To nam govori da je Bosna i Hercegovina već duže vrijeme bila u širim planovima evropskim zemalja u rješavanju tzv. *Istočnog pitanja*.

Istovremeno, bosanski valija je podržavao privredni razvoj podstičući zanatstvo i trgovinu, osnivanjem više preduzeća. Njegove su zasluge što je dozvolio izgradnju prvoga industrijskog objekta i dao viziju za osnivanje prvoga dioničarskog društva za proizvodnju suknja. Uporedo sa tim vodi računa i o drugim oblastima, među kojima je i štamparstvo. Zahvaljujući Šerif Osman–paši u Bosni je osnovana prva štamparija i počele su se štampati prve novine, knjige i udžbenici i na domaćem jeziku. Također su uspostavljene telegrafske linije među većim bosanskohercegovačkim mjestima, a poštanski saobraćaj postao je uredniji. Formirao je i predstavničko tijelo od svih naroda i konfesija koje su živjele u Bosanskom ejaletu / vilajetu s jednakim pravom u radu ove institucije. U ovome periodu počela je sa radom niža vojnička škola, dječije proavilište (*islahana*), obnovio je popis stanovništva i imanja

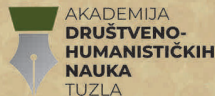
građana, numeraciju objekata i imena ulica (*sokaka*), te istovremeno započeo izgradnju savremenih većih gradskih ulica. Bili su to veliki pozitivni pomaci na svim razinama zemlje. Zbog toga je Švicarac dr. Kotschet ovaj dio bosanskohercegovačke prošlosti (1861 – 1869) s pravom nazvao *sjajnim dobom* bosanske historije.

No, u knjizi autor donosi i suprotna mišljenja, prije svega pisanje štampe iz susjednih zemalja. Nekima ovako stanje u najjisturenijoj evropskoj osmanskoj pokrajini nije odgovaralo. Pojedini krugovi i sredine su i dalje nastojale da Bosanski ejalet slovi kao *tamni vilajet*. Upravo su oni i pripremali vrijeme austro–ugarske okupacije i svih onih događanja koja ćemo imati priliku najvjerojatnije čitati u sljedećoj knjizi prof. dr. Galiba Šljive.

Imajući u vidu sve napisano, knjiga *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.* autora prof. dr. Galiba Šljive predstavlja izuzetan znanstveni doprinos u daljem izučavanju prošlosti navedenoga vremenskog perioda. Istovremeno u njoj pored brojnih novih dragocjenih podataka, pažljiviji čitalac primijetit će mnoge historijske korekcije, koje prije svega ispravljaju neke ranije nekritički preuzete teze bez historijske utemeljenosti. Cijela knjiga pisana je jasnim i preglednim stilom i jezikom uz punu znanstvenu akribiju koju je autor i ovoga puta pokazao. Sigurno da će ovo djelo, kao i prethodne knjige prof. dr. Galiba Šljive biti nezaobilazne u upoznavanju historije Bosne i Hercegovine XIX stoljeća.



UG „Društvo
historičara”
Tuzla



PROGRAM RADA NAUČNOG SKUPA

**„HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE
U DJELIMA
AKADEMIKA PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE“**

DRAMAR CENTAR TUZLA (VELIKA SALA),
24. 11. 2018.

*Održavanje Naučnog skupa finansijski je podržalo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke*

TUZLA, 24. 11. 2018.

Esaf LEVIĆ,

Arhiv Tuzlanskoga kantona Tuzla

**Dr. Galib Šljivo, BOSNA I HERCEGOVINA U XIX STOLJEĆU U
SPISIMA STRANIH IZVJESTACA, Izdavač: Planjax, Tešanj 2008.,
str. 761, lat.**

Dr. Galib Šljivo neumorni je istraživač bosanskohercegovačke prošlosti, posebno perioda 19. stoljeća. U svom dugogodišnjem naučno-istraživačkom radu objavio je sljedeće monografije :

- Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.- 1878.*, Beograd 1977.;
- Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.*, Sarajevo 1977.;
- Bosna i Hercegovina 1788.-1812.*, Banja Luka 1992.;
- Bosna i Hercegovina 1813.- 1826.*, Banja Luka 1985.;
- Bosna i Hercegovina 1813.-1826.*, Drugo izdanje, Banja Luka 1988.;
- Bosna i Hercegovina 1813.-1826.*, Treće izdanje, Tešanj 2006.;
- Bosna i Hercegovina 1827.- 1849.*, Banja Luka 1988.;
- Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, Drugo dopunjeno izdanje, Tešanj 2006.;
- Bosna i Hercegovina 1849.-1853.*, Travnik 1990.;
- Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, Landshut 1998.;
- Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, Tešanj 2005.;
- Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran: Neum - Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878.*, Tešanj 2001.;
- Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i izvori.*, Tešanj 2003.;
- Orašje 1863.-1995.*, Orašje 2001.;
- Omer Lutfi-paša u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.*, Drugo izdanje, Tešanj 2007.;
- Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i članci.*, Tešanj 2008.

Ovom, vrlo impresivnom nizu, u 2008. godini, dodao je još jedno vrijedno naučno djelo. Ovaj put radi se o knjizi "*Bosna i Hercegovina u XIX. stoljeću u spisima stranih izvještača*", u koju su uvrštene studije i

* Prikaz je objavljen u časopisu *Arhivska praksa*, broj 11, Tuzla, 2008, 412-415.

članci koji su urađeni na osnovu izvještaja stranaca, koji su proputovali Bosnom i Hercegovinom u 19. stoljeću i o tome ostavili pisane tragove . Knjiga sadrži 15 članaka i studija, i to:

Otvaranje "Austrijskog carskog konzulata" u Bosni (str. 7-55) - govori o burnom početku 19. stoljeća u Bosanskom ejaletu, dolasku Francuske na južne granice, spuštanju Austrije sa sjevera, opasnostima iz Srbije nakon ustanka, te stanju u Bosni u tom periodu. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Otvaranje „Austrijskog carskog konzulata” u Bosni, 12. maja 1808.”, *Istorijski zbornik*, Institut za istoriju Banja Luka. 9/IX, Banja Luka 1988., str. 7-33.

Zatvaranje "Austrijskog carskog konzulata" u Bosni (str. 55-79) - govori o periodu vezirovanja Seid Ali Dželal paše i odnosima prema Austriji, te stanju u Bosanskom ejaletu. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Zatvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni, 18. januara 1821. godine.”, *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knjiga XCII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 25., Sarajevo 1990., str. 253-264.

Velike sile i susjedi prema Bosanskom ejaletu (str. 79-103) - govori o situaciji i odnosima unutar Bosanskog ejaleta u vrijeme povećane zainteresovanosti evropskih sila za stanje u Bosni. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Velike sile i susjedi prema Bosanskom ejaletu u vrijeme osnivanja konzulata (1850.- 1863.)”, *Stav*. časopis za društvena pitanja, kulturu i umjetnost, Godina II, broj 2, Gračanica 2003., str. 38-49 .

Izvještaji Antonija Tadića, korespodenta iz Livna (str. 103-295) - radi se o pismima koja je, za potrebe Austrije, sastavljao uhoda iz Livna, a govore o političkim događajima, kao i onim svakodnevnim. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Izvještaji anonimnog korespodenta iz Livna sredinom XIX vijeka (1845.-1852.)”, *Spomenik* . Knjiga CXXXII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odjeljenje istorijskih nauka - Knjiga 8, Beograd 1991., str. 41- 85.

Lajningenova misija (str. 295-363) - govori o vojnoj akciji Omer Lutfi-paše u Crnoj Gori, svim trvenjima sa Austrijom koja su nastala kao posljedica tog sukoba, te misiji grofa Lajningena na sprečavanju sukoba širih razmjera. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Lajningenova misija u

Carigradu 1853. godine”, *Istorijski zapisi* . Godina XXIX (XLIX), Knjiga XXXIII, Titograd 1976., str. 187- 226.

Utjecaj barona Mamu/e na crnogorsko-hercegovačke odnose (str. 363-383) - govori o naporima dalmatinskog namjesnika Lazara Mamule u pridobijanju knjaza Danila za održavanje primirja sa Osmanskim carstvom. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, “Utica j barona Mamule na crnogorsko hercegovačke odnose u toku Krimskog rata”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. Ekmečićev zbornik*. Godina XXXIX, Sarajevo1988., str. 95-102.

Promemorija barona Mamu/e (str. 383-411) - govori o planovima austrijske politike balkanskim zamljama i sprečavanju pojave nezavisnih država, a naročito sprečavanju osamostaljenja Crne Gore. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Promemorija barona Mamule o međunarodnom položaju Crne Gore”, *Jugoslovenski istorijski časopis*, God. XX, 1-4/1981., Beograd 1982., str. 277-291.

Austrijski general Hauer “O nekim pokrajinama evropske Turske” (str. 411-519) - radi se o kratkom i jezgrovitom prikazu stanja u osmanskim provincijama na Balkanu, kojeg je sastavio general austrijske vojske Hauer. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Austrijski general Hauer “O nekim pokrajinama evropske Turske” 1843. godine”, *Spomenik CXX/I*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje istorijskih nauka I, Beograd 1981., str. 169-192.

Vagnerovo viđenje Bosne (str. 519-555) - odnosi se na dva putovanja majora Vagnera u Bosnu, sa kojih je on podnio izvještaje o stanju u Bosanskom ejaletu, kao interesnoj sferi Austrije. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, “Vagnerovo viđenje Bosne sredinom XIX vijeka”, *Istorijski zbornik*, Institut za istoriju Banja Luka, 11/2, Banja Luka 1981., str. 55-76.

Austrijska konzularna agencija u Bihaću (str. 555-595) - govori o nastojanjima trgovaca sa područja Austrije da se u Bihaću postavi konzularni predstavnik koji razumije trgovinu, a kako bi ovi imali bolju zaštitu i lakše se bavili trgovinom. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, “Austrijska konzularna agencija u Bihaću (1863.-1865.)”, *Istorijski zbornik*, Institut za istoriju Banja Luka, 11113, Banja Luka 1982., str. 42-73.

Sinj i njegova okolina 1833. godine (str. 595-617) - donosi opis mjesta susreta bosanskih i dalmatinskih trgovaca - Sinj, kao i opis Cetinske krajine. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Sinj i njegova okolina 1833.godine", *Istorijski zbornik*, Institut za istoriju u Banja Luci, 9/IX, Banja Luka 1988., 53-65.

Jedan pogled na istočnu politiku (str. 617-633)- odnosi se na mišljenje generalmajora Ladislava Nađa o istočnom pitanju i njegovoj analizi pravca austrijske istočne politike sredinom 19. stoljeća . Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Jedan pogled na istočnu politiku Austrije sredinom XIX vijeka", *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd 1979.,str. 83-92.

Emigriranje iz sjeverne Bosne (str. 633-665) - govori o posljedicama krimskog rata na ljudstvo i ekonomsko stanje u Bosanskom ejaletu te, usljed takvih negativnih okolnosti, bježanju stanovništva u prekosavske krajeve. Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, "Emigriranje iz sjeverne Bosne u prekosavske krajeve u toku krimskog rata", *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990., str. 133-148.

Napad austrijske vojske na Podzvizd (str. 665-703) - govori o stalnim ratovima na području Bosanske krajine, konkretno o napadu austrijske vojske, koju je vodio pukovnik Josip Jelačić, na grad Podzvizd. Povod je bilo ubistvo graničara Save Vojnovića i odbijanje osmanske vojske da provede istragu. Prvi put objavljeno: Galib Šljiva, "Napad austrijske vojske na Podzvizd 9.jula 1845. godine", *Istorijski zbornik* , 1/1, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1980., str. 65-84.

"Historija Like" (str. 703-760)- u pitanju je novi rad, pod punim nazivom "Historija Like (1683.-1814.) - Bilješke o mnogim zanimljivim događajima u Lici od vremena njenog osvajanja od Turaka". Mnogi događaji, koji se spominju u ovoj kratkoj historiji, vezani su za međusobne dodire stanovnika Like i stanovnika Bosanske krajine, odnosno Bosne i Hercegovine .

Kao što se iz ovog kratkog prikaza može vidjeti, knjiga obuhvata studije i članke koji su obavljeni u dugom nizu godina i u raznim časopisima, odnosno bili su razasuti i teško dostupni širem krugu čitalaca, pa i naučnim radnicima. Objavljivanje ove knjige omogućilo je veću njihovu prisutnost u bibliotekama ustanova i pojedinaca, a doprinijet će širenju znanja o Bosni i Hercegovini, naročito o periodu 19.stoljeća .

Dr. sc. Senaid HADŽIĆ, vanredni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

**Dr. Galib ŠLJIVO, Bosna i Hercegovina 1869.-1878.,
Orašje 2011., 665 str.***

Knjigom *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.* godine prof. dr. Galib Šljivo je završio ranije planirani naučnoistraživački projekt historije Bosne i Hercegovine u posljednjih sto godina osmanske uprave. Da se radilo o planskom i detaljnom istraživanju historijskoga razdoblja s kraja 18. i u 19. stoljeću moglo se naslutiti pojavom njegove prve monografije o bosansko-hercegovačkim teritorijama na jadranskoj obali. ¹Od tada do danas prof. Šljivo je objavio osamnaest monografija (obima 8641 stranica) koje se odnose na period bosanskohercegovačke historije od 1788. do 1878. godine. Tako je prof. Šljivo svojim monografijama, studijama, člancima i raspravama, na osnovu zgusnuto datih podataka, bez i jedne suvišno date fraze ili bez onih činjenica koje nisu historijski relevantne, objavio na hiljade strana i to o mnogim događajima, ljudima i pojavama historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća o kojima je prije njegovih istraživanja napisano samo po nekoliko redova, ili nekoliko strana, ili doslovce ništa. Sve monografije, ili studije, pa i članci u novinama profesora Šljive napisani su dopadljivim stilom, ali dr. Šljivo nijednom nije prešao granicu koja dijeli naučni rad od umjetničkog kazivanja. Zato se njegov način izraza približava u dovoljnoj mjeri razgovoru ljudi u vremenu koje odslikava. Na taj način učinio je dostupnim historiju Bosne i Hercegovine s kraja 18. i u 19. stoljeću onima koji se bave historijom, ali i drugima koji žele da prošire svoja znanja.

Zahvaljujući pisanju dr. Galiba Šljive i njegovih do sada objavljenih 18 monografija u prilici smo da se upoznamo sa posljednjim stoljećem osmanske vladavine, tačnije od 1788. do 1878. godine. Tokom navedenog perioda (1788.-1878.) u ime osmanskih sultana dužnost namjesnika u Bosni i Hercegovini obavljala su 64 osmanska dostojanstvenika. Na period od 1869. do 1878. godine odnosi se 12 namjesnika (od Šerif

* Prikaz je objavljen u časopisu za historiju *Saznanja*, broj 4, Tuzla, 2013, 145-150.

Osman-paše, 1869., do Ahmed Mazhar-paše, 1878.) koji su u ime sultana Abdulaziza (1861.-1876.), Murata V (1876.) i Abdulhamida II (1876.-1909.) upravljali Vilajetom Bosna. Ni jedan od namjesnika nije dostigao slavu Šerif Osman-paše, koji se bez sumnje ubraja u red najsposobnijih namjesnika koje je Bosna imala u 415 godina osmanske vladavine.

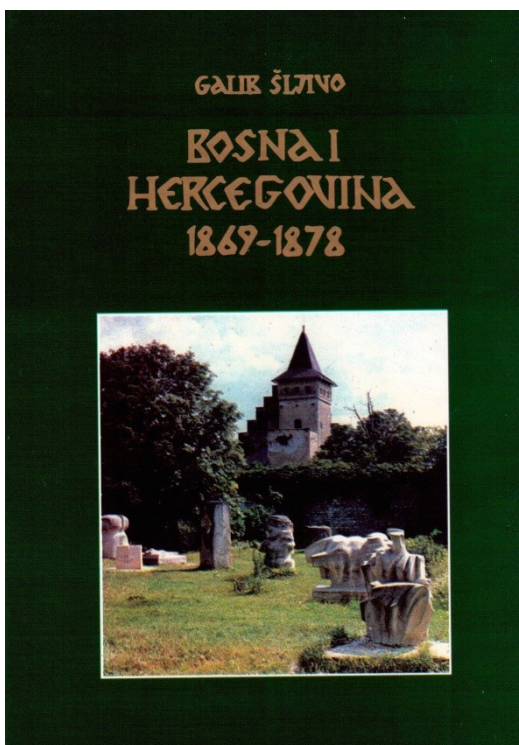
Slijedeći svoj raniji pristup pisanja o Bosni i Hercegovini, prof. dr. Šljivo i u knjizi *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.* događaje prati tematski i hronološki. Da bi mnogi događaji i valijine odluke bile jasnije, autor je cijelu studiju podijelio u više dijelova-glava-poglavlja koji svaki za sebe predstavljaju cjelinu. Pri pisanju je koristio obimnu izvornu građu koju je strpljivim radom sakupio u arhivima Beča, Berlina, Sarajeva, Zagreba, Beograda, Cetinja i na drugim mjestima, te je prikupljene podatke nadopunio stručnom literaturom, tako da je čitalac u prilici da iz ove knjige sazna brojna dešavanja koja su do sada bila prekrivena velom zaborava.

Knjiga prof. dr. sc. Galiba Šljive, *Bosna i Hercegovina od 1869. do 1878. godine*, je formata A-5, obima 665 strana osnovnog teksta sa podnožnim napomenama (804 fusnote) koje su naznačene ispod osnovnog teksta. Na svakoj strani ima u prosjeku 36 reda, u svakom redu ima 55 daktilografskih znakova i veličinom slova 11. Autor je odabrao jedan format, isti spoljni izgled, pa i unutrašnji raspored teksta koji podsjeća na njegove prethodne knjige. Tekst ima slijedeće dijelove (cjeline-glave): Predgovor (5-8); Glava I: Kraj Šerif Osman-pašine uprave (9-184); Glava II: Političke promjene u Evropi na početku osmog desetljeća devetnaestog stoljeća (185-276); Glava III: Era čestih promjena valija u Bosanskom Vilajetu (277-388); Glava IV: Pred Istočnu krizu (389-434); Glava V: Istočna kriza do okupacije Bosne i Hercegovine (435-596); Riječ na kraju (597-602); Schlußwort (603-610); Rječnik (611-626); Dodatak: Biografija (627-634), Historijske monografije (635-636), Intervjui (637-664).

U Predgovoru (5-8 strana) autor je objasnio šta je bila namjera da napiše ovu knjigu o Vilajetu Bosna u periodu od 1869. do 1878. godine. Ova monografija predstavlja posljednje razdoblje historije Bosne pred okupaciju Austro-Ugarske, razdoblje koje je, bez sumnje, do sada najviše istraženo sticajem međunarodnih događaja i unutrašnjih zbivanja koji su

ubrzali završetak historije Bosne i Hercegovine u sastavu Osmanskog carstva. I pored toga, autor se usudio, kako sam navodi, da navedeno vremensko razdoblje posmatra iz arhivskih izvora koji do sada nisu bili istraženi i da ih ukomponuje u cjelinu historijskog odsjeka bosanske i hercegovačke historije i primijeni metod izlaganja ostalih monografija iz edicije Historija Bosne i Hercegovine u posljednjih sto godina osmanske uprave.

U prvom poglavlju: Kraj Osman-pašine uprave, autor navodi da je Šerif Osman-paša bio valija u Vilajetu Bosna kad je u Osmanskom carstvu započelo izvođenje reformi kojima je zahvaćena i Bosna, odnosno Vilajet Bosna. Reforme je sprovodio na način da one nisu nailazile na protivljenje domaćeg stanovništva, niti su izražavani masovni protesti. Bio je to valija koji je najduže upravljao Bosanskim vilajetom i koji je uspostavio prisne veze sa diplomatskim korom koji se okupio u Sarajevu. Osim toga, za vrijeme Šerif Osman-paše provedene su administrativne reforme, uvedena je narodna vojska, prihvatani su muhadžiri koji su protjerane iz Kneževine Srbije, ali su građeni brojni drumovi, reformisan obrazovni sistem i otvarane nove škole.



Nekima ovako stanje u najisturenijoj evropskoj osmanskoj pokrajini nije odgovaralo. Zbog toga su pojedini krugovi i sredine i dalje nastojale da Bosanski vilajet slovi kao tamni vilajet. Upravo su oni i pripremali vrijeme Austro-Ugarske okupacije i svih onih događanja o kojima piše prof. dr. Galiba Šljive u slijedećim poglavljima. Autor u knjizi donosi i suprotna mišljenja, prije svega pisanje štampe iz susjednih zemalja.

U poglavlju: Političke promjene u Evropi na početku osmog desetljeća devetnaestog stoljeća autor ističe da je osamdesetih godina 19. stoljeća Vilajet Bosna bio zahvaćen nepomućenim interesovanjem velikih država koje su određivale red stvari u Evropi: Austro-ugarske, Rusije, Italije, Francuske, Engleske i Njemačke. Kako bi u tančine pratili i znali prilike u ovoj najzapadnijoj osmanskoj provinciji, vodeće evropske države su imale konzularne agencije u Sarajevu, te vicekonzulate i diplomatska predstavništva u drugim gradovima Bosanskog vilajeta iz kojih su svojim vladama slali izvještaje. Posebno su bili prisutni putnici, uhode i ini znatiželjinci čije namjere nisu bile poznate.

Osim evropskih država, susjedne kneževine Srbija i Crna Gora su otvoreno izražavale plan o prisajedinjenju dijelova Bosna i Hercegovine u sastav navedenih kneževina. Pravoslavno stanovništvo, koje je bilo brojno u Bosni i pridobijeno za program Velike Srbije, odupiralo se lokalnim vlastima Bosanskog vilajeta, pa i organizovano napuštalo svoja ognjišta, odnoseći stvari i goneći stoku, kako bi se smjestilo na susjedne krajeve Vojne krajine.

Unutrašnje nezadovoljstvo stanovništva u Vilajetu Bosna te vrlo uspješno višegodišnje upravljanje valije Šerif Osman-paše i reforme koje je proveo, nije opredijelilo osmansku vladu da sa takvom praksom nastavi, dakle da na položaje valija u Vilajetu Bosna postavi sposobnog dostojanstvenika koji bi mogao uspostaviti red, osigurati primjenu zakona i podanicima život učiniti snošljivijim. Štaviše, osmanska vlada je ubrzano smjenjivala dostojanstvenike sa položaja valija, tako da se poneki nije mogao na tom položaju održati ni godinu dana (za devet godina smijenjeno 12 valija). Slično je bilo i sa mutesarifima pojedinih sandžaka, pa i kajmakamima. O svemu prof. dr. Galib Šljivo piše u poglavlju III: Era čestih promjena valija u Bosanskom Vilajetu, na način da su rečenice jednostavne, a misao teče u kontinuitetu. Kod autora nema naglih prekida tako da čitalac ima predstavu da prisustvuje događaju koji se pred njim odvija. Tom prilikom ne vidi se historičar koji sugerira zaključak ili je pristrasan u sukobu dviju struja ili partija.

Četvrto poglavlje sadrži podatke o prilikama u Vilajetu Bosna pred početak Istočne krize. Autor navodi da je politika osmanske vlade čestih promjena činovnika u Vilajetu Bosna za vrijeme velike

Istočne krize utjecala na to da se nisu otklanjali uzroci nezadovoljstva stanovništva, nego su oni povećavani, a autoritet lokalnih i viših vlasti sve više slabio. To je imalo za posljedicu da je u Vilajetu Bosna vladao nered, opća nesigurnost, pa su promjene bile i očekivane. Nepovjerenje muslimanskog stanovništva u sposobnost osmanske vlade da se neredi u Vilajetu Bosna iskorijene sve se više povećavalo, a zbog nebrige osmanske vlade isticana je potreba da se muslimani bore za očuvanje Bosne i Hercegovine kao svoje domovine. Takva borba je bila otežana s obzirom na činjenicu da je od pohoda Omer Lutfi-paše, skoro nestao gornji sloj stanovništva: najugledniji su protjerani iz Bosne, najbogatiji begovi su osuđeni na vječno ili dugotrajno progonstvo, a njihove porodice rasturene širom Osmanskog carstva. Osim toga, osmanska vlada je zbog nepovjerenja prema domaćem muslimanskom stanovništvu isto sve manje uključivala u rad lokalnih, sudskih i administrativnih organa tako da oni nisu bili osposobljeni u obavljanju poslova koji se podrazumijevaju u radu i održavanju reda i sigurnosti, pa ni nastavak u vrijeme kad osmanska vlast nije više u mogućnosti upravljati Bosnom i Hercegovinom.

Početak Istočne krize pokazao je da Osmansko carstvo više ne može upravljati Bosnom, te da je primorano da pristane na planove evropskih država, prije svih Austro-Ugarske. O tome autor piše u poglavlju: Istočna kriza do okupacije Bosne i Hercegovine. U evropskim planovima Vilajet Bosna postao je prevažno strategijsko područje u širem evropskom odnosu velesila. Najveći interes pokazala je Astro-Ugarska koja je na Berlinskom kongresu (13. juni - 13. juli 1878.) dobila saglasnost evropskih država da može da okupira i upravlja pokrajinama Bosnom i Hercegovinom. I pored opće nepripremljenosti za pružanje otpora austrougarskoj okupaciji, Vilajet Bosna je, ipak, pružio otpor okupacionoj vojsci kojoj je trebalo skoro tri mjeseca da skrši otpor domaćeg stanovništva i uspostavi red i mir.

Na osnovu naprijed napisanog može se konstatirati, da knjiga Bosna i Hercegovina 1869.-1878. autora prof. dr. Galiba Šljive predstavlja izuzetan znanstveni doprinos u daljem izučavanju prošlosti navedenoga vremenskog perioda. Posebno je potrebno iznijeti činjenicu da su u knjizi pored brojnih novih dragocjenih podataka, primjetne mnoge historijske

korekcije, koje prije svega ispravljaju neke ranije nekritički preuzete teze bez historijske utemeljenosti. Cijela knjiga pisana je jasnim i preglednim stilom i jezikom uz punu znanstvenu akribiju koju je autor i ovoga puta pokazao. Sigurno da će ovo djelo, kao i prethodne knjige prof. dr. Galiba Šljive biti nezaobilazne u upoznavanju historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća.

Zahvaljujući dosadašnjem naučno-istraživačkom radu prof. dr. Galiba Šljive, Bosna i Hercegovina je prva među južnoslavenskim, ali i nekim drugim, državama, čija je historija obrađena u jednome kontinuitetu od preko 90 godina. Posebno je značajno što su sva djela autora napisana na osnovi velikoga broja historijskih izvora prvoga reda. Njegova priča o minulim događajima u Bosni i Hercegovini 19. stoljeća je uvjerljiva, čitalac dobija utisak da se vratio u to doba, da prisustvuje događajima ali i objašnjenjima izrečenim riječima savremenoga stanovnika. I na kraju, poslije pročitanih knjiga prof. dr. Galiba Šljive čitalac će lakše čitati ljetopise, razne memoare ili dnevnike zaostale iz 19. stoljeća.

IV. BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA RADOVA

BIOGRAFIJA (priredio dr. sc. Salkan Užičanin)

Akademik prof. dr. Galib Šljivo rođen je 15. septembra 1933. godine u selu Brčigovu, općina Rogatica u porodici rudara, janskoga kopača, Muhameda Šljive i Šerife rođene Alić. Otac mu se četiri puta ženio. S prvom ženom nije imao djece, s drugom je imao kćerku Šcherzadu, trećom kćerku Munuru, a od četvrte sinove Galiba i Mustafu. Koliko je akademiku poznato u Brčigovu su živjele tri porodice Šljivo, u stvari tri brata: Abdulah, Muhamed i Jakuf. Najmlađi Jakuf bio je najutjecajniji i najbogatiji čovjek u selu. Posjedovao je dućan i vodenicu, a uz to bio je vrstan zidar klesanim kamenom. Zbog svog zidarskog umijeća zaposlen je kao zidar na željeznici, gdje je sa svojom desetinom održavao ispravnost željezničkih mostova na relaciji Sarajevo-Višegrad. Ugledni i autoritativni Jakuf bio je muhtar sela. Najstariji Abdulah bio je majstor dunder, zidao je i popravljao kuće, imao je dućan, ali se ponajviše bavio poljoprivrednim poslovima. Galibov otac Muhamed, pak, radio je u rudniku Kukavica i obrađivao manje poljoprivredne površine, od čega je izdržavao svoju porodicu. Koliko se akademik sjeća, on, otac, majka i brat živjeli su oskudno. Do nepune pete godine života Galib je živio u Brčigovu s porodicom. Nesrećenim slučajem otac mu je poginuo u rudniku i iza sebe ostavio nezbrinutu porodicu sa lošim imovinskim stanjem, imali su jedino kravicu – bušu. U takvim oskudnim uvjetima za život majka mu se odlučila preudati, a prije udaje, s obzirom da ga očuh Šerif Polutak nije htio prihvatiti u krug svoje porodice, jer je i on iz prvog braka imao tri odrasle djevojčice, jedino rješenje našla je da starijeg sina Galiba smjesti u Vakufski dom u ulici Čadordžina broj 48 u Sarajevu. Te adrese akademik se još uvijek sjeća. Porodična kuća u Brčigovu ostala je pusta i nikada više nije obnovljena. Maloljetnog Galiba od 1939. do 1945. godine niko nije posjećivao. Naime, odmah na početku Drugog svjetskog rata (1941), porodica Polutak izbjegla je iz Goražda i kao muhadžiri smjestila se na poljskom imanju Reufbega Đonlagića u Dobropolju kod Tešnja, gdje je ostala do kraja rata (1945).

Galib je iz Vakufskog doma u Sarajevu završio redovno obrazovanje: osnovnu školu, prvi razred građanske škole, nižu gimnaziju i učiteljsku školu. Bio je jako uspješan đak. Odmah po završetku učiteljske škole krajem juna 1950, dobio je rješenje o prvom postavljenju za učitelja, što je podrazumijevalo i sve novčane prinadležnosti, bez obzira što je školska godina počinjala 1. septembra. Dakle, Galib Šljivo je sa nepunih 17 godina života otpočeo svoju pedagošku karijeru. Po završetku školovanja prijavio se dobrovoljno za radnu akciju na izgradnji Azotare u Goraždu. Sjeća se da je to, između ostalog, učinio kako bi dobio novo radničko odijelo s kojim je mogao početi raditi u školi (radilo se o plavom radničkom odijelu koje su dobijali učesnici dobrovoljnih radnih akcija).

Učiteljsku karijeru započeo je u selu Maglajci (srez Bosanska Dubica) školske 1950. /1951. godine. Ostao mu je u sjećanju prvi radni dan, kada se po tadašnjoj praksi prijavio Mladenu Misavljeviću, sreskom povjereniku za prosvjetu, koji ga je upitao: „Šta želiš ti mali?“, jer je bio mali rastom. Kad je Galib promučao da je on novi učitelj i pokazao mu diplomu, povjerenik je ustao i s njim se lijepo rukovao, a potom mu osigurao konja za jahanje i pratnju do sela. U školi je zatekao petrolejku lampu, bez cilindra, drveni krevet sa slamaricom, jedno ćebe, te bure koje je služilo za loženje vatre. Škola se sastojala od učionice, ulaza i manje prostorije koja je bila namijenjena za učitelja. U učiteljsku sobu jedva je stao drveni krevet, stočić i manja peć bubnjara. Međutim, mladom učitelju Galibu to nije smetalo, ali se zarekao da će svoje obrazovanje nastaviti, makar to bilo i vanredno studiranje. U to vrijeme bilo je teško takvo nešto i pomisliti, a još teže ostvariti, jer je nedostajalo učitelja po selima, a on je želio da se doškoluje i dobije radno mjesto u gradu. To nije bilo ništa neobično, s obzirom da je djetinjstvo proveo u Sarajevu u domu, gdje graje i smijeha nikada nije nedostajalo. Međutim, Galibove želje i stvarnost nisu se podudarale, jer je naredne školske godine nastavio raditi u petorazrednoj Osnovnoj školi u selu Orahovi (srez Bosanska Gradiška), u kojoj je predavao petom razredu. Bilo je to doba kad su se postupno uvodili peti, šesti i viši razredi, ukoliko je postojao učitelj koji je redovno završio učiteljsku školu. Pošto je postigao dobar uspjeh sa učenicima, na kraju školske godine obratio se molbom Ministarstvu za obrazovanje Narodne Republike Bosne i Hercegovine da se premjesti u

neku sarajevsku osnovnu školu. Udovoljeno mu je tako što je upućen u srez Foča, gdje je raspoređen u selo Toholji u kojem je samo prenoćio. Naime, tu veče kada je došao u selo upala je zaostala četnička grupa zbog čega se silno uplašio i odmah vratio u Foču. Potom je bio raspoređen u Osnovnu školu u selu Slatina, gdje je proveo školsku 1952. / 1953. godinu. U Slatini se posebno istakao upravljanjem školom i uređenjem okoline, zbog čega je jedini od prosvjetnih radnika u srezu Foča bio nagrađen novčanom nagradom od 4.000 dinara.

Nakon dvije godine uspješnog nastavnog rada stekao je uvjet za polaganje stručnog učiteljskog ispita, koji je položio u januara 1954. godine u Učiteljskog školi u Sarajevu. Tako je postao ne samo najmlađi učitelj sa redovnom učiteljskom školom, nego i najmlađi učitelj koji je prije odsluženja vojnog roka položio učiteljski stručni ispit. Dotadašnji njegov rad u školi nadzornici su ocjenjivali sa najvećim ocjenama.

Od 1. septembra 1953. do 31. avgusta 1954. godine, u sklopu služenja vojnoga roka, završio je Školu rezervnih oficira zemaljske artiljerije, nakon čega je dobio čin artiljerijskog potporučnika. Jako ga je zanimala vojna nauka. Marljivo je slušao predavanja, a posebno mu je godila vojna disciplina. Uvjerio se da je za svaki uspjeh neophodno pridržavati se reda, izvršavanje zadataka i nepogrešivi raspored poslova u toku dana. Toga se Galib pridržavao cijelog života. Kao direktor škole insistirao je na strogom redu u školi, pa je uveo i radna odijela za učenike, nastavno osoblje i sve koji nešto rade u školi. Higijena i disciplina u školi odgovarala je i roditeljima. Saradnju sa roditeljima pojačao je uvođenjem Internih đачkih knjižica u koje su evidentirane sve aktivnosti učenika.

Po odsluženju vojnog roka nije ni pomišljao da se vrati u srez fočanski, pa se obratio sreskim odborima u Brčkom i Bijeljini za radno mjesto. Sreske vlasti izašle su mu u susret, pa je školsku 1954. /1955. proveo kao učitelj u Osnovnoj školi Ulice (srez Brčko). Školske 1955. / 1956. radio je u Petorazrednoj osnovnoj školi Brka (srez Brčko), a šk. 1955. / 1956. godine u Osnovnoj školi Donja Bukovica (srez Bijeljina). Tokom rada u Ulicama upoznao je Stanu Pavlović sa kojom je zasnovao porodicu. Međutim, u Galibu je i dalje tinjala želja da nastavi sa školovanjem. Čim mu se ukazala prilika (ak. 1956. / 1957.) upisao se na nastavnu grupu historija i geografija na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu.

Upornost kojom je pristupio svom doškolovanju bila je zaista neshvatljiva. Ne samo da je ispite davao redovno, nego ih je polagao sa najvišim ocjenama. Pri tome, od skromne nastavničke plate kupovao je stručne knjige. Posebno mu je u Sarajevu pomogao antikvar Bučuk koji je nabavljao knjige koje se nisu mogle naći u redovnoj prodaji. Više prosvjetne vlasti u srezu nisu zabranjivale da ide na ispite, ali nisu na to ni rado gledale. Nije se tako olahko odobravallo odsustvovanje sa nastave. Ne jednom se desilo da je imao zakazan ispit u 9,00 sati i tada je, iz Donje Bukovice (20 km udaljene od Brčkog) morao poslije popodnevnne smjene krenuti u Brčko, pješke doći u Brčko, pa vozom do Sarajeva cijelu noć putujući, stići u Sarajevo oko 8,00 sati, onda na Pedagoškoj školi polagati ispit i odmah u 12,00 sati na voz do Brčkog, a odatle pješke 20 km u Donju Bukovicu kako bi narednog dana bio na nastavi: dakle samo jedan radni dan. Na Pedagoškoj školi, na grupi historija i geografija tada je trebalo položiti 24 ne tako lagana ispita. Prema vanrednim studentima profesori su imali nepovjerenje. „Desilo se meni“, sjeća se akademik, „kada sam polagao Geomorfologiju, i odgovorio na sva pitanja, profesor se zamislio i upitao: Koju ste srednju školu završili? Kad je čuo odgovor učiteljsku, onda je zatražio da nađem udžbenik za srednje škole od Petkovića, da naučim i tek tada mi je upisao najvišu ocjenu.“

Studije je uspješno okončao za dvije godine 24. septembra 1958. godine i stekao zvanje nastavnika historije i geografije. Vanrednim studijem, ulažući vlastita novčana sredstva u njemu se rasplamsala još veća želja za školovanjem. Studije je želio nastaviti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, ali su odbili da mu priznaju četiri semestra koje je proveo u Pedagoškoj akademiji. Beogradski Filozofski fakultet, pak, priznao mu je semestre, ali ne i ispite, što je bilo razumljivo. Galib je odmah prionuo na učenje i za dvije godine položio sve ispite i stekao zvanje profesora historije. Nevjerovatnom upornošću i svojim uspjehom stekao je ugled među kolegama.

Od školske 1957. / 1958. do 31. augusta 1961. godine radio je na mjestu direktora Osmogodišnje škole u Brezovom Polju, srez Brčko, gdje je ujedno predavao historiju i geografiju. Za to vrijeme uspio je da ova škola bude najopremljenija audio-vizuelnim sredstvima u brčanskom srezu. Vanbudžetskim sredstvima osigurao je i izgradnju školske

kuhinje. Dodatna sredstva je osigurao izvođenjem dobrovoljnog rada na branju kukuruza na Državnom poljoprivrednom dobru u Račinovcima, sakupljanju ljekovitog bilja i puževa. Iz tih sredstava kupljen je i televizor, koji je bio prvi televizor u jednoj školi. Za ove izvanredne rezultate dobio je najviše priznanje na brčanskom srezu i to tri uzastopne godine. Po zadatku je od 1. septembra 1961. do 31. augusta 1963. godine bio je direktor Osmogodišnje škole u Orašju. Poslije završetka Filozofskoga fakulteta, u zvanju profesora historije, postavljen je 1. septembra 1963. na mjesto direktora novoosnovane Gimnazije, a potom direktora Školskoga centra u Orašju, gdje je predavao i historiju.

Posebno se angažirao na podizanju nove zgrade Gimnazije. Cijelo ljeto proveo je na gradilištu. U tome je imao nesebičnu podršku građana Orašja i susjednih naselja. Nimalo nije bio lahak zadatak da okupi nastavni kadar, jer mu je prilikom izdavanja dozvole za rad Gimnazije izričito naređeno da mora osigurati fakultetski obrazovan kadar i to za sve predmete. Bez izdašne pomoći rukovodećih ljudi u općini, nije mogao ostvariti ovaj zadatak. U Gimnaziji u Orašju uskoro su bili zaposleni magistri nauka, pa i doktori nauka, računajući i direktora Galiba Šljivu. Nema nikakve sumnje da je to bila srednja škola koja je imala najstručniji profesorski kadar, a uskoro se to pokazalo i sjajnim uspjesima učenika. Učenici ove škole u periodu 1970-1975. godine bili su jedini srednjoškolci u Bosni i Hercegovini koji su ekskurzije izvodili u skoro svim državama Evrope. Sredstva za te namjene osiguravali su vanškolskim aktivnostima i prihodima koje su ostvarivali u radionicama u školi. Novcem od tih poslova uvedeno je centralno grijanje i kupljena tri automobila za školu.

Šljivo Galib, možda je među vrlo rijetkim, ako ne i jedini, koji je studirajući uz rad, bez finansijske pomoći državnih institucija, završio za dvije godine Višu pedagošku školu u Sarajevu. Potom, opet uz rad, položio sve ispite na studijskoj grupi historija na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1963). Njegovoj upornosti nije bilo kraja. Uvjeran je bio da to nije krajnji domet njegovih mogućnosti. Često je govorio: „Kad mogu drugi, mogu i ja.“ To se posebno vidi iz razgovora koji je vodio sa prof. dr. Radovanom Samardžićem, u prisustvu dr. Hazima Šabanovića kojeg do tada, izuzev iz literature, nije poznao, prilikom predaje zahtjeva

za upis na postdiplomske studije. Pošto je prof. Samardžić utvrdio da ispunjava sve uslove za postdiplomske studije, pokušao mu je ukazati na sve teškoće vanrednog studiranja postdiplomskih studija, ističući da su one isključivo namijenjene onima koji već rade na fakultetima i naučnim institutima, uglavnom u univerzitetskim centrima, da je Orašje malo mjesto, da nema ni arhiva ni naučne biblioteke i da ne može sa ličnim primanjima srednjoškolskog profesora finansirati povećane izdatke kao što su rad u svjetskim arhivima i bibliotekama, i sl. Dodao je i to da su obaveze postdiplomskih studija prevelike i da se ne mogu ispuniti vanrednim studiranjem, dakle, uz obaveze na radnom mjestu. Pošto je pažljivo saslušao profesora, koga je izuzetno cijenio, snishodljivo ga je upitao da li ispunjava uslove koji se traže konkursom, pa kad mu je profesor odgovorio da formalnih prepreka nema, odgovorio mu je: „Ja hoću da studiram, a neka profesori prema meni, kao vanrednom studentu, budu strožiji i u zahtjevima i na ispitu u odnosu na druge postdiplomce.“ U to se umiješao dr. Hazim Šabanović, svakako kao Bosanac polaskan njegovom upornošću i dodao: „Eto, vidiš Radovane, takvi smo mi Bosanci. Nas krasi upornost. Kad nešto naumimo to ćemo i ostvariti.“

Svakako da je profesor Samardžić bio u pravu kad mu je detaljno obrazložio teškoće na koje nailaze studenti postdiplomci, jer u to vrijeme (1969) i nije bilo vanrednih studija na trećem stepenu. Za njega je bila olakšavajuća okolnost što se nastava odvijala u kasnim popodnevnim ili večernjim satima, odnosno subotom, pa je bilo moguće prisustvovati predavanjima da se ne prekida redovno radno vrijeme. Biblioteka Filozofskog fakulteta bez ikakvih zapreka stavljala je raspolaganje studentima potrebnu literaturu, što im je bila neizmjerena pomoć. Činjenica da je Orašje autoputem od Beograda udaljeno samo 146 km, ublažavala je teškoće prof. Šljivi prilikom redovnih i vanrednih odlazaka u Beograd.

Vanredne studije međutim, nisu sprječavale Galiba da s velikim uspjehom izvršava svoje obaveze na radnom mjestu. Izuzev poslova i radnih zadataka direktora, istovremeno je održavao i po deset časova nastave historije, nekada logike. Prvi je u Bosni i Hercegovini pod jednim krovom sastavio gimnaziju i školu učenika u privredi i tada se ta škola zvala Srednjoškolski centar. Tim pravcem poslije su krenule i druge

srednje škole, razumije se u manjim mjestima. Srednjoškolski centar u Orašju ubrajan je među najuspješnije srednje škole u Bosni i Hercegovini. To su dokazivali učenici ove škole, koji su studije na fakultetima u Novom Sadu, Osijeku, Beogradu, Tuzli, Sarajevu i Zagrebu na vrijeme završavali.

Uz silna naprezanja Galib Šljivo je 15. maja 1972. godine za tri godine položio prijemni ispit, svih osam ispita, odbranio magistarski rad „Klek i Sutorina u XIX vijeku“ i okončao postdiplomske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Završetkom studija dobio je akademski stepen magistra filozofskih nauka. Poslije ovog izvanrednog uspjeha, koji ni on sam nije predviđao, s obzirom da niko od ostalih osam postdiplomaca nije uspio završiti studije prije njega, više ga niko nije mogao odgovoriti od nastavka karijere, pa je nastavio naučno-istraživački rad na naučnom projektu „Odnos Austrije prema pokretima u Bosni i Hercegovini sredinom XIX vijeka.“ Ni tada Samoupravna zajednica nauke Bosne i Hercegovine nije usvojila njegovu molbu da finansijski pomogne ovaj značajni projekat. Galib se međutim, nije žalio na takvu odluku, ali je sa još većim žarom pristupio ostvarenju tog cilja. Bilo je to vrijeme kada je dane i noći provodio nad pisaćim stolom, obilazio arhive i biblioteke. Ljetni odmor je provodio za pisaćim stolom od ranih jutarnjih sati, često probdjevši cijelu noć radeći na projektu. Tako je na istom fakultetu u Beogradu, 15. januara 1975. odbranio doktorsku tezu „Politika Austrije prema pokretima u Bosni i Hercegovini sredinom XIX vijeka“ i stekao akademski stepen doktora historijskih nauka. U sredini u kojoj je živio, taj njegov poduhvat skoro da je ostao nezapažen. To ga nije pokolebalo, još više se oduševio historijskom naukom, historijom Bosne i Hercegovine, pa je nastavio naučno-istraživački rad sa jasno zacrtanim ciljem da do detalja istraži ovo izuzetno važno razdoblje u Bosni i Hercegovini. I nije pogriješio.

Po okončanju doktorskih studija odmah je odlučio da rukopise, magistarski rad i doktorsku tezu, pripremi za štampu i učini dostupnim svim građanima Bosne i Hercegovine. Sarajevska „Svjetlost“ je odbila da štampa magistarski rad, ali je prihvatila doktorski rad pod naslovom „Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852. godina.“ Filozofski fakultet u Beogradu je predložio, a autor prihvatio, da se magistarski

rad „Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878. godine“ objavi u seriji uspješno odbranijenih magistarskih radova tog fakulteta. Tako su obje ove monografije objavljene 1977. godine, ali, začudo, skoro šutke, iako je Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852. godine, štampan u čak 2.000 primjeraka i vrlo brzo rasprodan sa izuzetno pozitivnim stručnim ocjenama. Običaj tog vremena bio je da se autori naučnih djela pogotovo doktorskih disertacija nagrade nekom od državnih nagrada, ali Galib to nikada nije doživio. Nije se raspitivao i nikad neće ni saznati zašto.

Po završetku postdiplomskih studija, uskoro je započeo nastavni proces na Pedagoškoj akademiji u Banjaluci. Akademske 1972. / 1973. izabran je u zvanje profesora više škole na Pedagoškoj akademiji u Banjaluci i u svojstvu spoljnog saradnika predavao predmete: Opšta istorija starog i srednjeg vijeka, Istorija jugoslavenskih naroda u starom i srednjem vijeku i Metodiku nastave istorije. Od 1. aprila 1977. godine stalno je zaposlen na Pedagoškoj akademiji u Banjaluci u zvanju profesora više škole na nastavnim predmetima: Opšta istorija novog vijeka i savremenog doba, Istorija jugoslovenskih naroda novog vijeka i savremenog doba i Metodika nastave istorije. Godine 1991. godine reizabran je na Pedagoškoj akademiji u Banjaluci u zvanje redovnog profesora univerziteta za predmete: Opšta istorija novog vijeka sa suvremenom istorijom i Metodika nastave. Nadao se da će do kraja života, a najranije do navršenih 70 godina života, predavati historiju na Pedagoškoj akademiji, ali je na veliko iznenađenje sa nepunih 58 godina penzionisan, čemu se najmanje nadao.

Po dolasku u Banjaluku, kao tada jedini doktor historijskih nauka u Bosanskoj krajini i Banjaluci, prionuo je da se osnuje Institut za istoriju Banjaluka. U toku 1979. godine vodio je organizacione poslove za osnivanje Instituta za istoriju u Banjaluci. Naišao je na povoljan prihvata te ideje kod općinskih organa Banjaluke. Nesebičnu podršku pri osnivanju pružio mu je i Institut za istoriju Sarajevo, u stvari njegov tadašnji direktor Nikola Babić. Osim rješenja o osnivanju, direktora i početnih finansijskih sredstava, Institut za istoriju Banjaluka nije imao ništa više. Zbog toga je bilo sumnjičenja. Samo direktor je bio uvjeren da će Institut uskoro ostvariti uslove koji su se tražili od naučne ustanove. I

bio je u pravu. Tako je Institut za istoriju u Banjaluci počeo sa radom 1. novembra 1979, a Galib je bio njegov prvi direktor, u stvari neprekidno prvih deset godina rada. Uz pomoć SO Banjaluka i Univerziteta „Đuro Pucar-Stari“, za dvije godine, Institut za istoriju Banjaluka ispunio je potrebne uslove koji su traženi za upis u Registar naučnih ustanova Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Od tada, SIZ nauke Bosne i Hercegovine finansirao je 15% od predračuna za svaki naučni projekat pojedinačno, dok časopis Istorijski zbornik koji je Institut izdavao jednom godišnje nikada nije finansiran. Uskoro je Institut za istoriju Banjaluka stekao ugled među institutima za historiju u SFR Jugoslaviji. U okviru rada Instituta, Galib se posebno angažirao na naučnom projektu Istorija Bosne i Hercegovine u zadnjih sto godina osmanske uprave. Kao i svi naučni i stručni radnici, i on je redovno na kraju godine podnosio izvještaj o ostvarenju naučnih zadataka. Poslove direktora obavljao je uredno. Već 1985. objavio je monografiju „Bosna i Hercegovina 1813-1826“ i za 1986. godinu nagrađen je Republičkom nagradom za nauku, prvi od historičara u Bosni i Hercegovini koji je dobio tu nagradu. Uz tu monografiju, priredio je i zbirku građe za taj period, obima 850 strana, ali ona nije do sada objavljena. Nijedan od historičara u Bosni i Hercegovini nije to ni pokušao, odnosno da uz svoju monografiju priredi i historijsku građu koja mu je služila pri izradi monografije.

Institut za istoriju Banjaluka pod njegovim rukovodstvom organizirao je nekoliko naučnih i međunarodnih skupova, među kojima i „Veleizdajnički proces u Banjaluci“ (1986). U pripremi održavanja tih skupova, direktor je bio nosilac organizacionih poslova, ali je i podnosio naučne radove. Kada mu je 15. jula 1992. prestao radni odnos u Institutu za istoriju Banjaluka, već je obavio pripreme za održavanje naučnih skupova: „O pokušaju Huseinbega Gradašćevića da ostvari autonomiju Bosne i Hercegovine u okviru Osmanskog carstva“, „400 godišnjica Ferhadije džamije u Banjaluci“ i „Historija Banjaluke u tri toma.“ Početkom 1992. godine ovi projekti bili su u fazi realizacije: osigurana su novčana sredstva, urađeni projekti za prvu godinu rada, i uopće nije bilo prepreka da se izvedu po dinamici izvedbenih projekata. Nepredviđeno, projekti su odmah zaustavljeni bilo zbog osipanja naučnog kadra, nesnalaženja u nagovještaju nemilih događaja, ili rata, ili prestankom

rada Instituta za istoriju Banjaluka. Do ada, kad se ukratko svede rad Instituta, onda je to bilo „zlatno doba Instituta za istoriju Banjaluka.“ Najvećim dijelom zalaganja direktora, Institut za istoriju Banjaluka ostao je upamćen kao vrlo uspješan u svom dvanaestogodišnjem radu.

Uporedo sa pedagoškim radom dr. Galib Šljivo se neprekidno bavio radom na naučnoistraživačkim projektima. Ostvarujući naučnoistraživačke poslove, Galib je prvo dobio naučno zvanje viši naučni saradnik, a od 1984. godine i najviše naučno zvanje naučni savjetnik, što je odgovaralo zvanju redovnog profesora univerziteta. U stvari njegov rad na naučnim projektima je najvidljiviji, najobimniji i najkvalitetniji. Sama činjenica da je objavio 25 naučnih monografija o tome najbolje svjedoči. Nema sumnje u to da je on među historičarima u SFR Jugoslaviji koji je najduže vremena istraživao u arhivima, austrijskim arhivima na prvom mjestu. Počevši od 1970. godine pa do 1992. svake godine istraživao je, primjera radi, u Haus-Hof-und Staats arhivu, Kriegs Arhivu, obično u vrijeme ljetnih ferija u više navrata po dvije-tri sedmice, skoro uvijek u dva navrata i pregledao ogromnu arhivsku građu koja se čuva u fondovima Tūrkei. Slično je i sa Historijskim arhivom u Zadru, Zagrebu i Dubrovniku. Nije propustio da istražuje i privatne arhive kao što su arhivi franjevačkih samostana, Arhiv porodice Mažuranić u Slavonskom Brodu. U Arhivu Srbije naišao je na vrlo bogate zbirke o prilikama u Bosni i Hercegovini. Vrlo je obimna diplomatska prepiska koju su vodili austrijski (austrougarski) diplomatski predstavnici u Bosni i Hercegovini: Austrijski Generalnikonzulat u Sarajevu, Vicekonzulat u Mostaru, Konzularne agencije u Trebinju, Livnu, Bihaću, Banjaluci, Tuzli i Brčkom, Beogradu, Dubrovniku i Istanbulu. Obimna diplomatska građa nastala je i u Francuskom (1807-1814) i Austrijskom konzulatu u Travniku (1808-1821) u drugoj polovini XIX stoljeća. Pronašao je veoma dragocjene podatke koji su nastali u Ruskom, Engleskom, Talijanskom i Pruskom konzulatu u Sarajevu. To mu je omogućilo da prikupi ogromnu količinu podataka o zbivanjima u Bosni i Hercegovini, što nije pošlo za rukom nijednom školovanom historičaru u Bosni i Hercegovini. Zato su sve njegove monografije doslovno na svakoj strani pune preciznih fusnota, pa čak inextenso mnogih dokumenata. Objavljivanjem njegovih historijskih monografija

prazne stranice historije Bosne i Hercegovine u zadnjih sto godina Osmanske države gusto su popunjene, prošlost Bosne i Hercegovine osvijetljena i na argumentiran način odbačene tvrdnje da je bila tamni vilajet.

Od dolaska u Banjaluku, bio je uočen njegov neumoran rad u upravnim i radnim organima Univerziteta „Đuro Pucar-Stari.“ Od 1977. godine bio je predsjednik univerzitetskih i naučnih radnika Bosanske krajine u nekoliko mandata, zatim, član više komisija pri univerzitetu, predsjednik Izvršnog odbora, te prorektor za nastavu Univerziteta u dva uzastopna mandata. Posebno se istakao u pripremi i osnivanju Poljoprivrednog fakulteta u Banjaluci koji je počeo sa radom 1993. godine. Više puta bio je predsjednik univerzitetskih nastavnika Bosne i Hercegovine. U dva uzastopna mandata obavljao je dužnost predsjedavajućeg Saveza istoričara SFR Jugoslavije. Kao predsjedavajući je organizirao i pripremio VIII kongres Saveza istoričara SFR Jugoslavije, u Arandelovcu oktobra 1983. godine.

Za svoj rad je više puta nagrađivan i odlikovan. Nagrađen je za vanredne rezultate u nastavnom radu i upravljanje Osnovnom školom u Slatini 1953. godine i Osmogodišnjom školom u Brezovom Polju, uzastopno za 1959, 1960. i 1961. godinu, te dva puta za upravljanje Gimnazijom i Školskim centrom u Orašju. Uručena mu je Plaketa SO Orašje za 1967. godinu. Odlikovan je Ordenom rada sa srebrnim vijencem 31. decembra 1973. godine. Za djelo „Bosna i Hercegovina 1813-1826“, 17. aprila 1986. godine dodijeljena mu je nagrada „Veselin Masleša“, kao društveno priznanje za radove u oblasti historijskih nauka. Skupština općine Banjaluka 8. aprila 1990. dodijelila mu je nagradu za stvaralački doprinos socijalističkom razvoju nauke, umjetnosti i kulture.

Godine 1990. predložen je za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. U veoma opširnom referatu, koji su, 5. septembra 1990. godine, napisala dvojica akademika koje je imenovalo akademijino Odjeljenje društveno istorijskih nauka, na početku izvještaja konstatovali su da su: „Imali čast da s Vaše strane budemo zamoljeni da napišemo referat o profesoru dr. Galibu Šljivi, koji je predložen za izbor za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.“ Izvještaj su zaključili konstatacijom: „U ovom referatu kratko su

prikazane samo neke od rasprava i studija dr. Šljive. Kad bi se prikupile u jedno, one bi sigurno sačinile nekoliko knjiga koje bi bile veoma korisne za bolje poznavanje unutrašnjih prilika i međunarodnog položaja Bosne i Hercegovine u XIX veku. Ovde je potrebno naglasiti samo to da među njima nema nijedne koja nije napisana na osnovu nepoznate arhivske građe, koja ne donosi obilje novih rezultata i koja se sasvim pouzdano ne drži okvira svega onoga što je poznato i u našoj i u svetskoj istoriografiji o prilikama na Balkanu u XIX veku.

Na osnovu svega što je u ovom referatu sasvim kratko izloženo može se zaključiti da je dr. Galib Šljivo neobična pojava u savremenoj jugoslavenskoj istoriografiji. Najvećim individualnim angažovanjem, istražujući takoreći svaki dostupni dokumenat, i u zemlji i u inostranstvu, on je ostvario veliko pregnuće da ispita i opiše istoriju Bosne i Hercegovine u XIX veku i da tu istoriju sačini od svih onih podataka koji mogu imati svoje značenje za političku, društvenu, ekonomsku i kulturnu istoriju. Ovde treba posebno naglasiti da u njegovim zgusnutim knjigama i studijama i pored toga nema suvišnih i nagomilanih podataka, jer je on našao stil izlaganja da prikaže svaku pojedinost u njenom pravom osvetlenju i istinskom značenju, tako da ona zauzima ono mesto koje joj u stvari pripada. Na taj način istorijska nauka Bosne i Hercegovine, a i Jugoslavije u celini, dobila je istoričara ne samo velike vrednoće i istinskih naučnih kvaliteta koji se retko nalaze. Pisci ovog referata ne rade ovaj posao prvi put. Ovog puta, međutim, oni su zaista u situaciji da podnesu Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine najsvesrdniji predlog da dr. Galiba Šljivu, naučnog savetnika, profesora i direktora Instituta u Banjaluci, izabere za svog dopisnog člana." Međutim, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine nije prihvatila mišljenje komisije koju je sama imenovala.

Uočljivo je bilo da ga to nije razočaralo niti je time bio pogođen. Štaviše, još je više tragao za podacima za svoje monografije. I kad je bio u egzilu u Njemačkoj (1992-1995), istraživao je dokumenta Generalnog kozula Kraljevine Pruske u Bosni, dr. Otto Blau-a u arhivu Kraljevine Pruske u Berlinu i otkrio mnogo novih historijskih izvora. Njegova neugasiva žeđ za prikupljanjem podataka za historiju Bosne i Hercegovine upala je u oči i osoblju Hematološke klinike u Landshutu.

Iako teško obolio 2011. godine, na bolesničkoj postelji, tabirio je historijske izvještaje koje je svuda nosio uz sebe. Zamolio je nadležne da mu dozvole da na laptopu piše svoju monografiju, što mu je dozvoljeno i on je to obilno koristio.

Od tada, dakle, od 1990. godine, dr. Galib Šljivo objavio je sedam novih historijskih monografija i preko sedamdeset studija, članaka i kraćih radova. Galib Šljivo nijednog trenutka nije prestajao sa naučnoistraživačkim radom. Ukoliko se letimično pogledaju samo naslovi njegovih monografija odmah će se uočiti njegovo nastojanje da izučí historiju Bosne i Hercegovine u posljednjem stoljeću osmanske historije i to skoro iz dana u dan, u čemu je u potpunosti uspio. Do akademika Šljive, historija Bosne i Hercegovine s kraja osamnaestog i u toku devetnaestog stoljeća bila je malo poznata. Njegovim radovima, pak, ona je postala najpoznatiji dio bosanskohercegovačke prošlosti. Kada se njegovi radovi sagledaju u cjelini, nema nikakve sumnje u to da su, svi, bez izuzetka, urađeni na historijskim izvorima prvog reda i tako predstavljaju veliki doprinos historiji Bosne i Hercegovine, historiji balkanskih država i historiji Evrope.

Iako je ostvario zapažene rezultate na svim rukovodećim mjestima u obrazovnim institucijama, ipak, akademik se posebno istakao po rezultatima u nauci, koji će vječno trajati i svjedočiti o historiji Bosne i Hercegovine. Galib se prisjeća trenutka kad je doktorirao 1975. godine, prilikom boravka u Beču, profesor Samardžić ga je bodrio i usmjeravao na dalja istraživanja. Prihvatajući njegovu sugestiju, Šljivo mu je tek tada otkrio svoj plan o kojem do tada nije ni skim razgovarao. „Ja ću“, rekao je svom mentoru, „pokušati da istražim historiju Bosne i Hercegovine od onog vremena kada su se Austrijsko i Rusko carstvo dogovorili o uticajnim sferama u osmanskim posjedima na Balkanu, 1782. godine.“ Na osnovu objavljenih oskudnih radova o Bosni i Hercegovini, u naučnim krugovima je bilo uvriježeno mišljenje da o prilikama u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću nema dovoljno historijskih izvora prvog reda. Ali, pokazalo se suprotno: baš o Bosni i Hercegovini u posljednjem stoljeću osmanske uprave ima sasvim dovoljno podataka. Naime, kada se utvrđivao red stvari u Evropi poslije Napoleonovog pada 1813. godine, mnoge evropske sile pokazale su interesovanje za

ovu osmansku provinciju. Otvaranjem konzularnih službi, učestalo je slanje u Bosnu i Hercegovinu raznih emisara, vojnih izvidnika i mnogih ljudi sa sumnjivim namjerama, što je doprinijelo da se nagomilaju podaci o Bosni i Hercegovini i da se prilike mogu pratiti iz dana u dan. Kolege sa fakulteta su mu skretale pažnju da ipak o prilikama u Bosni u XIX stoljeću nema dovoljno pouzdanih podataka, ni u domaćim ni u stranim arhivima. Obezhrabrivale su ga da će biti čudo ako uspije sročiti jednu knjigu u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću. Međutim, Galib im je odgovorio da će „pokušati“. Sačinio je izvedbeni naučni projekat koji je 1982. usvojio i SIZ za nauku Bosne i Hercegovine. Opet je bio u pravu. Njegove monografije poredane hronološkim redom od 1788. do 1879. godine, čine jednu cjelinu, jednu ediciju, urađene su po kronološkom odvijanju događaja, dakle, jedinstvenim metodom u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Tragao je za podacima u svim relevantnim riznicama dokumenata: u arhivima u Bosni i Hercegovini, ali i u susjednim državama, a posebno u Beču i Berlinu. Iz fusnota njegovih knjiga lahko je utvrditi da je proučio zaista veliki broj fondova i tragao za svakim podatkom koji bi mogao biti značajan za historiju Bosne i Hercegovine.

Po ocjeni jednog recenzenta, u savremenoj jugoslovenskoj historiografiji „Šljivo je zauzeo posebno i istaknuto mjesto jer je sa izuzetnom trudoljubivošću i strpljenjem, ostvario veliki istraživački poduhvat, obrazovao svoj naučni lik na rijetko vjerodostojan način. Njegov metod je sljedeći: tragati za istorijskom građom do krajnjih granica svojih i objektivnih mogućnosti, ispitati svu naučnu literaturu koja je dostupna, a zatim izvršiti svestranu rekonstrukciju određenog istorijskog razdoblja. O mnogim događajima, ljudima i pojavama istorije Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću s kraja XVIII i XIX vijeku napisano je samo po nekoliko strana, nekoliko redova, ili doslovce, ništa. On je o svemu tome ostavio bezbrojne strane, i to uvijek u vidu zgusnuto datih podataka, bez ijedne suvišne fraze i bez onih činjenica koje nisu istorijski relevantne. U stvari, on je otkrio i prvi rekonstruisao istoriju Bosne i Hercegovine s kraja XVIII i u XIX vijeku. Treba uvijek naglasiti da takve zasluge mogu da steknu samo uporni i veliki istraživači, ali i oni istoričari koji dobro poznaju predmet svoga ispitivanja.

Druga prednost njegova rada nesumnjivo je u tome što on istoriji Bosne i Hercegovine nikad ne istražuje i ne prikazuje izdvojeno od ostalih zemalja jugoistočne Evrope i međunarodnih odnosa uopšte. Koristeći za to ne samo naučnu literaturu nego i izvornu građu, on uvijek daje sve one spoljašnje uslove od kojih su dolazili u zavisnost i unutrašnji događaji u Bosni i Hercegovini toga doba. Zbog toga se može reći da on nije samo istoričar Bosne i Hercegovine nego i drugih balkanskih zemalja koje posmatra, uz to, u sklopu širih međunarodnih zbivanja.

Ovaj značajni pisac historije ne želi da bude polemičar. On ne nameće svoje koncepcije i pred čitaocem ne demonstrira svoj metod. Njemu to nije potrebno. Nikad ne pristupa pisanju dok ne prikupi toliko građe da sve što poslije toga iznese u stvari samo sobom govori. Svaka njegova monografija samo prividno podsjeća na neku iscrpnu hroniku. Sve je kod njega uklopljeno u koordinate jednog vremena i sve je njima iznutra povezano i protumačeno. Za jednu historiografiju, ali i za sve one koji se obraćaju prošlosti velika je dobit imati takva djela.“

Akademik Galib Šljivo dao je nemjerljiv doprinos, ne samo na naučnoistraživačkom nego i obrazovnom polju, jer je izveo generacije i generacije mladih historičara. Njegove moralne i ljudske kvalitete ponukale su Naučno–nastavno vijeće Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli i Društvo historičara Tuzla da ga 2005. godine predlože za redovnoga člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Međutim, ni ovaj, kao ni raniji, prijedlog Akademija nije usvojila.

Iako u zrelim godinama Galib i dalje neumorno radi. Tako je radi artikulacije stajališta iz naučno zapostavljene sfere društvenih i humanističkih nauka, bez čijih znanja nije moguće polučiti značajnije naučne istine i rezultate o temeljnim pitanjima iz sfere nauke, kulture i umjetnosti sa još par afirmiranih naučnih radnika (univerzitetskih profesora) 9. jula 2016. godine osnovao Akademiju društveno-humanističkih nauka Tuzla. Akademija je osnovana kao udruženje grupe slobodno mislećih ljudi, fundamentalno teoretski i pragmatično naučno opredijeljenih i potvrđenih. Šljivo navodi da cilj i svrha djelovanja Akademije nije konfrontacija sa drugim intelektualnim i naučnim skupinama, udruženjima i institucijama iz Bosne i Hercegovine i šire, već jasna artikulacija stajališta iz naučno zapostavljene sfere društvenih

i humanističkih nauka, bez čijih znanja nije moguće polučiti značajnije naučne istine i rezultate o temeljnim pitanjima iz sfere nauke, kulture i umjetnosti. Akademija ne nastoji negirati nikoga i ništa posebno, već nastoji promovirati znanja zasnovana na dosezima naučne istine, a putem otvorenog sučeljavanja stavova po svim relevantnim društveno humanističkim pitanjima, putem fluktuacije znanja iz razvijenih u manje razvijene dijelove Bosne i Hercegovine i šireg evropskog i svjetskog prostora, afirmaciji identiteta bosanskohercegovačkog društva u cjelini, ali i u svakom njegovom segmentu: nacionalnom, vjerskom, kulturnom, tradicionalnom i dr. Prof. dr. Galib Šljivo njen je redovni član i predsjednik. Također je na svečanoj sjednici Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti održanoj 7. oktobra 2017. godine u Sarajevu prof. Šljivo izabran za njenog redovnog člana. Tako je ova naučna i ljudska gromada konačno dobila ono što je već odavno istinski i zaslužila.

**BIBLIOGRAFIJA RADOVA akademika prof. dr. Galiba Šljive
(priredio dr. sc. Salkan Užičanin)**

1. Monografije

- 1.1. *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Beograd, 1977.
- 1.2. *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*, Sarajevo, 1977.
- 1.3. *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, Banjaluka, 1985.
- 1.4. *Bosna i Hercegovina 1813-1826*. Drugo izdanje, Banjaluka, 1988.
- 1.5. *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banjaluka, 1988.
- 1.6. *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, Banjaluka, 1990.
- 1.7. *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Banjaluka, 1992.
- 1.8. *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut, 1998.
- 1.9. *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815-1878*, Tešanj, 2001.
- 1.10. *Orašje 1863-1995*, Orašje, 2001.
- 1.11. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i izvori*, Tešanj, 2003.
- 1.12. *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Drugo izdanje, Tešanj, 2005.
- 1.13. *Bosna i Hercegovina 1827-1849*. Drugo izdanje, Tešanj, 2006.
- 1.14. *Bosna i Hercegovina 1813-1826*. Treće izdanje, Tešanj, 2006.
- 1.15. *Omer Lutfi-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*. Drugo izdanje, Tešanj, 2007.
- 1.16. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i članci*, Tešanj, 2008.
- 1.17. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. U spisima stranih izvještača*, Tešanj, 2008.
- 1.18. *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, Tešanj, 2011.
- 1.19. *Bosna i Hercegovina 1869-1878*. Drugo izdanje, Tešanj, 2013.
- 1.20. *Bosna i Hercegovina 1849-1853*. Drugo izdanje, Orašje, 2014.

1.22. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i izvori*. Drugo izdanje, Orašje, 2014.

1.23. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. Studije i članci*. Drugo izdanje, Orašje, 2014.

1.24. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću. U spisima stranih izvještača*. Drugo izdanje, Orašje, 2014.

1.25. *Historija Bosne i Hercegovine 1788-1878. Edicija u dvanaest knjiga*, Tešanj, 2016.

2. Zbirka građe

2.1. *Travnički konzulat 1806-1821*, Banjaluka, 1984. (neobjavljeno)

2.2. *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banjaluka, 1986.
(neobjavljeno)

3. Studije, članci i prilozi

3.1. „Nemiri u Bosni u vrijeme namjesnikovanja Tahir-paše”, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-2, Beograd, 1975, 159-182.

3.2. „Lajningenova misija u Carigradu 1853”, *Istorijski zapisi*, God. XXIX, Knjiga XXXIII. Titograd, 1976, 189-226.

3.3. „Jedan pogled na istočnu politiku Austrije sredinom XIX vijeka”, *Jugoslavenski istorijski časopis*, God. XVIII, br. 1-2, Beograd, 1979, 83-92.

3.4. „Ćamil-paša u Bosni i Hercegovini u 1853. godini po vijestima austrijskih izvještača”, *Balkanica*, God. X, Beograd, 1979, 177-209.

3.5. „Mirditi – Opis Austrijskog konzula Borovičke iz 1858. godine”, *Balkanica*, God. XVI-XVIII, Beograd, 1979, 287-314.

3.6. „Napad austrijske vojske na Podzvizd 9. jula 1845. godine”, *Istorijski zbornik*, God. I, br. 1, Banjauka, 1980, 65-84.

3.7. „Promemorija barona Mamule o međunarodnom položaju Crne Gore (1858)”, *Jugoslavenski istorijski časopis*, God. XX, br. 1-4, Beograd, 1981, 277-291.

3.8. „Austrijski general Hauer o nekim pokrajinama evropske Turske 1843. godine”, *Spomenik Srpske akademije nauka i umjetnosti*,

God. CXXXII, Odjeljenje istorijskih nauka, Knj. 1, Beograd, 1981, 169-192.

3.9. „Pitanje trgovačkih odnosa između Dalmacije i Bosanskog pašaluka u prvoj polovini XIX vijeka”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, God. V, Banjaluka, 1981, 251-265.

3.10. „Vagnerovo viđenje Bosne sredinom XIX vijeka”, *Istorijski zbornik*, God. II, br. 2, Banjaluka, 1981, 55-76.

3.11. „Prva godina rada austrijske konzularne agencije u Banjaluci”, *Istorijski zbornik*, God. III, br. 3, Banjaluka, 1982, 47-73.

3.12. „Jedan spor na austrijsko-turskoj granici kod Izačića, 2. jula 1836. godine”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, God. VI, Banjaluka, 1982, 117-124.

3.13. „Ideološko-političko osposobljavanje komunista u uslovima izgradnje osnova samoupravnog socijalizma 1950-1958. godine”, *Zbornik radova*, Centar za marksističko obrazovanje i političke studije “Veselin Masleša” Banjaluka, Banjaluka, 1982, 71-107.

3.14. „Banjalučki kajmakamluk 1856. godine”, *Istorijski zbornik*, God. IV, br. 4, Banjaluka, 1983, 41-59.

3.15. „Prilike u Zvorničkom kajmakamluku i proglašenje Hatihumajuna 1856. godine”, *Istorijski zbornik*, God. IV, br. 4, Banjaluka, 1983, 163-178.

3.16. „Jedan pogled na istoriju Bosne u XIX vijeku”, *Zbornik krajiških muzeja*, God. VII, Banjaluka, 1983, 159-168.

3.17. „Sprovođenje Zakona o vojnoj obavezi u banjalučkom i bihaćkom okrugu 1881-1882. godine”, *Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godina*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1983, 115-125.

3.18. „Aktuelna pitanja istorijske nauke u Bosni i Hercegovini”, *Opredjeljenja*, God 15, br. 12, Sarajevo, 1984, 58-62.

3.19. „Austrijska konzularna agencija u Bihaću (1863-1865)”, *Istorijski zbornik*, God. V, br. 5, Banjaluka, 1984, 37-58.

3.20. „Posjeta bosanske delegacije austrijskom caru 24. oktobra 1817. u Slavonskom Brodu”, *Istorijski zbornik*, God. VI, br. 6, Banjaluka, 1985, 7-28.

3.21. „Jedan opis Sarajeva iz aprila 1818. godine”, *Istorijski zbornik*, God. VII, br. 7, Banjaluka, 1986, 199-206.

3.22. „Prilike u sjevernoj Bosni šezdesetih godina XIX vijeka”, *Istorijski zbornik*, God. VII, br. 7, Banjaluka, 1986, 103-120.

3.23. „O Bosanskoj krajini u 1858. godini”, *Istorijski zbornik*, God. VIII, br. 8, Banjaluka, 1987, 103-120.

3.24. „Pitanje carina na granici između Bosne i Hercegovine i Dalmacije u 1846. godini”, *Istorijski zbornik*, God. VIII, br. 8, Banjaluka, 1987, 141-154.

3.25. „Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivmjere”, *Zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa Veleizdajnički procesi u Banjaluci 1915-1916, održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjaluci*, Banjaluka, 1987, 117-143.

3.26. „Prilog životopisu Omer-paše Latasa”, *Prilozi*, God. XXIII, br. 24, Sarajevo, 1988, 78-88.

3.27. „Uticaj barona Mamule na crnogorske odnose u toku krimskog rata”, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Ekmečićev zbornik*, God. XXXIX, Sarajevo, 1988, 95-102.

3.28. „Otvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni 12. maja 1808”, *Istorijski zbornik*, God. IX, br. 9, Banjaluka, 1988, 141-154.

3.29. „Sinj i njegova okolina 1833. godine”, *Istorijski zbornik*, God. IX, br. 9, Banjaluka, 1988, 53-66.

3.30. „Iseljavanje bosanskog stanovništva u prekosavske krajeve u prvoj polovini 1860. godine”, *Istorijski zbornik*, God. X, br. 10, Banjaluka, 1989, 53-66.

3.31. „Bosansko-hrvatski krajiški konflikti”, *Naše teme*, br. 7-8, Zagreb, 1989, 1925-1929.

3.32. „Emigriranje iz sjeverne Bosne u prekosavske krajeve u toku krimskog rata”, *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo, 1990, 133-148.

3.33. „Zatvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni 18. januara 1821. godine”, *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine,

Posebna izdanja, Knjiga XCII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 25, Sarajevo, 1990, 253-264.

3.34. „Kako su susjedi vidjeli Ali-pašu”, *Slovo Gorčina*, Stolac, 1990, 46-49.

3.35. „U vrijeme turske uprave”, *Banjaluka*, Institut za istoriju Banjaluka, Banjaluka, 1990, 30-43.

3.36. „Djelimičan popis bosanskih iseljenika u toku trajanja krimskog rata”, *Glasnik arhivā i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, God. 30, Sarajevo, 1990, 117-178.

3.37. „Rogatica u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)”, (*Dio projektovane monografije o Rogatici*), Banjaluka, 1990, 1-67. (neobjavljeno)

3.38. „Banjaluka i banjalučki kraj u vrijeme pojave Vase Pelagića 1866-1870”, *Saznanja*, Univerzitet “Đuro Pucar Stari” u Banjaluci, God. I, br. 1, Banjaluka, 1991, 53-66.

3.39. „Bosanska Gradiška u vrijeme osmanske uprave (1788-1878)”, (*Dio projektovane monografije o Bosanskoj Gradišci*), Banjaluka, 1991, 1-102. (neobjavljeno)

3.40. „Izveštaji anonimnog korenspodenta iz Livna sredinom XIX vijeka (1845-1852)“, Srpska akademija nauka i umetnosti, *Spomenik*, Knjiga CXXXII, Odeljenje istorijskih nauka, Knjiga 8, Beograd, 1991, 41-85.

3.41. „Trgovina u livanjskom kraju 1871. godine“, *Istorijski časopis*, Knj. XL-XLI (1993-1994), Beograd, 1995, 137-151.

3.42. „Trgovina u livanjskom kraju 1871. godine”, *Istorijski časopis*, Knj. XI-XII (1993-1994), Beograd, 1996, 137-151.

3.43. „Predgovor” u: Sadik Šehić, *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije*, Gradačac, 1998, 3-12.

3.44. „Gračanica i njena okolina u spisima vojnih obavještajaca u posljednjem stoljeću osmanske uprave”, *Gračanički glasnik*, God. V, br. 9, Gračanica, 2000, 30-43.

3.45. „Gračanica u vrijeme nemira u Zvorničkom sandžaku.” *Gračanički glasnik*, God. V, br. 10, Gračanica, 2000, 46-50.

3.46. „Vrijeme nemira u Bosni u prvoj polovini XIX stoljeća i Huseinbeg Gradašević”, *Gračanički glasnik*, God. VI, br. 12, Gračanica, 2001, 34-42.

3.47. „Naseljavanje muslimanskih prognanika (muhadžira) iz Kneževine Srbije u Zvornički kajmakamluk 1863. godine”, *Prilozi*, br. 30, Sarajevo, 2001, 89-116.

3.48. „Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetingrad u sastav bosanskog vilajeta (26. april 1809-14. maj 1910)”, *Prilozi*, br. 31, Sarajevo, 2002, 111-137.

3.49. „Mahmut-paša Tuzlo u prvoj polovini XIX stoljeća. Prilog historiji Tuzle i njene okoline”, *Stav*, Časopis za kulturu i društvena pitanja Tuzlanskog kantona, God. I, br. 1, Tuzla, 2002, 59-72.

3.50. „Velike sile i susjedi prema Bosanskom ejaletu u vrijeme osnivanja konzulata (1850-1863)”, *Stav*, Časopis za kulturu i društvena pitanja Tuzlanskog kantona, God. II, februar / veljača 2003, Tuzla, 2003, 38-49.

3.51. „Bosna i susjedi tridesetih godina XIX stoljeća”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, br. 4, Tuzla, 2003, 21-31.

3.52. „Stolac i izlaz Bosanskog ejaleta na Jadran u XIX stoljeću“, *Godišnjak „Slovo Gorčina“*, br. 25, Stolac, 2003, 69-72.

3.53. „Bosanski vilajet u 1867. godini”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, br. 5, Tuzla, 2004, 29-46.

3.54. „Bosna i Hercegovina u 19. stoljeću kao osmanska provincija za koju pokazuju teritorijalne pretenzije Austrija, Srbija i Crna Gora“, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 1, Tuzla, 2005, 86-96.

3.55. „Prilike na granicama Bosanskog ejaleta u prvoj trećini XIX stoljeća“, *Vijećanje bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831. godine*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Značaj pokreta Husein-kapetana Gradaševića u borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine“ (Tuzla, 3. 2. 2006), Gradačac, 2007, 57-85.

3.56. „Nemiri u Sarajevu 1814. godine“, *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, God. 2008, br. 5, Sarajevo, 2008, 29-38.

3.57. „Politička stremljenja Bošnjaka u Bosni i Hercegovini u posljednjim decenijama osmanske vlasti, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 2, Tuzla, 2008, 59-68.

3.58. „Aneksija Bosne i Hercegovine u planovima austrijskih, srbijanskih i hrvatskih političara pred kraj osmanske uprave u Bosni i Hercegovini“, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 3, Tuzla, 2009, 15-40.

3.59. „Pedagoški i naučni profil prof. dr. Azema Kožara“, *Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara*, Zbornik radova sa naučnog skupa (Tuzla, 19. 11. 2011), Tuzla, 2012, 17-40.

3.60. „Zvornik i odcjepljenje prekodrinskih nahija 1829-1834“, *Zbornik radova. Dani Hasana Kaimije 2012*, Zvornik, 2012, 34-51.

3.61. „Prilike u Bosni i Hercegovini i sarajevski atentat“, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske. Naučni skupovi, *Naučni skup Prvi svjetski rat - uzroci i posljedice*, Knjiga XXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12, Banja Luka, 2014, 85-114.

3.62. „Raspoloženje stanovništva Bosne i Hercegovine u vrijeme balkanskih ratova“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Odras balkanskih ratova 1912/13. na prilike u Bosni i Hercegovini (Tuzla, 14. 12. 2013)*, Tuzla, 2014, 143-164.

3.63. „Ejalet Bosna poslije intervencije Omer Lutfi-paše“, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 6, Tuzla, 2015, 65-92.

3.64. „Istočni granični krajevi Bosne u prvoj godini Prvog svjetskog rata“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu“ (Tuzla, 15. 11. 2014)*, Tuzla, 2015, 33-60.

3.65. „Historijska distanca u bosanskohercegovačkoj historiografiji“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Dokumentaciona osnova ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini (1992-1995)“ (Tuzla, 5. 12. 2015)*, Tuzla, 2016, 17-24.

3.66. „Kuga u Bosni 1815-1817“, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 7, Tuzla, 2016, 25-44.

3.67. „Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XIX stoljeća“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća“*, Tuzla, 2017, 21-68.

3.68. „Osvrt na zbivanja u Bosni i Hercegovini u posljednjih sto godina osmanske uprave“, *Coser*, br. 1, Tuzla, 2018, 37-82.

3.69. „Doprinos časopisa za historiju „Saznanja“ izučavanju lokalne historije, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 8, Tuzla, 2018, 11-18.

3.70. „Osvrt na 70 godina života i 50 godina rada akademika prof. ddr. Azema Kožara“, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 8, Tuzla, 2018, 135-140.

3.71. „Akademik prof. dr. Muhamed Filipović i njegov doprinos historiji Bošnjaka“, *Život i djelo akademika Muhameda Filipovića. Sarajevo 12. oktobra 2019*, Priredili akademik Mehmed A. Akšamija i akademik Asim Kurjak, Sarajevo, 2019, 94-135.

4. Kraći historijski članci

- 4.1. „Namet na vilajet“, *Glas*, Banjaluka, 8. januara 1992, 8.
- 4.2. „Izvozna trgovina“, *Glas*, Banjaluka, 9. januara 1992, 7.
- 4.3. „Tržište i inflacija“, *Glas*, Banjaluka, 10. januara 1992, 9.
- 4.4. „Kreće prvi voz“, *Glas*, Banjaluka, 11. januara 1992, 9.
- 4.5. „Vlada podstiče fanatizam“, *Glas*, Banjaluka, 13. januara 1992, 9.
- 4.6. „Ustanak golorukih nije moguć“, *Glas*, Banjaluka, 14. januara 1992, 8.
- 4.7. „Mađarski grof i turski paša“, *Glas*, Banjaluka, 15. januara 1992, 8.
- 4.8. „Nepodnošljivi nameti“, *Glas*, Banjaluka, 16. januara 1992, 6.
- 4.9. „Pripreme za okupaciju“, *Glas*, Banjaluka, 17. januara 1992, 8.
- 4.10. „Zulum prevršio mjeru“, *Glas*, Banjaluka, 18. januara 1992, 8.
- 4.11. „Begovska dobrodošlica“, *Glas*, Banjaluka, 20. januara 1992, 8.
- 4.12. „Buna Fehim-efendije“, *Glas*, Banjaluka, 21. januara 1992, 8.
- 4.13. „Uništena trećina grada“, *Glas*, Banjaluka, 22. januara 1992, 10.
- 4.14. „Granice Bosne i Hercegovine u XIX vijeku. I dio“, *Glas BiH*, List Bosanaca i Hercegovaca u Nirnbergu, br. 9, Nirnberg, 1996, 20-22.
- 4.15. „Granice Bosne i Hercegovine u XIX vijeku. II dio“, *Glas BiH*, List Bosanaca i Hercegovaca u Nirnbergu, br. 10, Nirnberg, 1997, 16-17.
- 4.16. „Francuski konzulat u Travniku“, *Front slobode*, God. LV, br. 3397, Tuzla, 16. januar 1998, 12.

4.17. „Enklava Neum”, *Front slobode*, God. LV, br. 3398, Tuzla, 30. januar 1998, 12.

4.18. „Uloga Omer-paše Latasa”, *Front slobode*, God. LV, br. 3399, Tuzla, 13. februar 1998, 12.

4.19. „Ko su bili Turkuše”, *Front slobode*, God. LV, br. 3401, Tuzla, 13. mart 1998, 12.

4.20. „Doček Abdurahim-paše”, *Front slobode*, God. LV, br. 3402, Tuzla, 27. marta 1998, 12.

4.21. „Kuće nisu zaključane”, *Front slobode*, God. LV, br. 3403, Tuzla, 10. aprila 1998, 12.

5. Prikazi, ocjene

5.1. Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980. *Istorijski zbornik*, God. II, br. 2, Banjaluka, 1981, 290-294.

5.2. Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb 1981. *Istorijski zbornik*, God. III, br. 3, Banjaluka, 1981, 216-218.

5.3. Rajko Kuzmanović, *Privremena narodna skupština DFJ, od AVNOJ-a do Konstituante*, Beograd 1981. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci*, br. 5, Banjaluka, 1981, 438-441.

5.4. Đorđe Mikić, *Austro-Ugarska i mladoturci 1908-1912*. Banjaluka 1983. *Istorijski zbornik*, God. IV, br. 4, Banjaluka, 1983, 246-250.

5.5. Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980. *Nastavna povijest*, br. 3, Zagreb, 1983, 119-122.

5.6. Đorđe Mikić, *Austro-Ugarska i mladoturci 1908-1912*. Institut za istoriju u Banjaluci, Banjaluka 1983. *Glas*, Banjaluka, 23. avgust 1983, 8.

5.7. Adam Ninković, *Filozofski vidici Svetozara Markovića*. Centar za marksističko obrazovanje i političke studije “Veselin Masleša”, Banjaluka 1984. *Nedjeljni glas*, Banjaluka, 16. i 17. februar 1985, 11.

5.8. Vojin S. Dabić, *Banska krajina (1683-1751). Prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji. Istorijski zbornik*, God. VI, br. 6, Banjaluka, 1985, 229-231.

5.9. Dušan M. Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848-1849*. Zagreb-Sarajevo 1984. *Istorijski zbornik*, God. VI, br. 6, Banjaluka, 1985, 231-233.

5.10. Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska-La Croatie militarie. Prvi i drugi tom*. Zagreb 1988. *Glas*, Banjaluka, 17. februara 1989, 11.

5.11. Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*. Sarajevo 1989. *Glas*, Banjaluka, 15. decembra 1989, 11.

5.12. Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737, Uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2013. *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 1, Tuzla, 2005, 145-149.

5.13. Azem Kožar, Ivan Balta, *Pomoćne historijske nauke*, Tuzla, 2003, 262 str., 150-154.

5.14. *Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara (Zbornik radova sa naučnog skupa, održanog 19. 11. 2011. godine u Motelu „Rudar“ u Tuzli)*, Tuzla, 2013, 456 str, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 4, Tuzla, 2013, 169-178.

5.15. Izet Šabotić, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878)*, Tuzla, 2013, 283 str, *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla, 2014, 499-504.

6. Intervjui

6.1. Fehim Trtak, „Portreti. Od učitelja do doktora“, Kako je Galib Šljivo, za nepunu deceniju, završio pedagošku akademiju, filozofski fakultet, postdiplomske studije i doktorirao, uz puno angažovanje kao vaspitač i društveno-politički radnik, *Prosvjetni list*, Sarajevo, 1975, 24.

6.2. Nedin Rifatbegović, „Ram za jedan portret. Doktor istrajnosti“, U maloj sredini, u kojoj kulturni život tinja ili ga nema nikako, čovjek može slobodno vrijeme da koristi dvojako: ili da zareda po kafanicama i sijelima, ili da se preda knjizi i nauci. To tvrdi 42-godišnji Galib Šljivo koji je, živeći u Orašju na Savi „dogurao“, vanredno

studirajući, do doktora istorijskih nauka!, *Svijet*, Sarajevo, 28. novembra 1975, 8.

6.3. Slavko Podgorelec, „Da sutra ne bude kasno“, Dr Galib Šljivo o temama na koje upozoravaju historičari, *Večernji list*, Zagreb, 16. i 17. listopada 1982, 4-5.

6.4. Ranko Risojević, „Povijest nešto nosi“, Razgovor s prof. dr. Galibom Šljivom, direktorom Instituta za istoriju, predsjednikom Predsjedništva saveza historičara Jugoslavije. *OKO*, God. XI, br. 306, Zagreb, 8-22. prosinac 1983, 6-7.

6.5. Svjetlana Šiljegović, „Površan pogled na stoljeća“, Intervju Galiba Šljive o nastavi istorije u osnovnom i srednjem obrazovanju, *Nedjeljni glas*, Banjaluka, 17. i 18. novembra 1984, 8.

6.6. Jagoda Prnja, „Bosna kao slika vremena“, Galib Šljivo, historičar, *Glas*, Banjaluka, 30. decembar 1988, 10.

6.7. Jagoda Prnja, „Doprinos nauci i istoriji BiH“, O šestoj knjizi dr Galiba Šljive, profesora i direktora Instituta za istoriju, *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, govorili recenzenti knjige, ističući vrijedan doprinos nauci, *Glas*, Banjaluka, 30. april 1990, 2.

6.8. Milan R. Marković, „Novi sistem obrazovanja nastavnika“, „Osnove obrazovanja i usavršavanja nastavnika i saradnika uređene su tako da će iz temelja mijenjati odnose u školi“ – kaže prof. dr Galib Šljivo, predsjednik Komisije Zajednice univerziteta Bosne i Hercegovine za utvrđivanje prijedloga Osnova za obrazovanje i usavršavanje nastavnika i saradnika u Bosni i Hercegovini, *Prosvjetni list*, br. 790, Sarajevo, 7. mart 1990, 8.

6.9. Jagoda Prnja, „Novi prilozi za monografiju. Krajišnici su hrabro branili granicu Bosne, jer je to njihova domovina i nisu ni pomišljali da je napuste, kaže dr Galib Šljivo“, Dr Galib Šljivo o novom izdanju banjalučkog Instituta, *Glas*, Banjaluka, 14. decembra 1991, 12.

6.10. Dušan Kecman, „Isključiti politiku iz ozbiljnih razgovora o ekonomiji“, Intervju Galiba Šljive poslije osnivanje zajednice opština Bosanske krajine, *Politika*, Beograd, 17. aprila 1991, 18.

6.11. Jagoda Prnja, „Napoleon u Bosni.“ O najburnijem vremenu u istoriji Evrope, periodu od 1788. do 1812. godine govori prof. dr Galib Šljivo, u svojoj novoj knjizi čiji je izdavač banjalučki Institut za istoriju, *Glas*, Banjaluka, 13. mart 1992, 11.

UG „DRUŠTVO HISTORIČARA“ TUZLA
Ul. Birčanskog odreda 105, 75.000 TUZLA
E-mail: drustvo.historicaratz@gmail.com

ŠTAMPANE PUBLIKACIJE, STRUČNI I NAUČNI SKUPOVI

Društvo historičara je bilo (su)izdavač više različitih historiografskih publikacija (knjige, časopisi, zbornici radova), kao i/ili (su)organizator i/ili (su)realizator više stručnih i naučnih skupova.

I. ŠTAMPANE PUBLIKACIJE (KNJIGE, ČASOPISI, ZBORNICI RADOVA)

1. *Saznanja, časopis za historiju, broj 1*, Tuzla, 2005, str. 407, suizdavač: Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli,
2. *Saznanja, časopis za historiju, broj 2*, Tuzla, 2008, str. 206, suizdavač: Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli,
3. *Saznanja, časopis za historiju, broj 3*, Tuzla, 2009, str. 260, suizdavač: Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli,
4. *Saznanja, časopis za historiju, broj 4*, Tuzla, 2013, str. 192, suizdavač: Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli,
5. *Saznanja, časopis za historiju, broj 5*, Tuzla, 2014, str. 232.
6. *Saznanja, časopis za historiju, broj 6*, Tuzla, 2015, str. 244.
7. *Saznanja, časopis za historiju, broj 7*, Tuzla, 2016, str. 208.
8. *Saznanja, časopis za historiju, broj 8*, Tuzla, 2017. (u pripremi).
9. *Zbornik radova sa Naučnog skupa sa međunarodnim učešćem "Odraz balkanskih ratova 1912/13. godine na prilike u Bosni i Hercegovini"* (Tuzla, 14. 12. 2013. godine), Tuzla, 2014, str. 214.
10. Azem Kožar, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću*, Tuzla, 2010, str. 501, suizdavač: JU Arhiv Tuzlanskog kantona.

11. Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga treća*, Tuzla, 2011, str. 269, suizdavači: JU Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.
12. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara“*, Tuzla, 2012, str. 456, suizdavači: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli.
13. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu 1914 – 1918“*, Tuzla, 2015, str. 223.
14. Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga četvrta*, Tuzla, 2016, str. 273, suizdavači: JU Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.
15. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Dokumentaciona osnova ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini (1992 - 1995)“*, Tuzla, 2016, str. 220.
16. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća“*, Tuzla, 2017, str. 284.
17. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive“*, Tuzla, 2019, str. 380.*

II. ODRŽANI STRUČNI I NAUČNI SKUPOVI

1. Tribina „*Veče historije*“, Tuzla, 20. 12. 2003.
2. Izložba „*Deset godina Filozofskog fakulteta u Tuzli (1993 – 2003)*“, Tuzla, 29. 12. 2003.
3. Naučni skup „*Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*“, Tuzla, 17. 06. 2005.
4. Naučni skup „*Sto godina od osnivanja prvih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini*“, Tuzla, 11. 10. 2006.
5. Javna tribina „*Etnički i građansko-pravni identiteti na području Bosne i Hercegovine – perspektive*“, Tuzla, 9. 11. 2006.
6. Naučni skup „*Naučno djelo Ibn Halduna*“, Tuzla, 2006.

* Suizdavač Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

7. Naučni skup „*Građanska društva kroz historiju*“, Tuzla, 17. 05. 2007.
8. Seminar „*Primjena metoda u istraživanju nastave historije i aktuelne teme*“, Tuzla, 7. i 15. 12. 2007.
9. Naučni skup „*Sto godina od aneksije Bosne i Hercegovine*“, Tuzla, 7. i 8. 07. 2008.
10. Javna tribina „*Historijska vertikalna državnosti Bosne i Hercegovine*“, Tuzla, 24. 11. 2009.
11. Javna tribina „*Historijske osnove bosanskohercegovačke državnosti*“, Tuzla, 24. 11. 2010.
12. Naučni skup „*Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara*“, Tuzla, 19. 11. 2011.
13. Naučni skup sa međunarodnim učešćem „*Odras balkanskih ratova 1912/13. godine na prilike u Bosni i Hercegovini*“, Tuzla, 14. 12. 2013.
14. Naučni skup sa međunarodnim učešćem „*Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu (1914 – 1918)*“, Tuzla, 15. 11. 2014.
15. Naučni skup „*Dokumentaciona osnova ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini 1992 - 1995*“, Tuzla, 5. 12. 2015.
16. Naučni skup „*Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća*“, Tuzla, 3. 12. 2016.
17. Naučni skup „*Mikrohistoriografska istraživanja u Bosni i Hercegovini*“, Tuzla, 16. 12. 2017.*
18. Naučni skup „*Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive*“, Tuzla, 24. 11. 2018.**

* Suorganizator Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

** Suorganizator Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla

ZBORNİK RADOVA

SA NAUČNOG SKUPA „HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE U DJELIMA
AKADEMIKA PROF. DR. GALIBA ŠLJIVE“ (Tuzla, 24. 11. 2018.)

IZDAVAČI:

DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLA
AKADEMIJA DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIH NAUKA TUZLA

ZA IZDAVAČE:

Ddr. Azem Kožar
Dr. Ahmet Kasumović

LEKTURA:

Dr. Ahmet Kasumović

KOREKTURA:

Mihad Sakić, prof.
Saneta Adrović, arhivist

PREVOD NA ENGLISKI:

Adnan Tinjić, prof.

ŠTAMPA

OFF-SET ŠTAMPARIJA

ZA ŠTAMPARIJU

Sadika Murić, direktor

TIRAŽ

300 primjeraka

Održavanje Naučnog skupa sa međunarodnim učešćem “Historija Bosne i Hercegovine u djelima akademika prof. dr. Galiba Šljive” i štampanje ovog Zbornika radova finansijski je podržalo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, te Medžlis IZ Brčko i KZB “Preporod” Brčko.

